

КАЗАН УТЛАРЫ

ӘДӘБИ-НӘФИС ҺӘМ
ИЖТИМАГИЙ-СӘЯСИ ЖУРНАЛ

1922 ЕЛНЫҢ МАЙ АЕННАН
БАШЛАП ЧЫГА

Бу санда

ШИГЪРИЯТ ҺӘМ ЧӨЧМӘ ӘСӘРЛӘР

Газинур МОРАТ. Күкрәп шыткан язның тын аһәңе... <i>Шигырьләр.</i>	3
Хисаметдин ИСМӘГҮЙЛЕВ. Фәйзулла. <i>Повесть.</i>	9
Сирень ЯКУПОВА. Тамыр кайда – шунда танырлар. <i>Шигырьләр.</i>	64
Ләйсән КӘШФИ. Ут өстендә биючеләрдер без... <i>Шигырьләр.</i>	94
Марсель БАКИРОВ. Итек. <i>Хикәя.</i>	98
Дания НӘГҮЙМ. Мең кабат карадык үлемнең күзенә... <i>Шигырьләр.</i>	105
Ләлә САБИРОВА. Кол. <i>Хикәя.</i>	110

ДРАМА ӘСӘРЛӘРЕ

Зөлфәт ХӘКИМ. Хаталы хат. <i>Пьеса.</i>	68
---	----

«КАЗАН УТЛАРЫ»НЫҢ 100 ЕЛЛЫГЫН КАРШЫЛАП

Мансур ВӘЛИ-БАРҖЫЛЫ. Матурлык һәм бәхет кочагында.	123
Газинур МОРАТ. Ул мине шигырь белән дуслаштырды.	127

«Аһ, ТУГАН КАУМЕМ ГАЗИЗ!» ӘДӘБИ КОНКУРСЫ

Әнвәр ШӘРИПОВ. Мәрсия. <i>Хикәя.</i>	128
<i>Кәрҙәш халыклар әдәбияты:</i> Бәхтехужа ИШМӨХӘММӘТОВ. Яу сындырмас дус-ише күп булганны. <i>Шигырьләр. Рафис КОРБАН тәржемәсе.</i>	132
<i>Ерактагы утлар:</i> Руслан СӨЛӘЙМАНОВ. Бер матурлык чыганагы.	136
Венера МӘҖИТОВА. Алмалар алланганда. <i>Хикәя.</i>	141

ӘДӘБИ ТӘНҚЫЙТ

Гөлия КАЮМОВА. Камил геройлар остасы (<i>Р.Хәмиднең тууына 80 ел</i>).	147
<i>Хәтер:</i> Рафис КОРБАН. Үлемсез шигърияте калды.	157
<i>Газиз тавышлар:</i> Чын дәрәслек алып кайткан әдип (<i>И.Салаховның тууына 110 ел</i>);	
Утлар кичкән садә күңел (<i>Ә.Маликовның тууына 100 ел</i>). <i>Сәхифәне Н.АКМАЛ әзерләде.</i>	159
<i>Тормыш язган хикәяләр:</i> Илдус ДИНДАРОВ. <i>Хикәяләр.</i>	161
<i>Китап күзәтү:</i> Дания ЗАҢИДУЛЛИНА. Әмирхан Еники – төрек телендә.	174
<i>Җанисәп – 2021:</i> Илдус ЗАҢИДУЛЛИН. Төрле чор жанисәп мәғлүматларында татарларның саннарында аермалар һәм моның кайбер сәбәпләре турында.	176
<i>Ак җилкән:</i> Каләм тибрәтү – бушану чарасы. <i>Алинә ХӘБИБУЛЛИНА белән</i>	
<i>Айзилә САБИРОВА аңгамәсе.</i>	184
<i>Бәлкәйләр:</i> Бәлкәй Фирзәр. <i>Алмаз ХӘМЗИН язып алды.</i>	187
«Казан утлары» архивыннан.	172
Ижтимагий-мәдәни торышыбыздан.	190

БАШ МӨХӘРРИР –
Рөстәм Госман улы
ГАЛИУЛЛИН

ИДАРӘ:

Ирада Әюпова
Разил Вәлиев
Рәдиф Гаташ
Искәндәр Гыйләжәв
Айрат Зарипов
Дания Заһидуллина
Рәзил Зәйдулла
Илгиз Зәйниев
Илфак Ибраһимов
Зиннур Мансуров
Ким Миңнуллин
Газинур Морат
Рүзәл Мөхәммәтшин
Айдар Сәлимгәрәев
Равил Фәйзуллин
Илсур Һадиуллин
Данис Шакиров
Ленар Шәех

Баш мөхәррир урынбасары: Вакыйф Нуриев.

Жаваплы сәркатип: Ландыш Әбүдәрөва.

Бүлек мөхәррирләре: Фәнил Гыйләжәв, Рафис Корбан, Рамил Ханнанов.

Мөхәррирләр: Лилия Гатауллина, Элеонора Жамалиева, Илгизә Сабирова.

Сайт мөхәррире: Ләйсән Зарипова.

Исәп-хисап бүлеге: Эльвира Камалова (өлкән бухгалтер).

Машина йөртүче: Наил Кадыров.

✉: Редакция адресы: 420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

☎: Баш мөхәррир – 222-05-50 (өст. 1618).

Кабул итү бүлмәсе – 222-09-83 (өст. 1617).

Баш мөхәррир урынбасары – 222-09-83 (өст. 1612).

Шигърият, сәнгать һәм хатлар бүлеге – 222-09-83 (өст. 1616).

Исәп-хисап бүлеге – 222-09-80 (өст. 1266), касса – 222-09-84 (өст. 1874).

Сайт: kazanutlary.ru; электрон почта: kazanutlari@yandex.ru

★ Авторлар фикере редакция фикере белән туры килмәскә мөмкин.

★ Редакциягә килгән кулъязмалар рецензияләнгән һәм кире кайтарылмый.

★ Басмаханә гаебе белән киткән житешсезлекләр өчен редакция җавап бирми, брак журналларны алыштыру мөмкинлеге юк. Алар хакында 519-44-61 телефоны белән басмаханәнең техник контроль бүлегенә хәбәр итәргә кирәк.

Гамәлгә куючы – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче – «ТАТМЕДИА» акционерлык җәмгыяте.

Нәшер итүче адресы: 420097, Казан, Академия урамы, 2.

Журнал редакциянең компьютер үзәгендә җыелды һәм битләргә салынды. Айга бер тапкыр чыга.

Басарга кул куелды 30.07.2021, график буенча 30.07.2021, басылып чыгу вакыты 04.08.2021.

Офсет ысулы белән басыла. Кәгазь форматы 70x108¹/₁₆.

Нәшер-хисап табагы 14,2. Басма табак 12 (16,8). Заказ Е-2611. Тираж 8033.

Журнал Элемтә, мәгълүмати технологияләр һәм гаммәви коммуникацияләргә күзәтү буенча федераль хезмәтнең Татарстан Республикасы идарәсендә 2020 елның 13 ноябрендә теркәлдә.

Теркәлү таныклыгы ПИ № ФС77-79467.

Индекслар: ПО277 (Татарстаннан читтә яшәүче физик затлар өчен),

П2365 (Татарстанда яшәүче физик затлар өчен), П2368 (юридик затлар өчен). Бәясә ирекле.

Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы ярдәме белән чыгарыла.

«ТАТМЕДИА» АҖ филиалы «Идел-Пресс» полиграфия-нәшрият комплексында басылды.

420066, Казан, Декабристлар урамы, 2.

Газинур
Морат

КҮКРӘП ШЫТКАН ЯЗНЫҢ ТЫН АҺӘҢЕ...

Көй

Безне моңландырган дөнья
Беркөн сезгә каласы.
Бу хәятта көй тапсагыз,
Сездер милләт баласы.

Ә ул көйне гомер бакый
Эзләргә дә эзләргә.
Көйсезне дә көйле итеп,
Яшәү язсын сезгә дә.

Сезгә дә язсын моңнардан
Чайпалып түгелергә...
Ә ул көйнең чишмә башы
Әнкәйләр күнелендә.

Хак дигәне...

Чыны бер әкият була,
Яшәү дигәне – уен...
Кичәгемне үзем беләм,
Хәзергесе бик кыен.

Хак дигәне хата була,
Дөрескә чыга ялган.
Алдагысын Алла белә,
Хәзергесе бик яман.

Каз өмәсе

Хәрәм нәжеслэгән Жирдә
Ходай
Хәләлен дә биргән өммәтенә.
Бәрәкәтле яшәү сәнгатедер
Халкыбызның каз өмәсе дә.

Умырзая

Күкрәп шыткан язның тын аһәңе,
Тажларына юкса кар яткан...
Без дә берәз яшәрәбез булыр,
Жиһан яңарганда кабаттан.

Таҗлы зәхмәт

Бар дөньясы әверелгән чакта
Вәсвәсә вә фетнә тотыгына,
Нух көймәсе килеп коткарганчы,
Саламга да ярый тотынырга.

Ак калфак

Кара дәвер китәр...
Бәгырьнең дә
Бер жөйләнми калмас ярасы.
Ак калфакны гына жуя күрмик,
Табылмастыр инде яңасы.

Искәртү

Төнлектән дә керә алу кирәк,
Бусагадан әгәр кусалар...
Илне яклау – Телне саклау да ул,
Дип искәрткән безгә Мусалар.

Бер классикны укыгач

Сөрелгән дә, чәчелгән дә,
Белмичә, әллә белеп...
Том-том булып ята гомер,
Кысыр калган кыр кебек.

Һәдия

Аллаһының олуг һәдиясе –
Хәләл тәгам, хәләл гамәлдер...
Хәтта әүлияның гөнаһы да
Адам өзгән алма кадәрдер.

Дания Нурлы

Нурлы бәгыреннән ургып чыкты
Абыстайның* соңгы ораны...
Сәхнәбезнең Акъәбиседер ул, –
Алкышыбыз булсын догалы.

Итагать

Бу дөньяда һәр кемсә дә
Йөри ансы эш кырып...
Иң зур эш – үзеңне жиңү,
Хакка итагать кылып.

Көнбагыш зары

Әрсез бер жирүсем үзем,
Үсәм дә үсәм инде...
Кем генә шагыйрь булмады,
Кояшка тиңләп мине.

Ирек

Ирек Мөхәммәдевка

Спартак булып биедәң,
Дан-шөһрәт алдың биеп.
Ирек сөйгән Спартактай
Хөр егет булсын диеп

Шул ирекне юксынадыр
Казаның, Кабан күле...
Ә син дөнья михрабында
Ирек яулуйсың бүген.

Куйганнар исем-атыңны,
Куйганнар бик тә белеп...
Безнең ерак бабайлар да
Ирекле булган элек.

Талпынасың... талпынасың...
Канатың – иңнәреңдә.
Каdere була ирекен
Ирекле илдә генә...

1988

Дәүләт музей

Дәүләт музей...
Бирегә
Хәтернең үзе сыйган.
Ниләр генә күрмәгән ул,
Халыкның үзе сыман.

Дәүләт музей...
Биредә
Дәүләтләр ята яшәп.
Идел-йорт күк яшь тә алар,
Тарихлар белән яшәгәш.

Дәүләт музей...
Биредә
Дәверләр килә телгә.
Бабайларның изге сүзе,
Мәкаме иңә телгә.

Вакыт мәгарәсе кебек
Хәтер дигән бу ханлык...
Монда житмидер Кабанның
Төбәндәге пар сандык...

1998

* Мөхлисә Буби.

Мыеклы сабый

Роберт Миңнуллинчарак

Кемнәр уйнап, кемнәр туйлап,
Кемнәр уйлап яши...
Ә син менә башлы булдың,
Ушлы булдың яшьли.

Уңганлыкта, булганлыкта
Син – бал корты бугай.
Дәүсовет та синең өчен
Ижат йорты бугай.

Үзең мыеклы булсаң да,
Уйнак түгелдер син.
Депутат башың белән дә
Сабый күңелле син.

Күпме бала күңеленә
Шигъри орлык чәчтең.

Халык шагыйре булсаң да,
Һич агармый чәчең.

Картаймауның бер хәйләсен
Беләсездер, димен...
Безгә дә өйрәтмәссенме
Чалармауның имен?

Депутатлык бер үтәр ул,
Ә шагыйрьлек калыр.
Дөнья безне коеп куйган
Шагыйреннән таныр.

Милләт балалары сиңа,
Бабай, диеп дәшә.
Мыеклы сабый булып син
Әле озак яшә...

2008

Бер генә!

*Татар ПЕН-үзәгенең шәрәфле
президенты Туфан Миңнуллинга*

Татар ул мәрткә китсә дә,
Сәхнә күргәч терелә.
Драматурглар бик күп алар,
Безнең Туфан бер генә.

Әлмәндәрле халык мәңге
Тугры калыр дененә.
Шигырь язучылар күп ул,
Безнең Туфан бер генә.

Хәйям белән чәкешә ул
Робагыйлар телендә...

Президентлар бик күп алар,
Безнең Туфан бер генә.

Ил агасы булырга да
Ымсынмыйдыр кем генә...
Миңнуллиннар бик күп алар,
Безнең Туфан бер генә.

Безнең Туфан бер генә!..

2010

Һәммәсе дә сыйган күзләреңә

Һәммәсе дә сыйган күзләреңә:
урман-кырлар,
 диңгез-күлләр,
 дала-чүлләр...

Мин Жир буйлап сәяхәттә гүя, –
компас итеп сөю йолдызларын,
шушы сихри илгә кереп барам.

Минем алда –
нәфрәт урманнары,
мөлдәрәмә сөю тулы күлләр,
кипкән иреннәрдәй дала-чүлләр...

Һәммәсә дә сыйган күзләреңә.
Мин Җир буйлап сәяхәттә
гүя.

Гөнаһлы уй

Сөймәдем дә кебек...

Тик үткән һәр мизгел
Сагындыра икән.

Тойган ләззәт янә
Кабындыра икән.

Гүзәл тән барыбер
Табындыра икән...

Аяныч

Инешләр кипсә –
Елга аяныч.

Елгалар кипсә –
Диңгез аяныч.

Диңгезләр кипсә –
...Кеше аяныч.

Әгәр күңеләң
тын күл дә булса,
давылламаһа,
кеше булуың
аяныч хәтта.

Муйнак

Малайчакка кайтып барам,
Арттан ияргән Муйнак...
Гомерләр дә үтеп киткән,
Бергә качышлы уйнап.

* * *

Язгы сабан. Иген кыры.
Баш очында – Яшәү гимны –
Моңдаш тургайлар жыры.

Шагыйрьдә дә шундый халәт:
Шигырьләре тургай булса,
Йөрәге – төрән аның.

Төн

Көн кисәвеннән
Очкыннар очты
Галәмгә таба...

Коткаручы

Бу дөньяда Матурлыкның үзен
Коръән кәлимәсә коткарыр.

Юл башы

Илбашының да юл башы
Әлифбадан башлана.

Бизмән

Тугры Тукай бизмәнәнә сыйган
Бу татарның бөтен уй-гаме.

Хак

Жан индерелгән безлэргә
Хакның хакын хакларга!

Хадим

Халыкның хадиме булу –
Иң олуг вазифадыр.

Әнкәй

Тулган Ай күк түгәрәктер
Әнкәйле дөнья гына.

Ана теле

Ана теле безгә – мәңге яшәр
Хәким дә ул, зирәк хаким дә.

Мәржани

Мәржани ул – Вакыт дисбесенен
Бер мәржәне, асылташыдыр...

Сәнгать

Заманга да иш булсын ул сәнгать,
Һәм узышсын Вакыт белән дә!..

Казан

Казан – япъ-яшь тарих яшьтәше ул,
Һәм меңьяшәр яшьлек каласы!

Хисаметдин Исмәгыйлев

ФӘЙЗУЛЛА

ПОВЕСТЬ

1

Фәйзуллага тормыш ничектер гел арты белән торды. Яшьтән үк әтисе вафат булып, дөнъяның әчесен-төчесен иртә татып үсте. Ир бала булганга, миһнәт дигән арбаның төбенә жигелеп тартты. Аңламассың бу дөнъяны... Берәүләргә барысы да жиңел һәм мул бирелә. Әти-әниләре дә исән, жегәрле. Ага-туганнары да ярдәм итеп торалар. Гомумән, дөнъялары тигез һәм матур бара.

Чынлап та, никтер гел тискәре, гел кире булды бу тормыш. Армиядән кайтып, бер ай да үтмәгән иде әле, кинәт кенә әнисе үлеп китте. Йөрәк, диделәр. Әтиләре үлгәч, әниләре төннәр буге елый торган иде шул. Ул йөрәк ничек түзсән? Өч баланы аякка бастырам дип, күпме авырлыклар күрде... Башта апасын Стәрлетамактагы шәфкать туташлары эзерли торган училищеда укытты. Ярый әле училище директоры Әхмәт, ерак кына булса да, кияү тиешле кеше. Кайчакларда матди, кайчагында әйбәт киңәшләре белән ярдәм итеп, кызына күз-колак булды. Эшкә урнашырга булышты. Аннан Фәйзулланы ташчы-төзүчеләр эзерли торган училищегә укырга жибәрде. Фәйзулла:

– Беркая да бармыйм, әни, сиңа ярдәм итәм. Колхозда эшлим, – дигән иде.

– Юк, балам, – диде әнисе. – Хәзер замана икенче, белем заманасы. Укырга бар, укы, һөнәр иясе бул. Һөнәрле үлмәс, һөнәрсез көн күрмәс. Миңа да ярдәм итеп торырсың.

Ярдәм итәрсен дигәч, Фәйзулла риза булды. Тик ташчы-төзүче булырга язмаган икән. Әнисе ягыннан туган тиешле бер абзыйсы:

– Ташчы да булдымы һөнәр? Әйдә, электр-газ белән эретеп ябыштыручы булып чыгарсың. Бездә яңа уку комбинаты ачылды. Шунда урнаштырам, – дип, Чиләбе шәһәренә үзе янына алып китте.

Абзыйсы юл буена:

– Безнең һөнәр – авылда да, шәһәрдә дә бик кирәкле һөнәр. Бервакытта да икмәксез утырмассың. Теләсәң – Себергә барып акча көрә, теләсәң – авылда эшлә. Иренмә генә, – дип үгетләде.

Һәм дәрәс эшләгән. Училищеда өч тапкыр ашаттылар, гади генә булса да, киендерделәр. Фәйзулла бер елда һөнәре буенча таныклык алып, үзенң туган авылына колхозга эшкә кайтты.

Озак эшләргә туры килмәде аңа, чөнки яше тулып, армиягә алдылар. Хезмәтен тутырып, туган йортка кайтып, бер ай да тормады, әнисе вафат булды.

Улы армия сафларынан ныгып, күкрәк киңәйтеп, беләкләренә көч утыртып кайтуына әнисе, әй, шатланган иде. Кешегә авыр кайгы да, зур шатлык та бик ярап бетми, диләр шул. Фәйзулла тормышта япаялгызы калды. Ярый әле әтисе мәрхүмнең ядкаре – иске генә тальян бар. Күңеле тулып, эч пошудан түзәр әмәл калмаганда, уйнап, күңелен баса. Баштарак хәл белергә, тальян моңы тыңларга дип, Фәйзуллага тиндәшләре «ярты» күтәреп керә башлагач, егет аларга каршы сүз әйтергә кыймыйча торды. Соңыннан бу хәлләр ешайгач, егет үзе өен бикләп, берәр туганына, яисә күршеләренә кереп, иптәшләреннән кача торган булды. Бәләкәй авылда барлы-юклы яшьләрнең барып урыннары юк шул. Клубның электр миче янып чыгып, идәннәре туңган. Суык... Кая барсыннар? Кайда жылы урын, шунда жыелалар. Фәйзулла үзе эчәргә яратмый, шуңа да юк йомышны бар итеп, өйдән чыгып китеп котыла иде ул алардан. Берничә тапкыр шулай кабатлангач, иптәшләре дә Фәйзулладан суындылар. Югары оч Хисмәт кенә ара-тирә кереп, сөйләшеп утыра торган булды.

Кышын авылда юньле эш тә юк, аеруча бәләкәй авылларда. Ферма тирәсенә күптән урнашып төпләнеп алганнар, үз араларына читләренә кертмиләр диярлек. Фәйзулла машина-трактор мастерскоенда эретеп ябыштыручы булып эшләп йөри. Анда да кайбер вакытны көннәр бие эшсез утырырга туры килә.

Ярый әле кибеткә икмәк китерәләр. Икмәкне сатып ала, чөнки үзе пешерә белми. Гел күрше-күләнгә сорап кермәссең бит инде. Йорттагы бөтен эшне дә үзе башкара. Сыерын сава, сөтен аерта. Әле дә ярый шул мәшәкәтләр бар, югыйсә ялгызлыктан бүре булып уларга гына кала. Кыш шулай вак-төяк мәшәкәтләр белән Фәйзуллага озын, бик озын булып тоелса да, ямьле яз да килеп житте.

Менә шунда башланды инде. Өйдәге бөтен эш, әйтерсәң лә, бер күчкә өелде. Бернигә дә өлгереп, бер генә эшне дә жиренә житкереп башкарып булмый. Таңнан сыерын сау, көтүгә ку, бозавын ашат-эчерт, арканла. Чебешләр алган булды. Алары бер бәла. Әнисенең төсе итеп калдырган ала казы бәбкәгә утыра. Аны кара. Йомыркаларын тикшер. Вакытында һавага чыгарып керт. Кайчагында Фәйзулла эшкә дә йә бер стакан сөт, йә катык эчеп кенә чаба башлады. Мастерскойга да һич менеп житәрмен, димә. Ә чәчү вакытында бөтенләй иза чикте.

Ага-туган, күршеләр «өйлән дә өйлән» дип үгетләп, кемнәренә генә димләмәделәр. Берсе дә ошамады Фәйзуллага. Әле азрак күз атып йөргән

түбән оч бригадир Мәжит кызы Зәкиягә бөтен батырлыгын жыеп тәкъдим ясаган иде дә. Зәкия һавалы шул, әллә нинди шартлар куйды:

– Өеңне сат, Стәрлетамакта тиз арада фатир алып була. Авылда сыер койрыгына ябышып яшисем юк. Син училище гына бетергән. Институтка кер, – диде. Нык гарьләнде Фәйзулла, тешен кысып түзде, бүтән ялынмады.

Яшьлек бит, дөнья көтәм дип, гел өйдә генә ятып буламыни? Өй эшләрен тизрәк башкарып, тальянын култык астына кыстырып, кичке уеннарда да чыккалады. Кызларның күбесе үзләре муенга асылынса да, Фәйзуллага әллә нәрсә кирәк иде. Әллә кемне көтте. Яшьләр гел магнитофонга, үзбезчә түгел, шәһәрчә боргаланып-сыргаланып биергә яраткач, Фәйзулла да тальянын үзе белән бик йөртми башлады.

2

Беркөнне шулай тальянсыз гына кичке уенга төшкәч, Фәйзулланың күзенә ниндидер чит кыз чалынды. Әллә ни һуш китәрлек тә түгел кебек үзе. Беренче карашка, «бара инде авыл жиренә», дигәндәй. Дусты Хисмәт аның колагына:

– Зәкия алып кайткан. Кунак кыз. Бергә укыйлар, ди. Мин Зәкия белән сөйләштем. Син аны озатасың, мин кунак кызын чамалыйм, – дип, хәбәр салды. Фәйзулла тагын бер кат Зәкиянең кылларын чиртеп карарга форсат чыккач, риза булды.

Кешенең язмышы алдан ук язылып куелган була, дигәннәре дөрестер, күрәсең. Нәкъ шушы минутта Зәкия белән бергә институтта укыган, бер бүлмәдә торып, бер казаннан ашап, бер чәйнәктән чәй эчкән Зилә кичке уенда Фәйзулланы әллә кайлардан күрәп алды. Зәкиянең дә шушы егеткә күз атып йөргәнән кунак кыз белми иде шул.

– Өнә теге читтә генә басып торган нинди йолкыш ул?! – дип, үзе дә сизмәстән, Зәкиядән сорап куйды.

Үзе күз атып, маяга булса да, торып торсын әле, аруагы килеп чыкмаса, карарбыз, дип йөргән кызның мондый сорауга ачуы кабарса да, дус кызы Зиләгә ул:

– Өй, бер кыргый инде шунда. Минем арттан да бер-ике рәт килгән иде. Аның кебекләр миндә житәрлек, – дип, эредән чирттерде.

Шунда Зилә:

– Ө мин аны хәзер көл итәм. Менә карап тор. Бүген үк кулга ияләштерәм. Өйтте, диярсең, – дип, мут кына көлеп куйды. Ө Зәкия Фәйзулланы белә: кызлар үзләре аның артыннан чаба башласа, кырт кисә дә куя. Үзенә ошамаса, беркайчан да бүтәннәр кебек, вакыт үткәрер өчен генә йөрми. Бу – бердән. Ө икенчедән – Фәйзулла Зәкия барында Зиләгә ия рү түгел, борылып та карамаячак. Шуңа да Зәкия:

– Өгәр дә булдыра алсаң... Ике бүлмәдә бер ай бус кизү торам. Аш-суны үзем эзерләп, идәнне үзем юам. Булдыра алмасаң – киресе. Барысына да бер ай син хужа, – дип ычкындырды. Кызлар чыркылдашып, үзләренең чая шаяруларына канәгать булып көлештеләр дә уенны башлап та жибәрделәр.

Башкаларның магнитофонга биеп, парлашып бөтерелгәнәнә, чыр-чу килеп көлешкәннәренә читтән генә көнләшеп карап торган Фәйзулланың беләгенә:

– Ой, пардон! Танкеткамның үкчәсе сынды, ахры, – дип, берәү килеп сарылды. Бу – Зиләнең усал, хәйләле уенының башы иде. Фәйзулла ипләп караса, клуб алдын яктырткан тонык кына яктылыкта әллә кем булып күренмәсә дә, Зилә якыннан мөлаем гына, зифа буйлы бер кыз икән. Елмайганда, ике бит алмасы чокрыап, аны тагын да сөйкемлерәк итә. Зиләнең алдан клуб ихатасындагы баганага бәрәп, үкчәсе сындырылган танкеткасы аягыннан кулына күчте.

– Авылыгызның асфальты ярлыклы, шунда эләкте, ахры. Хәзер нәрсә киям инде? Әни кайткач, кирәкне бирәчәк! – дип, Зилә чатанлап-чатанлап, бер аягында сикергәләде. Ә үзе Фәйзулланың беләген ычкындырмыйча, менә авам, менә егылам дигән кебек кыланды. Егет тә, егылмасын тагын дип, ипләбрәк тоткан булды. Ә Зилә еламсырап:

– Кем ныгыта инде үкчәмне? Сынуын да сынмаган, купкан гына. Бармы шушы авылда берәр оста, арурак егет? Үкчәмне төзәтеп, каккалап бирер иде ичмаса. Туйганчы бер биермен дигән идем, булмады, – дип такмаклады. Фәйзулла чынлап торып егыла инде бу дип, үзе дә сизмәстән, Зиләне биләннән тотып алды. Анысы:

– Кара әле, әллә син кызларның гел биләннән генә тотып йөрисең инде? Нинди килешле итеп кочып тотасың. Кулларың бигрәк кайнар, йөрәгемне яндырып жибәрмәсә ярап иде! – дип әйтеп салды.

Фәйзуллага, әйтерсең, кызган таба тоттырдылар. Кулын ялт итеп тартып алды. Бер аякта басып торган Зилә тагы чайкалып киткән булды. Фәйзулла аның һичшиксез егылачагына ышанып, иңбашыннан тотып калды. Шунда Зилә егетнең күзләренә текәлдә. Бер мизгел шулай бер-берсеннән аерыла алмыйча карашып тордылар. Зилә, кинәт нидер исенә төшкәндәй, читкә борылды:

– Синен телен бармы? «Түфлиенне үзем төзәтәм», диген дә төзәтеп бир инде. Кулыңнан килмәсә, иртәгә Зәкиянең этисеннән сорармын, – дип, уенын дәвам итте.

Чибәр, күнелгә ятышлы кызларның аяк киеме дә күнелгә рәхәтлек биреп, тирә-якка нур чәчеп торган сыман иде. Фәйзулла Зиләнең кулынан саклык белән генә танкеткасын алды. Әйтерсең, бер зиннәтле әйбер. Әйләндереп карады да:

– Төзәтергә була, тик монда түгел инде, өйдә. Эш коралларын мин үзем белән йөртмим бит, – диде.

Зилә уенын дәвам итеп:

– Соң, әйдә, өегезгә алып бар, – дип, һаман Фәйзулланың беләген ычкындырмый, бер аягында сикергәләп тора бирде. Фәйзулла кыяр-кыймас кына:

– Әйдәгез соң, – дип, Зиләне үзе белән чакырды.

Клуб алдында яшьләр шау-гөр килеп, ниндидер уен уйныйлар. Читтә генә дәшми басып торган Фәйзулланың Зилә белән жәйге караңгылыкка кереп киткәнән беркем дә шәйләмәде. Сирәк-мирәк Фәйзуллага күз аткалап торган Зәкия дә бию белән мавыгып, егетнең Зиләне ияртеп, кайсы якка киткәнән абайламый калды.

Атларга жиңелрәк булсын дип, Зилә икенче танкеткасын да салып, кулына тотты. Урамга жәйгән кырчын ташлар аягына кадалса да, түзде.

Фәйзулланы култыклап алган кулын ычкындырмады. Дәшми генә барган Фәйзуллага Зилә тагын төрттереп, уены-чыны белән:

– Болай авызыңа су кабып барасыңны белмәдем, ичмаса магнитофон ала идем, тыңлап барырга. Әйдә, хет танышың. Минем исемем – Зилә, – дигән булды. Егетнең исемен бая Зәкиядән сорашып белгән булса да, аның үз авызыннан ишетәсе килде.

Фәйзулла исә каушаудан исемен чак әйтә алды. Ул үзен-үзе әрләп килә иде. Нигә шулай кызлар алдында югала да кала икән? Ярый әле караңгы, оялудан кызарган йөзен беркем дә күрми.

Тагын тынып калдылар. Сөйләшергә бер сүз табып булмый. Әйтерсең лә, дөньяда сүз беткән. Фәйзулла ни генә сораса да, нәрсә дип сүз башласа да, килешмәс кебек. Егет шуңа янып-көеп, уфтанып, сүзсез генә атлый бирде. Ә Зиләнең башын башка уйлар бораулы иде. Ул кинәт:

– Өләй, әләй – дип чүгәләде дә жиргә утырды. Фәйзулла да каушап китте. Шулай да:

– Нәрсә булды? – дип сорый алды.

Зилә инде бөтенләй авыртуга түзә алмый, шыңшый башлады.

– Аягым, аягым. Әллә тимерчыбык, әллә пыяла керде, атлап булмый, – дип елап ук жибәрде. Фәйзулла эчтән генә кемнәрдер әрләп алды: «Юньсезләр, нинди аламасы урамга пыяла ватып китте икән? Шушындый вакытта. Матур итеп житәкләшеп дигәндәй китеп баралар иде бит».

Зилә еламсырап:

– Өегез еракмы әле? – дип сорап куйды.

– Ерак түгел. Моннан биш-алты өй аша гына торам мин, – дип, урамның аргы ягына караңгылыкка күрсәтте. Зилә авылның иң очында тонык кына, ялгызлыктан жәфа чиккән электр лампасыннан башка берни дә күрмәде.

– Нәрсә эшлибез инде? Мин атлый алмыйм, – дип әйтеп салгач, Фәйзулла бөтенләй югалып калды. Кызны күтәрәп кенә алып иде дә бит, клуб алдында ялгыш биленнән тотып алганга да унайсызланды.

Зилә үзе кыюсыз гына әйтеп куйды:

– Ичмасам, күтәрәп торгыз инде, болай урам уртасында яту килешмәс.

Фәйзулла кызны ипләп кенә кулларыннан тотып күтәрде. Зилә һаман:

– Аягым да каймыкты, ахры, басып та булмый, – дип, егетнең иңбашына бөтенләй сарылды. Фәйзулланың кызларны кочаклау түгел, болай якын итеп басып торганы да булмаганлыктан, калтыранып ук китте. Шулай да бөтен ихтыярын жыеп, кызның биленнән кочакларга мәжбүр булды. Нишләргә белми тирә-ягына каранды һәм күрше Риф абыйларының капка төбөндәге утыргычны исенә төшереп:

– Әйдәгез, Зилә, менә монда урындык бар, утырып торыгыз. Мин хәзер сезнең танкеткагызны төзәтеп алып киләм, – дигәч, Зилә егеткә тагын да ныграк сарылып, аны тагын да ныграк кочаклап:

– Юк, юк, төнлә куркам мин. Чит авылда нәрсә эшләп утырам, ди. Әллә мине ташлап качар идәңме? Өегез якын, дисең бит. Егет булсаң, күтәрәп алып бар! – дигәч, Фәйзулла шатланып риза булды. «Ә» дигәнче Зиләне яш балаларны күтәргән кебек әлеп алды. Зилә алай бик авыр түгел икән, жип-жиңел. Үз гомерендә беренче тапкыр кызлар кочаклаганына дулкынланып, тез буыннары калтыраса да, Зиләне генә күтәрәп йөртерлек хәле бар әле,

бар Фәйзулланың. Егет нык басып, алга атлады. Зилә дә моны сизде. Болай бик гәүдәле булмаса да, егетнең мускуллары уйнап, көч-куәт бөркелеп тора. Фәйзулла да кыздан ниндидер серле наз сибелүен, ниндидер тәмле сихри, үзенә генә тартып торган һәм кызларга гына хас булган бер хуш искә исерде. Ул бу сихри хистән көннәр буе исереп йөрөргә дә эзер иде шушы минутта. Ул Зиләнең нәфис гәүдәсен гомере буе күтәрәп йөрөргә дә риза иде.

Зилә дә Фәйзулланың янагына янагын куеп, егетнең битен менә үбәм, менә үбәм дип, бара. Ни гажәп, егет тә нәкъ шундый уйлар уйлап, әмма кызны ачуландырудан куркып кына тыелып атлады.

Шунысы үкенечле: өйләренә бик тиз килеп життеләр. Егет белән кыз чамасыз хисләнеп, күрше капка төбөндә утырган яшьләрне дә шәйләмәделәр. Ә бу инде иртәгә авылга яшен тизлегә белән таралачак гайбәтнең башы булачак. Анысы көн кебек ачык.

Өлегә Фәйзулла Зиләне кулыннан төшерми генә үрелеп, жил капканы ачты. Ишеккә элдәрәп кенә куйган йозакны алып, кызны өйләренә кадәр күтәрәп керде. Шунда гына Зилә исенә килеп, егетнең кочагыннан шуып төште.

– Син нәрсә, кызлар күтәрдем дигәч тә, өйдәгеләрен нәрсә әйтер? Әниң килеп чыкса, йә әтиң, – дип пышылдады Зилә. Өйнең бикле торганын, алардан башка бүтән беркемнең дә булмавын шәйләрлек хәлдә түгел иде. Фәйзулла үрелеп, ут кабызды. Тәрәзә пәрделәрен корып куйды да Зиләгә карап:

– Курыкма. Өйдә беркем юк, үзем генә, – дип елмаеп куйды. Әллә Зиләне кочаклап күтәрәп йөрү, әллә үз өенең стеналары Фәйзуллага кыюлык бирде.

Ул Зиләнең танкеткасын бик сак кына төзәтә башлады.

– Өйдәгеләрен кайда?

– Әнием бер елдан артык инде гүр иясе булды. Әтием мин бәләкәй чакта ук үлдә. Апа кияүдә. Сеңелкәш апалар торган авылда укытып йори. Ә мин менә берүзем дөнъя көтәм.

Зиләне иң нык хәйран калдырганы – өйдәге чисталык, пөхтәлек һәм һәр нәрсәнең үз урынында булуы иде. Табак-савытлар да, чынаяк-чәйнәкләр дә бик чиста, стенада эленеп торган шкафта ялтырап тезелешеп утыралар. Өйдә һәр нәрсә жыештырылган, бар тарафта тәртип. Зилә идәнгә карап куйды. Анда да эчке бүлмәгә кадәр тар гына палас жәелгән. Аптыравына түзә алмыйча, Зилә урындыгыннан торып:

– Түр ягыгызга да күз салырга мөмкинме? – дип сорады.

Фәйзулла эш белән мавыгып, Зиләнең аягы авыртмаганын да, аның аз гына да чатанламаганын да абайламады. Зилә үзе дә чатанларга кирәген онытып, түр якның ишеген ачты. Бүлмә караңгы иде. Ул бу йортка, әйтерсең лә, элек тә кергәнә бар кеше кебек утны кабызды.

Түр як та шулай ук матур итеп жыештырылган, тик авыл өйләренә генә хас бер пөхтәлек иде. Стеналарда төрлө-төрлө чиккән рәсемнәр. Түрдә, ике тәрәзә уртасында, зур көзгә эленеп тора. Ничек кенә таза, пөхтә булмасын, түр яктан ниндидер бер суык бушлык сизелә. Моңы Зилә хатын-кызлар сиземләве белән тойды. Утны сүндереп, ал якка чыкты. Ул арада самавыр да менә кайныйм, менә кайныйм дип, тавышын акрынайтты. Зилә ниндидер бик матур көй көйли-көйли, табак-савыт шкафыннан пар

чынаяк алып, табын эзерли башлады. Фәйзулла исә күз кырые белән генә гел аны күзәтте.

– Эх, шушы чибәр белән гомер буге бергә яшәп, тормыш көтсәң икән, – дип, эчтән генә уйлап куйды. Табын эзер булуга, самавыр да кайнап чыкты. Фәйзулла да:

– Танкеткаң эзер, тик эзрәк жилеме генә кипсен. Хәзер моның белән «Әпипә»гә биергә дә була, – дип, кызның танкеткасын чүпрәк белән сөрткәләп, өстәл читенә үк китереп куйды.

– Кит, жүләр, аяк киemenең урыны ишек төбөндә булырга тиеш, – диде кыз.

– Юк, юк, бу танкетка түрдә – иң хөрмәтле урында торачак. Бу аяк киemenә мең рәхмәт. Әле дә үкчәсе купкан. Шулай булмаса, мин кайчан сине кочаклап күтәрәп йөртер идем дә синең белән кайчан кара-каршы утырып чәй эчәр идем? – дип елмайды Фәйзулла.

Егет чоланнан каймак, төрле тәм-томнар алып керде. Ул кунак кызына үзе чәй ясап, үзе ясаган жиләк кайнатмасы белән чәй эчерергә уйлаган иде дә, Зилә каршы килде:

– Юк, юк, үзем генә сыйлыйм, – дип, чәй ясарга тотынды.

Озаклап шулай чәй эчтеләр...

Мәхәббәт дигәннәре шулай башлана микәнни? Нинди татлы, жилкендерә торган сихри тойгы икән! Зиләнең дә бу өйне калдырып, тиз генә чыгып китәсе килмәде. Беренче карашка бик үк һуш китәрлек булып тоелмаса да, әмма ачылып китсә, Фәйзулладан да нурлырак йөзле, эчкерсез, беркатлы егетне күргәнә юк икән әле аның. Егет янында озак-озак буласы килде. Тавышын сандугачлар сайравына тиңләп, егет тә аны ләззәтләнеп тыңлады. Күптән туйган булса да, кыз ясаган чәйләрне эчә торды. Ул шулай итеп Зилә белән бергә булган минутларны озаккарак сузарга тырышты. Аннан бергәләп, гайлә фотоальбомын актардылар. Түр яктагы шкаф башында бик кадерләп саклаган тальян гармунны кунак кыз кәргәч үк күргән иде.

– Син гармунда да уйныйсыңдыр, ахры. Берәр көй уйнап ишеттер әле, Фәйзулла, – дип, исеме белән дәшкәч, егет оялудан кызарып ук чыкты.

– Үземә генә уйныйм да ул, тик чит кешеләр алдында уйнаган юк, – дип акланды.

– Әллә мине һаман чит кешегә саныйсың инде? Үзең бер самавыр чәй эчереп бетердем, – дип, Зилә әллә ясалма, әллә чынлап турсаеп куйды.

Егет уңайсызланып кына, әтисеннән калган, бик кадерләп кенә саклап тоткан тальянны кулларына алды. Тузаны булмаса да, өстен сөрткәләде. Кышкы озын кичләрдә, әнисен юксынып, эче пошканда, яшәргә көч, тормышына ямь өстәгән иптәше – тальян телләре буйлап бармакларын йөгертте.

Гармун белән алар гүя бертуган! Тальян да, егет тә тирән итеп тын алдылар да, өйгә акрын гына моң сузылды. Бүтән кеше булса, Фәйзулла мәңге уйнамас иде, ә Зиләгә каршы килә алмады...

Өй эче кинәт кенә моң һәм сихри бер наз белән тулды. Ул яктырып, нурланып китте. Әйтерсәң лә өйгә яз кояшы керде. Гүя шашып-шашып, язгы ташкыннар акты да, болыннар шаулап, гөлләр чәчәк атты. Тальян шулай тилереп, берчә өзгәләнде, берчә яшьлегә үтеп барганга үксеп-үксеп

елады. Аннан акрын-акрын гына, таңда искән жилгә шыбырдашкан усаак яфраклары арасында таң кошы булып сайрап, жай гына тынып калды. Фәйзулла гүя шушы көй аша аңа үзенең бөтен язмышын сөйләп бирде. Зиләнең йөрәге күкрәгенә сыймый тыпырчынды, әллә нинди сагышларга батып сулкылдады. Әгәр көй тагын дәвам итсә, Зилә, билләһи, елап жибәрер кебек иде. Аның күзләренә яшъ тулды. Тамагына килеп төелгән төерне йотып жибәрә алмый торды.

Бераз тын утырдылар. Фәйзулла бүтән уйнамады. Зилә кыстамады.

– Фәйзулла, сиңа зур рәхмәт. Чәйләр эчерең, танкетканы төзәтеп бирдең. Бик матур уйныйсың икән, бик моңлы көй. Чак елатмадың. Бала чакларым искә төшеп китте. Миңа кайтырга вакыт. Зәкия дә югалткандыр, – дип, урыныннан торды. Фәйзулла да Зилә белән бергә булган минутлары азагына якынлашуын тоеп, моңсуланып калды.

Кыз ишек төбөндә чыгаргамы, юкмы дип, икеләнәп калды. Фәйзулла аны озата чыгарга әзерләнәп, утны сүндерде дә, ишеккә юнәлде. Зилә дә шул минутта тоткага үрелде. Алар, ирексездән, бер-берсенә бәрелешеп, туктап калдылар. Зиләнең кулыннан танкеткасы төшеп китте, һәм ул аны алырга иелде. Фәйзулла да танкетканы алып бирәм дип иелгән иде, тагын бәрелештеләр. Аннары сүзсез генә икесе дә тураеп бастылар.

Ни булса, шул булып дип, Фәйзулла Зиләне кочаклап алды да муенын үбәргә тотынды. Зилә башта карышыбрак торса да, аннары үзе дә кайнар куллары белән кочаклап алды. Ирәннәр үзләреннән-үзләре бер-берсен эзләп таптылар.

Фәйзулла кызның колагына:

– Минекә бул. Бу өйдән бүтән беркая да чыгармыйм, – дип пышылдады. Зилә үзе дә сизмәстән:

– Мин риза, – диде.

Егет кызны сак кына күтәреп, түр яктагы диванга илтеп салды...

3

Иртәгесен алар ир белән хатын булып уяндылар. Ул таңда Фәйзулланың сыерын күрше Жәһан карчык савып, көтүен дә ул куды. Авыл халкы ни арада ишетеп, ни арада барысын да белеп өлгерә, диген. Сәгать уннар тирәсендә юк йомышны бар итеп, күрше апа-жиңгиләр берәм-берәм Фәйзуллага кереп чыктылар. Яшъ килең алдында Фәйзуллага кыен булмасын дип, төрлө-төрлө тәм-том, бавырсаң-ләвәшләргә кадәр пешереп алып кергәннәр иде. Каян, ничек өлгерә соң бу авыл хатыннары? Аңламассың!

Кунак кызның кунарга кайтмый калуына әллә ни уфтанмаса да, төш вакытында «Фәйзулла кыз алып кайткан икән, кәләшнәң исеме Зилә икән», дигән сүзләренә ишеткәч, аһ итте Зәкия. Ачу-гарылектән кая керергә урын таба алмый йөрде. Барып, Зиләне бөтен кеше алдында хур итеп әрлисе, битләрен тырнап, чәчләренә ябышып кыйнап ташлыйсы килде.

Тик соң иде шул, соң иде. Эш үткән. Үзе гаепле, кичә Фәйзулланы Зиләгә үзе тоттырып жибәрде бит. Их, эшнәң болай зурга китәсен белгән булса, ялындырмый иде бит ул. Былтыр ук риза буласы калган. Ул тинтәккә күп кирәк идемени, бер кочаклап үпкән булса, шул житә иде бит. Кәжә бәтиә кебек кулга ияләшәп, арттан да калмаячак иде... Калган көннәрен

дә Зәкия шулай уфтанып үткәрде һәм Зилә белән Фәйзулланы барыбер бергә яшәтмәячәкмен дип, эчтән генә ант итте. Егет Зәкиянеке генә! Шулай итмәсә, исеме Зәкия булмасын! Үзенә кулдан ычкынган бәхетен, бигрәк тә үзен кызганып, әллә ничә тапкыр елап та алды. Ярата идеме соң ул Фәйзулланы? Юк, мөгаен, яратмагандыр. Чөнки ул әле яратуның ни икәннән кинолардан күрәп кенә белә. Эчтән янды Зәкия. Тыштан сиздермәде. Көнләшүдән кара көйдә.

...Киләсе жомгага эти-әнисеннән фатиха алырга барырга вәгъдәләшәп, Фәйзулла Зиләне күрше авылга кадәр озатып, автобуска утыртып жибәрде. Тукталышта кеше хәтсез генә булганга, алар бер-берсенә күзләренә генә карап, кул бирешәп кенә сабуулаштылар. Авыл халкы бит кеше алдында качаклашып сабуулашуны бик өнәп бетерми.

Фәйзулла канатланып дигәндәй, көне бие Зиләне уйлап, киләчәк турында хыялланып, эш сәгәте үткәнән дә сизмәде. Кич өенә кайтып керсә, аптырап китте: ишеге ачык, кемнәндер жырлаганы ишетелә. Әллә апасы кайтканмы? Вәт, шәп булыр иде. Ни күрсен – өстәлдә аш пешкән, чәй кайнаган, ә беркем юк. Болай сөңсә генә шаяртырга мөмкин. Ул кайткан, ахры. Үреләп түр якка караса, көзгә алдында бизәнәп, Зәкия басып тора.

– Әйдә, үт, нәрсә аптырап калдың, азгын ир кисәге. Мин сине сынар өчен Зиләне кытыртып жибәрдем. Ә ул? Беренче күргән итәккә ябышып, башын югалтты. Былтыргы сүзләрең кайда, хәчтерүш? Кияүгә чык миңа дип ялынып йөрдәң, – дип тезәп китте Зәкия.

Фәйзулла кара көйдә, ни әйтергә дә белмәде һәм иң яхшысы – дәшми калу дип, Зәкияне тыңлады. Әрләр, әрләр дә чыгып китәр әле бу, дип уйлады.

– Мин аны юри, сине сынар өчен сөйләшәп алып кайттым. Ул безнең курсның атаклы фахшәсе. Бер төн кунган өчен акча күпме түләдең? Хәер, мин аны кисәткән идем шул. Тегеләй-болай була калса, сматри, минем егеттән акча алма дип. Нәрсәләргә өйрәтте? Тәмлеме? – дип, Зәкия мыскыллап сөйләде дә сөйләде.

Фәйзулла әллә тыңлады, әллә юк, тешләрен генә кысты. Яңагындагы тамырлары бер бүртте, бер сулды. Тешләре шыгырдады. Түздә Фәйзулла.

Зилә турында бүтән кабахәт сүзләр ишетмәс өчен зур-зур атлап, түр якка үтте дә ярып, шкаф башыннан тальянны алды.

Зәкия моны үзенчә аңлады:

– Сугып кына кара, йолкыш. Төрмәдә черетәм башыңны. Көчләргә ябыштың, диячәкмен. Абыйлар кабырганны санарлар, азрак акылга утыртырлар үзеңне. Тиәп кенә кара! – дип чәрелдәп, егетнең сугып жибәрүеннән куркып, йөзен куллары белән каплап, идәнгә чүгәләде.

Фәйзулла, мондый кабахәт эшәкелекне тальяным да күрмәсен дигәндәй, дәшми-нитми, ишекләренә шар ачык калдырып чыгып китте.

Үзенә тагын бер хата эшләгәнән аңлап, Зәкия кычкырып елап жибәрде. Ачу китереп акырган магнитофонны өстәлдән атып бәрде. Фәйзулланы белән әйбәтләп, матурлап сөйләшергә килгән иде бит, юкса. Утырып чәй эчәрбез, шунда аңлашырбыз дип уйлаган иде. Барып чыкмады.

Ул Фәйзулланы көтәп, кара төнгә кадәр утырды. Егет кайтмады. Әзрәк тынычлангач, Зәкия өйгә күз йөртәп чыкты. Эшкә уңган шул Зилә – ике

көн эчендә нинди матур, пөхтә итеп жыештырган. Белми иде шул ул Фәйзулланың берүзе яшәсә дә, өйне тәртиптә тотканын. Аның бу өйгә кереп чыкканы да булмады. Бердән, алар бит авылның икесе ике очында торалар. Икенчедән, бу ярлы бәләкәй йортка кереп чыгуны Зәкия үзе өчен түбәнсенү дип кабул итә иде. Чөнки аның этисе авылда күптәннән бригадир булып эшли, дәрәжәле кеше. Йортлары да биек, карагайдан салынган; өй түбәләре дә ерактан күз явын алып тора, елтыр калайдан ябылган. Былтыр егетне санламыйча, борынын күтәрәп йөргән Зәкия бүген Фәйзулла өчен теләсә кемнең чәчен йолкып, күзен чокырга әзер. Тик Фәйзулла гына юк.

Ә Фәйзулла ул төнне урманда, чишмә башында үткәрде. Авыр чакларында гел шушында килә Фәйзулла. Шушы чишмә чылтыравы аның күңелен юатып, ярсу-сагышларын баса торган иде. Бүген дә шулай. Егет бер чишмә чылтыравын, бер тальянның өзелеп-өзелеп елаганын тыңлады.

Их, дөнья кичә нинди ямьле, нинди күңелле иде. Ә бүген? Эгәр дә Зәкия алдамаган булса? Юк, юк, моның булуы мөмкин түгел. Теге көнне Фәйзулла Зиләнең: «Нигә бу кадәр калтырыйсың, суыкмы әллә?» – дип соравына: «Син – минем үз гомеремдә ирләрчә яраткан беренче хатын-кызым. Шуңа да, өшөп түгел, ә дулкынланудан калтырыйм», – дип җаваплаган иде.

– Минем дә әле ир-ат заты белән беренче тапкыр ятуым һәм... соңгысы да булырсың. Үзем дә белмим, нәрсә белән мине арбадың, нәрсәң белән сихерләдең? Ә бит мине моңарчы «недотрога» дип кенә йөртәләр иде. Ышанмасаң, Зәкиядән сора, ул алдамас, – дигән иде.

Кояш чыккач кына кайтты йортына Фәйзулла. Зәкия кайтып киткән. Өстәлдәге аш-су суынып беткән. Түр якта идәндә ватык магнитофоны аунап ята. Ашларны Фәйзулла эткә чыгарып салды. Чәй дә эчмәде, банкадагы катыкны күтәрәп чөмерде дә, күрше авылдагы кәнсәләргә барып, бер атнага ял сорады. Рөхсәт иттеләр. Мал-туарын күрше-күләнгә күз колак булыгыз, дип тапшырды да чыгып китте. Туп-туры күрше районга апаларына юл алды Фәйзулла. Күңеленә Зәкия салган кара уйларны уйламаска тырышты.

Апалары белән киңәшләшәп, билгеләнгән көнгә кадәр жизнәләренә төрлө эшләрдә ярдәмләшәп йөрдә. Зилә белән вәгъдәләшкән жомгага алар өчәүлөп килеп төштеләр. Көтеп торганнар икән Зиләнең әти-әнисе, сый-хөрмәт белән каршы алдылар. Бигрәк тә Зилә канатланып оча. Кешеләргә күрсәтмәскә тырышса да, ургылып торган шатлыкны яшереп буламыни? Зиләнең этисе, йоласын саклап кына дигәндәй:

– Әллә шул, укыйсы да бар бит әле, – дип карышып маташса да, барыбер риза булдылар. Эшне озакка сузмыйча, шул ук көнне никах укыттылар. Фәйзулланың тома ятим икәннән белгәч, Зиләнең этисе:

– Туйны үзөбездә генә үткәрербез. Артык мәшәкәтләнмәгез. Кулыгыздан килгәнчә эзрәк кешегә күрсәтерлек күчтәнәчегез булса, шул җиткән, – дип өзөп әйткәч ризалаштылар.

Туйлар да гөрләп үттә. Киленне адәмчә төшөрмәсә, авыл авыл буламыни? Күрше-күлән Фәйзулла Зиләне алып кайтасы көнне жыелышып, үзләре бер бәләкәй туй ясадылар. Җиһан әби барысын да йола буенча эшләде. Киленне мөндәргә дә бастырды. Яхшы теләкләр әйтеп, авызына икешәр тапкыр балын-маен да каптырды. Ә инде Зилә үз чиратында машина артындагы сандыктан ике тулы чиләк бодай алып, тавыкларга сипкәч, күршеләр

канәгать булып гүләштеләр. Жиһан әбисе исә Фәйзулланы мактап, киленгә болай эшләгәнә өчен рәхмәтләр әйтеп, күз яшен сөрттә дә йөгереп барып, яшь киленгә ишек ачты.

4

Шулай итеп, Зилә белән Фәйзулла бергә яши башладылар. Тик менә Фәйзулла гына кара көп йөри. Зилә дә моны сизенде. Сорарга гына кыенсынды. Зиләнең тагы бер ел укыйсы бар. Ул Фәйзулла янына атна саен кайтып торды. Йә Фәйзулла үзе баргалады. Тулай торакта хәзер Зилә белән Зәкия бергә тормыйлар. Чөнки Зәкия аны төрлө нахак сүзләр әйтеп, бик каты рәнжетте. Әллә нинди сүзләр белән каргый башлагач, түзмәде шул Зилә. Очрашмас өчен алар хәзер бер-берсен урап үтәләр. Кан дошманга әйләнделәр.

Беркөн шулай мастерскойда бригадир Мәжит абзый – Зәкиянең әтисе:

– Әйдә, кил әле, энекәш, көне-төне эшлисең дә эшлисең. Колхозда синнән дә яхшы һәм күп эшләгән сварщик юк. Бер сөйләшеп утырыйк әле, – дип, сүз башлап жибәрде. Бераз тын торгач дәвам итеп: – Синсез безнең бригада нишләр инде, малай? Бигрәк тыңлаучан, эшчән егетсең. Үзеңне бер сыйлыым әле, – дип, кесәсеннән бер ярты чыгарып утыртты.

– Мин эчмим бит, Мәжит абзый, бөтенләй авызга да алган юк, – диде Фәйзулла.

– Инде ир булдың бит, туган. Менә дигән кәләш тә алып кайткансың. Маладис! Сине котлап дигәндәй, ике центнер бодайлата премия яздым, рәис имзасын да куйды. Тагын язарбыз, Алла боерса. Әйдә, әйдә, минем сыйны кире кагып кимсетмә, туган. Үзеңне ихтирам иткәнгә генә сыйларга булдым. Үзең беләсең, бүтәннәргә мин бик каты. Әйдә, туган, бергә-бергә эшләп, бергә яшик, – дип, Мәжит абзый тулыр-тулмас кырлы стаканны Фәйзулланың кулына тоттырды. Көчләп диярлек тоттыргач, Фәйзулла, икеләнә-икеләнә булса да, аны кулына алды.

– Йә, әйдә, энем, берәрсе килеп чыга башлар. Аннан сүз китә, – дип, һаман Фәйзулланы кыстады.

Уртлап кына кире бирергә уйлаган иде дә, Мәжит абзасы чын-чынлап үпкәләп:

– Син нәрсә, егет, әллә мине бөтенләй санга сукмыйсың? Әтиңнәр белән бергә уйнап үскән кеше бит мин. Авыл бригадиры. Олы башымны кече итеп, сине хөрмәт итәргә, сыйларга исәп. Ә син? Үзеңне бигрәк эре тотма, туган. Минә рәнжетмә, әйдә, эч тә куй, – дип кыстагач, ни булса – шул булыр дип, ул кырлы стаканны түңкәреп куйды. Кабарга бернәрсә дә юк. Шуңа да сусаганда эчәргә булыр дип алып килгән чәен эчеп куйды.

– Вәт, маладис егет икәнсең, – дип, аркасыннан кагып, рәхмәт әйтте дә Мәжит абзасы, кеткелди-кеткелди матаена утырып, китеп тә барды.

Үз уйлары, үз планнары бар иде Мәжитнең. Ул туп-туры колхоз рәисенә китте. Аны икенче бригаданың чөгендер басуында табып, шунда ук:

– Теге безнең Алла суккан сварщикны әйтәм: уракка төшәр алдыннан унбиш көнләп югалып йөрдә. Туй ясый, имеш. Бүтән көннәргә дә югалып-югалып тора. Әле менә ике көн инде лаякыл исерек. Ни сөйләгәнән белми. Житмәсә, каршы дәшә. Атна саен Стәрлетамакка чаба. Бөтенләй санга

сукмый башлады. Басуда чөгендер комбайнының орчыгы сынып чыккан. Ябыштырырга кеше юк. Баш каткан инде бу эт малай белән, – дип тезеп китте.

Халыкка таратырга дип калдырган бодайның яртысыннан күбесен район житәкчелеге уполномоченныйлар жибәртеп тартып алулары өчен кара көеп, ачудан кая барып бәрелергә белмәгән колхоз рәисе машинасына утырып, мастерскойга килде. Үз күзләре белән күреп ышанасы итте. Кайчакларда шомартырга яраткан бригадир бүген алдашмаган, дөресен сөйләгән иде.

Басуда бая ук ватылган чөгендер комбайны яңа гына мастерской янына килеп туктаган. Тракторчы, ярдәмчесе белән сүгенә-сүгенә, комбайнның ватылган урынын төзәтеп маташалар. Үз гомерендә арагы тәмен бүген генә татып караган Фәйзулла сүзен дә сөйли алмый, исереп мыгырданып басып тора. Бүген эш эшләрлек түгел, егылмаса да, рәхмәт, диярсен. Исереккә нәрсә әйтәсен? Колхоз рәисе аны әрләмәде, сүкмәде, тик:

– Бар, кайт, айнымыйча күземә күрәнмә. Иртәгә минем янга керерсен, шунда сөйләшербез, – дип кайтарып жибәрде.

Икенче көнне Мәжит абзасы таң белән килеп житкән.

– Да, егет, син мине кыен хәлдә калдырдың бит. Бар инде, сине идарәгә чакырталар. Миңа да эләкте. Бригадир булгач, таякның юан башы миңа төште. Син тагын анда барып, мине сатма инде. Алайса, эшләр хана, – дип сөйләнде. – Син колхоз рәисенә каршы сүз әйтмә. Ярамый. Тик бүтән эчмәскә вәгъдә бир һәм дәшмә, – дип, акыл өйрәтте ул.

Идарәдә колхоз рәисе Фәйзулладан кем эчәргәнән сорашса да, ул дәшмәде. Тик бүтән алай итмәс. Шимбә, якшәмбе көннәренә эш урынында булырга сүз бирде. Кыр эшләре бетмәгән шул. Шуңа да авылда ял дигән нәрсә яз-жәй көннәрендә, бигрәк тә көз көннәрендә юк инде ул, юк. Фәйзулла рәис яныннан «соңгы кисәтү» алып чыкты. Яхшы эшләгәнгә дип биреләсе бүлөк бодайны да сызып ташладылар.

Икенче көнне мастерскойда бригадир Мәжит абзасы аны юатып тынычландырды.

– Син, егет, абзаң барда курыкма. Мин сине һәрвакыт яклашырмын. Кичә дә колхоз рәисен чак-чак үгетләдем. Сине бөтенләй эштән куарга иде планы. Ә мине сатмавың өчен рәхмәт һәм мин сиңа бурычлымын. Әнә капкаң авып-түнәп бара. Склад алдындагы дүрт торба һәм ике угольник синеке. Үзең капкага алып кайт. Яздырган кәгазе үземдә, үземә дип яздырган идем, – дип, накладной кәгазьләрен кесәсеннән чыгарып күрсәтте. – Син минем өчен чын дус. Бригадада иң тыңлаучаны син бит, – дип, үтереп-үтереп мактады егетне. Фәйзулла «әйе-әйе» дип баш кагып, дәшми генә торды. Ә Мәжит абзасы һаман: – Ярар, ярар, туган, эшләгәндә була инде ул. Әйдә, соңгы кисәтүеңне юыйк – дип, акбаш чыгара башлаган иде, Фәйзулла:

– Юк! – дип, житди генә кырт кискәч, мыгырданып китеп барды.

Бер-ике көннән Мәжит абзыйсы Фәйзуллага:

– Торбаларыңны тизрәк ал, алайса икенче бригадadan Хәмит тә күз салып йөри, – дигәч, торба һәм угольникларны, жаен чыгарып, өенә кайтарып куйды. Шул көнне үк бригадир тагын колхоз рәисенә барып хәбәр салды.

– Бу Фәйзулла бөтенләй шашына бит, әй. Фермага дип яздырган дүрт торбаны, ике угольникны чәлдергән. Мөгаен, сатып эчкәндер әле,

– дип әйтеп салды. – Алып кайтканын күрүчеләр бар, алар исбатлап дөрөсләрләр.

Колхоз рәисе болай акыллы гына булса да, аерым-аерым кешеләр белән ипләп утырып сөйләшеп, эч-бавырларына үтеп керә ала торган кеше түгел иде. Аның үз турысы – туры, үз кыйбласы – кыйбла. Фәйзулланы чакыртып сөйләшәргә иде дә бит, юк, кем нәрсә әйтсә, шул дөрөс. Колхоз зур, кайсысы белән сөйләшеп бетсен дә кайсысын күрөп өлгөрсен. Шуңа да ул:

– Дөрөсен ачыклагыз да эшеннән куыгыз һәм бетте, – диде дә куйды.

Мәжит моның белән генә чикләнмәде. Районга милиция бүлегенә шалтыратып, участковыйны чакыртты. Эш зурга китте.

Урланган торбаларны Фәйзулла йортыннан таптылар.

Участковый:

– Утыртам, сиңа биш, иң кимендә өч, – дип жикеренде. Фәйзулланы белгән олы колхозчылар, авылдашларның яклавы аркасында һәм югалган малның табылуы сәбәпле, Фәйзулланың беркайчан да жавапка тарттырылмавын исәпкә алып, штраф һәм алты ай егерме процент хезмәт хакын колхозга түләргә кушып, эшне туктаттылар.

Тик Фәйзулланы эшеннән кудылар. Фәйзулла эшсез хәзер.

Бригадада эш бетмәс әле, сәнәк-көрәк тотта беләм дип уйлаган Фәйзуллага кара көннәр килде. Мәжит абзасы аңа бүтән эш бирмәде. Үзе сорап барган иде:

– Туган, дөрөсен әйтергә кирәк, колхоз рәисе әйткәч, мин аңа каршы бара алмыйм инде, – дип жаваплады бригадир.

Эчкече Хәмит белән Әхәткә эш бар, ә Фәйзуллага – юк. Ничәнче көн барып та колхоз рәисен туры китерә алмады. Беркөнне контора алдында рәис үзе туктап:

– Нишләп эштә түгелсең, ничәнче көн инде шушында буталасың? – дигәч:

– Мин ни, шул эш сорап килгән идем, – диде. Рәис аңа каршы:

– Нинди эш кирәк соң сиңа? Бригадагызда болай да кеше житешми. Әнә, иртәгәдән бригадир ферма улакларын ремонтларга кушар, кайт та шунда ярдәм ит. Әзрәк акчасы да, фуражы да булыр. Төшемле эш, – дип китеп барды.

Ләкин Мәжит абзасы икенче, өченче көнне дә дәшмәде. Фәйзулла, аптырагач, бригадирның өенә барды. Беркатлы иде шул Фәйзулла, барысын да белеп бетерми иде.

Мәжит абзасы өендә булырга тиеш вакытка чамалабрак барган иде дә, туры китерә алмады. Бригадир Фәйзулланың кереп килгәнән күрөп, түр якка мич артына ук барып посты. Сабира түти казан янында йөри. Фәйзулланың сәлам биреп керүенә дә игътибар итмәде. Аның ни йомыш белән йөрүен белгәч, хатын-кыз бит, түзмәде, әйтте дә салды:

– Нигә яшь кәләшенең әтиләре ярдәм итми? Ә?! Зәкия атасының аягына егылырга ризасыңмы хәзер? Зәкия кемнән ким иде? Бүген-иртәгә югары белемле укытучы булырга тора. Ә син, юньсез, безнең кызны ни бие, ни төсө булмаган пумалага алыштырдың. Жирбит, нәселегез корып бетеп бара, хәерче. Ябагасын койган ат кебек басып торасың минем бусагада. Яхшы белән яманны аера белмәдең. Нигә кызыбызны алдап йөрттең? – дип тезде дә тезде.

Фәйзулланың өстенә пычрак су сиптеләрмени?! Тәүдә нишләргә дип аптырап калды. Аннан гына исән-имин чакта бу өйдән югалырга кирәклеген аңлап, аклы-күкле булып, ничек чыгып шылганын да сизмәде. Әйтәм, бу очта Сабира түгине «кырлы Сабира» дип йөртәләр, юкка түгел икән.

Менә эш нәрсәдә икән... Шуны аңлады Фәйзулла. Бу Зәкиянең үче иде. Әйе, бик каты, бик каты үч алдылар. Уйларга уелып, Фәйзулла ике көн өеннән дә чыкмый ятты. Төннәрен йоклый алмады. Зәкия усал елмаеп, күз алдына килеп җәфалады. Кышны ничек чыгар? Бригадир ат-техника бирмәү сәбәпле, печән дә чамалы. Утын белән салам бөтенләй юк. Мәжит абзасына ышанып йөри торгач, энә нинди көнгә калды.

Каравылчы кирәклеген белгәч, ферма мөдиренә барган иде, ул ап-ачык итеп әйтеп бирде:

– Туган, бригадир сине алмаска кушты. Теләсә кемне эшкә ал, тик Рәхмәй малаен гына якын китерә күрмә, матри! – диде. – Шулай булгач, Фәйзулла туганым, үзең аңла. Минем дә бит әле дүрт бала укытып үстерәсем бар. Шул Мәжитнең юлына нәрсә белән аркылы төштән? Ачуы бетмичә, син бу бригадада эш таба алмассың, энем. Ә аның ачуы, үзен бригадирлыктан төшөрмичә – бетми. Ничәнче колхоз рәисе алышына, ә ул – юк. Ченки яңа рәискә дә тиз ярый белә, район хужалары өчен дә ул күптән инде «хөрмәтле авыл хужалыгы хезмәткәре». Бу сүз икебезнең генә арада калсын, үзең аңла инде, Фәйзулла, – дигәч, барысы да ачыкланды.

5

Берничә көннән Фәйзулла сыерын сатты, бозавын Жиһан әбисенә керттеп бирде. Алты сарыгына да, кош-кортларына да ия табылды. Бер кесә акча белән Зиләсә янына килеп керде. Эшнең нәрсәдә икәннен сөйләп бирде. Зилә төпле акыл белән эш итте.

– Ярар, җан биргәнгә жүн бирер, дигәндәй, бик кайгырма. Бер җас чыгар әле, – дип тынычландырды.

Стәрлетамакта эш эзләп, пропискага кереп, торырга урын тапканчы, сыер акчасы бетте. Әле дә бабасы әз-мәз ярдәм иткәләп торды. Фәйзулла, хатыны укып бетергәнче, Стәрлетамакта урам себерде. Акчаны аз бирсәләр дә, торырга бер бәләкәйрәк кенә бүлмә бүлделәр. Бер-берсен яраткан кешеләргә күп кирәкмәни? Бу аларга оймакның бер почмагы булды. Зилә укып бетерүгә әнисенен Урта Азиядә яшәүче бертуган агасы аларны үгетләп, Дүшәнбә шәһәренә алып китте. Эш тә, торырга урын да тиз табылды. Монда тормыш күпкә җиңел. Көттермичә бер-бер артлы балалар туды: ике кыз, бер малай. Шуннан соң гына, ничектер, җаен туры китереп, Зиләсә сорап куйды:

– Фәйзулла, кыен булмаса, әйт әле, – диде дә тотлыгып калды. – Мин бер сорау бирәм, син җавап бирмәсәң дә була.

– Сорап кара.

– Нигә туйда бик боек һәм кара көеп утырдың? Мин беренче күргән Фәйзулла түгел идең. Нәрсә булган иде ул чакта?

Фәйзулла көлеп җибәрде.

– Әйе, хатын-кыздан уйларың белән дә качып котыла алмыйсың, ни булганын белдермәс өчен кара күзлек белән битлек кияргә кирәк, – диде һәм

хатынын үпкәләтмәс өчен йомшак кына итеп, Зәкиянең аларның өйләренә килүен, нәрсәләр әйткәнөн сөйләп бирде. Шулай да, Зилә үпкәләп алды:

– Нигә шул вакытта үземә әйтмәдең? Ул Зәкияне эссе табага бастыра идем. Аның бит үзенә эллә ничә егете бар иде. Өнә, үткән жәй курсташны очратып сораштым, авылга кайткан булган, – дип сөйләп алып китте. – Өйе, синә партизан итәргә була. Ничә ел саклап йөрткәнсең йөрөгәндә нахак сүзне?! – дип, Фәйзулласын яратып кына шелтәләп алды.

Анысы да бирешмәде:

– Үзегне бел, нинди сорауны ничәмә елга суздың. Эстәрледә үк сораган булсаң, йә туйдан соң ук. Шунда ук әйтеп бирә идем, үзег гаепле, – дип, Зиләсен кочаклап алды.

Шулай тату гына яшәп яткан көннәре. Балалар берәз үсә төште, акча да матур гына кереп тора. Берәр машина алып, туган якка яшәргә кайтырбыз дип хыялланып йөри торгач, егерме еллап вакыт та үтеп киткән. Аннан инде бөтен илне дер селкетеп, тамырыннан какшаткан үзгәрешләр башланды. Тиздән һәм көтмәгәндә, Тажикстанда граждандар сугышы чыкты. Кайту турында уйлау түгел, тамакны ничек туйдырырга да, ничек бер якка да кысылмыйча, исән-имин калырга, дигән теләк кенә иде күңелдә.

Ничәмә ел тиенләп жыйган мөлкәт тамак туйдырырга китте. Бөтен агач өй жиһазларын «буржуйка» дигән тимер мич ашап, төтенгә әйләндерде. Бәлә ялгыз йөрми, диләр. Кибеткә икмәк алып өчен, алты-жиде сәгать чиратта басып торган әнисен алыштырырга дип барганда, уллары Илдар вафат булды. Юлбасарлар төркеме үзара аңлашканда, ике ут арасында калган. Баланың үлеме бөтен хыялларны чәлпәрәмә китерде.

Нәрсәдер өзәлдә Фәйзулланың күкрәгәндә, үзе дә ыргылаш үлдә. Күп вакытларда нигә үзем генә үлмәдем икән, улымның ни гаебе бар дип, төннәр буге үксеп чыкты. Бетерендә Фәйзулла, бөтенләй бетерендә, тик шәүләсе генә калды. Ярый әле ике кызы вакытында туган якка кайтып, исән-сау урнаша алдылар. Шушы тетрәнүдән айный алмый, Фәйзулла бөтенләй егылды. Ашамый-эчми, айдан артык диярлек тик түшәмгә генә карап ятты. Белмәгән кеше «үлгән бу» дип уйларга ихтимал иде хәтта. Аның тере икәнөн күкрәге бер калкып, бер төшеп, тын алуыннан гына чамаларга мөмкин иде. Беркем белән сөйләшмәс булды. Элек тә кеше белән бик сөйләшеп бармаган Фәйзулла бөтенләй тынды.

6

Тажикстанга да кыш килде. Мәктәпләрдә бөтенләй укуытмыйлар. Кемдә корал – шул көчле. Шулай да Зилә көн дә диярлек үзе эшләгән мәктәпкә барып кайткалады. Икмәккә чират торды. Улыкаен югалтуга ана күңеле ни хәлләр итеп түзгәндер? Аллаһы Тәгалә үзе генә белә. Мондагы кыш бездәге октябрь – ноябрь айлары кебек кенә булса да, кыш кыш инде. Үзенекен итә: йә суык жил, йә булмаса, суык кар катыш яңгыр ява. Беркөнне шулай, гадәте буенча, мәктәпкә барып, танышларын күрергә, хәл-әхвәл сорашып, кайсы кибеткә икмәк китерәселәрен белергә дип, урамнан барганда, кичә генә әле исән булган, бүген исә бөтенләй жимерелеп төшкән өйләр янына килеп житте. Бу биш катлы ике өйне төнлә шартлатканнар икән. Монда безнең як кешеләре яши иде дип, Зиләнең йөрәге әрнеп-сыкранып куйды. Халык мыж

килэ. Елашалар, кычкырышалар. Кем нәрсә эшлэгәнән дә белерлек түгел. Зилә бөтенләй тетрәнеп, бу коточкыч һәлакәт урыныннан тизрәк китәргә ашыкты. Тик нәрсәдер аны тоткарлады, һәм күзгә өйдән читтәрәк үскән зур, юан чинар агачына төште. Агач төбөндә сигез-тугыз яшьләр чамасы бер малай утыра. Ипләбрәк караса, малайның йөзгә таныш төслә тоелды. Әллә үзенең житеп беткән улын югалтканга, әллә гел балалар арасында эшләү галәмәте, Зилә бала-чага күрсә, аны энә күзеннән үткәреп тикшерә иде. Бу бала яныннан да тыныч кына үтә алмады. Чөнки малай, ничектер, дөньядан ваз кичкән кеше кебек, карашын еракка, әллә кайлардагы бер ноктага төбәгән. Үзгә бер аягын, ничектер, уңайсыз бөкләп, өстенә утырган. Ә икенче аягының тезен бөкләп, ике кулын шул тезгә өстенә салган. Ияген куллары өстенә куйган. Уң кул бармакларын бертуктаусыз гармун телләренә баскан кебек итеп биетә. Зилә, якын килеп, балага иелде дә:

– Нишләп утырасың, бачам? – дип, тажикча сорады.

Малайга бу сорау берничек тә тәэсир итмәде. Ничек утырган, шулай утыра бирде. Әйтсәң лә, бу дөньяда беркем юк. Ул ишетү генә түгел, күрми дә иде, ахры. Зилә аптырап, сорагын урысча кабатлады. Наман шул ук хәл. Аннан ул малайның алдына ук чүгәләп, күрсәң, бу берәр үзбәк баласыдыр инде дип, татарча ипләп кенә сорады.

– Улым, нишләп монда утырасың? – диде ул, малайның ялангач башыннан сыйпап. Шунда гына теге малай ничектер калтырап китте. Бармакларын биетүдән туктатып, нәрсәдер ишеткән кеше кебек, башын бер якка бора биреп, тын калды. Гүя тавыш яңадан кабатланмасмы икән дип тыңлый, көтә иде. Зилә аны үз малаеның бәләкәй чагына охшатты. Елап жибәрмәс өчен тамагына төелгән яшь төерләрен бертуктаусыз йота-йота:

– Исеменң ничек, улым? – дип, әкрән генә сорый алды. Малайга да эзрәк жан кәргән кебек булды. Карашын әллә кайлардан алып, жәргә карады. Бармакларын биеткән кулын тез башыннан төшереп, жәрдәгә бер үләнне өзеп алды да ишетелер-ишетелмәс тавыш белән башта фамилиясен, аннан исемен әйтте. Күзләреннән мөлдәрәп, яшьләре тама да башлады.

Зилә үзгә дә еламсырап:

– Әйдә, улым, тор. Көн суык, өшөп беткәнсең, – дип, малайны кулларыннан алды. Баланың куллары, чынлап та, боз кебек суык, өстөндә дә юка гына бер свитер. Ә күзләреннән һаман яшь ага. Тавышсыз гына елый да елый. Торырга омтылып карады. Зиләнең кулына тартылып торырга чамалады, тора алмады, егыла язды. Зилә тотып өлгердә үзгә. Бала яшь аралаш:

– Апай, мин тора алмыйм, – дип пышылдады.

Малай бер кулы белән чинар агачына сөялдә, икенчесе белән Зиләнең жәйгә пальтосының жиңенә тотынып баскан иде дә гөрселдәп егылып китте. Зилә баланы күтәрәп, ипләп кенә кире чинар төбөнә утыртты, башындагы мамык шәлен салып, аның өстөнә япты.

– Бачам, балам... Улым, кем сине монда калдырып китте? Әтиң белән әниң кайда? – дип сорады.

Малай тажикча да, урысча да түгел, әкрән генә:

– Монда үзем килеп утырдым. Атайлар абзыйларым белән өйдә

калдылар, энә, – дип, теге шартлатылган йортларның берсенә башы белән ымлап күрсәтте.

Зилә ирексездән шунда борылып карады. Бу жиммерекне өй дип атарлык та түгел. Бетон, кирпич өсөмө тирәли кешеләр йөгөрешә. Алар техника белән шушы хәрәбәләрне актаралар. Елашкан, кычкырышкан тавышлар ишетелә. Малай тын гына сүзен дәвам итеп:

– Әсәй теге йортта калды, – дип, икенче хәрәбәгә күрсәтте. Бу баланың әнисе башкорттыр, мөгаен, сөйләшүе шуңа охшаган, дип уйлады Зилә.

Тәртип бетте дөньяда. Кемнең нәрсә эшләгәннен дә белер эмәл юк. Ахырзаман якынлашуы шушы буладыр, күрәсез. Иртән торып, урамга чыгарга куркыныч. Таң тудымы – яман хәлләр һәм хәбәрләр сине көтеп кенә тора. Өй дөнья, кая барасың? Кайсы уккыңга тәгәрисең? Зилә шулай уйлый-уйлый, баланы күтәрәп алды да, аңа кушылып елый-елый, акрын гына өйләренә таба китте. Белмим, нәрсә кушкандыр Зиләгә алай эшләргә, нәрсә этәргәндер – үзе дә аңламады. Аяклары булып та, йөри алмаган гарип баланы өйләренә күтәрәп кайтып кергәндә, Фәйзулла һаман иртән түшәмгә ничек карап ятып калган булса, әле дә шул килеш ята бирә иде. Зилә үзалдына сөйләнә-сөйләнә, Фәйзулла яткан карават читенә баланы утыртты да:

– Менә хәзер өйне жылытам. Чәй эчеп жибәрербез, – дия-дия, өйнең иң түрәндә утырган һәм моржасы тәрәзәгә көйләп куелган буржуйкага ягып жибәрде. Идәндәге утыргыч һәм шифоньерны ваткалап ясаган утын өсөмө әйбәтләп куйган булды. Өч литрлы чәйнеккә су өстәп, буржуйка өстөнә утыртты. Өйгә сизелерлек булып, жылы таралды.

Көннәр буге шулай хәрәкәтсез яткан Фәйзулланы Зилә бер олы яшьтәге рус табибына да күрсәткән иде, ул аңлаешлы бернәрсә дә тәкъдим итмәде.

– Вакыты житкәч, торуы ихтимал, калганы – үзеңнән, – дип кенә куйды. Аптырагач, төрлө им-том белән шөгыйльләнгән Абдулла муллага алып барды. Анысы өшкөргән булды, төкөргән булды да:

– Кызым, кайгырма, ирең терелә, вакыты житмәгән. Олы хәсрәтегез эзрәк жуела төшсән, – дип, Зиләне тынычландырган булды.

Бала хәсрәте жуеладымы соң? Нәрсә генә эшләсәләр дә, нәрсә генә уйласалар да, Илдарлары күз алларыннан китмәде. Ашарга утырса, улы да өстәл артында утырып, аның белән бергә ашаган төсле тоелды. Кая гына бармасын, нәрсә генә эшләмәсен, улы аны озатып йөргән кебек иде. Күпме төннәргә йокысыз, күз яшьләре белән үткәрдә Зилә. Тәүдә Фәйзуллага ачуланып йөрдә. Юньләп сөйләшми дә бит, ичмасам. Икәү бергә елашсалар да, кайгылары берәз жигеләер кебек иде. Юк, Фәйзулла эченә бикләнде дә куйды. Улларын югалту кайгысының иренә ничек тәэсир иткәннен Зилә атнаун көн үткәч кенә аңлады. Беркөнне иртән торса, исе китте: иренә башы ап-ак булган. Үзән сакал-мыскә баскан, аларына да бөтенләй бәс йөгөргән. Ай дигәндә, Фәйзулла бөтенләй бабайга әйләнде. Ашамас, эчмәс булды, ябыкты. Зилә көн дә иртән Фәйзулланы юындырды, сакалларын кырды, бала-чаганы ашаткан кебек ашатты. Сакаллы бер сабийга әйләнде ире.

Менә ничәнче ай инде Фәйзулла шушы хәлдән чыга алмый. Ире турында хәстәрлек кенә көндөзләрен Зиләнең улы турындагы хәсрәтен эзрәк тарата. Ә төннәрен ул үткәннәрен уйлап, улын сагынып, яшь түгә, сыкрана. Менә

бүгөн дә ире түшәмгә карап ята бирә. Зиләсе аңа бар ни дә, юк ни. Зилә шулай уйлана-уйлана, буржуйкада чэй кайнатты, малайга шикәрле куе чэй белән кичә урамда сатып алган түгәрәк тажик икмәге бирде. Эссе чәйдән соң малай да рәтләрәк сөйләшә башлады. Тажикча да, урысча да яхшы гына аңлый үзе. Хәер, шәһәр балалары белән бергә уйнап үскәч, бер дә гажәп түгел. Исем-шәрифләрән, эти-әнисенәң исемнәрән сорашып, бер кәгазьгә язып алды Зилә. Кайда эшлэгәннәрән дә белде. Малайның исеме Илнур икән. Илдар улыбызның исеменә бигрәк якин икән, дип уйлады хатын.

Бераздан ул киенеп, теге төнлө шартлаган өйләр янына барды. Иртәнге кебек халык кайнашмаса да, солдатлар белән бергә, халык жимерек өйнең хәрабәләрен актара. Бер як читтә мәетләргә тезеп салып, өсләренә ак жәймә япканнар. Күбесенәң янында елашып утыручылар бар, туганнарыдыр, ахры. Бу күренеш Зиләдә авыр тәэсир калдырды. Малай әйткән исем-фамилияне кычкырып-кычкырып эзләсә дә, дөшүче булмады. Арып-талып кире өенә караңгы төшәр алдыннан гына кайтты ул. Икенче көн дә, өченчесе дә Илнурның эти-әниләрен, йә берәр танышларын эзләп үттә. Милиция бүлегендә дә бу йортларда кемнәрнең кайдан килеп яшәгәннәрән анык кына әйтә алмадылар. Чөнки йортлар шартлаган төннең алдагысында гына, милиция бүлеген талап, дежур торган милиционерларны үтереп, бар булган коралны урлап киткәннәр. Бөтен кәгазь-документларга ут төрткәннәр. Яңа килгән милиционерлар:

– Сөзгә берничек тә ярдәм итә алмыйбыз, – дип кенә куйдылар.

Бөтен Дүшәнбә шәһәрәндә (шәһәрдә генә микән?) башбаштаклык, кайгы-хәсрәт һәм ачылык хөкем сөрдә ул вакытта.

Бу йортларда хәрбиләр дә күпләп яшәгәнә, хәрби частыларга барып эзләп йөрөп тә карады. Тик файдасы булмады.

Зиләгә икеләтә авыр шул. Эш юк. Исемлек буенча гына бирелә торган икмәккә күпме яшәргә була? Сатыласы әйберләр сатылды; дөге, бәрәңге сирәк элгә. Озакламый жылытачак юкса, тик аңа кадәр әле егерме көнләп түзәсе бар. Аптырагач, кызларына дип, әллә кайчан алып куйган алтын йөзекләргә бер чиләк онга алыштырды. Шул оннан буржуйка өстендә кабартма пешерергә булды.

Улларының исеме бу гарип бала исеменә охшаганлыктан, Зилә аны улының исеме белән, Илдар дип йөртергә булды. Баштарак бала, «мин – Илнур», дип карышса да, хәзер күнекте. Болай Зиләгә күпкә жиңел, күңеленә рәхәт иде.

Кинәт Илнур кычкырып елап жибәрде. Егылып төште, ахры. Камыр баскан жиреннән Зилә чыгып өлгәрә алмады. Ә менә караватында селкенми дә яткан Фәйзулла жәһәт кенә сикереп тормасынмы?! Әллә кинәт торудан, әллә бүтән сәбәп белән, үзе дә егылып китте. Шулай да, мүкәләп барып, Илнурны егылган жиреннән ипләп кенә торгызды. Зилә, дулкынлануы бераз басыла төшкәч, жай гына алар янына чыкты һәм ягымлы итеп:

– Менә хәзер тәмләп чэй эчәрбез, – дип, Илдар-Илнурны юаткан ире янәшәсенә чүгәләде. Үзе дулкынлануын, шатлыгын тыя алмый, кычкырып елап жибәрде. Зиләнең елаганын күргәч, Илдар да аңа кушылды.

Фәйзулла аптырап, әле берсен, әле икенчесен тынычландырырга тырышты, тик булдыра алмады, чарасызлыктан үзе дә елап жибәрде.

Бу олы бабай белән апаның идәндә елап утыруларын күрөп, Илдар яшь агыздан шып туктады. Шуннан, көтмәгәндә:

– Бәбәй булганнар, бәбәй, бәбәйләр! – дип көлөп жибәрде. Малайның шаркылдап, бармагы белән боларга төртә-төртә көлгәнәнә, Фәйзулла белән Зилә дә кушылып, бер-берсенә карап көлә башладылар.

Фәйзулла да шуннан соң, әйтерсең, йокысыннан уянып. Жайлап савыга башлады. Яз житү галәмәте дә ярдәм итте, күрәсәң. Ул акрынлап йөрештерә башлады. Зилә белән генә түгел, күрәше-күлән белән дә сөйләшә. Көн дә, Илдарны күтәрәп, саф һавага алып чыга. Аның белән озак-озак сөйләшә. Тик Илдар гына аякка баса алмый. Утырып кына тора.

7

Ниһаять, көннәр дә жылытты, жиргә яз килде. Зилә туган якка – Башкортстанга кайту хәстәрән күрә башлады. Аның нинди юллар белән кулга билет төшергәнән Ходай үзе генә белә. Газап-кайгылардан, кеше мохтажлыгыннан да үзенә акча эшләүче бәндәләр бар бит. Соңгы елларда алар бигрәк күбәеп киттеләр. Аерым контейнер алып, эзме-күпме калган әйберләренә үзләре белән алып кайту турында уйлыйсы да юк. Булган акчаларын тиененә кадәр жыйгач, өчесенә билетка чак житте. Ә Илдарны үзләренә фамилиясенә күчерү үзе бер газап булды. Ярый әле ришвәтчеләр бар. Кемгә күпме түләргә икәнән Зиләгә туп-туры әйттеләр. Теге йорт астында абыйлары белән бергә әтисе белән әнисенә дә вафат булганнарын, Зилә апасы белән Фәйзулла абзасыннан башка якын кешесе юклығын әле бала гына булса да, малай да аңлый иде.

Зилә өйгә арып-талып кайтканда, ул көн дә сорапшырып торды:

– Апай, ничек? Апай, булдымы? – дип өзгәләнде. Фәйзулла белән Зилә: «Башкортстанга кайтабыз, улым, туган якларга», – дип сөйләнгәч, ул:

– Ә минем дәү әни белән дәү әти янына кайтабызмы? – диде.

– Әгәр дә, улым, исән-сау кайтып житсәк, дәү әниң белән дәү әтиңне, һичшиксез, табарбыз, – диде Зилә.

Юлга әзерләнү, төрлө документ-кәгазьләр тутыру мәшәкәтләре артта калды. Тик фатирны гына сатып алырга теләүче табылмады. Чөнки Дүшәнбедә өй-фатирларын ташлап, безнең якка кайтучылар бихисап иде. Йортны бер тажик дусларына калдырдылар. Яхшы кеше икән үзе.

– Туганнар, болай бөтенләй бушка була бит. Ичмаса, менә шуны алыгыз, – дип, бер капчык дөгә белән бер капчык киптерелгән йөзем бирде. – Мин үз илемдә, ничек тә ризык табармын. Сөз исән-имин кайтып житегез. Ходай насыйп итсә, дөньялар тынычлангач, бәлки, очрашырбыз да әле, – дип калды.

Иртәгә юлга кузгалабыз дип торганда, кичләтеп кенә фатир ишекләрен бер олы яшьтәге ханым шакиды. Гафу үтенә-үтенә, сүзен башлады:

– Якташларбыз икән, кичә генә белдем. Чиләбе ягына кайтасыз бугай. Минем сезгә кечкенә генә йомышым бар иде. Чиләбедә туганым яши. Шуңа эзрәк күчтәнәч, дару үләннәре жибәрергә иде исәп. Сеңлемнең авыру кызы бар, шуңа иде бу үләннәр. Үзем дә кайтарып килер идем дә, ирем менә бишенче ел инде түшәктә сырхаулап ята. Тора алмый, – дип, ара-тирә яшен дә сөрткәләп алды.

Фәйзулла үзләренен ишек төбөндә өсөп торган юл әйберләренә күрсәтеп:

– Үзөбезнең дә йөгөбез житәрлек бит, апа. Менә бүген тагын бер капчык дөгә белән бер капчык йөзем дә өстәлдә, – дип санап китте. – Аннары безнең йөри алмаган гарип улыбыз да бар. Бик авырга туры килә, – дигәч, теге ханым:

– И яшьләр, яшьләр, сезгә бер капчык дөгә нәрсәгә хажәт тә, бу йөзем нәрсәгә. Сатыгыз миңа, акчасын хәзер үк бирәм, – дип, куеныннан бер төргәк акча чыгарып өстәлгә салды. – Ә менә шушы акчага Чиләбегә кайткач, үзегезгә күпме кирәк, шул кадәр ризык алырсыз. Анда азык-төлек бик очсыз, – дип, кире кагарга урын калдырмады.

Зиләнең чамалавы буенча, апа дөгә белән йөземне ике-өч тапкыр кыйммәткә алды. Була бит кайбер кешеләр, йомышларын ничек кенә булса да, синнән үтәтә. Бу апа да шундыйрак, күрәсәң. Зиләнең ай-ваена карамый, ике чөмөдән тоттырды.

– Менә монысы – әжере, – дип, тагын акча өстәдә. Зилә бу акчаларын алмаган да булып иде, әмма Чиләбедән соң да кайтасы барын уйлап, ризалашты.

– Минем туганнарым вокзал янында гына тора. Мин аларга шалтыраттым. Сезне килеп төшү белән каршы алырлар. Менә шушы хатны да тапшырырга онытмагыз инде берүк, – дип, Зиләгә хат та бирде. Ханым чыгып киткәч кенә, Зилә жиңел сулап куйды.

8

Юл газабы гүр газабы, дигәндәй, менә Чиләбегә дә якынлашып киләләр. Дүшәнбедә үк Зиләләр янына урнашып алган ниндидер ир кисәгә генә, юл буе бер кәлимә сүз әйтмичә, тик боларны күзәтеп кайтты. Вакыт-вакыт югалгалап торды. Бигрәк тә теге хатын биргән чөмөдәннәргә күзәттә. Моңы Зилә хатын-кыз сизгерлегә белән аңлады. Шикләнсә дә, Фәйзуллага әйтеп тормады. Чөнки бөтен биштәр-капчыкларны алар Зилә утырып килгән урындык астындагы әржәгә тутырганнар иде. Шуңа сәбәплә, тиз генә тегеләй-болай урлап алып китәрлек түгел әле, дип, Зилә үзен-үзе тынычландырды. Шулай да йөрәгә шикләнүдән сулкылдап куйды.

Юлда шулай инде: берәр тукталыш якынлаша башладымы, китә ашык-пошык әйберләр әзерләү. Бөтенесенә жан керә. Тыныч кына килгән балалар елаша башлыйлар. Бигрәк тә бер көтү чегән балаларын елата-елата, халыкның котын алып, шау-гөр килеп, вагоннан вагонга күчкән башладылар. Юл өстендә караусыз торган төенчекләргә дә үзләре белән сыптыртып киттеләр. Чиләбегә житәрлек халык шаулаша башлады, гүлөп торган умарта күчкән әверелдә, диярсен.

Зилә дә әйберләрен барлап, теге ике чөмөдәннә Фәйзуллага тоттырды. Үзе биштәрен аркасына асып, төенчекне кулына тотты. Илдарны да күтәрәп алды. Тик әйберләр һаман калды. Ярдәм итешергә, әйберләргә күтәрешеп төшәрешергә берәрсенәң булышуын сорармын инде дип уйлап та өлгөрмәде, поезд, тәгәрмәчләрен сызгыртып, ах-ух килдә дә, туктап калды. Әйберләр байтак шуңа. Зилә күзләрен шарландырып килгән теге

ир кисәген бик өнәп бетермәсә дә, үзе теләп әйберләргә чыгара башлагач, ярдәмен кире кагарга какмады.

Әйберләргә төшереп, перронга аяк баскач, Зилә, ирексездән, тирән сулап куйды. Төнгә салкын һава тынчу вагоннан төшкән кешеләргә шулкадәр саф, чиста, сулап туйгысыз тәмле тоелды. Зилә дә: «Их, үзбезнең Урал һавасы! Туган жиргә ерак булса да, үзбезнең һава – йөрәккә дәва шул», – дип уйлап та өлгермәде, яннарына фырт кына киенгән ир белән хатын килеп тә басты. Шунда ук алар:

– Исәнмесез, Зилә апа, ничек кайтып життегез? – дип, ни урысча, ни татарча дигәндәй, сораштыра да башладылар. Зиләләргә күзәтеп килгән ир кай арададыр әйберләргә куеп, юкка да чыккан. Ир белән хатын бер-берсен бүлдерә-бүлдерә, Зилә белән Фәйзулланың ничек кайтып житүләрен сорашып, юл хәлләрен белештеләр. Зилә тәүдә аптырап:

– Бәй, мин сезне танып та бетермим бит әле. Кем дип әйтергә дә белмим, – диде.

– Без сезне каршы алырга килдек. Әйдәгез, машина көтеп тора, – диде дә ир, кулларын селтәп, вокзалдан чит якка күрсәтте. Ул Фәйзулла кулыннан бер чемоданны алды һәм перронда торган биштәргә күтәрдә. Яшь хатын Илдарны житәкләргә чамалаган иде дә, Зилә:

– Юк, юк, энә теге биштәрләргә алыгыз, – дип, калган төенчәкләргә күрсәтте.

Илдарын чит кешегә ышанып тапшырамы соң Зилә. Бер баласын югалтты бит инде. Кабере дә чит-ят жирләрдә калды. Зиләнең күңеле эрнеп, йөрәге чәнчеште. Менә үзләре исән-сау булгач, туган якларга да аяк бастылар. Ә уллары мәңгегә читтә калды. Уфа тимер юл вокзалыннан бердәнбер чемодан белән чыгып киткән булсалар, егерме биш елдан артык вакыт узгач, кире Чиләбе вокзалына да шул ук бер чемодан белән кайтып төштеләр. Тик төенчәк-биштәрләр генә күбрәк. Шушылай кайтып төшәргә без дип уйлаган идемени алар?!

Ярый әле, исән-сау монда кадәр килеп житә алдылар. Әнә, кайбер кешеләргә, таможня тикшерүе дип, хәтсез әйберләрен, зиннәтле алтын-көмешләрен дә алып калдылар. Бигрәк тә Казакъстан читендә. Ә Зиләләргә күз салучы да булмады, дияр иде, бер олы юан казакъ абзый гына: «Сезнекеме, сезнекеме?» дип, чемодан-биштәрләргә барлады. Фәйзуллага төртеп күрсәтеп: «Әтигезме?» – дип сорагач, Зилә бик кыен булса да, баш кына какты. Гарип баласын күреп, Зиләгә бик бәйләнмәделәр. Исән булайык, дип уйлап алды хатын. Исән булса башлар, мөлкәт табылыр. Аллага шөкер, әле икесенен дә кулыннан эш килә. Әзрәк туган-тумача ярдәм итсә.

Алар теге фырт кына киенгән яшь ир белән хатынга иярделәр. Менә Алланың рәхмәте. «Бирәм дигән колына, чыгарып куяр юлына», дип сөйләнә-сөйләнә, каршы алучы ир белән хатынга рәхмәт укыдылар. Туган якларга исән-имин кайтып төшүләренә шатланган Зилә белән Фәйзулла үзләрен иярткән ир белән хатынның үзара шикле генә сөйләшүләренә дә, серле генә итеп бер-берсенә карашып алуларына да игътибар итәрлек түгелләр иде шул.

Тимер юлны товар вагоннары астыннан мүкәләп диярлек кисеп чыга-чыга, кара тиргә баттылар. Зилә үз гомерендә дә теге чемоданнар тоттырган

хатын әйткән урамны таба алмас иде. Әле дә болар каршы алды. Илдар да, нишләптер, тынычсызлана. Зиләнең қолағына пышылдап кына:

– Зилә апа, мин куркам, безне кая алып баралар ул? – дигәч, Зилә дә шомланып китте. Алдына-артына күз салгалый башлады. Алай-болай шикләнерлек бернәрсә дә юк кебек. Тик, йөрәккә шик бер кереп утырдымы, бетте. Ул үсеп зурая һәм үрчи.

Чынлап та, качып дигәндәй, кая баралар соң алар? Бөтен кеше тимер юл вокзалы алдына, автобус, такси торган якка чыгып китте, ә алар бөтенләй кире якка. Электровоз гудоклары, әле анда, әле монда яңгыраган радиодинамиклардан диспетчер һәм тимер юлчыларның үзара сөйләшкәннәре, әрләшеп кычкырышканнары гына ишетелә.

Эчне пошырып, яңгыр сибәли башлады. Дүшәнбедә әле жәй дәвам итсә дә, Уралда күптән кара көз шул. Безнең якның көзе Дүшәнбенен кышы кебек инде ул. Проектор утлары һәм радиодан ишетелгән тавышлар артта калды. Зиләнең шомлануы артканнан-арта гына һәм ул, шикләнеп, сорап куйды:

– Еракмы әле? Бара торган йортны вокзал янында гына дип әйткәннәр иде безгә.

Каршы алырга килгән хатын:

– Юк, юк. Әнә, машина тора, – дип, караңгылыкка күрсәтте. – Хәзер барып житәбез.

Килгән жирләре шәһәр чите икән. Өйләр биек коймалы. Күбесе беркатлы, ара-тирә икешәр, өчәр катлы бай-бай өйләр дә бар. Урам бик пычрак, шуңа да аяк киёмнәре лычма су булды. Битләргә игәүләп, яңгырлы, суык жил исә. Хәтсез генә ара үткәч, алдан юл ярып барган ир туктап, тәмәке кабызды. Шул мизгелдә урамның теге башында машина тавышы ишетелде. Тәмәке кабызу шартлы бер хәбәр булды, ахры. Шул машинада түземсезлек белән Зиләләргә көтеп торучылар алар янына килеп тә життеләр. Зилә дә, Фәйзулла да моны искә алмады.

Машина ишеге ачылып китте. Әзмәвердәй бер ир арткы ишекне, багажникны ачты.

– Әйдә, утырыгыз, нишләп болай озак? – дип сорады.

Хатын да, ир дә дәшмәде. Ә шофёр кайтарып сорамады. Чемодан-төенчеләргә багажникка тыгызлап-тыгызлап салдылар. Кысыла-кысыла, машинага төялделәр. Чемодан күтәреп, алдан атлаган яшь ир алга – шофёр янына утырды. Хатын Зилә янына артка урнашты. «Волга» машинасы тәүдә утырганда, бик кысан тоелса да, Фәйзулла Илдарны үз алдына алгач, бөтенләй иркенәйде.

Зилә һаман уйлана, һаман пошына иде әле. Бала күңеле дә тиккә генә шомланмый. Ах, Зилә ялгышты, нык ялгышты. Иң яхшысы – поезддан төшкәч тә, чемоданны кулларына тоттырырга да, котылырга кирәк булган. Аннан Уфага туп-туры кайт та кайт бит. Юк шул, имеш, күрсәткән адрес белән эманәтне илтәп тапшыралар. «Беркатлылык угрылыктан да яман» дип, урыслар юкка гына әйтмиләр шул. Алай дисәң, Фәйзулла белән Зиләнең аякларыннан тотып селкесәң дә, бер тиен көмеш төшмәс. Киёмнәреннән үк күренеп тора. Нәрсә аласың алардан? Юлда да бит ачлы-туклы кайттылар. Ярый әле, теге күчтәнәч жибәргән хатын, йөзем белән дөгене алып, мул гына акча тоттырды. Аңа рәхмәт. Акчалары туган жирләренә кайтып

егылырга житәчәк. Өз-мәз булса да, күчтәнәч тә, бүләкләр дә алгаларга кирәк бит әле.

«Волга»га кереп утыргач, Зилә нишләптер артына борылып карады. Арткы тәгәрмәче чокырга төшү сәбәпле, машина алга китәлми торганнан соң, артка чикте һәм аның арттагы утлары бөтенләй яктырып китте, шунда Зилә поездда үзләре белән күршәдә утырып кайткан теге шикле бәндәне күрә алды. Йөрәге бөтенләй «жу» итеп китте. Ул бәндә машинаны арттан этеп маташа иде. Машина кузгалып, урам буйлап чапса да, хатын тынычлана алмады. Кайда теге урам, кайда теге өй? Нич белерлек түгел. Юл караңгы, урам исемнәрен күрә тә булмый. Аллаһ сакласын, үтереп китәргә дә күп сорамастар. Өзмени шулай кеше талап йөрүчеләр? Көпә-көндөз үтереп китәләр. Әле төн. Белүче дә, күрүче дә булмаячак. Куркуы артканнан-артты. Машина һаман төрле урам-тыкрыклардан чаба да чаба. Әллә бер урамнан икешәр тапкыр үттеләр инде, белмәсез. Берникадәр вакыттан машина ниндидер бер тыкрык эченә кереп туктады. Бер бәләкәй генә авыл өе янына килгәннәр икән. Зилә тирә-якны чамаларга тырышып караса да, берни күрерлек түгел, дөм-караңгы. Машинадан төштеләр. Яңгыр һаман сибәли. Акрын гына искән җил үзә белән тимер юл станциясә тавышларын алып килә. Аның күңеленә, ничектер, рәхәт булып китте. Димәк, вокзал якында гына. Алай-болай була калса, бер ун-унбиш минутлык юл шикелле.

Зилә, курку-шикләрен эченә яшереп, тегеләргә иярде. Капка төбеннән үк эчтә эт өргәнә ишетелә башлады. Тавышыннан ук билгеле, этләре бик усал һәм зур булса кирәк. Өйдә ут-фәлән юк. Әмма капканы тиз ачтылар. Көтеп торганнар, күрәсез. Сүзсез генә өйгә керделәр. Әллә ничә бүлмә аша үттеләр, гел аска төштеләр. Өй тыштан гына яртылаш җиргә сәңгән, бәләкәй булып күренә икән. Йортның әллә ничә бүлмәле һәм ишекләренә барысы да бикләнерлек итеп эшләнгән булуы Зиләнең шик-шөбһәләрен тагын да тирәнәйтте. Ул бу кешеләренә кырын юлда йөрүче шикле бәндәләр булуына тәмам ышанды.

Бу йорттан тиз генә чыгып качармын, димә. Капкада – бозау кадәрле эт. «Ә?!» дигәнчә ботарлап ташлар.

Шулчак каршыга мөлаем гына бер марҗа түтиә чыкты. Үзен «төтя Маруся» дип таныштырды. Хәл-әхвәл сорашкан булды. Табын эзерләделәр. Зилә чемоданнарга ишарә ясап:

– Менә, әйберләрегезне исән-сау алып кайттык, – дигәч, Маруся түти йөгәрә-йөгәрә, төрле сый-нигъмәтләренә табынга куйды. Затлы рюмкаларга аракы койды. Үзенә рюмкасын күз дә йоммыйча, бер тында йотты.

– Исән-сау килеш, баеп кайта алганыгызны юыйк хәзер, – дип, табынын ачып жибәрде.

Зилә белән Фәйзулла күптән мондый бай табында булмаганга, тозлы кыяр, помидор, гөмбәләрдән авыз итәргә керештеләр. Маруся түти бик кыстагач, Зилә рюмкасындагы хәмерне бер генә кабып карады да кире өстәлгә куйды. Түти исә, такылдый-такылдый, кунакларын сыйлады.

– Ашагыз, ашагыз, кунаклар, хуҗа хәзер бер унбиш минуттан килеп житә. Аның белән сөйләшерсез, – дигәнә Зиләне тагын аптыратты. Ашаса да ашады, ашамаса да ашады Зилә. Шик-куркуын күрсәтмәс өчен генә

ризыкларны капкалады. Тамак кайгысымыни, табында чак-чак утырды. Моны хужабикә дә сизде, күрәсен. Зиләгә куе, кайнар чәй ясады да, колагына пышылдап:

– Алай бик борчылмагыз, барысы да әйбәт. Барыгыз да сау-сәламәт булырсыз. Куркуың тышка ук бәрәп чыккан, тынычлан, тегеләр сизмәсен, – диде.

Болай тынычландыру Зиләне бөтенләй куркытып жибәрде. Ул үзе өчен түгел, Илдар белән Фәйзулласы өчен хафаланды. Берәр нәрсә була калса, иренә хасталанып, яңадан урын өстенә ятачагы көн кебек ачык.

Зиләләргә каршы алган ир белән хатын беркемгә дә игътибар итмичә, көләшә-көләшә, бер-бер артлы рюмкаларны бушаттылар да, күптән ризык күрмәгән кебек, ашарга ябыштылар.

Зилә дәшми генә өйне караштырды. Алар утырган бүлмәнең стеналарына калын-калын төрле бизәклә келәмнәр әленгән. Гажәп, тәрәзәләре юк. Шулай булгач, бу өйнең подвал өлеше була түгелме? Чынлап та, шулай шул. Алар өйгә кергәч, әллә ничә баскыч аска төштеләр. Әлбәттә, шулай. Өйнең базын нинди уңайлы итеп яшәргә яраклаштырганнар. Ә теге ишекләр кая алып керә икән? Анда нинди бүлмәләр? Ул шулай уйланып утырганда, ишектән озын буйлы, киң жылкәле, карчыга танаулы кавказ кешесе килеп керде. Бүлмәне авыр карашы белән сөзеп чыкты. Шуннан авызы тулы алтын тешләрен ялтыратып елмайды да барысы белән баш кагып, урысча исәнләште. Ул килеп кергәч, өстәл артындагылар барысы да диярлек үрә басып, бу карчыга танауны сәламләделәр. Ул Зиләләр белән аерым кул биреп күрештә һәм үзен Гоша дип таныштырды. Юл хәлләрен сораптырды. Дүшәнбедәгә хәл-вакыйгалар белән кызыксынды.

Зиләнең күңеле урынында түгел, Гошаның бер сүзенә дә ышанмый, аңардан шикләнеп утырды. Шикләнмәслек тә түгел, хатын үзләренә язмышы шушы карчыга танау кулында икәнлеген йөрәгә белән сизенде. Житмәсә, бу кешедән ниндидер бер тискәре, авыр, күңелгә шом сала торган көч бөркелеп тора. Бигрәк тә күзләре усал, кешене үтәли тишә. Табындагылар яңадан сыйланырга керештеләр. Фәйзулла гына ризыкларны капкалап, чәй эчү белән мәшгуль. Уллары Илдар юлда арыган. Күрше бүлмәдә изрәп йоклый. Ярымачык ишек аша аның йомшак караватта чалкан ятканы күренә. Карчыга танау, Зиләгә борылып:

– Ярар, юлчылар. Сөз ял итегез, калганын иртән сөйләшербез, – дип, табын артыннан тора башлаган иде, Зилә аны туктатып:

– Безгә вокзалга барырга кирәк. Юл озын бит, Уфага кадәр. Егетләрегезгә әйтегез, безне озатсыннар иде. Сый-хөрмәтегез өчен рәхмәт. Без кунып тормыйбыз инде, – диде.

– Юк, юк, сөз арыгансыз, бүген ял итегез. Иртәгә әйбәтләп ял иткән баштан сөйләшербез. Иртәнгә уй кичтәгедән яхшырак, – дип, ясалма елмайды Гоша.

– Сөйләшергә безнең әллә ни сәребез дә юк. Әйтәсе сүзегезне әйтегез дә. Нигә иртәгәгә калдырырга? Безгә тапшырылган әманәтне исән-имин кайтарып житкердек. Рәхмәт, каршы алдыгыз, сыйладыгыз. Безгә кузгалырга вакыт. Кем әйтмешли, юлдагылар юлда булсыннар, – дип әйтеп куйды Зилә катгый гына. Карчыга танау Гоша Зиләгә юри озаклап карап

торды. Карашы авыр булса да, Зилә түзгән саен, ул жайлап сүрелде. Тора-бара гади бер карашка әйләнде.

Карчыга танау үз гомерендә беренче тапкыр жиңелде. Ул моны үзенчә бәйләде: «Йончыткан. Чемоданнарны Дүшәнбедә үк бу хатынга тапшыргач, ничә көннәр борчылу эчендә үтте. Ул да бит Зиләләр белән бер поездда кайтты. Бу хатын, чемоданнар эчендә нәрсә ятканын белсә, күптән ташлап качкан булыр иде, мөгаен. Рухи яктан көчле хатын. Карашы нинди бит әле, тик дөнья мәшәкәтләре белән бик нык таушалган. Чигә чәчләре дә агарган. Яшърәк булса, белер идек тә без аны нишләтергә... Әйдә, ярый инде. Ни дисәң дә, чемоданнарны исән-имин кайтарып бирде бит. Олыгайта да хәзер, ни дисәң дә, алтмыш биш яшьне дә узды. Шуның уникаесе Түбән Тагил лагерьларында узды. Әйе, олыгайтты».

Гоша торган жиреннән кире өстәл артына утырды да кесәсеннән алып, Зиләгә ике билет тоттырды.

– Менә сезнең Уфа билетыгыз. Ә менә монысы – сезнең юл әжере, – дип, икенче кесәсеннән бер төргәк алып, өстәлгә куйды. – Монда биш мең...

Монысын бирмәсә дә була иде. Тик бу ике тинтәк бик ярлы киенгәннәр. Бөтен байлыклары бер чемодан белән берничә төенчеккә сыйган. Житмәсә, гарип балалары да бар. «Әйдә, бездән булсын яхшылык», дип уйлап, хәйләкәр елмаеп, Гоша үзенә сүзән дәвам итте:

– Күрәп торам, сезгә яшәве авыр. Шуңа да ярдәм итәргә теләм. Алыгыз, ал, бу – сезнең хәләл акчагыз.

Зилә тимер юл билетларын карарга кереште. «Нинди поезд, кайчан юлга кузгала? Бу Карчыга танау нигә бик юмартланды соң әле?» – дип гажәпләнде. Шунда билетларның тик унбиш көннән соң гына Уфага икәнлегә ачыкланды.

– Бу билетлар октябрьнең егерме жидесенә генә. Без унбиш көн буе биредә нишләп ятарга тиеш? Бу кадәр вакыт эчендә Уфага жәяүләп тә кайтып житеп була. Юк, юк, рәхмәт, кунак иттегез. Акчаларыгыз да, билетыгыз да кирәкми. Безне хәзер үк вокзалга илтегез. Егетләрегезгә әйтегез, зинһар, безне озатсыннар.

Гоша һәр сүзгә диярлек басым ясап:

– Әйе, сез дәрәс игътибар иттегез. Билетлар алдан алынган. Ә аңа кадәр сез яңадан Дүшәнбегә барып, калган ике чемоданны алып кайтырга тиешсез. Мин сезгә ярдәм итәргә генә теләм. Аларны алып кайткач, өстәп тагын биш мең алырсыз. Аңлайсызмы?

Зилә барысын да аңлады, бик яхшы аңлады. Каршы килсә, бу өйдән мәңгә тере чыга алмаячагын да аңлады. Шулай да үзенчә нидер уйлап:

– Ярар, иртән сөйләшербез. Әлегә нык арыткан. Ял итәргә кирәк, – дигән сылтау белән сүзгә иртәгәгә калдырырга уйлады. Гоша үз чиратында:

– Бик хуп, бик яхшы, – дигән булды да җавапка канәгатьләнәп көлеп куйды: «Бу ике йолкыш кая барсын инде? Авызларын ачсалар – үпкәләре күренә. Әлбәттә, риза булачаклар. Риза булмаса, улларыннан аерабыз. Көч белән. Юньле кеше үз баласы өчен утка да, суга да керә. Ә болар нәкъ шундыйлар. Тик ире генә әллә нинди йомыкый, дәшмәс. Әзрәк фазасы күчкән, ахры, Кеше белән бер дә юньләп сөйләшми. Түбәсе бушаган. Ярый ла, миңа димәгәе әллә кем булсыннар. Дүшәнбедә калган ике

чемоданны алып кайтып бирсәләр, шул житкән. Әйе, аны да кайтарып булса, кеше өлешенә ничек тыгылырга икәнән өйрәтер иде теге чегәннәргә». Наркотикларны Гоша гел шушы юл белән алып кайтты. Болай ышанычлы бит. Үзең читтән генә күзәтсәң, ә чемоданнар үзе кайта, бер куркынычы юк. Элэгә-нитә калсалар, юлаучылар үзләре гаепле. Без күрмибез дә, белмибез дә. Әнә, былтыр шулай ике партия героин «янды», ә без исән. Иң мөһиме: курьер-юлаучыларны дөрес сайлый белергә кирәк. Кеше күзенә бик ташланып та бармасыннар. Кызыксынучан да булмасыннар. Нәкъ менә шушы кешеләр кебек. Ир дип ияреп йөргән бабай да, аяксыз балалары да теләсә нинди кешедә кызгану хисе уята.

Шулай уйланып, берәз сүзсез утырганнан соң, Гоша кинәт кенә китәргә булып, урыныннан торды. Әллә берәр ишарә булды, әллә вакытлары житте, табында бер гамьсез ашап-эчеп утырганнар дәррәү торып, аның артыннан иярделәр. Барысы да итагатыле итеп кенә Зиләләргә тыныч йокы теләп, хушланып чыгып киттеләр.

Маруся түти табынны жәһәт кенә жыештырып алды. Йокларга урынны стена янында торган диванны зурайтып, икесенә бергә жәйде.

– Улыгыз күрше бүлмәдә йокласын, – дип, Илдарны йоклаган урынында калдырырга уйлаган иде, Зилә ризалашмады.

– Улым төнлә саташа, – дигән булып, үзләре янына алды.

Утны сүндереп йокларга яттылар. Өске бүлмәдә дыкы-дыкы килгән ниндидер музыка ишетелә. Зилә моны үзенчә яхшыга юрады. Тыңлап торсалар да, ире белән сөйләшкәнне ишетмәячәкләр.

Йокларга яткач, Зилә иренәң колагына акрын гына:

– Фәйзулла, ишетәсеңме? Без бер тәмугтан котылып, икенчесенә эләктек, ахры, – дип пышылдады.

Фәйзулла моны күптән сизенә иде, тик Зиләсә дәшми торганга гына сүзне башламады. Үз чиратында шулай ук пышылдап кына:

– Теге кәкре танау нәрсә сөйли? – дип сорады.

– Ул тагын Дүшәнбегә барырга куша. Белеп торам, әгәр дә без анын тәкъдимен кире каксак, бу йорттан исән-сау чыга алмаячакбыз. «Тагын да ике чемодан калды, шуны алып кайтыгыз», – ди. Сизеп торам, чемоданнарда юньле нәрсә түгел: йә наркотик, йә шуның ише бүтән нәрсә. Кире һич барырга ярамый, кайтып житә алмавыбыз бар.

Берәз сүзсез яттылар. Зилә эчтән генә үзен-үзе әрләде: нигә дип ул хатынның сүзенә ышанырга да, нигә дип ул чемоданнарны алырга булган? Ике миңгерәү. Хәзер нәрсә эшләргә? Шунда ул Фәйзулласының Чиләбедә укыганын исенә төшерде.

– Фәйзулла, син бит Чиләбедә икетуган абзыем бар, анда шуның ярдәме белән укыдым, дия идең. Адресларын беләсеңме? – дип сорап куйды.

– Белүен беләм дә... Тик абый пенсиягә чыккач, авылга кайтып китте. Ә уллары фатирларын Уфага алыштырды.

– Ел буге укыгач, бер танышың да калмадымыни? – дип өзгәләнде Зилә.

– Калугын калды да. Укып беткәнгә дә егерме биш елдан артык. Вася әллә анда тора, әллә бүтән урынга күчкән, кем белсен? Ә туры милициягә барсаң, ничек булыр?

Зилә кызып китеп, хәтта тавышын күтәрәп:

– Әйе, анда сине көтеп торалар иде, ди. Бөтен документларын бит Русия чиген үткәч гаип булды. Кайда алар хәзер? Үзең дә белмисең бит. Аны кесәңнән генә алдырдың инде. Бу нинди хәерсез юл булды соң? Безгә гел кире килеп тора, – диде дә мышык-мышык яшен коеп алды.

Яннарында уллары Илдар изрәп йоклый. Ара-тирә авызын чәпелдәтеп сөйләшәп тә ала. Аңа да дөньяның бозы-яңгыры берьюлы тиде шул. Шушы яштыган әти-әнисез калып, аяктан яз инде. Исән-сау бу бәләләрдән котылса, табигларга йөртәчәк, Ходай насыйп итсә, аякка да басар ул. «Мин үзәбезнең йорт шартлагач кына, аяксыз калдым, элек йөгереп йөри идем», – дип сөйли бит.

Бераз тын яткач, Зилә кинәт:

– Кара әле, син вокзал тирәсен яхшы беләсеңме? – дип сорап куйды.

– Яхшы дип ни, эзрәк беләм инде. Тик аннан соң күпме гомер үткән. Карап торуга үзгәрмәгән кебек тә ул, бүтән тирәләре ничектер?..

Зилә дә ирен жөпләде:

– Шулай шул, СССР булып СССР таралды, вокзал гына инде кырыкка үзгәргәндер. Нигә бүген игътибарлап карамадык икән?..

Алар озак сөйләшәп яттылар. Таң алдыннан гына йокыга киттеләр.

Иртәгесен аларны дөп-дөп басып, өй хужасы Маруся түти уятты. Зиләләренң уянганын күргәч:

– Ну, йокының кирәген бирдегез, ә, – дип, ясалма гына көлгән булды.

Чәй эчеп алганнан соң, Зилә, жаен чыгарып, ишекләргә тарткалап карады, барысы да бикле. Селкенмиләр дә. Маруся түти үз эше белән мәшгуль арада өскә, икенче катка менеп китте. Тәрәзәләрдә тимер рәшәткә. Йорт алдыннан башка бер жир күренми. Ә йортта бозау хәтле эт арлы-бирле йөрәнә.

– Уйлама да, кызым, барыбер бу йорттан Гошадан башка чыга алмыйсыз, – дип, Маруся түтинең пышылдавына Зилә дертләп китте. – Өнә, йортта нинди эт. Ә эт янында аңардан да яманрак ике аяклы эт саклый безне. Ул капка төбөндәге мунча кебек бәләкәй йортта тора, – дип, Зиләне тагын да ныграк куркытты карчык.

– Ә сез кем соң? – дип, Зилә сорый гына башлаган иде, Маруся түти имән бармагын ирененә тидереп, «дәшмә» дигәнне аңлатты. Зиләнең нәрсә сорарга уйлаганын сизде, ахрысы.

– Мин дә сезнең кебек бер бәхетсез инде. Ирем хәрби кеше иде. Әфган сугышыннан наркоман булып кайтты. Аңа ияреп, малай да бозылды. Бөтен мал-мөлкәтне сатып бетерделәр. Ирем үлгәч, улым өйне дә сатып жиберде, үзем больницада идем. Бернәрсәсез урамда калдым. Мин дә шул наркоман кебек, уколсыз тора алмыйм. Шикәр авыруы миндә. Йортны Гоша кешеләре сатып алган дип ишеттем. Ул мине жәлләп, шушы «төрмәгә» китереп тыкты. Беркая чыгып, бер жиргә барып булмый. Инсулин дигән даруны Гоша гына кайтарып бирә. Аны үзем үзем кадыйм. «Менә шуннан соң качып китеп кара инде. Туганнар юк, үзем авыру, кемгә хажәт мин?» – дип елый-елый сөйләде Маруся түти. Аны жәлләп, үзләренең дә шул көнгә калуларын аңлап, Зилә дә кушылып, яшь сыгып алды.

Бу маржага Зилә ышанырга да, ышанмаска да белмәде. Әллә куркытып

кына сөйли, әллә чынлап та шулай. Их дөнья, бигрәк буталды бит. Ахырзаман якынлашуы шушыдыр.

– Ә капканы кем саклый соң? – дип сорап куйды Зилә. Маруся түти битен альяпкычы белән каплап, үксеп үк елый башлады.

– Сорама инде, улым саклай. Икәүләп саклайлар. Бер көн – улым, икенче көнне – үзе кебек тагын бер наркоман. Шул бер доза наркотикка сатылганнар. Үземә үзем кул да салыр идем, тик гөнаһыннан куркам. Шулай булгач, кызым, минем хәлне үзең аңла, – дип, түти яшыкә буылды. Зилә аны юатып, бер сүз әйтә алмады, нужа йөгәннән сыгылган аркасыннан яратып сыйпап кына куйды.

Зилә белән иренәң борчылып, пыш-пыш сөйләшүләре Илдар уяларына да тәэсир итте. Минутына әллә ничә сорау яудыра торган бала бүген бөтенләй тынып калды.

9

Көндөзгә унберләр тирәсендә эт өргән тавыш ишетелде. Бертуктаусыз авыр уйларга бирелеп, алда нәрсә булырын белмичә, билгесезлектән йончыган Зилә, моңа шатланып куйды. Күп тә үтми, Гоша килеп керде. Артыннан кулларына ике зур сумка күтәреп, кичә Зиләләргә каршы алган ир дә ияргән иде. Гоша ниндидер ишарә ясагач, сумкаларны калдырып чыгып китте. Шуннан соң карчыга танау:

– Йә, ничек? – дип сорап куйды.

«Без риза», – дигән җавап ишетеп, канәгать елмайды һәм зур сумкаларга ишарәләп:

– Сөзгә юл кирәк-яракалары бу, өстегезне алыштырыгыз. Монда киёмнәр, ә монысында ризыклар. Бүген кич юлга кузгаласыз. Билет – кесәдә, ял итегез, – дип, үз кесәсен шапылдатып сугып алды. Зилә белән Фәйзулланың ни әйтерләрен дә көтми чыгып китте.

Тагын авыр минутлар башланды. Иң авыры – бу дөньяда якыннарыңны югалту һәм билгесезлек икән. Кичне житкерә алмыйча, ут йоттылар һәм катгый бер карарга килделәр: качарга, ничек кенә булса да качарга! Тик алар кая һәм кайчан качарга икәнлеген белмиләр иде әле. Кайда туры килә, шунда. Ә әлегә кичкә кадәр тыныч кына көтәргә булдылар.

«Ит изгелек, көт явызлык» дигәннәре шушы була инде. Нәрсәгә кирәк булды соң аларга бу чемоданнар? Чиләбегә кадәр алып кайтыгыз, Алла хакы өчен, ди бит әле. Юха еландай ничек бөтерелде теге хатын. Йә, акчага ялланган, йә үзе үк шул бандада йөргән юлбасардыр әле. Ни булса, шул – бер җае чыгар әле», – дип, үз-үзен тынычландырды Зилә. Үз уйларынан үзе арып, бөкләнеп, диванга менеп яткан иде, изрәп йоклап та китте.

Гоша килгәндә, Зилә йокысын туйдырган, берәз тынычланып, Маруся түти белән әкрән генә сөйләшә-сөйләшә, чәй эчә иде. Маруся түти, Зиләнең артыгын сөйләшмәвенә вәгдә алып, күп нәрсәләр сөйләде. Монда Гошадан да зуррак башлыklar бар икән. Күп түрәләр һәм милиция сатып алынган. Гоша аларның бер хезмәтчесе генә, ди. Маруся түти әллә куркыта, әллә чынлап сөйли. Зилә бик ышанып та бетмәде. Шулай да түти сөйләгәннәренә хәтеренә сәңдерә барды. Карчыга танау килеп кергәч:

– Йә, кунактар, ничек, эзерме сез? Эзер булсагыз, шуны әйтәм: сезне Дүшәнбегә барып житмәс борын ук каршы алырлар. Шул ук стансада киёмнәрегезне алыштырып, фәлән-фәлән номер поездга кире утырасыз. Калганын шунда аңлатырлар. Менә билетлар һәм документларыгыз, – дип, Зиләләрнең югалган дип исәпләнгән документ-кәгазьләрен бирде.

Зилә чак кына: «Нинди кабахәт бәндәләр икән сез!» – дип кычкырып жибермәде. Шулай да әллә ни әһәмият бирмәгән кеше кебек кыланып, үзләренең документларын һәм билетларын алды.

– Әйдә, ашыгыгыз, сезне машина көтә, поезд бер сәгатътән кузгала, – дип, Гоша аларны ашыктырды.

Зилә улын киендерә башлаган иде:

– Ә улыгызны сез кайтканчы, Маруся түти карап тора чак, – дип, Зилә белән Фәйзулланың төне буе корган уй-планнарын берьюлы чәлпәрәмә китерде. Бу сүзләргә ишеткән Зиләнең йөзә бөтенләй үзгәрдә, өстәл анындагы урындыкка «лып» итеп утырды да:

– Балакаемны ташлап мин беркая да бармыйм! Теләсә нәрсә эшләтегез. Сезнең ихтиярда. Әйттем – бетте! – диде дә нәфрәт тулы күзләрен карчыга танауга төбәде. Гоша исә үз чиратында каш астыннан сөзеп, әлегә Зиләдән башка беркем дә каршы тора алмаган авыр карашын аңа төбәде. Карчыга танау бу юлы карашына бөтен көчән туплады. Кичәгә таныш зәһәр караш дулкыны бөтен авырлыгы, бөтен көчә белән Зиләгә килеп бәрелде. Әйтерсез лә, Зиләне кайнар су белән коендырып, аннан суык бәкегә ташладылар. Бөтен тәне сулкылдап, чемердәп китте. Йөрәкнең тибешен туктатырлык дулкын аны баса башлады. Бөтен көчән, бөтен ихтиярын туплап, Зилә шушы дулкынга карышты. Күз карашлары белән бер-берсен жиңәргә тырышып, ике арада көрәш башланды. Тәүгә мизгелдә башы әйләнеп, стеналар өстенә авып төшкәндәй булды. Гүя дөньяның асты өскә килде. Тиздән Зилә уккыңга, караңгылыкка очачак иде. Чөгән хатыннарына ничек каршы торырга икәнлегә турында аның ишеткәне бар иде. Бу турыда укыганы да булды. Шулар кинәт Зиләнең исенә төштә һәм ул иң тәүдә аяк бармакларын селкетеп, берсә өстенә берсен куеп, аларны кысты. Шул мизгелдә үзенең күз карашын карчыга борынның күз карасыннан аерып, аның куе ике кашы арасына күчереп өлгерде. Югыйсә ярты секундка соңга калган булса, йә башы әйләнеп, утыргычтан егылачак, яисә һушын югалтып, авып төшәчәк иде.

Гоша, үз чиратында, игътибарын ниндидер бер кыска мизгелгә Зиләнең селкенеп куйган аяк бармакларына юнәлтте. Бу исә хатын файдасына булды. Юк, юк, Гоша үз карашын аның күзеннән алмады. Тик аның карашы торган саен көчсезләнә барды, һәм тора-бара ул бер гади карашка әйләнде. Гоша түзмәде, бу авыр тынлыкны бозып, әллә кайдан, гүя ниндидер бер торбадан чыккан тавыш белән:

– Ярар, шулай булсын, – дип, авыр сулап куйды. Тирләп үк чыкты хәтта. Тавышы зәгыйфьләнеп калгандай булды. Һәрхәлдә, хатынга шулай тоелды.

Зилә аны жиңәчәген башына да китермәгән иде. Бу гипнозлы карашка түзә алуына чиксез шатланды. Әгәр дә аягөстә булса, ул һичшиксез, егылачак иде.

Шул вакыт исенә әкият дисәң, әкият түгел, легенда дисәң, легендага

охшамаган бер нәрсә килеп төште. Имеш, буар елан үзенә корбанын күз карашы белән «богаулуй» икән. Имеш, аның күзенә караган куян йә бүтән шуның ише жанвар, һични эшли алмый, үзе аның авызына барып керә, диләр. Бу дәрәс, һичшиксез, дәрәс. Әкият түгел, ә чынбарлык. Моңы Зилә әле генә үзгә тойды. Тирләп-пешүдән эчкә киёмнәре чылану аркасында, урыныннан да торырга куркып, һаман да карашын Карчыга танауның ике каш арасынан алмады. Тегесе исә, жиңелүеннән гарьләнепме: «Вакыт тар. Күрсәтер идем мин сиңа карашлар дуэлен, кәнтәй», – дип мыгырданды. Сүгенер дә шул. Юкка гына уника ел буена көчсезрәкләр белән күнегүләр үткәрдемәни ул?

Зилә Илдарны үзләре белән алырга рөхсәт итүенә чиксез шатланды һәм үз чиратында:

– Балалы ана, бигрәк тә гарип балалы, кешедә беркайчан да шик-шөбһә тудырмый. Ә безгә кайткач яшәп китәргә акча бик тә кирәк булачак. Сөз тәкъдим иткән акча, чынлап безнеке булса, мин Дүшәмбегә генә түгел, жәһәннәм читенә дә барырга риза, – диде.

Бу Карчыга танауның уяулыгын киметергә теләп әйтелгән сүзләр иде. Тегесе моңы үзгә аңлап, эчтән генә: «Акча ул әллә кемнәре юлдан яздыра, житмәсә, син комсыз да икән», – дип уйлап куйды.

Илдарны киендереп, бөтен юл кирәк-яракларын эзерләделәр. Фәйзулла почмакта торган биштәр-чемоданнарына барып ябышкан иде, Зилә:

– Син нәрсә, Фәйзулла? Әйберләр монда торсын. Кире кайткач алырбыз әле. Ул төенчәкләрне кире Дүшәмбегә өстерәп йөрмәбез бит инде. Әйе бит, Маруся? – диде, ишектән күренгән түтигә жөпләргә кушып. Түти дә үз чиратында:

– Әлбәттә, әлбәттә. Кем тисен аларга. Атна үтмәс, кире исән-сау кайтып та житәрсез, Аллаһы боерса, – дип куәтләде.

Гоша да бу ике тинтәкнең акча өчен Дүшәмбегә барып, чемоданнары алып кайтачакларына чынлап ышанды. Ә инде юлда наркотик тулы чемодан белән эләксәләр, моңысы – язмыш. Нәркемнең үз язмышы үзе белән. Теләсә ничек котылсыннар. Тфү, тфү, алай була күрмәсен, барысы да әрәм булачак, дип, як-ягына төкеренеп куйды.

Бик эшлекле кыяфәттә Зилә белән Фәйзулланы өйрәткәләп, киңәшләр бирде.

– Сөз бик кеше күзгә чалынып, теләсә кем белән аралашып бармагыз. Ашарга-эчәргә сумка тулы. Стансаларда төшеп йөрмәгез. Карагыз аны, – дигән булды.

Зилә күтәрәнке кәф белән:

– Әлбәттә, әлбәттә, Гоша әфәнде, – дип, шартына китереп жөпләп куйды. Ул, тыштан елмайса да, эчтә ут инде. Монда каласы әйберләренә мәнзегә югалачагын уйлап көенде. Бигрәк тә фотоальбом белән Корьән китабы – әнисенә бүләге әрәм була. Корьән китабын исәнә төшергән иде, йөзә яктырып китте. Зиһене ачыкланды. Тиз-тиз генә чемоданын ачып бер төргәк алды. Фотоальбом белән Корьәнне Зилә аерым бер чиста яулыкка төрөп салган иде. Әле дә икесен бер яулыкка төргән әле. Моңы күрөп торган Гоша шикләнә калды:

– Анысы нәрсә тагын? – дип сорады.

– Бу – Коръән һәм догалыклар. Сезнеңчә Инжил китабы, – дип аңлатты Зилә. – Юлда хәвеф-хәтәрдән саклый, кыен чакта ярдәм итә.

Гоша да канәгать кыяфәт белән:

– Әлбәттә, әлбәттә, шулай кирәк. Вәт маладис, вәт нинди акыллы хатын, – дип мактап куйды.

Юлга чыгар алдыннан утырып алдылар. Маруся түти юлчыларның артларыннан чукуна-чукуна, эчтән генә: «Бүтән, балакайлар, бу йортка юлыгыз төшмәсен, исән-сау туган илегезгә кайтып житегез. И Ходаем, гөнаһлары булса, ярлыка бу бәндәләргә», – дип, изге теләкләр теләп калды. Үзе кайгы кичергән зат кына кеше кайгысын аңлый шул. Кайчан да булса, бер вакыт бу төрмәдән котылачагына өметен өзми иде Маруся түти.

Янәшәдәге тимер юл вокзалына, юл яздырыр өчен, әллә ничә урам үтеп килделәр. Поездга утырта башламаганнар иде әле. Халык перронда гү килеп, әле тегеләй, әле болай йөрәнә. Гоша кайдадыр юк булды. Фәйзуллаларны каршы алган ир белән хатын аларны озатырга да килгәннәр икән.

Кайткан төнне Фәйзулла бик игътибар итмәгән иде: вокзал алай бик үзгәрмәгән, шул көе. Теге баштарак кына биек, якты тагын бер корпус төзегәннәр. Тирә-якта төрле-төрле сату киосклары күбәеп киткән. Вокзал ниндидер бер бәйрәм төсен алган. Әле дә, төн булуына карамастан, вокзал алды ялт итеп тора. Шулай тирә-якны күзәткәндә, ул Гошаның бер ышыкта ниндидер милиционер белән сөйләшеп торуын шәйләде һәм Зиләгә төртеп, шул якка ым какты. Зилә дә күрдә.

Фәйзулла жай гына:

– Милиция янына якын килмә, – дип пышылдады. – Вокзалның теге ягында, бер ярты чакрымлап баргач, язгы суны агызырга дип, бетон торбалардан салынган күпер бар. Шул күпер торбалары тимер юл астыннан үтеп, әллә кая, шәһәр читенә барып чыга. Курыкмый кереп кит шуннан. Мин сине торбаның теге башында көтәм. Озатучылар сизмәсен, – дип, Илдарның ботинка бауларын бәйләгән булды. Аны хатынының икенче кулына күчерергә ярдәм итеп булышкан арада әркен генә: – Элек ГАИ мотоцикл белән куган чакта Вася белән шул торба эченнән качып котыла идек. Хәзер мин шымчыларның игътибарын жәлеп итәр өчен, тавыш куптарам. Ә син йөгер, караңгы төшкәч, кире бу якка чыгарбыз, – дип пышылдады да, үзенә әле генә башына килгән планын тормышка ашыра да башлады. Чөнки вакыт тар. Бер минутка соңлау да бөтен уйларын-планнарын чәлпәрәмә китерәчәк.

Фәйзулла үзләренең сакчыларына:

– Нишләптер тамак кипте. Минералка алып киләм әле, – диде дә китеп тә барды. Юлчыларга бәрелә-бәрелә, пирожки-кыстыбыйлар сатып торучы хатынның лотогын «ялгыш» аударып, абына-сөргенә дигәндәй, алга ыргылды. Китте тавыш. Сатучы хатын жир ертып, Фәйзулланы аты-юлы белән сүтеп, ахмаклыкта гаепләде. «Авылдан килгән тизәкче, дунгыз көтүчесе», – дип акырынып, жирдән кыстыбыйларын жыярга тотынды. Ә Фәйзулла, гүя берни дә тоймый, берни дә ишетми иде. Теге башта лимонад, сыра сатып торган кара халыктан бер шешә сыра сатып алды да, тыныч кына эчәргә кереште. Теге хатын ягына юри арты белән басты. Фәйзулланың берни булмагандай, тыныч кына сыра чүмергән күзәткән хатынның, кызыл чүпрәк күргән үтез кебек,

және котырды. Пирожки-кыстыбыйларын ташлап, Фәйзуллага килеп ябышты. Нәрсә буласын Фәйзулла алдан ук чамалаган иде, хәтта теге хатынның кайчан үзенә килеп ябышачагына кадәр. Сатучы инде суктым дигәндә, ул егылып киткән булды. Читтән караганда, чынлап та, Фәйзулланың башына таяк кисәге эләккән төслә тоелды. Бу адәм актыгының башына эләктерә алмаганына жәнләнгән хатын, сүгенә-сүгенә, корбанын типкәләргә кереште. Жаен чыгарып, өелеп торган шешә тулы әржәләрнең астагысын аягы белән эләктереп тартты. Ир өстенә өелеп торган әржәләр дәррәү авып төштә, кырдагы әржәләр дә аларга иярде. Сыра шешәләре, минераль сулар асфальт буйлап тәгәрәп китте. Күбесе чәлпәрәмә килде. Киоскындагы кавказлы түзмәде, хатынга бер-икенә ямады да Фәйзулланы типкәли башлады. Моңы күрәп торган Фәйзулланың сакчылары аны яклап, теге кавказлыга барып ябыштылар. Кыстыбый саткан хатын исә, тысла алмыйча, үзенә көндөшә булган кавказлының башына шешә белән тондырды. Ә тегесә жәһәт кенә башы белән сугып, теге сакчы-озатучының танавын жимерде. Башына шешә эләккәч, сакчыны кулыннан ычкындырмый гына жиргә ауды. Моңы күрәп торган берничә кавказлы якташларына ярдәмгә ташланды. Аларның сугышканын кызык күрәп карап торган берничә кеше ирне уратып алдылар.

Шуннан китте сугыш, китте талаш-тарткалаш. Фәйзулла дәрәс исәпләгән: аны бөтенләй оныттылар. Ул аяклар арасынан хатынын эзләде, ләкин таба алмады. Зиләне саклаган маржа, авызын ачып, мәхшәр күзәтә. Эш зурга китә башлады. Фәйзулла юри, битен каплап, читкә тәгәрәде. Янәсе битенә эләккән. Эшнә зурга китүен күрәп, читтән генә күзәткән берничә милиционер сыбызгы сызгыртып, сугышучыларны аера башлады. Кавказ халкы – кызу канлы, тиз генә сүреләме соң! Милиционерларны да үз төркемнәренә тартып алып дөмбәсли башладылар. Вокзал тирәсендә тамак туйдырган, сугышырга сәбәп кенә эзләп йөргән бер өер яшь-жилкенчәк тә:

– Безнекеләрне кыйныйлар! – дип, сугышка кушылды. Кем белән кемнә сугышканын да белер хәл юк. Фәйзулла, жаен китереп, әкрән-әкрән генә торып, шылу ягын чамалады. Башта битен каплаган килеш, бер жиргә чүгәлгән булды. Аннан ниндидер әржәләр, киосклар арасына кереп чумды һәм юк булды. Ә перронда сугыш кызганнан-кызды.

Пассажир поездлары һәм йөк составлары астыннан бәрелә-сугыла, кайда тәгәрәп, кайда чүгәләп, цистерна-вагоннар астыннан үтә-үтә, үзә Зиләгә өйрәткән күпергә барып житте. Көзгә яңгырлар хикмәтедер, күрәсен, тезгә кадәр су ага. «Шайтан алгыры» дип уйлый-уйлый, бетон торбалардан салынган күпер астына кереп китте. Күзгә төртсә күрәнмәс караңгы. Фәйзулла алга үрмәләде, кулларын сузып, сәрмәнә-сәрмәнә, торба стенага тотынып барды. Ичмасам берәр таяк та алмаган. Зилә, бала күтәрәп, ничек атлады икән? Ә күперне таба алмасалар... Аларны каян эзләргә? Аның башына мең төрлө уй килеп, һәрберсе жанын телгәләде.

Ул кайчандыр күпер астыннан әллә ничә тапкыр үттә. Ничәмә еллар узса да, егет чаклары кичә генә булган кебек, берәм-берәм исенә төшә барды. «Зиләләр генә качып котылган булсалар ярар иде, Зиләләр генә...» дип, суга лач-лоч баскан саен кабатлады. Эчтә ул кадәр тирән булмаса да, аяк йөзән күмә. Житмәсә, төбә тайгак. Кайчан теге очка барып чыга инде? Элек бу кадәр озын төслә түгел иде...

Кузгалырга торган Ташкент поезды астына ничек шуып төшкәнән үзе дә сизми калды Зилә. Илдары белән мүкәләп, вагон астыннан теге якка чыкты. Анда тагын бер поезд килеп туктаган икән. Йөгереп барып, аның астыннан да чыгып шылды. «Ни гажәп соң, бу составлар кайчан бетә, теге якта тагын бер йөк эшелоны тора. Йа, Хода, ярдәм ит!», – дип, туктаусыз кабатлады Зилә. Илдарының әллә берәр жире бәрелде, әллә куркуыннан – шыңшый башлады. Хатын улын тынычландырып тормады. Каты гына:

– Ходай хакы өчен тукта! – дип чак әйтә алды. Бала да аңлый, күрәсең, шунда ук тынды.

Ул ярыйсы гына авыр. Муеннан кысып кочаклагангамы, тын алуы кыен. Зилә тирләп чыкты, хәле бетте. Ө бит хәтсез йөгерергә кирәк. Менә бу состав артында утлар бөтенләй аз. Ярым караңгы. Житмәсә, тимер юл араларына салган вак ташлар йөгерергә комачаулый. Өнә бер төркем тимер юлчылар, ниндидер эш белән мәшгульләр. Берсе Зиләгә каршы чыгып:

– Монда йөрмә, ярамый, тыела, кире борылыгыз! – дип, Зиләне туктатырга уйлаган иде дә, хатынның куркудан һәм һава житмәүдән зур ачылган күзләрен күреп, читкә тайпылды һәм Зилә артыннан: – Бу юлдан хәзер «Скорый» үтә. Бәрәп екмасын үзеңне, – дип кычкырып калды. Зилә әллә ишетте, әллә юк. Ире өйрәткәнчә, берәз йөгереп барды, шуннан кире тимер юллар читендә үскән чаган агачларына таба чапты. Монда караңгы. Тимер юл буена чыкты чыгуын, ә күпер юк. Алгарак атлады. Хәзер йөгереп булмый, караңгы. Берәр чокырга очып, имгәнүең бар. Күңеле белән сизде: шушы тирәдә булырга тиеш. Шәһәр чокырларында гына ага торган суларның сасы исе килеп бәрелде. Яр кыры икән. Агач-куакларга тотына-тотына, аска төште. Шабырдап су акканы ишетелә. «Менә кайда икән Фәйзулла әйткән күпер», – дип уйлады Зилә. Караңгыда күперне чак шәйләде ул. Фәйзулла «суы юк» дип әйткән иде бит югыйсә. Егерме елда нәрсә булмас. Өнә, яңгырлар ничек ява. Шушы күпер булса гына ярар иде. Фәйзулла да котыла алса иде. Аллаһым, ярдәм ит! Шушы ятим, шушы гарип хакына дип, Ходайга ялварды ул. Ни булса – шул булыр. Төнлә биредә бүтән күперне каян табасың инде. Илдарын тагын да ныграк кочаклап, аягы белән капшана-капшана, күпер авызына кереп китте. Бозлы су аякны өшетә, житмәсә, ботинкаларының кунучына да тулды. Су астындагы бетон да тайгак. Зилә бер кулы белән Илдарны күтәреп, икенче кулы белән бетон торба стөнасына тотынып, жай гына алга атлады.

Башка әллә нинди уйлар килә. Уйлап бетәрлек тә, очы-кырыена барып житәрлек тә түгел. Дүшәнбегә янадан барып кайтсалар, акчалары да булыр иде әзрәк. Шушылай качып, бозлы судан да барырга туры килмәс иде. Ул кадәр акчаны соңгы елларда Зилә бөтенләй күрмәде. Кайткач, өй салырга, аннан берәр «Жигули» алырга дип, тиенләп жыйган акчалар жылга очты. Өтисе гел әйтә торган иде: «Акча бүген – бер йөк, иртәгә – көл, чыгарып түк». Наркотиклар белән юлда эләктерсәләр, кимендә ун ел бирәчәкләр. Бу заманда кемнәр генә акча эшлим дип, наркотиклар ташымый. Кеше кайгысы, кеше күз яше белән сугарылган акчаның барыбер бәрәкәте булмайчак. Аллаһ сакласын, Аллаһ сакласын андый акчалардан. Нишләп бу су асты бигрәк тайгак? Уңайсызрак бассан, егылуыңны көт тә тор. Ярый ла

ире теге башта көтеп торса... Зилә лач-лоч судан атлый-атлый, ирен уйлады. Ни эшли икән? Их, Фәйзулла, Фәйзулла. Нинди матур итеп яшәделәр алар. Дөнъялар бозылмаса, тагын да матуррак, тагын да соклангычрак булыр иде дә бит тормышлары...

Тимер юл шавы күптән югалды. Тик бервакытны гына жир тетрәгән, күк күкрәгән тавышлар ишетеләп калды. Теге тимер юлчы әйткән «скорый» поезд үтте, ахры. Менә тагын алда динамиктан диспетчер тавышы, тепловозларның гудоклары ишетелә башлады. «Торба күпернең икенче очына чыгып житеп киләбез, күрәсең», – дип, Зилә адымнарын тизләтте. Анда тавышлар көчәйгәннән-көчәйде, тонык кына ут яктысы да шәйләнә башлады. Зиләгә көч, куәт кереп киткәндәй булды. Адымнар үзеннән-үзе житезләнде. Аяк тая. Очып кына чыгар иде дә бит Зилә бу сасы, бозлы сулы күпер астыннан. Юк кына шул. Юк кына. Бетон күпер эчендә инде жил искәнә дә сизелә, хава да чагыштырмача сафланды. Әнә, шәһәр утлары да аермачык күренә. Инде чыгып життем дисә, күпернең бу ягы аркылы-торкылы тимер рәшәткә белән каплап куелган. Менә сиңа мә! Зилә, нишләргә дә белми, үрсәләнүдән бөтенләй чарасыз калды. Рәшәткәне селкетеп, этеп карады. Кайда ул, кымшанмый да. Илдарын кочагыннан төшерде, үксеп елап жибәрде. Зиләнең елаганын ишетеп, улы да аңа кушылды. Бер жас булырга тиеш бит, булырга тиеш. Зилә берәз тынычлана төште, суык суга бастырган Илдарын кабат кулына алды. Тагын тимер рәшәткәне селкетергә кереште. Юк, селкенми, каһәр. Шул вакытта суда лач-лоч атлап, кемнелдер килгәнә ишетелде. Зилә тынып калды. Шул вакыт үзенә исемен ишетте. «Әйе, без монда», дип әйтергә башын боруы булды, чигәсе белән өстән чыгып торган очлы арматурага килеп тә бәрелде.

– Ах! – дип кенә әйтеп куйды да, Илдарын кочагыннан да ычкындырырга өлгерми, суга чалкан ауды. Малай исә куркуыннан өнсез калды. Чөнки рәшәткә аша ниндидер куе зәңгәрсу томан сыман бер шәүлә керде. Илдар коты очып, үзе дә сизмәстән, әнисе кочагыннан ычкынып, рәшәткәгә таба атлап китте. Ул тимер рәшәткәгә ябышып, куркуын баса алмый, кычкырып елап жибәрде. Ул арада баланың чырылдавын ишетеп, иелә-иелә йөгереп Фәйзулла килеп житте. Хатынның яртылаш суда яткан гәүдәсенә чак абынып егылмады.

– Улым, шаулама, берүк тукта, – дип, хатыны аша атлап, Илдарының авызын учы белән каплады. Бала нык курыккан, ахры, туктарга уйламый да. Шуннан ул башындагы кепкасын салып, Илдарның авызын каплады. Улы да тынычлана төште, берәздән бөтенләй тынды. Фәйзулла суда яткан Зиләне читкәрәк күчерергә тырышты. Тик бетон тайгак. Зилә гәүдәсе белән шуа да, кабат суга утыра, шуа да кире суга төшә. Фәйзулла эчтән генә: «Ярый әле башы белән төшмәгән», дип уйлады. Белми иде шул Фәйзулла ни өчен хатынының башы су эчендә ятмавының сәбәбен.

Әллә су салкынына, әллә Фәйзулланың бертуктаусыз үзен күтәрергә тырышуын тоеп, Зилә тиз һушына килде. Тәүдә хатын ни булганын аңламыйрак торды. Әмма тиз арада үзләренең нинди хәлдә калганлыкларын исенә төшереп:

– Ипләп, өстән бер тимер чыгып тора, шуңа чигәнә бәрдем. Бәрелә күрмә, – дип, ирен кисәтте. Фәйзулла хатынының башын, чигәсен ирене

белән генә капшап чыкты. Жәрәхәт бик тирән түгел, шулай да эзрәк кан саркый. Ул моны күрмәде, тик жылы канның тозын гына тойды. Хатынының жәрәхәтенә пычрак куллары белән тотынырга курыкты. Зилә бөтенләй айнып:

– Чыга торган урында тимер рәшәткә. Арттан эзәрлекләсәләр, беттек, – диде.

Фәйзулла:

– Күрдем, берәр нәрсә уйларбыз, – дип жаваплады да үрелеп рәшәткәне тарткалап карады. «Арматурасы бик калын түгел икән, тик кем ябыштырган бит әле. Фәйзулланың үзе кебек эшне жиренә житкереп эшли торган кеше булса, эшләр хөрти, һич чыгармын, димә. Берәр ялкавы, йә өйрәнчек булса, ябыштырганны куптарырга була! Шулай уйлый-уйлый, бармаклары белән, жөйләрне капшап чыкты. «Өлбәттә, өйрәнчек эше. Ике як кырда һәм өстә берничә урында юньле-рәтле ябыштырмаган. Бу як кырдагысын куптарып була, өстәгә жөе дә исем өчен генә», – дип, Фәйзулла жан көченә арматурага ябышты. Зилә дә килеп тотынган, рәшәткәнең бер тимере селкенгән сыман булды да, ябыштырган жөеннән шартлап купты. Бала сыярлык тишек хасил булды. Икәүләп шуннан улларын рәшәткәнең икенче ягына чыгардылар. Зилә Илдарга:

– Улым, рәшәткәгә тотынып, судан читкәрәк кит тә, утырып безне көтеп тор, – диде.

– Ярар, – диде дә Илдар рәшәткәгә тотынмый гына алпан-тилпән атлап, чирәмгә барып утырды. Бу хәлне күргән Зилә белән Фәйзулла өнсез калдылар хәтта.

– Күрдеңме, күрдеңме, әтисе, улыбыз үзе атлап китте! – дип, Зилә шатлыгыннан нишләргә белмәде. Алар канатланып, куптарып кәкрәйткән арматураны бөтен көчләре белән үзләренә таба тарта башладылар. Арматура түзмәде, тагын бер жөеннән купты. Тишек берәз зурайды, олы кеше сыярлык хәлгә килде. Зилә чыга башлаган иде дә, сыймады. Шуннан ул иренә:

– Син бит миннән кайтышраксың, тәүдә син чык, теге яктан тимер кисәгә табып каерырсың, – дигәч, Фәйзулла кыенлык белән генә булса да кысылып чыкты. Яр буенда берәр торба кисәгә табылмасы дип, капшана-капшана эзләп китте.

Ул арада торбаның аргы башыннан кемнәрнендер сүгенә-сүгенә килгәне ишетелде. Зилә нишләргә дә белмичә, аптырап калды. «Нишләргә? Менә хәзер килеп житәчәкләр!» – дип ачынып уйлап куйды. Ә тишәккә сыярлык түгел. Ә эзәрлекләүчеләр бөтенләй якынлаштылар. Хәзер сүгенгән сүзләре дә ачык ишетелә башлады.

11

Торба эченнән сүгенә-сүгенә килүче адәм актыгы – Гошаның ялчысы, бер доза наркотик өчен аның теләсә нинди боерыгын да үтәргә эзер торучы Сапог иде. Аны Гоша: «Ул-бу була калса, күз-колак булырсын», – дип, тимер юл вокзалына алып килде.

Яңа курьерлар күз алдында мәхшәр оештырып качып киткәч, Гоша котырынды:

– Жир астыннанмы, жир өстеннәнме, үлеми, тереме, минем алга китереп бастырыгыз. Гарип бала белән әллә кая китә алмаслар. Тирә-яктан эзләгез! – дип, әмер бирде. – Тапмасагыз, үзегезгә үпкәләгез. Сөз мине беләсез! – дип тә өстәде.

Әйе, алар Гошаны бик яхшы беләләр. Шуңа барысы да берсүзсөз качакларны эзләп, тирә-якка сибелделәр. Сапог, качаклар чокыр тирәсәндәге агач арасында ятмыйлар микән дип, эзләгәндә, аягы таеп, күпер читенә шуып төште. Бетон торбалардан салынган күпер астына керергә куркып, байтак басып торды. Кире китәргә уйлап борыла башлаган иде, ниндидер баланың кычкырып елавын ишеткәч, хәтта чәчләре үрә торды. Курыкты Сапог. Аннан соң гына «теге качак хатынның баласы елый» дигән уй башына барып житте. Кесәсеннән каләм очлый торган пәкәсен чыгарды. Аның белән кирәк чакта кешене ару гына жәрәхәтләргә була. Ул шул пәкәсен алдан болгый-болгый, үзен дәртләндереп, торба эченә кереп китте.

Сапог бу күпернең бер ягы рәшәткәле икән белә. Күпер эчендә качак хатын гарип баласы белән генә дип уйлап, хатынны рәхәтләнеп мыскыл итәчәген күз алдына китереп, татлы хыялларга бирелеп атлады һәм куркуын басар өчен, үз-үзе белән сөйләште...

– Тычканнар, ничек, читлектә утырасызмы? Хәзер яныгызга ата пәси килә. Иреңне тотып ботарладык, үзеңне казыкка утыртабыз. Минем казыкка, – дип, сүгенә-сүгенә алга атлады йә шаркылдап көлгән булды. Тавышлар бөтенләй якынлашкан, Зилә яр янында утырган Илдарга:

– Улым, ярдәм ит, тарт кулларымнан, – дип дәште. Чөнки Фәйзулла бөтенләй күренми, Илдар килеп Зиләнең кулына ябышты. Үзе мышык-мышык, тавышсыз елай, үзе аны тарткан була.

Эче кысылудан Зиләнең күз аллары караңгыланып китте. Артка чыгарлык түгел, хәл бетте. Эзәрлекләүчеләр дә килеп житте, ахры. Чак артка борылып карый алды Зилә. Анда ул бер килбәтсез адәмне генә шәйләде. Килеп житәргә бер-ике адым калгач, Сапог рәшәткә арасында кысылып калган ярым шәрә хатынны күрде. Шуннан эшнәң нәрсәдә икән аңлап, ямьсез итеп шаркылдап көлеп жибәрде. Аннан кабалана-кабалана, Зилә янына килә башлады. Хатын да эшнәң нидә икән аңлап алды да Илдарга:

– Улым, йөри аласың бит, бар, читкә кит, әтиңне чакыр, – дип пышылдады.

Илдар берәз читкә киткәч, әкрән генә яшь аралаш:

– Әти, әти, – дип Фәйзулланы чакыра башлады. Теге адәм актыгы Зиләгә үрелде. Зилә аяклары белән тибәргә тырышып караса да, булдыра алмады. Аяклар һавада гына буталды. Ике яклап кысып алган арматура тәннен авырттыра, тын алырга да ирек бирми. Жан көченә аяклары белән тибенүдән Зиләнең тәне йөрәк тамырлары белән бергә кушылып сызлый, сыкрана башлады. Нушын жуеп, ул тынып калды.

Юлдан язган шакшы наркоман хатыннардан гайре хатын-кыз заты күрмәгән Сапогта вәхшиләргә генә хас бер дәрт уянып китте. Вокзалга килер алдыннан бер доза наркотик кабул иткәнгә, аның бөтен сиземләү эгъзалары нык сизгерләнгән иде. Ирлеге дә берәз артып китте бугай. Шулчакны кинәт кенә арматуралар арасыннан ниндидер зәңгәрсү бер шәүлә килеп чыгып,

нәрсә беләндер Сапогның борынына көч белән китереп тондырды. Ул нәрсә булганын да аңламый калды. «Әллә тыштагы малай актыгы берәр нәрсә белән сукты», – дип уйлады. «Юк, ул түгел икән. Ул, энә яр буйлап китеп бара. Инде хәрәкәтсез калган хатынга тагы үрелгән генә иде, теге зәңгәрсү шәүлә тагын хасил булды. Сапог, коты очып, бөтен көченә артка сикерде. Ул ниндидер хырылдык бер аваз чыгарды да, баскан урынында тораташ булды. Бармаклары тырпаеп, кемнедер тотырға, кочакларга жыенган кебек катып калды. Ө күзләрендә – коточкыч курку, алар гажәеп зур булып ачылган, адәм күзләренә хас булмаганча, акаеп чыкканнар иде. Сапогның гәүдәсе шул рәвешле катып калды. Бу мең гөнаһлы тәннән жан да тизрәк чыгып китәргә ашыкты, күрәсен. Теге зәңгәрсү томаннан куркып, артка сикергәндә, Сапог башы белән бая Зилә чигәсен бәргән арматурага кадалган иде. Тимер, баш сөяген арты яктан тишеп, баш миенә керде, Сапогның мең гөнаһлы гәүдәсе шул гажәеп халәттә асылынып калды...

12

Зилә куркудан бөтен гәүдәсе белән алга омтылды. Авыртудан бөтен тәннен көзән жыерды, хатын ниндидер вакытка һушыннан язды.

Күзләрен ачса, үзенең биленнән ике яклап кысып торган арматура жөөннән ычкынганын һәм бөгелеп жирдә ятканын аңлады. Тын алуы да жиңел. Энә, йөгәрә-атлый, ире бер тимер кисәге тотып килә, уллары Илдар егерме биш-утыз метрлар ары, яр буенда утырып тора.

Ул рәшәткә арасыннан жиңел генә шуып чыкты да, юеш киёмнәрен сыга башлады. Үзе дер-дер калтырый. Өшүдән бигрәк, исән-сау котылуына аптырап, шатланып бетә алмый. Фәйзулла үзенең коры күлмәген һәм костюмын салып, тиз генә Зиләгә кидерде. Калтырануы берәз басылды. Торба авызына карана-карана:

– Тегеләр кайда? Әллә кире якка йөгәрделәрме? – дип сорады Фәйзулла. Ул күпер эчендәгеләрнең тавышын шәйләгән иде. Зиләне куркытмас өчен дәшмәгән иде.

– Әллә тагын? Авыртудан үлә яздым, һушыма килгәндә, мин бу якта идем, – диде Зилә. – Фәйзулла күпер авызына якын килеп, тыңлап карады. Ул-бу ишетелми. Ипләбрәк караңгыга караган иде, коты очудан өнсез калды. Аңа «хәзер сине дә тотып ашыйм» дигән кебек берәү карап тора иде. Фәйзулла куркып читкә сикерде. Йөгереп барып, тимер кисәгенә ябышты. Аны күргән Зилә дә абына-сөртенә, Илдары янына торып чапты. Утырып торган улын күтәреп алды.

Фәйзулла, тимер кисәген күтәргән килеш, теге шәүләне күзәтә башлады. Ө Сапог инде шул эленеп торган килеш каткан. Ул элеккәгә караганда да ямьсезрәк, авызы ачык, чыңлап торып котны алырлык бер хәлдә иде. Фәйзулла бер мизгелгә өнсез калып, бу гыйбрәттән күзен ала алмый торды.

Гыйфрит селкенми дә, катып калган. Фәйзулланың чәчләре үрә торды, арка тамырлары буйлап һәм чәч араларыннан кырмыскалар йөгөреште. Үзе дә сизмәстән, борылып, хатыны белән улы янына йөгәрде. Абына-сөртенә:

– Әйдәгез тизрәк, тизрәк. Моннан таярга кирәк, – дип, ашыга-ашыга белгән догаларын укый башлады.

Көч-хәл белән алар әллә нинди тыкрыклар, пычрак юллар үтеп шәһәр

читенә килеп чыктылар. Олы яшьтәге бер таксист Уфа юлына чыгар өчен кайсы якка барырга, ниндирәк урамнар үтәргә кирәклеген күрсәтте. Тимер юл белән кайтуны күз алдына да китерү кыен. Чөнки карчыга танауның кешеләренә юлгыуың бар. Алар төнә бусе төрлө урамнар буйлап адаша-адаша, аяктан егылыр хәлгә житкәндә генә, Уфа автотрассасына илтә торган урам чатына килеп чыктылар. Ниһаять, төн караңгылыгы чигенә башлады. Төрлө машиналарга кул күтәрә-күтәрә арып, өшеп беттеләр. Көзгә суык жәяү атлаганда гына сизелмәгән, басып тора башлагач, арыган гәүдәне катырып алды. Житмәсә, яңгыр сибәли, жил үзәкләргә үтә. Инде бөтен өметләре өзелде дигәндә, янәшәләренә бер «Жигули» килеп туктады. Чиләбедән төрлө товарлар төяп кайтып килүче алыпсатар хатын икән. Бердән, бензин хакын кайтарырлар, икенчедән, сөйләшеп кайтырга да кеше булыр, ә иң мөһиме – бала-чагалы машинаны милиция-фәлән бик туктатмый дип, үзенчә фәйда китерергә уйлады. Туктаган көс:

– Хатын белән баланы алам. Ә ирегезне алмыйм, урыным юк, – дип кырт кисте. Туры Уфага кайтканын да белгәч, Зилә шатланып, риза булды. Фәйзулла да:

– Минем өчен кайгырмагыз, үзем генә булгач, сездән тизрәк тә кайтып житәрмен әле, – дип, аларга хәерле юл теләп, саубуллашып, юл чатында торып калды.

«Жигули»га кереп утыргач, Илдар изрәп йоклап та китте. Олылар белән беррәттән, бала нинди мәхшәр, нинди мажаралар кичермәде. Төнә бусе башта күпер астында, аннан яңгырда чыланып, өшеп, туңып бетте. Зилә үзе алгы урындыкка утырды. Жылына гына башлаган иде, салонга юеш киёмнәрдән күпер астындагы пычрак сасы су исләре тарала башлады. Шофер хатын:

– Әллә балаң машинага олы хажәтен ычкындырды, әллә үзең. Бөтен салонны сасы ис белән тутырдыгыз, тын алырга калмады, – дип, танавын жьерды. Зиләнең дәшмәвен күреп, ул тагын да кызды: – Әллә чынлап астыгызга жибәрдегез инде? Кайсыгыз ул? Синең үзеңнән бик алама ис килә. Әллә син бомжмы? – дигәч кенә, сүзнең нәрсә турында баруы Зиләнең башына барып житте:

– Зинһар, гафу итегез инде. Бүген безне таладылар һәм кыйнап, күпер астына канализациягә ыргыттылар. Авылга кайткач, билләһи, юл хакын икеләтә түләргән, – дип караган иде дә, кая ул, барып чыкмады. Теге хатын машинасын туктатып, салондагы утны кабызып карады һәм Зиләнең таушалып, пычранып беткән киёмнәрен күрде. Житмәсә, башындагы яулык та, бите дә канга буялган. Коты очты.

– Ах, сволочь, әле сине таладылармыни? Юлга түләргә акчаң да юк алайса. Төш, бомж кисәге, күземнән югал. Машинаны сасыттыгыз. Хәзер милициягә тапшырам үзеңне!

Зилә гафу үтенүдән башка сүз әйтә алмады. Шәһәрне дә чыгып житмәделәр, ичмаса. Берәр авыл тирәсе булса, авыл кешеләре белән сөйләшеп, берәрсендә киёмнәрен юып, үзен адәм рәтенә кертер иде. Шәһәр халкы каты бәгырьле шул. Житмәсә, яңгыры да яңадан сибәли башлап, жиле дә көчәйде.

Зилә, йоклаган Илдарын күтәреп, юлга якын гына салынган, утлары

ялт итеп торган кибет янына килеп, жил һәм яңгырдан ышыкланырга дип, караңгырак почмакка басты. Жил тавышы тынган арада, жанны өшетеп, бер мәче баласымы, көчөкмә елый. Зилә дә үзен шул мәхлукка тиңләп, аяусыз чынбарлыктан гажиз булып, елап жибәрде. Нинди көннәргә калдылар бит?! Нинди көннәргә! Нигә бу тормыш гел аларга каршы? Нигә гел барысы да кире? Әллә шушы ятим аркасында микән? Берәр ятимнәр йортына илтеп тапшырсаң да булыр иде дә ул. Кит, Аллам сакласын! Бу уй аның йөрәген өтеп алды. Юк, юк. Нәрсә уйлыйм мин? Әллә тилерә башладыммы? Улым, үлгән улым хөрмәтенә, Илдарым хөрмәтенә Аллаһы Тәгалә биргән бала бит ул. Бер кешегә дә бирәчәгем юк! Үзебез үстерәбез, Аллаһы боерса. Кеше, иң соңгы чиккә житеп, төшөнкөлөккә бирелгән чагында да күңелендә якты хыялның бер ватык кисәгенә булса да, урын калдыра ул. Зилә дә шул хәлдә иде. Туйганчы елады Зилә. Туйганчы...

Өле иртә, урамда кешеләр бөтенләй юк диярлек. Ара-тирә эшкә ашыгып йөгерүчеләр генә күренгәли башлады. Кибет кенә тизрәк ачылсын. Барыбер берәр әби-чәби килер. Зилә алар белән сөйләшер, аңлашыр. Өйләренә алып кереп, Илдарга хет жылы сөт, йә булмаса кайнар чәй эчерер. Ә әлегә кибет почмагында бала күтәреп елап утырган хатында беркемнең дә эше юк. Ара-тирә генә карап-карап китәләр. Катты Зилә. Тунды. Илдары гына өшемәсә ярар иде. Зилә улының юеш аякларын куенына тыкты. Бала да бит хәзер авыр гына, куллары талды.

Ә теге мәхлук көчөк шыңшый да шыңшый. Болай да төшөнкө күңелгә әйтеп тә, сөйләп тә бетермәслек ниндидер сагыш өсти. Кайда соң бу эт баласы? Әллә берәр канализация чокрына батканмы? Үзенең авыр уйларыннан арынып, бу тавышка игътибар иткән иде, шыңшу бөтенләй ачык ишетелә башлады. Зилә дә шушы көчөк хәлендә бит. Чит жирдә кем сиңа ярдәм итсен? Милициягә барыр иде дә бит, анда да шул Дүшәнбедәге кебектер. Ә аруаклары үзләре китә, китмәсә атып үтерәләр. Әнә теге «карчыга борын» да бит кичә ничегрәк сөйләшә иде милиционер белән.

Зиләнең уе тагын кичәгә хәлләргә әйләнеп кайтты. Янадан шуларны күз алдына китерде. Әнә бер эт баласы, йөрәкне тырнап, әллә нинди тавышлар чыгарып елый. Елавы йөрәккә ук булып кадала. Кайда соң ул жан иясе? Нигә ул кадәр шыңшый? Зилә тагын шул турыда уйлый башлады. Менә бу чүп савытыннан килә түгелме? И кадерсез жан иясе, мөгаен, берәр малай-шалай салып киткәндер, йә булмаса, ашарга эзләп менеп, егылып төшкәндер. Алай дияр идең, көчөк анда ничек менә алсын. Тимердән эшлängән бит. Житмәсә, капкачы да бар. Ә эт баласы һаман жанны әрнетеп, әллә нинди шомлы тавышлар чыгара. Зилә шулай уйлый-уйлый, бөгелмәс хәлгә житеп өшегән аякларын чак-чак турайтып, торып басты. Чак атлап, тимер эржә янына килде. Тимер тартма эчендә булуына карамастан, эт баласы якында тере жан иясе барын сизепме, ныграк шыңшый башлады. Аннары «мине ишеттеләрме икән?» дигән кебек тынып калды. Берәздән яңа туган бала тавышлары чыгарып, тагын елавын дәвам итте. Зилә түзмәде. Эржәне ачты да чүп-чар актарырга кереште.

Урам буйлап эшкә ашыгучы кешеләр Зиләнең чүп-чар актарганын күреп, бер дә гажәпләнмәделәр. Мондый күренешкә барысы да күнегеп беткәннәр инде.

Ә Зилә теге көчекне тапты. Юньсезләр, житмәсә, тартмага салганнар. Зилә бер кулы белән генә тартманы ачты. Иәм... икенче кулында йоклаган Илдары чак төшөп китмәде. Тартмада – биләүгә әллә төрөлгән, әллә юк, бер бала ята. Яшен суктымыни Зиләне! Чак һуштан язмады. Йөрәге кысылып куйды, аяк бармакларына кадәр кан йөгәргәнән тойды. Ә тартмадагы бала, иреннәрен очлайтып, авызы белән имчәк эзли. Кулга алгач, елаудан туктады сабый. Зилә үзен-үзе белештерми, як-ягына каранды. Дөнъяны яңгыратып:

– Кешеләр! – дип кычкырасы килде аның. Әмма кычкыра алмады, өнө тыгылды. Тамагыннан тавышы ысылдап кына чыкты. Ә урамда барысы да ашыга-ашыга, каядыр йөгәрә. Беркемнең дә беркемдә дә эше юк.

Ике кулына ике бала күтәргән Зилә үз-үзен белештерми йөгәрә-йөгәрә, кибетне урап чыкты. «Нишләргә, нишләргә?» Ярый әле күрше йортлар яныннан бер ир килеп чыкты. Зилә аңардан:

– Больница кайсы якта? – дип, чак сорый алды. Бу минутларда аның бөтен теләге – бу ташландык, бер гөнаһсыз сабыйны больницага илтөп, берәр балалы хатыннан имездерөп, тамагын туйдыру иде. Әнә ничөк иреннәрен кымтый-кымтый, имчәк сорый бит сабый. Баланың биләве дә юньләп биләнмәгән, анасы, күрәсөң, яшь, тәжрибәсөз хатындыр инде. Нинди юньсөзе сабыен ташлады икән?

Теге ир аптырап, Зиләгә карады да кулы белән ишарәләп, Уфа юлы аша ары күрсәттө. Үзе Зиләдән килгән сасы истән борынын жыерып, тизрәк аның яныннан китү жаен карады. Зилә, аны-моны уйлап тормыйча, теге ир күрсәткән якка – больницага торып йөгөрдө. Әйтүе генә жинел йөгөрдө дип. Ул өшөгән аякларын чак-чак өстөрөп, ике кулына ике бала күтәргән килеш, тизрәк больницага барып житү уе белән юлны аркылы чыга башлады. Иртә булуга карамастан, машиналар тыз-быз йөрөп тора. Юлга чыгуы булды, бер жиңел машина Зиләне чак бәрдермәдө. Шофёр Зиләне бәрдерөп ектым, дип уйлады, ахры. Аклы-күклө булып, машинасыннан төштө. Куркуыннан ике баланы да кочаклап, жиргә капланган хатын жай гына торып килә иде. Ә асфальтка бәрелөп, нәрсә булганын аңламый йокысыннан уянган Илдар, ташландык сабыйга кушылып, үкерөп елап жибәрдө. Моны күргәч, шофёр бөтенләй телсөз калды. Күзлөрөнә төшкән яулыгын әйбәтләргә дип, Зилә ике баланы да капот өстөнә салды. Утыргач, Илдар әзрәк басыла төштө, ә теге биләүдәгө сабый, киресөнчә, тагын берүзе калганын сизөп, ныграк елый башлады.

Кешө бәрдердем дип коты алынган шофёр егөт тә һушына килдө. Өчөсөнөң дә исән-имин икәнлегөнә тәмам ышангач, аты-юлы белән сүгенөп:

– Синөң аркада бөтен тормышым чөлпәрәмә килә язды! Үзеңнө жәлләмәсөң, ике баланы жәлләр идөң! – дип тезөп киттө. Телөнә ни килсә, шуны әйтөп, берәз эчөң бушатты. Куркуы басыла төшкөч, тынып калды. Аннары, кабалана-кабалана, балаларны капшап чыкты.

– Исәннәрмө? Бернәрсә дә булмаганмы?

Үзе дә сизмичә, Зиләне дә капшый башлаган иде, кинәт туктап калды. – Кая кайтып барасың?! Кул күтәрсөң дә туктар идөм инде. Хәзөр менә милиция чакыргам!

Зилә үзе дә сизмәстән куркып:

– Уфа, Уфага. Башкортстанга кайтам, – дип елап жибәрдө.

– Утыр алайса, юньсез, юлга шулай чыгалар, димени?! Балалы хатынга һәр юньле шофер туктый. Юлда балалы хатын очратсаң, юл уңа, – дип, әллә тиргәп, әллә үгетләп, Зиләне балалары белән көчлөп диярлек, машинасына кертеп утырты.

Әле берничә ел гына эшкуарлык белән шөгыйләнәп, эшләрен уңышлы гына алып баручы озын буйлы, бөдрә чөчлө бу егет Чиләбе трактор заводы белән Уфа нефть эшкәртү заводлары арасында арадашчы вазифасын башкаручы кеше иде. Зиләне тизрәк машинага утыртуының да сәбәбе бар. ГАИ-мазар килеп чыгып, бер бәйләнә башласа, акча түлөп кенә котыла алмаячаксың. Житмәсә, кем икәннән дә белсәләр, бөтенләй котырачаклар. Ярты товарның алып калачаклар. Шуларны уйлап, ул иеләп, яңа гына алган машинасының асларын карап чыкты. Тәгәрмәчләренә типкәләп алды. Артка тагылган прицеппагы йөкне бәйләгән бауларын тикшерде. Эчтән генә, белгән догаларын укый-укый, машинасын бордюрдан юлга төшерде. Болай зыян килмәгән. Акрын гына кузгалып, Уфага таба юл алдылар. Шофёр, эшнән болай тыныч-имин бетүенә куанып, Зиләдән:

– Исемен ничек? – дип сорады. Жылы машинага утыргач, Зиләне бизгәк тотты, ул сүзен дә әйтә алмый, авызын чак-чак ачып:

– 3-3-зилә...ә... – дип әйтә алды.

– Карале, слушай, син үзөбездән кеше икәнсәң дә, тик хәлең нормальномы? – дип, урысча, башкортча сорап башлады.

Зилә башта шикләнәп, бу кылыч танаулы, кап-кара егетне беренче күрүдә: «Әллә Гошаның берәр туганы микән», – дип уйлаган иде. Юк икән. Зилә шуңа шатланып, бигрәк тә бу кешенән башкорт булуына куанып, калтыравын жиңгәргә тырышып, тотлыга-тотлыга:

– Но-но... нормаль... норма...льно... – дип әйтә алды. Нәрсәгәдер шикләнгән шофёр егет, машинасын юл читенә чыгып туктатты да:

– Бер жирең дә авыртмыймы? – дип сорады. Зилә тагын теше-тешкә шакылдап:

– Ю-ю-к, – диде.

Шофёр егет машинаның вак-төяк сала торган тартмасын үреләп ачты да, стакан һәм коньяк шешәсе тартып чыгарды. Тутырып, стаканга коньяк салды да:

– Эч, инәннән баш баласы. Эч. Бу шакы-шоки калтыравың куркудан ул. Үзең гаепле, чак машина астында калмадың, бичә. Эч, стрессың бетәр. Үзем дә синен исән-саулыгыңа рәхәтләнәп, берәр стакан тотар идем дә... Мин эчсәм, сезне кем алып кайта? – диде елмаеп. Аның әрлөүдән сыйлауга күчүен аңламаган Зилә аптырап китте. – Эч, балаларыңның исән калулары хакына күтәр. Эчмәсәң, төшереп калдырам. Туңып беткәнсәң эңә, – дигәч, Зилә, хет эзрәк жылынырмын дип, бер йотым булса да ясап карарга уйлады.

– Эч, дим бит. Мин шаяртмыйм. Әле үземнән дә тезләр һаман калтырый. Балаларың белән таптаган булсам, миңа ун елдан да ким эләкми иде, тунбаш, – дип, егет Зиләне чынлап торып әрләп ташлады.

Ни булса да булып дип, Зилә коньякны эчеп бетерә язды. Тәнненә жылы керә башлагач, кабалана-кабалана, ташландык сабийның биләвен чиште. И нарасый, и сабий! Бу бит бүген таң алдыннан гына туган, ахры. Ир бала, кендеге дә кипмәгән. Сабый, шыңшый-шыңшый, иреннәрен очлайтып,

имәргә сорый. И бәләкәч, тууыңның беренче көнөнән үк шулай бәхетсез булырсың дип кем уйлаган? Зилә үзе белгән догаларын укып, баланың башыннан сыйпады һәм кире биләвенә биләде. Арткы урындыкта яткан Илдарның аяк киёмнәрен салдырып, чалбар балакларын тезенә кадәр күтәрде, аякларын калган коньяк белән уды.

Эчкәннән соң кабарга дип, егет Зиләгә колбаса белән сыр кисәге сузды. Бу жан ияләреннән килгән сасы исне тоеп, аптырап китте. «Әллә бу берәр алкаш хатын инде? Үзеннән әллә нинди эшкә ис килгән кебек. Әллә баласы шулай сасы итеп жибәрде», дип уйлады.

Шуннан түзмәде:

– Әллә бәләкәчкә кәкәй иткәнме? – дип сорап куйды. Зилә, тагын баягы вакыйга кабатланмаса ярар иде, төшереп калдырса, беттек, дип уйлап, куркып китте. Уфага кайтып житәренә ышанычын югалта башлады.

– Зинһар... куз...кузгалыйк. Кай...та...кайта сөй...ләрмен, – дип, сүзен көчкә әйтә алды. Коньякның шаукумы бик тиз башына менеп житте шул. Исәрә башлаган Зиләгә жан керде. Машина асфальт юлдан шактый тизлектә жылдерә башлагач, хатын әрнү катыш: – Сорама инде, туганым. Кешегә сөйләсән, кеше ышанмас, – дип куйды. Күңеле тулып, тагын елап жибәрде...

Жылы машинада балалар тиз йоклап киттеләр. Арткы урындыкта берничә тартма-төенчек булганга, утырып кайтуы бик үк уңайлы булмаса да, Зиләгә бу жылы машина эче оймак кебек иде. Шофер егет тә аларның кысылып утырганнарын күреп:

– Артта бик уңайсыз булса, алга күчеп утырыгыз, – дип әйтеп караган иде, Зилә үзенң пычрак өс киёмнәреннән сасы ис килүеннән куркып, риза булмады. Үзе шулай жылы машинада Уфага кайтып баруына ышанып бетә алмыйча, Фәйзулласын уйлады. «Ул да берәр машинага утырып, исән-сау кайтып киләдер», дип, үзен-үзе юатты.

Азаккы көннәрдә күргән миһнәт-мажаралары турында кемгәдер сөйлесе, кайгы-хәсрәтләрен кем беләндер уртаклашасы килде Зиләнең. Коньяк шаукумыннан исереп, аны йокы басты. Йокласам, тагын берәр мажарага эләгермен дип куркып, Зилә жай гына сүзен башлап жибәрде.

Барысын да сөйләде. Тик тимер чүп-чар савытыннан бала табып алуын гына әйтмәде. Руль артында утырган егет:

– Да, әйе, – дип гажәпләнеп, башын селкетте. Ара-тирә көзгә аша Зиләгә күз салды.

Тәмам яктырды. Зилә, чынлап та, бер бомж эчкече хатынга охшап калган. Берничә төн эчендә битендә яңа сырлар барлыкка килгән, чигә чәченә яңа бәсләр яткан. Куртка, күлмәге урыны-урыны белән ертылган һәм пычранган. Чәчләре тузып, урыны-урыны белән канга укмашкан. Шофер егет тәүдә күргәч: «Үзем машина белән бәрдереп жәрәхәтләдем, минем аркада шушындый хәлгә төштеләр», – дип уйлаган иде бит. Алай түгел икән шул.

Сөйләде Зилә, барысын да сөйләде. Тик соңгы чиккә житеп, юлда кичергән миһнәт-кичерешләр үзенекен итте. Бара торгач, үзе дә сизмәстән, изрәп йоклап китте...

Бала шыңшыганга уяңды ул. Күзен ачса, тышта караңгы төшеп килә. Зилә, аптырап:

– Без әле кайда? – дип сорады.

– Кайтып життек. Ай-һай озак йоклыйсың, кодача, – дип шаяртып куйды шофёр егет. – «Тор, шәкерт, життек Өфегә, алдыбызда бит Өфе», – дип, Тукайчарак әйтеп, Зиләнең күңелен күтәреп жиберде. Уфага житкәннәр икән шул. Тышта шәһәр утлары жемелди. Зиләнең йокысы бөтенләй ачылды.

– Сезне кайсы тирәгә илтергә, кемгә кайтасыз?

– Безгә автовокзалга инде. Уфада сөңлем тора, тик адресын белмим, – диде Зилә.

– Аңлашыла, алайса. Без болай итәбез, – дип, шофёр егет аларны үзе торган йортка алып кайтты. «Әй» урамында торалар икән. Зилә Уфаны белми, шофёр егет үзе таныштыра-таныштыра алып килде. Хатын, кыенсынып кына:

– Уңайсыз бит әле, бу кыяфәттә килеп керү дә оят, – дип, шартына китереп карышып торган булса да, эчтән генә бик шатланды. Шулай ярдәм итеп, яхшылыктар эшләргә эзер торган егетне очратканына Ходайга мең рәхмәтләр укыды.

Ишекне олы яшьләрдәге бер апа ачты. Шофёр егет таныштырып:

– Бу минем әнием, – диде. Аннан Зиләгә карап: – Әни, бу Зилә. Иң башта, әни, син шикләнмә. Алар яхшы кешеләр, тик бәлагә тарыганнар. Калганын кайткач сөйләрмен, әни. Машинаны гына гаражга куям да, – дип чыгып та китте.

– Тәңкәбикә минем исемем...

Хужабикә үзен шулай таныштырды. Башта Зиләгә танавын жыерып, чирканып, хәтта берәз жирәнәп карады Тәңкәбикә апа. Әмма үзе тиз генә ваннага жылы су тутырып, юынып чыгарга тәкъдим ясады. Үзе юынып, улы Илдарны да юындырып, Тәңкәбикә апаның иске халатын кигәч, Зилә берәз адәм рәтенә керде. Киемнәрен юып элде.

Биләүдә яткан сабийны имезеп караган булды. Аны жәлләп, тагын күз яшен сыгып алды. Бала бик теремек булып, күкрәген матур гына суырса да, анда тамчы да сөт юклыктан, шыңшый ук башлады.

– Баламны поездда таптым, сөтем юк, – дип алдарга мәжбүр булды Зилә.

Тәңкәбикә апа бик житез һәм кеше хәленә тиз керүчән булып чыкты. «Ә», дигәнче әллә күпме танышларына шалтыратып, яңа гына бала тапкан бер дусларының киләннәрен эзләп таптылар. Улы – шофёр егет, Хәйдәр исемле икән. Ул кайтканчы ашарга да эзерләп өлгерде. Утырып ашап алдылар да теге дусларына барып, сабийны имезеп, тамагын туйдырып алып кайттылар. Төнлә ачыгып уянса дип, яшь килән бер шешәгә хәтта үзенә сөтен савып та бирде. Ул, Зиләнең алай-болай сөте булмый торса дип, алдан эзерләп куйган «Бәби» исемле бер кап ясалма сөтне дә тоттырды. Ничек эзерләргә икәнән дә өйрәттә. Бар бит бер-берсенә ярдәм итәргә эзер торган кешеләр. Тәңкәбикә апага Зилә чын күңелдән мең-мең рәхмәтләр укыды.

Икенче көнне Хәйдәр автобуска билетлар сатып алып, Зиләне утыртып жиберде. Кирәк була калса дип, эзрәк акча да тоттырды. Автобуска утыргач, бер олы гына сумка калдырып:

– Авылга буш кул белән кайту килешми, алыгыз, – дип, кире кагарга урын калдырмыйча, автобустан төшеп тә калды.

Чыккач, кул болгап:

– Килеп йөрегез, адресны беләсез. Әнигә бер банка авыл каймагы һәм мәтрүшкә бәйләмә алып кил, – диде дә борылып китеп тә барды. Зиләнен күнеле нечкәрәп, шатлыгыннан тагын яшьләре коелды. Ходайның рәхмәте, нинди яхшы кешеләр бар бит. Үзем дә шулай кешеләргә ярдәм итә алып идемме икән, дип уйлап куйды. Ул арада автобус кузгалып та китте...

13

Фәйзулла, хатыны белән улы Илдарны машинага утыртып жибәргәч, жиңел сулап куйды. Исән-сау кайтып житәрләр, Ходай боерса, дип юрады. Юлдан машиналар чаж да чож үтә тордылар. Житмәсә, жыл чыгып, яңгыр да яңадан сибәли башлады. Хәтсез генә торып, бөтенләй өшөп-тунгач, Башкортстан номеры танылып торган бер «горбатый» «КамАЗ» килеп туктады.

– Башкортстанга кайтырга иде, – дип, урысча сорады Фәйзулла. Шофёр елмаеп:

– Без дә шунда кайтабыз. Утыр жәһәтрәк, – дигәч, ир житез генә кабинага үрмәләде.

Таныштылар. Шофер Николай исемле икән. Фәйзулла да үз исемен әйтте. Икесенен дә яшьләре бер чамадарак булгач, уртак телне тиз таптылар. Николай да сүзгә һәвәс булып, юлда сөйләшәргә дип, гел юлчылар утыртып йөртәргә ярата икән.

– Авызыңа су уртлап барсаң, ун чакрымнан төшереп калдырам, – дип, башта ук кисәтеп куйган иде, Фәйзуллага бер-бер артлы сорау яудырырга тотынды. Җавап биреп кенә өлгер.

– Нишләп, браток, бик пычраксың? Син әллә сукбаймы? Хәзергечә әйтсәк, бомжмы? Миңа үз гомеремдә кемнәрне генә утыртып йөргәргә туры килмәде. Ә менә сукбайны утыртканым юк иде әле. Шуңа да сине бушка алып кайтам. Нишләп бу хәлгә калдың? Мөгаен, хатының куып чыгаргандыр. Әллә үзең чыгып качтыңмы? – диде ул, түземсезләнеп.

Фәйзулла кыскача гына сөйләп бирергә уйлаган иде дә, сүз бик озакка сузылды. Юл бие сөйләшәп кайттылар. Юлда Николай Фәйзулланы үз исәбенә ашханә-кафеларга алып кереп ашатты.

Николай үзе Белорет шәһәрәндә корыч кою заводында эшли икән. Атнасына ике тапкыр шушы юлдан Чиләбе трактор заводына кирәк-ярак детальләр илтеп тапшыра.

Белоретка кайтып житкәндә, ярты төн узган иде. Фәйзулла карышып торса да, Николай аны өйләренә алып китте. Машинаны гаражга урнаштырып, «вахта» машинасы белән Николайның өенә кайтып житкәнче, таң да ата башлады.

Ашап-эчеп, юынып алуға, бөтенләй яктырды. Николай хатыны белән тормыйча, үзе генә яши. Шулай да хатыны янына баргалап йөри һәм ике баласын үстерешәргә ярдәм итә икән. Николай Фәйзулланы үзәндә бер-ике көн ял итеп китәргә кыстаса да, ул ризалашмады, мең рәхмәтләр әйтеп, кайтыр юлга чыкты. Николай хәтта аңа юлга дип, йөз сум акча да тоттырды. Фәйзулла аңардан Стәрлетамакка ничек тизрәк кайтып булуы турында сорашты. Николай Үрге Әүжән аша кайтырга була, тик анда юл бик шәптән түгел, диде. Шулай да, Фәйзулла турыдан кайтырга булды.

«Кеше күрәчәген күрми, гүргә керми», – диләр, дөрөс икән. Фәйзулланы да күрәчәге тарткан, күрәсен. Юл буендагы бер ашханәгә кереп, чәй булса да эчеп алырга уйлаган иде, юлда бер төркем яш кенә салмыш егетләр очрап, Николай биргән йөз сумны да талап алып, бәргәләп киттеләр. Аларга Фәйзулланың аякларын көчкә өстәрәп, алпан-тилпән килүе ошамаган. Өүжәнгә бер «Беларусь» арбасына утырып барды. Тәмам өшеде. Өүжәндә берәрсенә кереп, эзрәк жылынырмын инде, дип уйлаган иде дә авылның теге очыннан бу очына атлап килә-килә, тәмам жылынды.

Автобус тукталышында халык байтак кына. Ул да шунда барып басты. Озакламый автобус та килеп житте. Шофёрга ул:

– Акча юк инде, туган. Бар акчаны калада яшьләр кыйнап, талап алып киттеләр. Мөмкин булса, утыртсагыз иде, – дип әйтеп караган иде дә, кайда ул, шофёр кеше якын да килмәде. Халык шау-гөр килеп утырып бетте. Автобус зәңгәрсү төтенен пыскыта-пыскыта кузгалып китте. Әмма күп тә үтмәде, автобус туктады. Шофёр егет тәрәздән:

– Әй, абзый, әйдә, нәрсә торасың, йөгер, – дигәч, Фәйзулла жәһәт кенә барып утырды. Шулай мөгжиза белән Колгынага кадәр килеп житте. Шофёр егет: – Агай, безне юлда хәзер тикшерәчәкләр. Өнә каршы очраган машиналар кисәтеп киттеләр, ачуланма, бүтән алып бара алмыйм инде, – дигәч, күп рәхмәтләр әйтеп, Колгына кибете янында төшөп калды.

Жәяүләп, авылның Эстәрле очына барып житте. Тукталышта халык хәтсез генә. Теге автобуска сыймаганнармы, әллә яңа килгәннәрме, белмәссең. Ул төпченеп тормыйча, бер читкә барып басты. Ник бер машина туктап карасын. Туктаганнары да Фәйзулланың өс-башын күрөп, кузгалып китү ягын карыйлар. Тукталышта кешеләр азайды. Көзгә ачы жыл желекләргә үтә. Таякка таянып басып торган Фәйзулланың аяклары йөрмәс хәлгә килде. Ачыгудан эчендә бүреләр улый башлады. Ачлык аның өшүен тагын да көчәйтте.

Үкереп килгән тракторны Фәйзулла ерактан ук күрде. Шушы трактор да туктамаса, ул елап жибәрергә дә эзер иде.

«Килделе-киттеле киенгән бу адәм, бер эчкечедер, ахры. Юлга аркылы килә түгелме соң!» – дип, тракторын туктатырга ашыкты трактор йөртүче егет. Туктавын туктады, тик янында урын бер кешелек кенә икән. Шуңа да ашыгырга, юлда кул күтәрәп торган хатыннан алдарак барып житәргә тырышты ул. Ө хатын болай да арып, суыктан өшөп, нык хәлсезләнгән Фәйзулланы читкә этеп, тракторның баскычыннан беренче булып үрмәләп менеп китте. «Бу хатын утыргач та трактор кузгалып китәчәк һәм Фәйзулланың соңгы ышанычы, соңгы өмете челпәрәмә киләчәк» – шушы уйлар белән ул да аның артыннан менә башлады.

Шул мизгелдә әллә нәрсә булды. Әллә хатын үз итәгенә үзе басты, әллә бүтән сәбәптән, ул кинәт кенә артына борылды да янбашы белән Фәйзулланың битенә бәрелде. Бер аягы белән генә трактор баскычына баскан Фәйзулла тигезлеген югалтты. Инде егылам дигәндә, сул кулы белән теге хатынның итәге каплаган ишек тоткасын ябышты. Барыбер тигезлеген югалтып, трактор баскычыннан шуып төшә башлады. Ул ялгыш яртылаш диярлек хатынның итәген тартып төшерде. Эшнең нәрсәдә икәннен юньләп

аңлап та өлгөрмәгән хатын чак басып торган Фәйзулланың битенә каты итеп китереп типте. Аны-моны көтмәгән Фәйзулла пычракка очты. Ул гына житмәгән, яртылаш төшкән итәген рәтләргә дип, кире жиргә сикереп төшкән хатын, бөтен ачуын берьюлы чыгарып:

– Хәшәрәт, сукбай, берәдәк, сволочь... – һәм тагын әллә нәрсәләр әйтеп сүгенә-сүгенә, шул ук вакытта ничәмә көннәр жыелган күз яшенә ирек биреп елый-елый, Фәйзулланы типкәләргә, дөмбәсләргә кереште...

14

Сания гаиләдә бишенче бала булып, 1971 елны дөньяга килгән. Олы апасы Зилә аңа ике яшь чагында ук кияүгә чыккан. Кече апасы да олы апасыннан соң озак тормаган. Ике абыйсы бер-бер артлы армия сафында хезмәт итеп, озак та тормый, «озын акча» артыннан Себергә чыгып киттеләр.

Солтан абый белән Галимә жиңгинең иң төпчәкләре булганга, Санияне алар курчак урынына уйнатып кына үстерделәр. Бик иркәләп боздылар дип әйтеп булмый. Хатын-кызлар белергә тиешле эшләргә Галимә апа Саниягә бәләкәйдән үк өйрәтеп, эшләтеп үстерде. Кирәгенчә белем дә бирделәр. Тагын укыйм дисә, укыталар иде, тик Сания генә кооператив техникумын бетергәч: «Бүтән укымым», – дип, кырт кисте. Аны Сибай каласына эшкә жиберделәр. Өч елын шунда төрле кибетләрдә эшләп үткәрдә. Жаен туры китереп, Уфага күчте.

Баштагы мәлләрдә кыенга туры килде Саниягә. Берничек тә пропискага керә алмый жәфаланды. Ничек итсә итте, анысын булдырды. Танышлары, туган тиешләрәк якташлары аша, бер кешесез калган ялгыз бер карт бабайга «кияүгә чыгып», пропискага керде. Кайсына ришвәт биреп, кайсын ресторанда сыйлап, ел буе жыйган акчасын шул пропискага керү өчен тотып бетерде.

Башкала, башкала инде. Эше тиз табылды. Әлеге шул кибет тирәсенә урнашты. «Кияүгә чыктым» дип исәпләгән картка үз куллары белән акчасын да, күчтәнәчен дә вакытында илтте. Бабайның киём-салымнарын юып, ай саен барып, бер бүлмәле фатирын да жыештырды. Әйдә, жәлмени?! Үзенә яхшылык эшләгән кешегә Сания теләп ярдәм итте. Үзе бер заводның тулай торагыннан урын алды. Әлеге шул танышлык белән инде. Яшьләр белән бергә күңелләрәк тә. Чынлап торып кияүгә чыгасы, гаилә корасы бар. Шуны уйлады кыз.

Еллар үтә торды. Кияүгә чыгулар гына һаман насыйп булмады. Ялган никах ясап, пропискага керергә ярдәм иткән карт, бөтенләй чирләп урынга яткач, аның бүлмәсенә күчте. Бабайны карады. Ашарга пешерде, керләрен юып, кирәк чакта, күршәдәге бер абыйны яллап, ваннада юындырды. Бик авыр булды чирле кеше белән бер бүлмәдә көн күрү. Ярый әле бабай озак ятмады. Аяктан егылып, алты ай узгач, дөнья куйды.

Шулай итеп, Сания Уфада бер бүлмәле фатирга бөтенләе белән хужа булып калды. Бабайның иске-москы әйберләрен чүплеккә түккәндә, документ, төрле кәгазьләр арасында үз исеменә язылган хат тапты. Хатта бабай аңа рәхмәтләр укыган. Үзен әтисе кебек караган өчен мең-мең саваплар теләгән һәм Сания исеменә саклык кенәгәсә дә калдырган.

Анда әллә ни күп булмаса да, фатирны янартып, өр-яңа жиһазлар алырга житәрлек акча бар иде.

Тик кызга «жаныем» дип торган кеше генә табылмады. Егетләр булмады түгел, булды. Тик берсе дә аның күңеленә ятмады. Шуңа да ул һаман берүзе яши бирде. Кияүгә чыккан иптәш кызларының инде мәктәпкә йөри торган балалары да бар. Кыенсынды, әмма берсенә дә белдермәде. Берчак шул ниндидер ахирәтенәң ире унын-чынын кушып:

– Син, Сания, бик чибәрсең. Нишләп һаман кияүгә чыкмыйсың? Өйләнмәгән булсам, билләһи, үзем өйләнер идем. Авылда егетләр кәләшсез интегә, менә дигән чибәр кызлар шәһәрдә ирсез көн күрә. Их, дөнья, – дип әйткәнән ишеткәч, аңа каты итеп:

– Син элек үз хатыныңны юньләп кара. Аннан сөйләрсен. Ирләр бит бездә дә ике хатын белән торалар. Берсе – хатыны, икенчесе – аракы шешәсе, – диде.

Кемдер Саниягә үзенәң ирен Йоматау ял йортында очратуы турында сөйләгән иде. «Хәзер кыш көне ял йортларында авыл ир-егетләре күп була ул. Чөнки кышын авылда юньлә эш бармыни? Шуңа да авыл халкы ял итә. Аларга ял йортларына юлламаларны кышын бирәләр», – дигәнне ишеткәч, Сания озакка сузмады. Беркемгә дә әйтми-нитми, еллык ялын алып, Учалы районындагы бер ял йортына китте.

Тик илдәге буталышлар белән дөньялар үзгәргән иде шул. Ярымбуш ял йортында «кайчан үтәр инде бу көннәр», дип, килеп житмәс борын кайту көннәрен санып башлады.

Чиләбе каласыннан килгән Әкһлимә түти белән сөйләшсә сүзләр күптән беткән. Улгына төбенә тоз коеп, сораша да сораша. Аптырагач, Сания иртә таңнан спортзалга китә йә китапханәгә бара башлады. Ә Әкһлимә түтинен Саниягә карата бүтән уй-фикерләре бар иде. Танышып, бүлмәдә яши башлауларына өч көн дә үтмәде, Чиләбедә берүзе калган улы Рудикка шалтыратты:

– Тиз генә үз исәбеңә ял ал да, аругына киёмнәренне киенеп, монда кил. Берсекөнгә ял йортының капка төбөндә шул сәгәтәтә көтеп торам, – дип хәбәр салды.

Рудик бик аптырады. Әмма әнисе кушканча эшләде. Ә Әкһлимә түти ничек итсә итте, Рудигын күршәдәге бүлмәгә урнашырлык итеп сөйләшеп, бер юллама тапты. Ярымбуш ял йортларына кайчан телисең, шунда барырга була. Әкһлимә түти бик хәйләкәр. Акчаны жәлләмәде. Иң кыйммәт «люкс» бүлмәдән урын алды улына. Аны капка төбөндә каршылап, кичкә кадәр диярлек күрсәтмәләр бирде. Әкһлимә түти улын, шушы Сания дигән бик акыллы, төпле күренгән, иң мөһиме – авылда үскән кызга өйләндерергә карар кылды. Сәбәпләре күп инде. «Картаеп барган улы һаман гаиләсез. Юлдан язып бара. Күз-колак булу кирәк. Чак кына күз яздырдыңмы, аракысын да читкә куймый, үләнән дә тарта. Өйләнсә, акылга утырыр иде. Исән-имин булып, берәр баласы да туса». Шул бер бала житәр иде аларга. Шулай итеп, Әкһлимә түти улын ял йортына урнаштырды. Ә үзе Саниягә:

– Монда бик ошап бетмәде, мөгаен, кайтырмын. Ял йорты килешмәде. Кан басымым күтәрелде, – дип, кайту ягын хәстәрләде. Тик ул кайтмады. Икенче корпускагына күчте. Сания белән очрашмас өчен күп хәйләләр корды. Хәтта ашны да бүлмәгә генә китертте.

Әнисенен күрсәтмәләрен тотып, Рудик Сания белән тиз танышты. Ашханәдәге диетолог белән сөйләшеп, Әкһлимә улын Сания утырып ашаган өстәл артына утыртуга иреште. Рудик та Сания алган ризыкларны алып, ул эчкән суларны гына эчте. «Әнисе улы» булса да, кеше белән танышып сөйләшү ягына болай оста гына иде үзе. Төскә-башка уй-хыялларына туры килеп бетмәсә дә, ял йортында кичке танцы-киноларга йөрергә кеше табылгач, Саниянен дә күңеле күтәрелеп китте. «Алдагысы ничек булып, тәртибенә карарбыз», – дип уйлады кыз. Рудик сагызак кебек ябышып та бармады. Саниянен үтенечләрен берсүзсез үтәп, анын алдында өлтерәп торуы белән ошаса да, ничектер, ирләргә генә хас үжәтлеге һәм төпле фикерле булмавы шикләндерде. Андый чакларда гел әнисенен сүзләре исенә төшә:

– Өйләнәп, кияүгә чыга-нитә калсагыз, иптәшегез, тормыш юлдашыгызны тулы булган гаиләләрдән сайлагыз. Әнисез үскән кыз-киленнән, атасыз үскән кияү-улдан Аллаһ үзе саклый күрсен, – дип әйтә иде ул. «Кешедә нинди тискәре яклар булмас, Саниянен үзәндә юкмы андый сыйфатлар? Монысына гына түзәргә буладыр», – дип, үзен-үзе тынычландырды кыз. «Әнә, Дүшәнбедәге олы апасы Зиләнен ире тома ятим. Ә нинди матур яшиләр».

Шулай итеп, алар ял йортында вакытларын гел бергә үткәрделәр. Соңгы кичне Рудик Саниянен күзләренә карап, бергә булуларын үтенеп сорагач, бергә кундылар. Ә Рудик ир буларак бик дәрманлы түгел. Моны ул үзе дә алдан ук әйтте:

– Синен янда мин тәжрибәсез бер сарык бәрәнә инде. Хатын-кыз белән йоклавым да әле беренче тапкыр гына, – диюе дөрестер, ахры. Ә Саниянен сирәк-мирәк булса да, ирләр белән кунганы бар. Тик аны, үзе әйтмешли, бу «сарык бәрәнә»нә әйтеп буламыни?

Ял йортыннан соң да очрашулар дәвам итте.

Рудик атна саен диярлек Уфага килеп торды. Бүләккә, чәчкәләргә акча жәлләмәде. Өллә кайдагы «принц»ларны көтеп утырып булмый бит инде, бер ел үтүгә Рудикның тәкьдименә Сания риза булды. Ул бер-ике тапкыр Чиләбегә барып кайтса да, бианай буласы кеше белән таныша алмады. Туры килмәде, йә эштә, йә командировкада булды. Ә чынлыкта исә, Әкһлимә түти Гошадан эз-эзләп кенә, наркотиклар алып, чүпрәк-чапрак базарында таныш-белешләренә сатып, мыштым гына акча эшләде. Исем өчен генә Рудигын да бер кантурга эшкә урнаштырган булды. Аена жиде-сигез йөзгә йөргән була шунда, Рудикның килмәгән жире юк. Тик бер житешсезлеге генә бар – карап тормасаң, наркоман кыз-егетләргә жыеп, оргияләр оештырырга ярата. Алла кушып өйләнсә, бу алама гадәтен ташлар, дип уйлады әнисе.

Туйны Уфада «Таң» кафесында үткәрделәр. Саниянен картайган эти-эниләренә туйга эзерләнәп, күп көч сарыф итәргә туры килмәде. Себердәге абыйлары туйга дип, акчаны төргәкләп кайтардылар. Әкһлимә түти дә бердәнбер улына кысмырланып тормады. «Үзебезнең дин, үзебезнең милләт кешесе», – дип, бигрәк тә Саниянен этисе белән әнисе шатланды. Фәйзулла кияү белән кызлары Зилә туйга да кайта алмадылар, әнә. Дүшәнбедә сугыш, ачлык, ди. Туй шаулап-гөрләп үттә. Бик ясанган, төзәнгән бианасын Сания, өч көн ял йортында бергә булсалар да, танымады. Дөрөсрәге, Әкһлимә түти үзе танытмаса тырышты.

– Сез, яшыләр, Чиләбедә яшәрсез, мин Уфада килен фатирында торырмын. Син, килен, һич шикләnmә. Фатирың үз исемендә булып. Чиләбедән бизеп китсәгез, Уфага кайтып торырсыз, – дигәч, Сания берсүзсез риза булды. Ә Әкһлимә түтинең бу жәһәттән үз планы бар иде. Чөнки аның базарда саткан урынын милиция хезмәткәрләре берничә тапкыр тентеп карадылар. Тик берни тапмадылар. Ярый әле этләре юк иде. Әкһлимә түти күбрәк шул турыда уйлады. Исәбе – берәр жаен табып, тиз арада икенче урынга күчү. Менә жәе да табылды. Өйләнгәч, малаеның да күз-колак булырдай кешесе бар. Барысын да уйлады Әкһлимә түти. Килене дә үз каныннан – сатучы. Аны да жайлап кулга ияләштереп, акчалы сәүдә һөнәренә өйрәтер. Әлегә «Универсам» кибетенең бер бүлегенә урнаштырды.

Яшыләр матур гына яши башладылар. Тик нишләптер, хатын менә ике ел инде һаман балага уза алмый. Ә бит гомер дигәнән, атлап түгел, йөгереп үтә. Сания өлкә дөваханәсенә барып, иң атаклы гинекологларда тикшеренеп, бер атна тирәсе ятып чыкты. Күңеле тынычсыз булды. Юкка булмаган икән. Өенә кайтып керсә, чәчләре үрә торды. Өй эченең асты-өскә килгән. Табак-савытлар пычрак, күбесе ватылып ята. Идән-стеналарга карарлык түгел. Фатирдан әллә нинди исләр аңкып тора. Ире карават астында. Әллә йоклый, әллә исерек, аңларлык түгел.

Хатыны больницага киткәч, жай чыгудан файдаланып, Рудикның дуслары жыелганнар иде. Үзләренең наркоман фахшәләре белән өч көн, өч төн оргия оештырып, Сания кайтыр алдыннан гына таралыштылар.

Елый-елый, ирен торгызырга тырышып караса да, Рудик тонган күзләре белән карап, әллә нинди бәйләнешсез сүзләр сөйләненп ятты. Бүлмәләрдә буш шешә һәм шприцлар ауный. Аңлады Сания, барысын да аңлады. Уфага шалтыратып, бианасын кайтарды. Наркотиклар шаукумыннан һаман айный алмаган Рудикның килделе-киттеле сөйләнүеннән ачулары килеп, бәргәләп тә алдылар.

– Бүтән кабатланмас, әнием-бәгърем, гафу ит, – дип, антлар итте улы.

Чынлап та, Рудик ару гына йөри башлады. Бигрәк тә Саниянең авырга калганын белгәч, йөгереп кенә йөрдә. Әкһлимә түти дә чиксез шатланды. Атна саен диярлек килеп, Саниянең хәлен белеп торды. Ә Сания, үз шатлыгына үзе исереп, берни белми яшәде. Бианасы башкалага наркотиклар сатарга ышанычлы юллар, клиентлар табып, яңа урында яңа көч белән элекке кәсебен башлап жибәрде. Зур-зур акчалар эшли башлады. Жаен таптылар бит. Этләр сизмәсен дип, бер-ике пакетны жәлләми, поезд вагоннары эчендә төрле жиргә сибеп чыгалар. Хәтта авызы ачыграк пассажирларның сумка-төенчәкләренә дә сибәләр. Наркотик эзләргә өйрәтелгән этләр шунда буталалар, ялгышалар. Чөнки кайда гына карама, бөтен поезд, бөтен кешенең аяк киёмнәреннән наркотик исе килә. Эзләп кара да, табып кара шундый хәлдә. Ис хәтта вокзал идәннәренә кадәр тарала. Ә милиционерлар шуны сизмиләр. Өз-эзләп ташысаң, кем белсен инде, йә шунда эштән бөтенләй миңгерәүләнгән берәр авыл иренә тоттырасың. «Ярдәм итегез әле, рәхим итеп», – дип. Ярдәм итәләр, үзләре поездда саклап алып баралар. Ә эләксә ни – үзе гаепле.

Ниһаять, көткән вакыт житте. Үзләренең районына кайтып, шундагы бала табу йортында табачакмын баламны дип хыяллана иде Сания. Бала

тапкан хатыннар да: «Районда бала табу мең тапкыр жиңелрәк, табиблар да, шәфкать туташлары да бик миһербанлы, кешелекле. Синәң өчен үлә язып торалар. Кайсы вакытта телисең, шул вакытта аша, эч. Чәйне инде, сөйләп торасы да юк. Яткан жиреңә китереп бирәләр. Кыскасы, бала табу шартлары – бер ожмах», – дип сөйләләр.

Бер уңайдан, әниләр янында да булырмын, саф авыл һавасы сулармын дип, вакыты житәргә бер атна кала, Сания авылга кайтып төште. Кайтышлы ук әнисенең якин гына туганы Сабит абзасы белән сөйләшеп, больницага өч көннән соң килергә килештеләр. Әнисе белән әтисе бик шатланды. Өч көн кунак булгач, сөйләшкән вакытка Сания больницага барды. Анда:

– Әле, туганым, йөрисе вакытың бар, малайдыр, шуңа азрак көт, өендә генә ят. Тулгак тотта башласа, китерерләр, – дигәч, ул янә әниләренә кайтты.

Төшкә таба әллә нәрсә булды. Санияне сагыш басты. Әллә нинди, аңлата алмаслык сагыш. Чыгып йөрөп тә керде, юк, басылмый гына эч пошуы. Елыйсы да килә, күккә карап, авыз күтәрәп, бүре кебек улыйсы да. Елап та булмый. Эч пошуы көчәйгәннән-көчәйде. Түзәр әмәл калмагач, әйберләрен жыйды да берничә йорт түбәндәрәк яшәгән классташы Римнәргә китте.

– Рим, зинһар ярдәм ит. Үтермә. Бүген ничек тә Уфага барырга кирәк, – дип, чак әйтә алды. Бергә үскән, бергә каз көтешкән күршесенә каршы киләме соң Рим?! Өч сәгать дигәндә, Санияне Уфаның тимер юл вокзалына китереп тә житкерде.

Сания бианасы янына да кермәде, такси яллап, туры Чиләбегә китте. Акчан булса, Чиләбегә генә түгел, тәүлек эчендә Мәскәүгә кадәр барып була. Бу йөрәк нигә ашкына соң? Әллә Рудикка бер-бер хәл булдымы? «Әллә машинасын жәлли, әллә үзе тәҗрибәсез, нигә бу шофёр акрын йөри?» – дип, таксистны эчтән генә эрләп барды.

Сания кыңгырау төймәсенә басканда, өйдән көчле музыка тавышы ишетелә иде. Ишектәге «күз»дән караган Рудикның дус егете Феликс:

– Әһә, тагын бер карлыгач килде, эзерләнегез! – дип, калганнарны кисәтте дә, ишекне ачып, Санияне кинәт кенә эчкә тартып алды.

Ишек шап итеп ябылды. Ару гына кәефләнгән ярымшәрә ирләр, хатыннар Санияне уратып алдылар. Бүлмә эченә үк, шау-гөр килеп, этеп диярлек алып керделәр. Түгәрәккә алдылар.

Сания аптырап һәм куркып:

– Рудик, Рудик, син кайда, болар кемнәр? Хәзер үк чыгып китегез, югыйсә милиция чакырам, – дип, телефонны эзләде. Телефон бөтенләй ватылып, трубкасы асылынып төшкән. Саниянең сүзләренә шаркылдашып көлделәр генә. Барысының да күзләре сәер, вәхши елтырый. Күз каралары бөтенләй зураеп, әллә нинди жанвар күзенә охшап калганнары да бар. Почмакта бер үсмер кыз елый-елый, үзенең шәрә тәннен көзгедән карап утыра. Кеше сыйфатларын югалткан наркоманнар арасына килеп эләүен Сания аңлады, тик соң иде инде. Нәрсә эшләргә? Корсагы булмаса, белер иде дә бит, юк шул, корсакта туачак бала бар.

Саниянең гөл кебек жыештырып тоткан фатиры кеше ышанмаслык хәлгә төшкән. Карават, диван өстендә ярымсаташкан хәлндә әллә кемнәр ята. Бу Рудикның хатыны авылга китүеннән файдаланып оештырган чираттагы «ялы» иде.

Сания үзен пәри туена эләктем, ахры, дип уйлады. Ул Рудигын эзләде. Ә ире күренмәде. Аптырагач, нишләргә дә белмичә:

– Рудик, Рудик, – дип ачыргаланып кычкырырга тотынды. Рудик хатынын иштерлек хәлдә түгел иде шул. Ул татлы бер саташу белән саташып ята. Күзләре ярымачык. Түшәмгә текәлгән, телевизор караган кебек йә шаркылдап көлә, йә шыңшып елап ала.

Шунда ниндидер бер адәм актыгы Санияне килеп кочаклады. Сания, кычкырып, бу хәшәрәттән ычкынырга тырышып чәбәләнә башлагач, Феликс аның кулларын артка каерып тотты. Жан ачу белән үзәк өзгеч итеп кычкыра башлаган Саниянең авызына ниндидер чүпрәк тыктылар. Тибенә башлагач, ак жәймәне уртага ертып, аякларын карават башына бәйләп, караватка салдылар. Аңнары томаланган адәм актыклары Санияне, менә-менә бала тудырырга эзәрләнгән авырлы хатын итеп түгел, ә үзләре кебек бер наркоман хатын дип кабул иттеләр. Ә инде ачыргаланып кычкыруын һәм дулавын, артык доза кабул иткәннән дип уйладылар... Сания дуламаска кирәген аңласа да, эш үткән иде.

Үзе әле һаман Рудигын, «менә, менә кайтып керер дә, бу мәхшәрдән, бу мыскыллаудан коткарыр», дип уйлады. Авызга тыккан чүпрәктән тын алулары бигрәк читен, тамагы кипте. Житмәсә, өздәрәп, тулгак тота башлады..

Менә хәзер бәйләгән кул-аяклар белән бала тудырып кара инде. Их, бу хатын-кыз башының санытйлыгы! Әниләрәндә авылда ятса, ни була иде инде?! Рудикка бер хәл булдымы әллә дип кайгыра бит. Эткә нәрсә булсын?! Кухняда ята, ахры. Тулгак тотмаган арада Сания шундый уйлар белән яшәү түктә. Аңарда беркемнең дә эше юк. Барысы исерешеп, үз-үзләрен белмичә, идәндә ауныйлар. Инде ярты төн үтеп бара, ник берәрсә айнысын. Юк шул, тагын ниләр генә күрер газиз башы? Саниянең хәле бетте. Тын житмәүдән манма тиргә батты. Тырыша торгач, ниһаять авызындагы чүпрәкне теле белән этә-этә төртеп чыгарды. Тын алуы берәз иркәнәйде.

Югыйсә тын житмәүдән ул әллә ничә тапкыр һушын да югалтты. Авыртуга түзәрлек түгел, кычкырып та булмый. Үләр чиккә житеп сусады. «Мөгаен, шушында үләрмен инде», – дип уйлый башлады. Тагын тулгак тотынды. Бөтен дөнья томан эчендә төсле тоелды. Авырту яңадан кабатланды. Ул үрсәләнеп көчәнә башлады.

Нәкъ шушы мизгелдә үзенә ике баласы, гаиләсе булган бер хатын айный башлап, нидер эзләнеп йөргәндә, Саниянең яртылаш туып яткан баласын күрәп, нәрсәендер исенә төшергән кебек тукталып калды, көч-хәл белән уйлый алырлык хәлгә килеп, баланы тартып алды. Югыйсә бала тончыгып үлчәк иде. Кулындагы баланың авызларын сөрткәләде. Кендеген өзеп бәйләде.

Ниһаять, газаплардан котылган Сания хәлсез тавыш белән:

– Су, – дип ыңгырашты. Теге хатын кухня өстәленнән чынаяк алып чыгып, Саниягә тоттырды. Яшәү ана иреннәрен чалшайтып елмайгандай итте. Теге хатын шунда гына Саниянең куллары бәйлә икәнән күрдә. Ул аның башын күтәрәп, иреннәренә теге чынаякны терәде. Моңа кадәр аяк очында ни үле, ни тере яткан бала, Саниянең суга үрелеп кымшануыннан караваттан тәгәрәп төште. Һәм тирән тын алып, тамак ярып акыра башлады.

Сания, бернәрсәгә дә игътибар итмичә, бер тында сыекчаны эчеп бетерде. Ул нәрсә эчкәнән аерырлык хәлдә түгел иде. Тирән тын алды да:

– Тагын, – диде.

Теге хатын аның кулларын чиште. Алып килеп тагын су эчерде.

Сабый жир ертып акыра. Сания бер мизгел тик кенә ятты да торып басты. Баласына игътибар да итмичә, кухняга кереп, туйганчы тагын су эчте. Башы шаулап, әле генә эчкән сыекчадан исерә дә башлады.

«Исән чакта моннан чыгып качарга һәм бу фатирга мәңгә әйләнеп кайтмаса» дигән уй башына сенеп калган иде, шуңа хәле аяныч булуга карамастан, бу фатирдан ничек тә тизрәк чыгып китәргә теләде. Чыгып китешли нәрсәдер эләктерде.

Үзенә бала табарга ярдәм иткән хатынның:

– Тукта, миңгерәү, балаңны ал, имез, – дип кычкырып калуы да аны исенә китермәде. Наркоман хатын:

– Әзрәк айнысын, саф һавада йөрөп керсен, аннан имезер әле, – дип, баланы шунда яткан иске-москы свитер-күлмәкләргә төреп, караватка кире салды...

15

Тышта төн... Яңгыр сибәли. Өй түбәләрендә шыбырдашкан тамчылар төнгә тынлыкны боза. Дөнъяда шундый хәлләрнең дә булуын белгән жил, теш шыгырдатып ыңгыраша. Ә болытлар бертуктаусыз елыйлар да елыйлар. Болыт яшьләре жиргә вак кына яңгыр булып яуганда, такси яллап, Уфадан Чиләбегә ашык-пошык Әкһлимә түти кайтып төште. Аның да күңеле сизенде: Рудигы ялгыз калса, тагын ычкыначак. Тагын шул наркоманнарын жыеп, эт туге оештырачак. Килене баламны әниләрдә, районда табам дип, авылга кайтып китте бит.

Килен болай ару гына да, тик бердәнбер улы – Рудигы гына, карап тормасаң, тәртәдән чыга да китә. Күпме тырышты шул Рудик өчен, күпме тырышты. Акча күбрәк булсын, бердәнбер улы михнәт күрмәсен дип, базарда сату итте. Бик төшемле шөгиль дип, астан гына наркотиклар сатты. Ә улы? Күз-колак булмасаң, хәзер шул наркоманнарға иярә. Әллә өйләнгәч туктармы дип уйлаган иде, юк шул, жәе туры килсә, ычкынып киткәли. Баласы булса, туктар, мөгаен, дип уйлый-уйлый, баскычтан менде. Ишекнең ачык икәнән күргәч, йөрәгә «жу» итеп китте, тәне эсселе-суыклы булды. «Талаганнар!» – дип уйлады.

Ах, сволочь, юньсез! Рудик тагын теге нәмәстәкәйләрен жыеп, кәеф-сафа корып ята. Өйдән әллә нинди сасы ис килә. Тәмәке, аракы, косык исләре. Әкһлимә түти танавын кулъяулыгы белән каплап, фатирга килеп керде һәм... катып калды. Өйнең тузганын күргәнә бар иде аның. Эмма монысы бигрәк тә аяныч. Карават кан белән тулы. «Рудигын, бердәнбер улын суйганнар» дигән уй Әкһлимә түтине яшен уты кебек тишеп үтте. Улының үле гәүдәсен эзләде. Ипләбрәк караса, улының кухня идәнәндә гырлап йоклап ятканын күрде. Андый-мондый нәрсә күренми. Бөтен бүлмәләрне карап чыкты. Бөтенесе исерек, йоклыйлар йә саташып яталар. Тфү, юньсезләр, күбесе шәп-шәрә. Канга баткан ятакны тагын барып карады.

– Әллә бер өстерәлчеге монда бала табып яткан инде? Баласы да монда

түгелме соң? – дип, игътибар белән караса, озак акырып елаудан тамаклары карлыгып арыган сабый яңа гына йоклап киткән иде. Мыш-мыш йоклый.

Әкълимә түти иң тәүдә баланы балконнан очырырга уйлады. Курыкты. Иртгә бөтен милиция өй тирәсенә жыелачак. Эзләчәкләр, шикләнәчәкләр. Өенә тентү белән килсәләр? Юк, бүтән нәрсә уйларга кирәк. Кайсысыныкы икән дип, шунда күмәкләшеп, тәгәрәшеп яткан хатыннарны карап чыкты. Мондагылар тапмаган баланы. Өлбәттә, шушы азгын наркоман хатыннарның берәрсе инде. Тапкан да, баласын монда калдырып качкан.

Шунда кинәт башына бер уй килде. Уяна күрмәсен тагын дип, йоклаган сабыйны ипләп кенә алып, шунда яткан жәймәгә төрдә. Шкафтан бала сыярлык бер катыргы тартма алып, аны шунда салды. Өстен ябып куйды.

Урлашкан кеше сыман, як-ягына карана-карана, подъезддан чыгып китте. Кайда олактырырга, кайда очырырга? Өһә, энә читтә генә, юл буенда азык-төлек кибете. Шуның бусагасына куярга. Шулай уйлап, кибет алдына барды.

– Юк, жил-яңгырга уянып, акыра башлар. Йә эт-мазар тияр. Житмәсә, суык, – дип уйлады Әкълимә. Үзе дә ана булган кеше бит. Балалар йортына алып барасы инде эллә? Юк-юк, «Кайдан? Кемнеке? Ничек?» дип тикшерә башлаячаклар. Аннан тагын милиция. Юк, юк, Рудикка зыяны тияргә мөмкин. Аңа жил-яңгыр тияргә тиеш түгел.

Ул шулай уйлады һәм почмакта торган тимер чүп-чар багы эченә тартманы куеп, өстен япты. Жиңел сулап куйды. Халык эшкә йөгәрә башларга бер-ике сәгать кенә калды. Берәрсе табып алыр эле. Йә кибет жыештыручы хатыннар күрер. Тәрәзәләрдә утлар да кабына башлады дип уйлап, бу баладан тиз котыла алуына шатланып куйды. Йөгәрә-атлый, өенә кайтып китте.

Башта канлы юрган-түшәкләрне ваннага тутырып, өстенә су агызды. Идәндә аунап яткан наркоманнарны берәм-берәм бәргәләп диярлек, өйдән сөрөп чыгарды.

«Ярый эле, килен күрмәде, белмәде», – дип уйлады ул. Кухняда берни белми исереп яткан Рудигын күңеле булганчы ярды. Бүлмәдә киеп йөри торган тапочка белән кыйнады. Ул өзелеп ертылгач, тузан каккыч белән өстәде. Рудик карышып тормады. Ничәнче көн инде исереп яткан адәмнең каршы торырлык хәле дә, рәте дә юк иде. Ул бары:

– Өнекәем, мамочка, – дип ыңгырашып кына ятты. Әкълимә түти беренче тапкыр улын шулай озак һәм рәхимсез кыйнады. «Кемнәр генә шулай улымны бозып, наркоманга әйләндерде икән? Күзләрен чокып, бугазларын чәйнәр идем шуларның», – дип үрсәләнде ана.

Рудигының әнисеннән чит кешеләр аша наркотик сатып алганын белми иде шул Әкълимә түти. Шул ук наркотикларны уңышлы сатып жыйган акчасын Рудикка биреп:

– Мә, улым, әтисез үстәң. Хет хәзер аталы балалардан калышма. Йөрмә акчага тилмереп. Таксида йөрә, яхшы киен. Кирәк булса, юньле кешеләр белән генә ресторанына да бар. Тик кара аны, азып-тузып йөрмә. Аракы эчеп, теге чурт-чурамаңның тартма түлкә, – дип кисәтте ана. Улын беркайчан да акчадан өзмәде. Үзе шулай йөзәрләп-йөзәрләп тоттырган акчалар исә сихерле божра-түгәрәктә әйләнде. Улынан – әнисенә, әнисеннән – улына. Наркотик аркасында балаларын, якыннарын югалткан, тормышларын

бозылган гаиләләрне Әкъялимә түтинен күргәне бар иде. Тик аларның кайгы-сыкрәнуларын гына аңламады да, белмәде дә. Аңа тик акча гына булсын. Ә сатып алучылар теләсә нәрсә эшләсеннәр. Аларда аның эше юк. Балаларын юньле-рәтле тәрбияли алмагәннар икән, моңа ул гаеплемени?

Үзенен улы да шул хәлгә төшәр, үзе дә шул кичерешләрне кичерер дип, Әкъялимә түти башына да китермәде. Рудик күптән инде әнисенен улы түгел, ә шул әнисе саткан агу колы иде. Әкъялимә түти акчага алданып, шушы хәлгә төшүен, алданганлыгын аңлап, үзенен гаебен ачуга әйләндереп, Рудигын кыйнады да кыйнады. Тузан каккыч белән кыйнап арыгач, уклау белән бәргәли башлады. Гарьләнеп, елый-елый кыйнады.

Рудикның шыңшуы ишетелми башлады. Куллары белән әнисе суккан урыннарны да тотмый, жәелеп төште. Авыз-борыннары жимерелеп, бөтенләй канга батты. Шунда гына Әкъялимә түти, чамадан ычкынып киткәнән аңлап, үкси-үкси, диванга барып капланды. Эткә нәрсә булсын, бигрәк тә наркоманга. Бераз вакыт ятканнан соң, тән авыртуларын басар өчен Рудик үзенен кара көнгә дип, газ плитәсе астына яшереп куйган дозасын тапты, миләре яктырып киткән кебек булды. Авыртулар басылды. Ул яңадан кеше танымаслык хәлгә килеп, аягына басты. Диванда әнисе сынына кереп, үзен кыйнаган, муены ике-өч метрга сузылган бер нәрсә ятканын күрде. Тау кадәр корсаклы, лампочка башлы бер пәри. Кухнядагы ит чаба торган балтаны алып чыкты да пәригә таба юнәлде.

Ә дөньяда мәшрикътән килгән яктылык белән мәгърип караңгылыгы бер-берсе белән сугыша-сугыша, көч сынаша. Караңгылык жиңелеп, таң сызылды. Жил, үзәкләргә үтеп, торба һәм моржа башларында сызгырды. Болытлар исә, бу вәхшилекне жир йөзеннән яшьләре белән юып төшерергә теләп елыйлар да елыйлар. Аларның күз яшьләре яңгыр булып, жиргә тама...

16

Сәламәтлеге нык булганга, Сания бик бирешмәде. Хәтере генә начарланган. Өйләренә кайтканны, үзен жәфалап жәберләгәннәрен, интеккәннәрен белә. Ә менә монда Әүжән юлына ничек килеп чыгуын һич исенә төшерә алмый.

– Нәрсә булды, дочка, нәрсә эшләп бу хәлгә төштең, – дип, бер маржа түти култыклап, өенә алып кереп барганда гына, Саниянән башына адәм рәтле уйлар керә башлады.

– Балам төште, балам үлдә, – дип аңлата алды ул. Саниянән хәленә кереп, маржа түти куе итеп төрле үлән чәйләре эчерде. Балга бутаган ниндидер тамыр каптырды. Чәйләр эчеп, эзрәк ял итеп алгач, Саниягә хәл керде. Тик күзләрендәге сәер ялтыравы гына һаман бетмәде. Маржа апага мең рәхмәтләр әйтеп, ул кайтыр юлга ашыкты. Их, шул күрәчәкләрне алдан күреп, урап үтеп булса иде дә бит! Юк шул.

Әүжәнгә жәяү чыккан иде дә, берничә чакрымнан соң хәле бетте. Бәхетенә, бүрәнә төягән йөк машинасы юлда туктап утыртты. Шул машина белән Колгынага кадәр килде. Машина лесхозга килгән икән. Рәхмәтләр әйтеп, авыл урамыннан жәяү китте Сания.

Бу юллардан йөргәне булмаганга, ул Эстәрлегә кайдан китәргә икәнлеген сораштыра-сораштыра, авылның икенче очына чыкканда, тәмам егылып

чиккә житкән иде инде. Тукталышта халык хәтсез генә. Шуна да ул, бер читкәрәк китеп, бүрәнә өстенә утырды.

«Ничек бу тирәгә килеп чыктым соң әле мин?» – дип уйлап караса да, очына барып чыга алмады. «Их, башкайларымның тагын ниләр күрәсе бар икән? Бер тиен акча юк, ничек кайтып житәргә?» – дип, мышык-мышык елап жибәрде. «Аяктан гына егылмаска, тик аяктан гына егылмаска иде», – дип теләде. Тукталыштагы халык жайлап утырып китте, кайберләре, суыкка түзмичә, кире өйләренә таралды. Утырган урынында туңды Сания. Ачы жил үзәкләргә үтә. Күм-күк булды. «Мөгаен, берәрсенә куна керергә туры килер инде», – дип, урыныннан торуга, бүрәнә төягән трактор күренде. «Каршысына чыгып туктатам, берәр миһербанлы бәндә булса, утыртыр әле», – дип, юлга атлады. Ул да булмый, читтә генә таякка таянган, бик шакшы киенгән, йөзә күптән пәке күрмәгән бер бәндә дә кузгалды.

Сания кулларын болгый-болгый, тракторга каршы чыкты. Трактор чәчләре агарып беткән теге сукбай янына туктады. Беренче булып барып житәргә ничек кенә тырышса да, Сания өлгерә алмады. Теге сукбай алга басты. Сания да бирешмәде. Картны жәһәт кенә читкә этеп, трактор кабинасына менә башлады...

– Юньле-рәтле кыланмасаң, күрмәгәнәңне күрсәтәм, – дип, егып төшерергә уйлап, артына борылып караса, теге сукбай итәгенә ябышып, аны тартырга тотынды. Шуннан Сания бар көченә тегең тибеп жибәрде. Бик уңайлы эләкте, ахры. Әллә битенә, әллә башына. Шайтан белсен, сукбай пычракка тәгәрәп төште. «Үзе исерек, аягында чак басып тора», – дип уйлады Сания эчтән.

Шундыйлар аркасында баласын югалтты бит ул! Баласы исенә төшкәч, хатын бөтенләй жәнләнде. Сикереп төшеп, итәген рәтләде дә теге сукбайны типкәләргә, бөтен ачуын аңардан алырга тотынды:

– Хәшәрәт, сукбай, берәдәк, сволочь...

Ничәмә көннәр жыелган күз яшенә ирек бирде дә елый-елый, сукбайны тагы дөмбәсләргә кереште. Чәчләренә ябышты. Үзенә дә юньләп хәле дә, көче дә юк бит инде. Читтән карасаң, исерек ир белән исерек хатын сугыша дип уйларсың.

Сукбай да елап жибәрде.

Бу Саниянең жизнәсе Фәйзулла иде...

Сирень
Якупова

ТАМЫР КАЙДА – ШУНДА ТАНЫРЛАР

Танымаслык булып үзгәрдем күк...
Авылыма кайтсам – танийлар!
Әниемне әле хәтерләгән
Күрше-күлән, апа, абыйлар
Танийлар бит, күрчә, танийлар!

Үзгәрәбез әниләргә охшап...
(Ә минем кыз – нәп-нәкъ атасы!)
Ah!
Үзен үзе танымаса берчак,
Авылы юк аның кайтасы...

Шәһәре бар... туган, бәлки, газиз...
Мин сайлаган инде (ни уйлап?!),
Гомер иткән, ләкин үз итмәгән.
Һәм үкенгән. Хәер, бик соңлап...

Танымаслык булып үзгәрдем күк...
Авылыма кайтам – танийлар!
Саламы ул, олы каламы ул,
Туган жирдә икән тамырлар.
Тамыр кайда – шунда танырлар...

Яшәү

Таң белән кузгалам мин юлга,
Аллангач житәсе офыклар.
Караңгы иңгәндә тукталам,
Ял алам,
Офыклар һаман шул – ерак, ал...

Сирень ЯКУПОВА (1961) – шагыйрә, прозаик; С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты. «Йолдызлы уйлар», «Яшәү сере», «Кар юлы» исемле китаплар авторы. Чаллыда яши.

Төnnөрен уйланам, моңланам,
Юл ярам хыялга иң кыска.
Таң белән кабаттан кузгалам,
Ал офык ымсыта – соң нокта...

Тәүге күкрәү жир күкрәген
тетрәндергән саен,
хәтер урамында тәгәрәп лә ауный
балачагым...
Әнә,
маңгай чәчен төзәтә-төзәтә,
оялчан елмаеп,
аны яшылегем күзәтә...
Бер салып, бер киеп күзлеген,
культяулыгын йомарлаган бүгенгем
сиздермичә генә
яшен сөртә... бугай...
Нәкъ шулай!..

Әйе,
ел саен яз белән жәй очрашкан мизгел
жан күгемне бизи.
Ел саен йөрәк түзми,
кабалана-кабатлана,
шигъри сүз эзли...
Иң-иңен, тәүге күкрәүләргә тиңен!

Аһ,
Быел яз да табылмады...
Алда язлар тагын бармы?!
Бармы тагын?!
Белүче – Ул!
Иң-иң сүздә... бәлки –
Ярлыкагыл, ярлыкагыл...

Урамда
Өч төстәге песи баласы булып,
Адашкан бәхет йөри...
Кемдер чыгарган куып,
Бәлки, качкандыр үзе,
Хужасының холкына түзми.

Чакырмадым аны өйгә,
Жылытмадым алып куеныма.
Песи асрау мәшәкатеннән курыктым,
Әллә... бәхетле булудан?

Сүнөп барган учак – төнгә күкнең
Йолдыз-күмерләрен актарып,

И, эзлисез, күнел... Ни эзлисез?
 Мең югалткан халәт, мең табып...

Тапкан чаклар күптән истән чыккан,
 Тик югалту аңга уелган.
 Жидегәннең жиде йолдызыннан
 «Аю» эзләп гомер узылган.

Йолдызга тиң жаннар атылганда,
 Сөенә-сөенә теләк теләнгән.
 Ник сыңары кабул булсын икән...
 Көлгән Илаһ денсез келәүдән.

Сүнөп барган учак – ил күгенә
 Соңгы күмерләрен актарып,
 И, эзлисез, күнел... Ни эзлисез?
 Мең югалткан халәт, бер табып...

Әрнү

Әрни ярам. Тән ярасы.	Әрни ярам. Жан ярасы.
Жан ярасын оныттырып хәтта.	Тән ярасын оныттырып хәтта.
Керфек очларыннан яшь сытыла,	Каләм очларыннан моң сыгыла,
Ыңгырашып, күзем йомган чакта...	Ыңгырашып, сүзем жуйган чакта...

Сөйләшү

– Син кайларда, кызым? Ни эшлисез?
 – Шәһәр буйлыым.
 Шундый рәхәт бүген урамда!
 – Хәзер, хәзер тәрәзгә киләм...
 Йа Алла!
 Күз ачкысыз буран ласа тышта!
 Юл-сукмакны ничек табасың?

– Синме соң ул бу сорауны биргән?..
 Күпме еллар «тукып» киләсең бит:
 Үз сукмагың үзең саласы!

– Ярый, ярый... Жилгә каршы атлап
 (Ә мин беләм шулай икәнән),
 Йөз-кулыңны өшетә күрмә, зинһар.
 Чамалар чак (!)
 Яман, әй лә, заман-жилнең каян искәнән...
 Муеныңда жылы шәльяулыкмы?
 Тулмасын кар, куеныңа кереп.
 Йөрәгеңне сакла, бәгрәңне,
 Бәгрәң, димен, бозланмасын берүк!
 Ишетәсеңме, кызым!

– Әй лә, әни! Сине аңлар өчен сүзлек кирәк.
 Аңлатмалы!

Монда – урам, ә урамда – буран!
Һәм дә суык... кулкатмалы...

– Өһә! Рәхәт, дигән идең...

– Бияләй кигән идем...
Шалтыраттың... Салдым...

– Рәхмәт... телефоның алдың...
Бар да яхшы булыр...
Синең белән жаным...

Үкенеч

Балачакта
әнисенең яңа ефәк шәлен
курчагына күлмәк итеп тураклаган
бер мин генә түгел.
Үсеп житкәч,
әнисенә яңа ефәк шәлләр
апкайтырга өлгералмый калган
бер мин генә кебек...

Йөгөрмәдем, ашыкмадым бер дә,
ләкин йөгөргәннәр белән бергә
килеп кердем сары көзгә.

Моңсу гына башым салып,
тораң менә уйга талып,
булмый икән көзләреңә
соңга калып...

И тапсам иде икән дим,
Ни тапсам иде икән?
Тапканчы ук, югалтканның
Рәнжешен аңда йөрткән,

Миңамы соң сөенүләр
Күктән төшкән бәхеткә.

Юлда яткан алтын-көмеш,
Жиңел килгән тәхеткә.

Миңамы соң куанулар,
Белеп – кемдер югалткан...
Иң хәләле – шигъри сүздер,
Жаным тилмереп тапкан.

Редакциядән:

*Бу айда каләмдәшебез үзенең юбилеен билгеләп үтә. Аңа сәламәтлек,
гаилә иминлеге, яңа ижади үрләр телибез!*

Зөлфәт
Хәким

ХАТАЛЫ ХАТ

ПЬЕСА

Катнашалар:

А л с у – 20 яшь.

Д а м и р э – 45 яшь (кайбер күренешләрдә 21 яшьтә).

А з а т – 23 яшь, Дамирәнең улы.

И л ф а т – 48 яшь (кайбер күренешләрдә 24 яшьтә) – Алсуның үги әтисе.

Н а и л э – 45-50 яшьләрдә, Алсуның үги әнисе.

Ж э в и т – 35-40 яшьләрдә.

БЕРЕНЧЕ ПӘРДӘ

1

*Актүбә шәһәре. Жыйнак кына фатир. Н а и л э чәй табыны әзерли.
И л ф а т диванда утыра. Өйдә ниндидер киеренкелек сизелә. Икесең
дә кыяфәтендә борчылу төсмере бар.*

И л ф а т. Нәселдән бирелмәгән сыйфатларны кеше тәрбиядән дә, табигатьтән дә алмый. Геннарына нәрсә салынган, шуннан тора.

Н а и л э. Балалар йортыннан алып үстөрмәгән булсак, нинди булыр иде әле, билгесез. Малай аласы калган да бит...

И л ф а т. Үзең бит: «Детдом малае, үскөч, бандит булса нишләребез», – дип тукылдадың. (Елмая.) Алсу курчак кебек иде шул. Өч яшьлек курчак иде.

Н а и л э. Озакламый кияүгә чыгар. Безгә аңардан бер файда булмаячак. Әле нинди кияү туры килер. Безнең өстән ашап-яшәп ятмагыйлары.

И л ф а т. Әйбәт кеше очрасын, бәхетле булсын дип борчыласы урынга, син һаман эллә нинди ямьсез уйлар белән үзеңне бимазалайсың.

Н а и л э. Яратмады инде ул мине, яратмады.

И л ф а т. Ярар, тагын тотын-

Зөлфәт ХӘКИМ (1960) – драматург, прозаик. Татарстанның халык язучысы, Г.Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты. Дистәдән артык китап, иллөгә якын пьеса һәм күпсанлы эҗырлар авторы. Казанда яши.

ма инде. Өле генә шалтыратты. Менә-менә кайтып житәргә тиеш. Ул кайтыр алдыннан әйткәләшеп утырмыйк.

А л с у кайтып керә.

А л с у. Исәннәрмесез!

И л ф а т. Исәнме, кызым. Әйбәт кенә кайтып життеңме?

А л с у. Тәртип. Автобуста кеше күп түгел, шофёр да итагатьле егет иде.

И л ф а т. Казан ничек анда?

А л с у. Казан Казан инде ул. Гел кайнап тора.

И л ф а т. Бу юлысы тагын да сылуланыбрак кайткансың.

А л с у (*елмаеп*). Казан кызы бит мин хәзер.

И л ф а т. Кызым кайткан шатлыктан тамак чылатып алсам да, ярыйдыр. Кибеткә чыгып керим әле.

Н а и л ә. Сиңа сәбәп кенә кирәк инде.

И л ф а т. (*шаярып*). Сәбәп килеп чыкканга, мин гаепле түгел. (*Чыгып китә.*)

Наилә, Алсу чәй эчәләр.

Н а и л ә. Тулай торакта урын юкмы соң?

А л с у. Бик тәртипсез шул анда.

Н а и л ә. Съемный фатирда тәртиптер дә... Бик кыйммәт бит.

А л с у. Тагын бер эштә подработка таптым. Борчылма. Кайту белән гел акча турында сүз башлайсың.

Н а и л ә. Ул турыда һәркем сөйләшә. Кеше акчаны гел санап тора.

А л с у. Син бигрәк тә. Бухгалтерлык синең каныңа сеңгән.

Н а и л ә. Ә син кайту белән дорфалана башлайсың.

А л с у. Әйдә, минем рәхмәтсезле-

гем турында да, гадәттәгечә, бер-ике сүз әйт инде.

И л ф а т керә. Боларның әйткәләшкәнен аңлый, сөмсере коела.

И л ф а т (*сүзне шатлыкка юнәлтергә теләп*). Көн дә бик матур бүген.

Н а и л ә. Жан тыныч булса, һәр көн ямьле.

И л ф а т. Дөрөс әйттең. Әйдә, жан тынычлыгы өчен, кызым кайткан хөрмәткә... (*Үзенә, Наиләгә аракы сала.*)

Алсу торып, шкаф тартмаларын актара башлый.

А л с у. Әти, минем чебурашкам кайда ул?

И л ф а т. Мин аны гараждагы чемоданнарның берсендә күргәнием бугай.

А л с у. Бир әле гараж ачкычын.

И л ф а т. Ишек катындагы тумбачкада. Туктале, сөйләшеп утырыйк инде башта.

А л с у. Мин тиз генә. Хәзер керәм. (*Чыгып китә.*)

И л ф а т. Тагын әйткәләшеп алгансыз, ахрысы.

Н а и л ә. Дөрөс аңладың. Талашкан саен, чебурашкасын кочаклап елый иде ул бәләкәй чактан ук.

И л ф а т. Үзенә этисе бүләк иткән уенчык бит. Өйләреннән детдомга үзе белән алып барган, саклаган. Син ник аны гаражга чыгарып ташладың соң? Сиңа комачаулый торган нәрсәмени?

Н а и л ә. Болай да өй тулы чүп-чар.

И л ф а т. Нәрсә булды инде тагын?

Н а и л ә. Алга таба безгә аңардан игелек булмаячак. Картайган көнөдә синең хәлеңне дә белмәячәк.

И л ф а т (*жикереп*). Житте инде!
Н а и л э. Эшкә киттем. Мин аны
каршы алам дип кайтканием... ә ул...
(*Чыгып китә.*)

*Илфат аракы эчә дә
ятып йокымсырый.*

*А л с у керә. Бер кулында чебу-
рашка, икенчесендә саргайган хат
конверты, конверт ачылмаган.*

*Шылырт кына килеп, әтисенә
карап тора. Аның йоклаганын
күргәч, Алсу хатны ачып укый. Йө-
зеннән гажәпләнү, хәтта шаккату
күренә. Укыгач, хатны сумкасына
тыгып куя. Чәй эчә. Аннары та-
бынны җыештыра. Музыка. Алсу
тагын хатны ачып укый.*

Н а и л э кайтып керә.

Н а и л э. Санэпидемстанциядән
килеп, офисны сасытканнар. Эштә
утырышлы түгел. Бик әйбәт. Бер-
ничә көн ял итәрмен. (*Илфатка ка-
рап тора.*) Түнгән. (*Шешәне тотып
карый.*) Карале, күпме эчкән. Иртәгә
ял. Миңа да берәз тотып куйсам
ярыйдыр. (*Шкафтан коньяк салып
эчә. Кәефе яхшырып китә.*)

А л с у (*Наилгә закуска алып
килеп*). Әтиңең беренче мэхэббәте
турында сөйләгәнә бармы?

Н а и л э. Ба-а-ар. (*Ашый.*) Салган
баштан эллә нинди серләрен ачып
ташлый торган кеше бит инде, үзең
беләсең. Ундүрт яшьтә үзеннән
өч яшькә олырак күрше кызына
гашыйк булып, чак кына күпердән
сикерми калган. Унынчы класста
бер жылбәзәк кыз белән йөргән, те-
гесе ниндидер чир йоктырган моңа.
Нинди чир икәнән чамалыйсыңдыр
инде.

А л с у. Дамирә исемлесе турында
сөйләгәнә юкмы?

Н а и л э (*гажәпләнеп*). Дамирә
турында син каян беләсең?

А л с у (*каушабрак*). Кайчандыр,
ничектер телгә алганы бар иде бу-
гай.

Н а и л э. Әйе, андый мэхэббәте дә
булган. Шуның аркасында чак кына
төрмәгә утырмый калган. (*Көлемсе-
ри.*) Мэхэббәт, сөю, первая любовь,
тәүге сөю... Беренче үбешү... (*Усал
тавыш белән.*) Бала-чага уеннары!
Китапларда, киноларда гына матур
ул.

А л с у. Тормышта матур булмаса,
мэхэббәтне китапларда, киноларда
гына матур итеп күрсәтеп булмас
иде.

Н а и л э. Безнең дә Илфат белән
мэхэббәт булды шикелле. Тора-бара
холкы түзеп булмаслыкка әйләнде.

А л с у. Әйе, сезнең талаш-ызгыш-
ларыгыз һаман колагымда чыңлап
тора. Бик авыр атмосфера булды
өйдә. Хәзер инде аңлыйм – сез
бер-берегезне яратмыйча яшәдегез.

Н а и л э. Аңлыйм... Нәрсә аңлый-
сың?... Синең әти-әниң ничек яшә-
гәннәрдер, белгән юк.

А л с у (*боегып*). Бер-берсен яра-
тып, тату яшәгәннәрдер.

Н а и л э. Белмим, белмим. Алар
авариядә һәлак булганнан соң, бер
генә туганыгыз да сине үзләренә ал-
маган. Имеш, перестройка башлан-
ган чор. Имеш, проблемалары
хәттин ашкан. Барысы да эшсез
калганнар, акчалары юк, имеш.

А л с у. Минем мәрхүм әти белән
әни мөнәсәбәтләренә моның ни кат-
нашы бар?

Н а и л э. Мэхэббәтле, тату
гаилә булса, туганнары да башка
мөнәсәбәттә булырлар иде. Сине дет-
домнан алганда, директор гаиләгез
турында да, туганнарыгыз хакында
да бер генә яхшы сүз дә әйтмәде.

А л с у. Ышанмыйм! Мине үп-
кәләтәсең килгәннән генә шулай ди-
сең син! Ышанмыйм! (*Кызып китә.*)

Син үз гаиләң турында кайгыр, минем нәселне тикшереп утырма. Синең хыянәтең аркасында, бу өйдә тынгылык булмады, шуңа монда бәхет кермәде.

Н а и л э (*усалланып*). Ай-һай, оста сөйләшә башладың соңгы вакытта. Казан каласы файдалы йогынты ясамый сиңа. Балакаем, жанкисәгем, әгәр дә син Илфатка әләкләмәгән булсаң, аның холкы, бәлки, бозылмас иде. Бәлки, без хәзер башкачарак яшәр идек.

А л с у. Үз күзләрем белән сине башка кеше янәшәсендә күреп, ничек инде мин аңа әйтми калыйм?! Мин бит бала гына идем әле ул вакытта.

Н а и л э. Әйе, бала акылы – бала акылы инде ул. Син мине гаепле саныйсың инде, беләм. Гаепле мин, гаепле. Мин дә әулия түгел, ки-

лешәм. Әмма син дә бит кабахәтлек эшләдең. Ник әйтергә иде Илфатка?!

А л с у. Кызгандым мин аны. Хыянәтең белән килешәсем килмәде.

Н а и л э. Хыянәт... Нәрсә аңлыйсың әле син ир кеше белән хатын-кыз мөнәсәбәтләрендә?! Хыянәт... Син мине саттың, димәк, син дә миңа үзенчә хыянәт иттең. Нинди генә булсам да, ничек кенә булмасын, барыбер мин сиңа эни булырга тырыштым. (*Елый.*)

А л с у (*күңеле тулып*). Ярар инде, эни, елама.

Н а и л э. Мин – бәхетсез кеше. Хатын-кызның үз баласы булмау – бәхетсезлек бит ул, аңлайсыңмы? Мин бит сине детдомнан алганда, менә ул минем бәхетем дип уйлаган идем. Төрле чаклар булгандыр...

А л с у. Булды, булды, елама.

2

Шул ук күренеш. А л с у чәй эзерли. И л ф а т йокыдан тора. Алсу коймак пешергән.

И л ф а т (*шат тавыш белән*). Мин торуга коймак пешергәннәр. Наилә өйдә түгелмени?

А л с у. Базарга китте.

И л ф а т (*ачусыз гына*). Тагын, акча туздырып, кирәкмәгән нәрсәләр төяп кайтыр инде.

А л с у. Үзенә акчаны кызганмый ул.

И л ф а т (*кырысланып*). Син дә телеңне тый. Алай дип мин әйтә алам, син алай димә.

А л с у. Ярар, ярар, бүтән әйтмәм. Әйдә, чәй эзер.

И л ф а т (*кыланыбрак*). Чәй эчкән бар ла ул... Кичә күбрәк жибәргәнмен. Ярый әле озак йокладым, йокы туйды. Шулай да, берәз «капмый» булмас.

А л с у. Сиңа эчәргә ярамый бит.

И л ф а т. Ярамый шул. Гомумән,

бу дөньяда яшәү ярамый. (*Берәз аракы эчә.*)

А л с у. Кәефең яхшы чакта сорыйм әле... Яшь чакта Дамирә исемле сөйгән кызың булган. Кайда ул, кем ул?

И л ф а т (*шаккатып*). Ә син аның турында каян ишеттең?

А л с у (*пауза алып*). Хатыныңның ничектер бер әйткәне бар.

И л ф а т. «Хатының» димә инде, эни диген.

А л с у. Эни инде, эни, эни, эни.

И л ф а т (*моңаеп*). Их, Дамирә, Дамирә! Егерме дүрт ел күргән юк инде аны.

А л с у. Сагынасыңмы әллә?

И л ф а т. Сагынам. Аны яраткан кебек башка беркемне дә яратканым булмады.

А л с у. Хатлар язгансыңдыр...

И л ф а т. Соңгы очрашудан соң, биш ел узгач, язган идем. Жибәр-мәдем мин ул хатны. Наилә белән өйләнешкәч тә, менә жибәрәм, менә жибәрәм дип, яшереп сакладым әле мин аны. Әле, бәлки, һаман гаражда, иске-москы арасында ятадыр. *(Авыр сулый.)* Их, Дамирә, Дамирә! Нык яраттык бер-беребезне, бик нык! Сагынам мин аны, сагынам. *(Бераз аракы эчеп куя.)*

Монда, Актүбәдә очраштык без аның белән. Отпускы вакытында классташ кызы янына кунакка килгән булган. Үги атасыннан «ял» итәргә. Әби-бабай вафатыннан соң бер бүлмәле фатир миңа калган иде.

Безгә беркем комачауламады. Чалым районының Тарсу авылында фельдшер булып эшли иде ул. Егерме көн! Егерме көн эчндә без икебез аерылгысыз бербөтенгә эверелдек.

Ул Тарсуга кайтып киткәч, гел шалтыратышып тордык. Хатлар языштык. Татарча хаталы язуымнан көлә иде. Мин бит рус мәктәбендә укыдым. Берсендә, телефон элемтәсе начарайгач, сагынуга түзмичә, үзем Тарсуга киттем. Эштән отгул алдым да сөйгәнем янына юл тоттым. Аптека бикле иде. Дамирә торган йортка бардым. Йорт хужабикәсе: «Ул Түбән очта. Бер апага укол кадарга ките. Аннары күрше авылга барырга тиеш», – диде.

3

*Көз. Тарсу авылы. И л ф а т урам уртасында басып тора.
Ак халатын җсилфердәтәп, Д а м и р ә килә.*

И л ф а т. Дамирә!
Д а м и р ә *(дөрт итеп)*. Илфат!

Кара-каришы йөгереп килеп чаклашалар. И л ф а т кызны битеннән, иреннәреннән үбә. Дамирә, оялып, як-ягына карана.

Д а м и р ә. Илфат! Ничек киләсе иттең?

И л ф а т. Сагындым.

Д а м и р ә. Мин дә сине шундый сагындым! Тиз генә күрше авылга барып кайтырга кирәк. Бер абзый анда астма белән интегә. Фельдшерлары эштән киткән. Аның урынына әле кеше тапмаганнар. Мин барырга тиеш. Әнә машина килә инде. Менә аптека ачкычы. *(Кесәсеннән ачкыч алып, Илфатка бирә.)* Минә аптекада көтәрсен. Кеше күрмәгәндә кер. Миннән башка анда беркемгә дә керергә ярамый. Мин тиз кайтам. *(Машина*

сигналы ишетелә, Дамирә шул якка йөгәрә.)

Илфат, моңсу елмаеп, карап кала. Құлындагы ачкычны пинжәк кесәсенә тыға.

Аптека тирәли йөргәндә, аны а в ы л е г е т л ә р е чолгап алалар.

І А в ы л е г е т е. Городской, что ли? По-татарски понимаешь?

ІІ А в ы л е г е т е. Нишләп йорисең монда?

И л ф а т. Дамирә янына килдем.

І А в ы л е г е т е. Аның егете бар.

И л ф а т. Мин аның егете.

ІІ А в ы л е г е т е. Филүснәң кызы ул. Филүс үтерәчәк сине.

Илфат читкә китмәкче була, аны җибәрмиләр. Кинәт кыйнарға тотыналар. Илфат егыла. Тип-кәлгәннән соң, авыл егетләре төрле якка йөгереп качалар. Ил-

фат шактый вакыт аңгы-миңге ята. Әкрен генә тора. Кесәләрен капшы. Дамирә биргән ачкычны табып, аптека ишеген ача. Аптекада абына-сөртенә йөри. Утны кабыза алмый. Шкаф ава. Чәл-пәрәмә килгән, гөрсөлдәгән тавышлар ишетелә. Тагын аңын жәуя.

Караңгылык. Сәхнә яктыра. Илфат башын салындырып утыра. Аның янында – Д а м и р э, участок инспекторы Ж э в и т исемле милиционер басып торалар. Дамирә Илфатның жәрәхәтле жәңгеләрен спирт белән эшкәртә, башын, кулын марля белән бәйли. Дамирә бик нык курыккан, куллары калтырый.

Ж э в и т (*Илфатка*). Сөйләшә аласыңмы?

И л ф а т. Алам.

Ж э в и т. Син кем?

И л ф а т. Илфат.

Ж э в и т. Син каян?

И л ф а т. Актүбәдән.

Ж э в и т. Монда нишләп йөрисең?

И л ф а т. Сөйгән кызым янына килдем.

Ж э в и т. Кем ул?

И л ф а т. Менә бит басып тора.

Ж э в и т (*Дамирәгә*). Чынлапмы?

Д а м и р э (*куркып*). Минем янга килгәндер... Без Актүбәдә танышкан идек.

Ж э в и т (*Дамирәгә*). Аптекага син барында кердеме?

Д а м и р э (*кырт кисеп*). Юк! Үзе кергән. Мин күрше авылда чакта.

Ж э в и т. Аптеканы бикләмәгән идеңмени?

Д а м и р э (*калтыранып*). Бикләдем.

Ж э в и т (*Илфатка*). Аптекага ничек кердең?

И л ф а т. Миндә ачкыч бар иде. Дамирә үзе бирде.

Ж э в и т. Шулаймыни?

Д а м и р э. Юк! (*Еламсырый.*) Жэвит абый... Мин аңа ачкыч бирмәдем... Минем беркемгә дә ачкыч биргәнем юк. Үзе берәр ничек ачып кертәндер...

И л ф а т (*аптыраудан тораташ булып катып*). Дамирә! Син бит үзәң ачкычны бирдең дә аптекада көтәргә куштың.

Д а м и р э. Юк! (*Елый.*)

И л ф а т, А л с у.

Сәхнә читендә Илфат сөйләвен дәвам итә.

И л ф а т. Минем хәлемне аңлайсыңдыр инде. Шок! Ни уйларга, ни әйтергә белмәдем. Дамирәнең ялганыннан, мине гаепләргә маташуыннан нык тетрәндем, каты рәнжедем. Тикшерү башланды. Актүбә белән Чалым арасында күрсәтмәләр биреп йөри-йөри, хәлләр бетте.

А л с у. Ничек булып бетте соң?

И л ф а т. Аптекадагы жимсерекләр өчен шактый күп түләргә туры килде. Ярый әле эштә эжәткә алырдай кешеләрем бар иде. Көчкә түләп бетердем.

4

Көз азагы. Чалым шәһәре. Жэвит бүлмәсе. Ж э в и т каршысында Д а м и р э утыра. Өстендә сары көрән плац, башына соры башлык кигән.

Ж э в и т. Тарсуга син аны үзәң чакырдыңмы?

Д а м и р э (*әкрен тавыш белән*).

Юк. Үзе килде.

Ж э в и т. Сөендеңме ул килгәнгә?

Д а м и р э. Әйе... ни... курыктым.

Ж э в и т. Кемнән? Нәрсәдән?
Д а м и р э. Әллә тагы.
Ж э в и т. Күрше авылга китәр
алдыннан күрештегезме?

Д а м и р э. Әйе.
Ж э в и т. Әйләнеп кайтканыңны
көтәргә куштыңмы?
Д а м и р э (*пауза алын*). Хәтер-
ләмим.

Ж э в и т. Яратасыңмы син аны?
Д а м и р э (*башын кинәт калкы-
тып*). Яратам!

Ж э в и т (*күзен чекрәйтен*). Ярат-
кач, көтәргә кушкансыңдыр инде...
Д а м и р э. Әйе.

Ж э в и т. Аптекада көтәргә
куштыңмы?

Д а м и р э (*нык каушан*). Аптека-
да түгел. Урамда көт, дидем.

Ж э в и т (*гәүдәсен алгарак су-
зып*). Ачкычны биргәнсең бит.

Д а м и р э (*дерт итеп*). Бирмә-
дем! (*Курка.*) Ачкыч үзем белән иде.

Ж э в и т. Ярый, бар. Шушы ара-
да тагын чакырырбыз.

*Дамирэ әкрэн генә чыгып китә.
И л ф а т керә, көзгә кара куртка-
дан. Ж э в и т каршындагы урын-
дыкка утыра. Илфатның кыяфә-
тендә киеренкелек һәм усаллык.*

Ж э в и т. Арагызда конфликт
булдымы?

И л ф а т. Юк.

Ж э в и т. Бәлки, көнләшеп, апте-
када погром ясагансыңдыр?

И л ф а т. Юк. Көнләшәргә бер
сәбәп тә булмады. Мин аптекада
утны кабыза алмадым. Абына-сөр-
тенә йөрдем. Шкафны, этажерка-
ларны махсус аудармадым. Ялгыш.

Ж э в и т. Син бит аек булгансың...

И л ф а т. Әйе, мин ап-аек идем.
Мине урамда авыл егетләре кыйнады.

Ж э в и т. Сине кыйнаганнарын
беркем күрмәгән, беркем белми.

И л ф а т. Аулак урын иде.
Ж э в и т. Дамирә ачкычны үзе
бирдемәни?

И л ф а т. Үзе бирде.

Ж э в и т. Ә ул бирмәдем, ди.
Урамда көтәргә куштым, ди.

И л ф а т (*әңгәмәдән түеп, авыр
сулап*). Моның өчен миңа нинди
жәза булачак?

Ж э в и т. Суд хәл итәчәк. Бер-
ничә елга ирегеңнән мэхрүм калуың
ихтимал. Условно булырга мөмкин.
Аптека жиһазлары өчен, ватылган,
эрәм ителгән дарулар өчен түләргә
тиеш булачаксың. Аңарчы әле тагын
чакырырбыз.

*Илфат чыгып китә. Ерак кит-
ми, сәхнә читендә (ягъни тышта)
басып тора. Жэвит бүлмәсенә
әкрэн генә Д а м и р э керә.*

Ж э в и т. Тыңлыйм. (*Дикъкәтә
белән карап тора.*)

Д а м и р э. Илфатка моның өчен
нәрсә була?

Ж э в и т. Аны хөкем итәчәк-
ләр.

Д а м и р э. Хөкем карары каты
булачакмы?

Ж э в и т. Йомшак булмаячак.

Д а м и р э. Миңа нәрсә була?

Ж э в и т. Сиңа берни дә булмый.
Син гаепле түгел бит.

Д а м и р э (*ялварып*). Миңа берни
дә булмагач, аны да хөкемгә тартма-
гыз инде.

Ж э в и т. Аңлыйм, кызганасың.

Д а м и р э (*тавышын күтәрәп*).
Мин яратам аны.

Ж э в и т. Ә мин бүген аның
күзләрендә сиңа карата нәфрәт
күрдем.

*Дамирэ үкси-үкси еларга тотына.
Жэвит аңа графиннан су салып
бирә.*

Д а м и р э (*калтыранып, өзек-өзек итен*). Мин ялганладым... Ачкычны үзем бирдем мин аңа... Аптекада көт, дидем. Кыйнадылар дип, дөресен эйтэ ул, мин ышанам аңа... Мин котсыз калдым. Аптекадагы хэлне күргэч, аңым томаланды... Үзем өчен курыктым. Беркайчан да ул кадэр курыкканым юк иде... Илфатны моның өчен хөкемгэ тартырлар дип бөтенләй уйламадым. Үзем өчен курыктым. Шундук рэхимсез үги этием, авыру энкэм күз алдыма киделәр.

Ж э в и т. Тынычлан. Моңарчы нинди күрсәтмәләр бирдең, шулай калсын. Үзе килгән, үзе аптекага кERGән... Шулай калсын.

Д а м и р э. Ничек инде?!

Ж э в и т. Аңа условно гына бирәчәкләр. Ә ватылган, жимерелгән нәрсәләр өчен – түләсен. Син ул хәтле акчаны каян табасың, гаиләгез андый булгач? Ә ул Актүбәдә, заводта эшли. Акча күп аладыр.

Д а м и р э. Юк, юк! Алай ярамый!

Ж э в и т. Бу минем киңәшем. Үзеңә кара. Бер-ике көн уйла.

Дамир э чыгып китә. Каршысына И л ф а т килеп баса.

И л ф а т (*ямьсез елмаеп*). Оятсыз булып чыктың син.

Д а м и р э (*башын аска иеп*). Илфат, гафу ит мине. Хәзер мин сиңа аңлатам.

И л ф а т. Аңладым инде мин.

Д а м и р э (*өзгәлләнеп*). Юк, тыңла эле башта. Мин эле генә дөресен әйтеп чыктым. Ачкычны сиңа үзем биргәнәмне әйттем. Мин бик нык курыктым. Сиңа моңарчы гаиләбездәге хәлләрне сөйләгәнәм юк иде. Читенсенгән идем нинди шартларда яшәвәмне әйтергә. Әни

авырый. Үги этием рэхимсез кеше, көнләшеп, әниемне кыйный. Миңа да кул күтәрә. Аптекага чит кешене керткәнәм өчен, ватылган әйберләр өчен жавапка тартырлар, шуның өчен өйдә башымны ашарлар дип курыктым.

И л ф а т. Үги этиемнән курыксаң да, мине сатарга жарыймыни?!

Д а м и р э. Гафу ит, зинһар. Нишләгәнәмне, ни сөйләгәнәмне аңларлык хәлдә түгел идем.

И л ф а т. Филүс кем ул?

Д а м и р э. Тарсу егете. Аңардан барысы да куркалар. «Местный авторитет».

И л ф а т. Димәк, сиңең Тарсуда да егетң бар?

Д а м и р э. Нишләп минем егетем булсын! Ул миңа гашыйк булып йөри. Үзенчә якый, сакый мине. Кияүгә чык миңа, ди. Мин аны үземә якын китермәскә тырышам. Миңа кирәк кеше түгел ул. Безнең хәтта үбешкәнәбез дә юк. Илфат, мин яратам бит сиңе! Мин сиңеке бит инде!

И л ф а т. Күрсәттең ничек яратуыңны.

Д а м и р э. Курыктым. Курыкканым өчен гафу ит. Үги этиемнән курку гына сулкылдады башымда.

И л ф а т. Ярый, хуш!

Д а м и р э. Илфат, туктале! Син мине ташлайсыңмыни?

И л ф а т. Хуш!

Д а м и р э. Илфат... (*Паузадан соң.*) Мин балага уздым.

И л ф а т (*бер дә исе китмиңә*). Әйбәт булган. Котлыйм. Үрчүегезне дәвам итегез.

Д а м и р э (*еламсырап*). Нишлим хәзер?

И л ф а т. Мондый очракта нишлиләр, беләсең бит инде. Абортка барасың.

Д а м и р э. Илфат... Ничек...

Кичермәслек үкмени инде?! Курык-тым, нык курыктым. Әйе, сине на-хакка рәнжеттем. Болай килеп чыгар дип уйламадым.

И л ф а т. Хуш!

Д а м и р э (*өзгәләнеп*). Илфат! Аңла инде мине! Мин йөкле бит.

И л ф а т. Беләсең бит инде ниш-лөргә икәнне.

Д а м и р э. Әйе, башка чарам юк. (*Илфат жыл-жыл атлап китеп бара.*) Илфат!!!

И л ф а т, А л с у.

Илфат баянен дәвам итә.

И л ф а т. Хәзер дә колакка то-рымнан-торымга аның кычкырганы янгырый. (*Газаллы кыяфәт белән.*) Тормыш эллә нинди кыек юлдан китте... Сәламәтлек тә какшады... Наилә белән балаларыбыз булмады. Ярый әле сине детдомнан алырга карар кылдык. Яшәүнең бөтенләй яме булмас иде.

А л с у. Шуннан соң аны бер дә күргәнең юкмы?

И л ф а т. Бер тапкыр да очраш-кан юк. Күрәсе килә. Аның белән булган егерме көн – гомеремнең иң якты көннәредер. Сагынам Дамирәне. Шул көннәрне өзелеп сагынам.

А л с у. Ташлайсың калмаган аны.

И л ф а т. Нахак жинаять сылтавы нык рәнжетте. Бер уйлап карасаң, хыянәткә тиң бит инде. Бер саткан-нан соң, башка вакытта да сата ала бит кеше.

А л с у (*кайнарланып*). Хыянәт?! Нинди хыянәт?! Нинди сату?! Аның ул вакыттагы хәлен аңларлык тү-гелмени?! Наиләңнең хыянәтен кичердең бит... (*Ник әйткәнәнә үкенеп куя.*)

И л ф а т (*ачуланып*). Анда синең

эшең юк! Синнән мондый сүзләр ишетү миңа бик авыр. Наиләңнең... Әни ул сиңа, яхшымы-начармы! (*Көчкә үзен тыя.*) Син безгә бик ачулы. Ник алай? Әйе, гаиләбездә тиешенчә, син теләгәнчә жылылык булмагандыр, бәлки. Хәлебездән килгәнчә яшәдек, булдыра алганча тырыштык.

А л с у (*сыктанып*). Сезнең та-лаш-сугышларыгыз төшләрәмә керә. Минем холкымның сәерлекләре дә шуннан. Өйтәләр бит: барлык проб-лемалар балачактан килә.

И л ф а т (*шактый вакыт дәш-ми утырганнан соң, сикереп то-рып*). Син дә эгоистка! Син дә... (*Кызу-кызу атлап, өйдән чыгып китә.*)

Алсу беравык башын аска иеп утырганнан соң, тагын хатны алып укый.

Пакетлар күтәрер, На и л э кай-тып керә. Алсу тиз генә хатны яшерә.

Н а и л э. Уф, көн эссе бүген. (*Пакетларны идәнгә куя да чыгарга жыена.*)

А л с у. Син кая?

Н а и л э. Илфат гаражда кайгыга батып утыра. Янына чыгыйм әле. (*Чыгып китә.*)

А л с у (*телефон номерын жыеп*). Алло. Камил, сәлам. Кайт-тым. Өйдә. Кәеф начар иде. Якын классташымның тавышын ишет-кәч, рәхәт булып китте. Камил, синең абың прокуратурада эшли бит. Сиңа бер үтенечем бар. Бер кешене табасы иде. Бер апаны. Өйдә. Хәзер үкме? Кайда? «Рас-свет» кафесында пирожное тәмле. Алайса мин хәзер үк кафега барам. Шунда очрашабыз. Сөйләштек. (*Чыгып китә.*)

Атна-ун көн вакыт узган. Казан. Дамирә фатиры. Д а м и р ә чәй табыны әзерләгән. Каушан, әрле-бирле йөри. А л с у керә.

А л с у. Исәнмесез.

Д а м и р ә. Исәнмесез.

А л с у. Мин Алсу.

Д а м и р ә. Аңладым. Мин – Дамирә апаң булам. Узыгыз. Юлдан соң чәй эчәргә рәхим итегез.

Пауза. Беркавым бер-берсенә карап утыралар.

Д а м и р ә. Ул вакыйга ник кызыксындыра сезне?

А л с у (*туры карарга читенсенеп*). Минем классташ дустым повесть язарга хыяллана.

Д а м и р ә. Ни турында, кем турында?

А л с у. Сезнең Илфат исемле кеше белән очрашуыгыз, мәхәббәтегез турында... Тарсу авылындагы аптекада булган вакыйга хакында...

Д а м и р ә (*сискәнеп*). И Ходаем! Боларны каян белдегез?

А л с у. Классташымның абыйсы прокуратурада эшли... Төрле вакыйгалар турында сорагач, шул сөйләгән.

Д а м и р ә. Берүк яза күрмәгез. Андый нәрсәне язалар, димени? Оятка, хурлыкка калдырасыз бит.

А л с у. Курыкмагыз, Дамирә апа. Шәһәр, авыл атамалары башка булчак. Персонажларның исемнәре үзгәртеләчәк. Вакыйгалар да үзгәреш белән биреләчәк.

Д а м и р ә (*пауза тотып*). Үзен каян дидең әле?

А л с у. Актүбәдән. Казанда укыйм. Финанс-икътисад институтында. Өченче курсны тәмамладым.

Д а м и р ә. Классташың?

А л с у. Ул Казан педуниверси-

тетында читтән торып укый. Әмма журналист, язучы булырга хыяллана. Бик шәп шигырьләр, хикәяләр яза. Илфат белән очрашуыгыз, мәхәббәтегез, аерылуыгыз турында кыскача гына сөйләгез, зинһар.

Д а м и р ә (*уйга калып*). Әй, балакаем, аны сөйләп бетерерлекмени? (*Тавышы калтырый, күзләре дымлана.*) Бер-беребезне бик яраттык. Егерме көн чиксез бәхетле булдык. Әмма мин бик зур ахмаклык эшләдем. Куркудан, куркудан. Бәхет сарае жимерелеп коелып төште.

А л с у. Аптекада булган хәлне беләм мин. Архивтагы делода барысы да сакланган.

Д а м и р ә. Үги этиемнән куркып, ахмаклык эшләдем мин. Аптека өчен түләтерләр, анда чит кешене керткәнем өчен хөкемгә тартырлар дип курыктым... Өстәвенә, йөкле дә идем. Курыктым. Котсыз калдым.

А з а т кайтып керә.

А з а т. Әни, мин кайттым. Чәй куй әле.

Д а м и р ә. Чәй эзер. Мактап кына йөрисең икән.

А з а т. Үз әниемне яманлап йөрмәм бит инде.

Д а м и р ә. Бездә кунак бар. (*Алсуга.*) Улым кайтты.

А з а т. Аңладым. Ишек катында кечкенә генә матур туфлиләр күрдем.

Азатның Илфатка охшаганлыгын күреп, Алсу шакката.

А з а т. Исәнмесез.

А л с у. Исәнмесез.

А з а т. Минем исемем Азат.

А л с у (*каушан*). Алсу.

Д а м и р э. Журналист кыз.

А з а т (*шаярып*). Журналист килерлек нишләгән әле без шул хәтле?! Монда наркопритон түгел. Бер туганыбызны да коррупция өчен хөкемгә тартканнары юк. Әни дә, мин дә эстрада йолдызлары түгел.

Д а м и р э. Әй, улым, матуррак сөйләш инде. Минем турыда мәкалә язмакчы була. (*Алсуга күз кысып куя.*)

А з а т. Күптән кирәк! Казан каласының иң танылган өлкән шәфкать туташы турында мәкалә язучу түгел, кино төшерергә кирәк.

Д а м и р э (*көлән*). Улым, телең салынма инде.

А з а т. Машинада бер коробка шундый тәмле кәнфит бар. Раз инде шушындый затлы кунак бар икән, хәзер үк алып керәм. (*Чыгып китә.*)

А л с у (*күз алмаларын киңәйтә*). Илфат абыйның улы!

Д а м и р э. Әйе. Минем абортка бару уемда да булмады.

А л с у. Шул хәтле охшаса да охшар икән. Борын кырыендагы миңе дә нәкъ әтисенеке шикелле.

Д а м и р э (*гажәпләнән*). Ә син каян беләсең Илфатны?

А л с у (*үзен уңайсыз хис итә*). Дамирә апа, мин озак алдашып утыра алмыйм. Ул минем үги әтием. Алар мине өч яшемдә балалар йортынан асрамага алдылар.

Д а м и р э (*шаккатып*). Шулаймыни-и-и?! Ә мине ничек таптың, кем кушты?

А л с у. Беркем дә кушмады. Үз теләгем белән. Мин аның моннан күп еллар элек сезгә язган хатын таптым. Хатны сезгә жибермәгән, әмма саклаган. Гафу итегез, ачып укыдым. Хатны укыганымны аңа әйтмәдем. Бераз салмыш булуынан

файдаланып, сезнең турыда, Тарсудагы вакыйга хакында сөйләттем. Үзе сөйләде. Классташымның абыйсынан Тарсудагы вакыйгага бәйле протоколларны архивтан табуын сорадык. Сезнең каян, кайчан, кая киткәнегезне дә ачыклавын үтендек. Шулай итеп, таптым мин сезне. Зинһар, ачуланмагыз. Минем сезне бик табасым килде.

Д а м и р э. Ачуланмыйм, нишләп ачуланыйм. Бигрәк... көтмәгәндә. Азатка белгертмибез. Берүк Азатка әйтә күрмә. Мин аңа бала чагыннан ук: «Әтиң Камчаткага акча эшләргә киткән иде, шунда вафат булды, кабере дә шунда», — дип киләм.

А л с у. Аңладым.

Д а м и р э. Ә үзеңнең әти-әниң...

А л с у. Авариядә һәлак булганнар. Машина белән Уфага кунакка барганда.

Д а м и р э. Әй, балакаем.

А з а т керә. Кулындагы зур кәнфит тартмасын өстәлгә куя.

А з а т. Журналист кызга бераз ялагайланмыйча булмый. Әни турында язганда, бәлки, мине дә матур итеп телгә алып. Шундый тәмле кәнфит. Иртәгә директор урынбасары Клавдия Фёдоровнаның туган көне, шуңа дип алган идем. Моңысын сез ашагыз. Аңа мин иртәгә юл уңаеннан тагын алырмын.

А л с у. Рәхмәт.

А з а т. Мин юынып чыгам. Спорткомплекста икенче көн инде кайнар су юк. (*Ванна бүлмәсенә кереп китә.*)

Д а м и р э (*моңсу елмаеп*). Илфат үзгәргәндер инде. Заводта эшли иде ул. Өлкән механик бүлегендә инженер булып. Хәтерлим.

А л с у. Заводтан күптән китте

инде. Хэзер сәүдә йортында механик булып эшли. Бу арада отпускыда эле. Йөрәге авырта аның.

Д а м и р э. Йөрәге?.. *(Уйга кала.)*
Аңа кырык сигез яшь булырга тиеш хэзер.

А л с у. Әйе, кырык сигездә ул. Аракы эчә. Ярамый дип тормый. Әйткәнне тыңламый.

Д а м и р э. Хатыны кем?

А л с у. Бухгалтер. Диваннар ясый торган бер фирмада. Наилә исемле.

Д а м и р э. Алай икә-ә-эн. Димәк, сине детдомнан алып үстерделәр?

А л с у. Әйе.

Д а м и р э. Мин үзем иргә чыктым да... Азатка биш яшь иде... Башта әйбәт кеше булып күренде. Бергә тора башлагач, Азатны яратмаганын күреп, тиз арада жаным бизде. Озак тормадык, аерылыштык. Син ник мине табарга булдың соң, балакаем?

А л с у. Табу теләгем этинең язган хатын тапкач туды. *(Сумкасыннан алып, хатны Дамирәгә бирә.)*

Д а м и р э. Азат күрмәсен. *(Хатны тиз генә шкафтагы киемнәр арасына тыгып куя.)*

А л с у *(уйга калып)*. Шушындый улы барлыгын белми бит ул...

Д а м и р э. Шатлыгым да, борчулуларым да шушы газиз баламагына бәйле инде минем. Бердәнбер байлыгым, бердәнбер юанычым. Улым өчен жанымны фида кылдырға эзермен. Үсмер чакта берәз авырлыклар күрсәтте, проблемалар булып алды. Аллага шөкер, тора-бара тәртипкә керде. Армиягә алдылар. Төн йокыларым качты. Десантта хезмәт итте бит. Парашют белән сикерүләрен күз алдыма китерәм дә акылдан язар дәрәжәгә житәм. Сиксән дүрт тапкыр сикергән бит. Бердәнбер балаң шул биеклектән сикерсен эле! Парашют

дигән сүздән дә йөрәгем жу итә минем хэзер. Армиядән кайткач, яңа төрле борчулар башланды. Каршы йортта бер жылбәзәк хатын яши. Көн саен балконда тәмәке тартып торуын күрәм. Шуның янына йөргәнән күршеләрем әйткәч, котсыз калдым. Ике балалы шул фахышәгә өйләнсә, нишләргән дип кара кайгыга баттым. Аллага шөкер, ул хэзер иргә чыкты бугай инде. Ә болай, сөбханалла, күз тимәсен берүк, булдыклы, төпле егет ул. Балаларның тренеры да ул, университетта да укый, дусларының бизнесында да катнаша. Эчү, тәмәке тартуны белми, Ходайның рәхмәте яугыры.

А з а т ванна бүлмәсеннән чыга.

А з а т *(шаярып)*. Мәкаләгездә языгыз: эни мине гел терроризировать итә. Өйгә озаграк кайтмый йөрсәм, чаң кага. Берәр кыз белән күрсә, әйбәт кыз микән дип кайгыга бата да, мине йөдәтергә тотына. Татар кызына өйләнә күр дип чукуп тора. Машинада кызу йөрисен дип ачулана. Сөйләп бетерерлек түгел – гел миндә гаеп эзли һәм гаепне гел таба. Боларның бөтенесен языгыз мәкаләдә.

Д а м и р э. Менә шулай кыланыбрак сөйләшә торган гадәте бар инде аның. *(Көлә.)*

А л с у. Бик матур, кызык сөйләшә бит.

А з а т. Эни, менә күрдеңме, журналистка минем сөйләшүемне шундук ошатты. *(Чәй эчәргә утыра.)*

Д а м и р э. Гадәттә, чибәр кыз күрсә, шулай кыланыбрак сөйләшә башлый ул.

А л с у. Рәхмәт сый-хөрмәт өчен. Дамирә апа, мин сезнең белән тагын очрашырмын инде, яме.

Д а м и р э. Әлбәттә, кызым.

А л с у. Мин соңрак килдем. Бүген танышырга гына дип килүем иде. Миңа кузгалырга вакыт.

Д а м и р э. Нинди кузгалу?! Юк, юк, бездә кунасың, балакаем.

А л с у. Мин бит фатир снимать итәм. Яшәү урыным бар бит минем.

Д а м и р э. Юк, юк, беркая жибер-

мим. Каникулда чакта да съёмный фатирда ятма инде. Бездә кунасың! Йокы бүлмәсе сиңа. Без залда – Азат диванда, мин кресло-кроватьга йок-ыйбыз!

А з а т. Бу фатирда әниң сүзе – закон! Гаага трибуналына барып житсән дә, оспорить итә алмыйсың. (Көләләр.)

6

Шул ук күренеш. Иртәнге як. А з а т йомырка кыздыра. Д а м и р э эштә. А л с у йокыдан тора.

А з а т (елмаеп). Хәерле иртә! Йоклап булдымы?

А л с у (уңайсызланып). Әйбәт йокладым.

А з а т. Бик хуп. (Шаярулы та-выш белән.) Алай-болай мине төштә күрмәдеңме?

А л с у. Юк.

А з а т. Менә анысы начар.

А л с у. Дамирә апа кайда?

А з а т. Эшкә китте. Аның иртән эшкә китә торган гадәте бар. Чир китә, гадәт кала, ди. Утырып садись. Нәкъ әни кушканча эшләдем – ботка жылыттым, күкәй кыздырдым, сәйлүн чәе пешердем. Һәм иң тәмле әйберләрне өстәлгә куйдым. Әни шулай кушты. Әйдә, әйдә, кыюрак. Чәйне хәзер үк ясымммы?

А л с у. Әйе.

А з а т (чәй ясап). Әни кистереп әйтте: «Алсу китмәсен, мин хәзер үз урыныма кеше калдырам да кайтам», – диде.

Чәй эчәләр.

А з а т. Син нишләп берни дә ашамыйсың?

А л с у (аның әйткәннә колак салмый, текәлеп карап тора). Син әтиң охшагансың...

А з а т (гажәпләнеп). Каян беләсең?

А л с у. Төс-битең әниңнеке түгел бит. Димәк, әтиң охшагансың.

А з а т. Әйе. Әни дә шулай, ди. Әтием охшаганмын. (Ашы.)

А л с у. Камчаткада вафат булган икән... Сиңа ничә яшь булган ул вакытта?

А з а т (көлемсерәп). Нәкъ бүген-гедәй хәтерлим, бер яшь тә тулмаган иде.

А л с у (көлен). Бер яшь тә булма-гач, ничек хәтерләргә мөмкин?

А з а т. Мин шундый гайре таби-гый кеше инде. (Тирән сулап куя.) Әтием акча эшләргә киткән булган. Картадан карасаң, Камчатка – эт койрыгына охшаган жир. Бер дә акчалы жир, димәссең. Ник киткән ул анда?..

Телефон шалтырый.

А з а т (телефонны алып). Әйе, әни, тыңлыйм. Так точно! Торды. Берни ашамый. Санга сукмый мине. Вупшем, бер сүзне тыңламый. Хәтта төшендә дә күрмәгән мине. Күкәй кыздырдым, аны да ашамый. Күкәйне терпетъ не могу, ди. (Көлә.) Әйе, шаярам инде, шаярам. Әни,

борчылма, син кайтканчы беркая жибәрмим. (*Телефонны сүндөрә.*) Син хәзер – заложница. Моннан чыгу юк сиңа.

А л с у (*туры каран*). Бәлки, әтиен исәндәр...

А з а т. Камчаткада үлөп калгач, ничек исән булсын инде ул. Мәкаләңне кайчан укый алабыз?

А л с у. Язарга кирәк әле башта. Минем пьеса язасым килә.

А з а т. Әни турындамы?

А л с у. Юк, башка кешеләр турында. Миңа бер вакыйганы сөйләделәр. Кыз белән егет бер-берсен бик яраталар. Кызның әти-әнисе еракка ялга киткән булалар. Бу кыз егетенә үзенә фатир ачкычын бирә дә, мине шунда кәт ди. Үзе эштән соң кайтырга тиеш була. Әти-әнисе ялдан иртәрәк кайтып төшәләр. Скандал. Егетне караклыкта гаепләргә маташалар. Кыз, әти-әнисенән куркып, ачкыч бирмәдем, үзе кергән, ди. Егетне хөкемгә тарталар. Кыз аны барыбер ярата. Судта әйтә үзе ачкычны биргән. Ә егет шунан соң ул кыз белән араларны өзә. Ташлый.

А з а т. Ул егет фатирдан әйбер урламагандыр бит?

А л с у. Юк. Кызны көтеп утырган.

А з а т. Финалы начар түгел бит булачак пьесаңның.

А л с у. Кыз жәл түгелмени?

А з а т. Егетен подставлять иткән бит. Яраткач, баштук дәрәсән әйтергә иде.

А л с у. Кызның әтисе үги булган, кызны яратмаган. Кыз нык курыккан, курыкканга күрә башта дәрәсән әйтмәгән.

А з а т. Әйе, аны аңлап була инде.

А л с у. Ул бит аннары, егетен төрмәгә утыртачакларын сизгәч, судта дәрәсән әйткән. Аның урынында син булсаң, гафу итәр идекме?

А з а т. Мәхәббәтең ни дәрәжәдә көчле булудан торыр иде. Алай әвеш-тәвеш килә торган кызны, мөгаен, мин дә ташлар идем.

А л с у. Ә ул кыз, мәсәлән, сиңә әниңнең яшь чагы булса? Күз алдыңа китер – сиңә әниң яшь чагында шундый хәлдә калса?

А з а т (*һич икеләнмичә*). Минем әни булсамы? Ул очракта аны һичшиксез гафу итәргә, кичерергә кирәк. Ана кешене кичерми мөмкин түгел, нинди булуына карамастан. Минем әниемне бигрәк тә!

А л с у. Нинди булуына карамастан? Аналарның да төрлесе бар. Баласын ташлаучы аналар да була.

А з а т. Баласын ташлаучы һәрбер ананың үзен башта кемдер ташлый, нәрсәдер читкә этәрә – кешеләрме, тормыш үземе.

А л с у (*сокланып*). Бик шәп әйттең син.

А з а т (*шаярып*). Мин бит бик башлы кеше.

А л с у. Анысын белмим. Әмма әниңнең нык яратасың син. (*Күз яшьләрен сыпыра.*)

А з а т. Әллә елыйсың инде?

А л с у. Күңелем тулды.

А з а т. Егетң бармы сиңә?

А л с у. Арттан тагылып йөрүчеләр күп. (*Текәлеп карый.*) Син әтисез үскән кешегә охшамаганың.

А з а т (*жәңдиләнеп*). Чөнки мин биш яшемнән көрәш белән шөгыльләнә башладым. Тренерлар минем өчен әти урынына булдылар. Әти бирергә тиешле тәрбияне алардан алдым. Мин үзем хәзер кечкенә малайларны көрәшкә өйрәтәм. Араларында әтисезләре, ятимнәре бар. Мин аларга аеруча игътибарлы булырга тырышам. Тренер буларак кына түгел, абый, әти кебек тотам үземне. Моңсу булып китте, никтер.

А л с у (*сэгатькэ каран*). Миңа бит Актүбэгэ кайтырга кирэк.

А з а т. Әнине көт инде. Хэзер кайтып житэ ул. Бэлки, иртэгэ китәрсең? Мин бүген сине илтеп куя алмыйм. Сэгать икедән кичке унга кадэр спортзалда булырга кирэк. Иртэгэ көнө буена ирекле мин. Иртэгэ илтеп куярмын Актүбэгэ.

А л с у. Юк, бүген кайтырга кирэк.

А з а т. Нишлэптер, минем сине беркая да жибәрәсем килми. Кичә үк башымда шундый уй-теләк туды. Бүген, син йокыдан торган минут-

ларда, ул теләк көчәйде. (*Кызның кулын тотта.*) Иртән тагы да чибәр-рэк икән син. Яңа уянган сабый шикелле. Ник куркасың?

А л с у (*кулын ычкындырып*). Кем курка? Курыкмыйм. (*Кыю күренергә тырыша.*)

А з а т. Мин бит ихлас күңелмәнән әйттем бу сүзләрне.

А л с у (*елмаеп*). Шул ихластан әйтүең, бэлки, куркытадыр да.

А з а т (*читкәрәк китеп, сокла-нын*). Тәти син!

А л с у (*көлеп*). Ничек?

А з а т. Тәти. (*Рәхәтләнеп көлэләр.*)

ИКЕНЧЕ ПӘРДӘ

1

Актүбә. И л ф а т белән Н а и л ә аптырап утыралар.

И л ф а т. Кайда булырга мөмкин ул?

Н а и л ә. Алай каты үпкәләрлек берни дә булмады югыйсә.

А л с у кайтып керә.

И л ф а т. Алсу! Кая югалдың син? Телефоның да җавап бирми.

А л с у. Казанга бардым, дус кыз янына.

И л ф а т. Казаннан кайткан идең генә бит әле.

Н а и л ә. Ичмаса безгә әйтеп китәргә идең.

А л с у (*аларга карамыйча*). Гафу итегез.

Н а и л ә. Әйдә, ашарга утыр. Пилмән пешердем.

А л с у. Ашау кайгысы түгел әле монда. Телефонымны онытып калдырганмын.

Н а и л ә. Кайда?

А л с у. Дус кызымда.

Н а и л ә. Алайса югалмас.

А л с у. Телефон алырга кирэк. Гадине генә булса да. Казанга кайчан барам әле. (*Ишеккә таба юнәлә.*)

И л ф а т. Башта аша инде.

А л с у. Ашыйсым килми. (*Чыгып китә.*)

Н а и л ә (*чыраен сытып*). Тагын расход.

И л ф а т. Нинди расход! Гади телефон арзан бит хэзер. Бер-бер хәл булды микән әллә? Бик боегып кайткан.

*Ишек кыңгыравы чылтырый.
Илфат ишекне ача. Бусагада,
чәчәк бәйләме тотып, А з а т
пәйда була.*

А з а т. Исәнмесез!

И л ф а т. Исәнмесез.

А з а т. Дөрөс килдем микән мин? Алсу монда яшиме?

И л ф а т. Монда.

А з а т. Өйдөмө ул?

И л ф а т. Юк. Озакламый кайтырга тиеш дип уйлыйм.

А з а т. Мин – Азат. Вазагыз бармы?

Н а и л э. Бар.

А з а т. Бу чэчэклэрне вазага утыртып куюгыз, зинһар. Алсу кайтканчы шиңэ күрмәсеннәр.

Н а и л э (*букетны алып*). Гафу итегез, сез кем буласыз?

А з а т. Азат. Ачуланмасагыз.

Н а и л э. Ә... Алсуның телефоны сездә ничек калган?

А з а т. Оныткандыр инде. Телефон ничек калсын.

Н а и л э. Сез Казаннанмыни?

А з а т. Әйе.

И л ф а т. Туктале, допросламый тор. Утырыгыз. Наилә, чәйне кайнарлат. Аңлавымча, Алсу сездә булган...

А з а т. Әйе.

Наилә чэчэклэрне вазага утырта һәм чәй әзерләргә керешә.

И л ф а т (*кулын сузып*). Мин Илфат абың – Алсуның этисе.

А з а т (*Илфатның кулын кысып*). Азат. Минем этием дә Илфат исемле булган.

И л ф а т. Шулаймыни?! Туры килүен карале. Булган, дисең, хәзер кайда соң ул?

А з а т. Эти күптән вафат инде. Миңа бер яшь тә тулмаган ул вакытта. Камчаткага акча эшләргә киткән дә, шуннан кайтмаган.

И л ф а т. Алай икән. Алсу белән күптән танышлармы?

А з а т (*сәгатькә карап*). Ике сәгатьтән бер тәүлек була.

И л ф а т. Сездә кунакта булдымыни?

А з а т (*аптырабрак*). Сез миннән куркасыз шикелле.

И л ф а т. Юк, юк. Кызыбызның

кемнәрдә булганын, кемнәрдә телефонын онытып калдырганын без белергә тиештер бит инде.

*Наилә чәй ясый. Чәй эчәләр.
Киеренкелек.*

А з а т. Тегенди-мондый нәрсә уйламагыз. Алсу минем әнием турында мәкалә язарга жыена. Минем әни үз эшендә бик абруйлы кеше. Аны бөтен шәһәр белә. Алсу ишеткән дә...

Н а и л э. Алсу ничек мәкалә язсын? Ул бит гәжиттә дә, телевидениедә дә эшләми. Казанда финанс-икътисад институтында укый. Нинди мәкалә?

А з а т (*гажәпләнеп*). Мин аны журналистка дип уйладым.

*Пакет тотып, Алсу кайтып
керә һәм, Азатны күрүе,
коелып төшә.*

И л ф а т. Менә бит, Алсу да кайтты.

А л с у (*үз күзләренә ышанмыйча*). Азат!

А з а т (*елмаеп*). Телефоның бездә калган бит.

А л с у. Әйе шул. Бик кайгырган идем.

А з а т. Ә мин, киресенчә, сөендем. Телефоныңны алып килдем. Сине тагын күрергә мөмкинлегем туды.

А л с у. Ә мин инде яңа телефон алдым, гадине, кнопочныйны.

Н а и л э. Димәк, син Казанда дулкызың янында булмаганың?

А л с у. Шуның янында булдым.

Н а и л э. Нинди мәкалә язарга жыендың? Бер дә язучы осталыгыңны моңарчы чамалаганым юк иде.

И л ф а т (*тавышын күтәрүе*). Туктале син. Чит кеше янында разборка ясап утырма.

Н а и л э. Үзең дә бит кайда кем белән булганын, нишләп йөргәнән гел төпченәсең. Хәзер генә демократ булып утырма инде.

А л с у. Азат дәрәсән әйтмәгән. Мәкалә язарга жыенганым да, ул турыда уйлаганым да юк. Азат – минем егетем. Үзләренә кунакка чакырды. Әнисе белән таныштырды. *(Азат дәшми.)*

Н а и л э. Ә без бу турыда берни белми утырабыз монда.

И л ф а т. Чәй эчегез әле, балалар. Азат, эшлисезме, укыйсыңмы дигәндәй?..

А л с у *(шундук)*. Эшли дә, укый да, бизнесы да бар.

А з а т *(елмаеп)*. Әйе.

Н а и л э. Әниегез нинди эштә?

А л с у *(кинәт)*. РКБда. Бүлек мөдире.

А з а т *(көлемсерәп)*. Рәхмәт. Чәй бик тәмле булды. *(Кузгала.)* Алсу, син мине озат инде.

И л ф а т. Бар, кызым, бар, озат. *(Азатка.)* Мин бик шат танышуыбызга.

А з а т. Сау булыгыз.

И л ф а т. Сау булыгыз... Хәерле юл.

*Алсу, Азат чыгып китәләр.
Наилә, Илфат, тәрәзә янына барып, тышка карап торалар.*

Н а и л э. Ну, нәрсә әйтерсең?

И л ф а т. Әйбәт егеткә охшаган.

Н а и л э. Ә минем күңелемә шом керде.

И л ф а т. Синәң күңелеңнән шомның чыкканы да юк.

Н а и л э. Артык кыю, каты кешегә охшаган.

И л ф а т. Күренеп тора – хәллә егет.

Н а и л э. Мондый егетләр үз кубызларына биетәләр алар.

И л ф а т. Әле аңа кияүгә чыгарга жыенмый бит.

Н а и л э. Күрәсеңме, бер-берсенә ничек якын торалар. Көләләр.

И л ф а т. Алсуга ниндидер кызык нәрсә сөйли.

Н а и л э. Алсуны битеннән үпте. Алып китә күрмәсен.

И л ф а т. Юк, юк, әнә үзе генә утырды машинасына. Китте. Алсу әллә елый инде.

Н а и л э. Ул килү белән, котсыз калдым мин. Күңелем сизә, яхшыга түгел бу.

И л ф а т. Алдан кайгырма инде. Кайгы килгәч тә кайгырырга житешеп була бит әле.

А л с у керә. Моңсу елмая.

И л ф а т. Мөнәсәбәтләрәгез житдиме әллә?

Н а и л э. Ничек житди булсын. Танышканнарына бер тәүлек.

И л ф а т. Синнән сорамыйм бит. Егетәң болай хәллә күренә.

А л с у. Егетем түгел лә ул. Юри әйттем. Чынлап та мәкалә язмакчы идем. Аның әнисе белән бик кызык вакыйга булган. Шуны Камил сөйләде дә, сәер теләк туды – шул хакта язарга. Сөзгә ачу итеп, егетем, дидем. Аның янында төпченеп утырганыгызга ачуым килде.

Н а и л э. Синәң ачуыңның килми торганы бармы соң?! Алдашуларыңнан, кылтый-пылтый сөйләшүләреңнән гарык булдым инде.

И л ф а т. Ятып торыйм әле мин. *(Йокы бұлмәсенә китә.)*

А л с у *(уйчанланып)*. Мәкалә... Тормышта язар нәрсәләр күп инде ул – фажигалесе дә, кәмитә дә адым саен. Әти белән теге Дамирә турында язарга иде.

Н а и л э. Егетән төрмәгә утыртмакчы булган дипме?

А л с у. Бәлки, теге Дамирә йөген төшөртмәгәндер, баланы тапкандыр... Бәлки, әтиңең баласы хәзер үсеп житкәндер...

Н а и л ә. Нишләп инде шундый хәлдән соң бала тапсын, ди, ул?

А л с у. Бәлки, тапкандыр.

Н а и л ә. Аллаһ сакласын. Шулыгына житмәгәние монда. Килеп дөгъвалар белдерә башласа, нишләрсен. Юк, юк, моңарчы хәбәре булмагач, абортка барган инде ул. Шундый хәлдән соң...

А л с у. Нык яраткан булса, бармавы да ихтимал.

Н а и л ә. Нык яратканын күрсәткән бит инде. Әллә кайчангы вакыйгада казынып утырма. Син менә бу егет турында күбрәк сөйлә миңа.

А л с у (*елмаеп*). Бик әйбәт егет.

Н а и л ә. Башта алар барысы да әйбәт, тәмле сүзле булалар. Чәчәк бәйләмнәре бүләк итәләр. Аннары... Кем белән йөрүеңне без гел белеп торырга тиеш. Үзе монда килеп кермәсә, бу егетнең барлыгын белми дә йөрер идек әле. Тормыш иптәшеңне табу җиңел түгә-е-ел.

А л с у. Иң мөһиме – тормыш иптәшең собственник булмаска тиеш. Сина үз милке итеп карама-сын. Хыянәтче булмасын.

Н а и л ә. Актарына башласаң, хыянәтләр күп төрле була. Хыянәт – башка кеше белән йоклау гына түгел әле ул.

А л с у. Килешәм. Үз-үзең хыянәт итү дә бар бит әле.

Н а и л ә. Анысын һәркем үзегенә белә.

А л с у. Юк, андый хыянәт тә башкаларның күңеленә жәрәхәт ясый ала. Бала жанлы булмаган килеш, балаларны ярата белмәгән килеш, мине детдомнан алдыгыз. Миңа бала чактан ук үзегезнең әйберегез итеп карадыгыз. Шуның өстенә, асрамага алып, ятимлектән коткардык дип тукулдыйсыз. Минем кемнәр белән аралашуым, кемнәр белән очрашуым да үзегезнең киләчәгегез өчен борчулудан бит.

Н а и л ә (*кызып*). Ник сөйләшеп утырам шушының белән, тел әрәм итеп! Ай-яй, авыр кеше син.

А л с у (*тыныч кына*). Сөз тәрбияләдегез бит мине.

Н а и л ә. Әйе. Кызганычка каршы.

А л с у. Сине әле яңа тетрәнү көтә. Әмма минем тарафтан түгел.

Н а и л ә (*сагаеп*). Нәрсә әйтмәкче буласың?

А л с у (*текәлен*). Син Азатка игътибар белән карадыңмы? (*Тиз генә чыгып китә*.)

Наилә уйга кала. Кинәт коты оча. Йөгереп барып, тәрәздән карый. Илфатка барып, карап тора. Уятырга тели, әмма кире уйлый. Үзен кая куярга белми.

2

Казан. Д а м и р ә гөлләргә су сибә. А з а т кайтып керә.

Д а м и р ә. Кайтып та життәңме? Таптыңмы, күрдәңме, тапшырдыңмы?

А з а т (*кашларын жымырып*). Әни, берьюлы житмеш дүрт сорау бирмә инде. Бардым. Таптым. Фа-

тирларына кердем. Алсуны күрдем. Телефонны тапшырдым.

Д а м и р ә. Нишләп кәефсез соң син?

А з а т. Әллә тагы.

Д а м и р ә. Сөендеме?

А з а т. Бик нык курыкты ул, никтер.

Д а м и р э. Әти-әнисе өйдә идеме?

А з а т. Барысы да өйдә иде.

Д а м и р э. Ниндирәк кешеләр?

А з а т. Алсудан башка миңа анда бүтән беркем дә ошамады.

Д а м и р э. Нишләп алай? Алсуга карагач, гаиләләре затлыдыр дигән фикер туды.

А з а т. Затлылык ничек соң ул?

Д а м и р э. Сүз белән аңлатып булмый торган төшенчә.

А з а т. Мин аларда, килеп керү белән үк, ниндидер төкселек тойдым. Әнисе балигъ булмаган үсмерләр белән эшләрчә дознавательгә охшаган.

Д а м и р э. Әтисе ниндирәк кеше?

А з а т. Әтисе – энә шул балигъ булмаган үсмер сыман. Исеме минем әтинеке кебек икән – Илфат.

Д а м и р э. Ничегрәк яшиләр? Жиһазлары баймы?

А з а т. Гади фатир. Әйтәм бит, төкселек хөкем сөрә анда. Фатирларының жаны юк. Алсу – аларның кызы, димәссең. Үзара мөнәсәбәтләре дә әллә нинди...

Д а м и р э. Гаилә булгач, төрлечаклары буладыр инде.

А з а т. Алсу синең турыда мәкаләне кайчан яза соң инде?

Д а м и р э. Әле тагын очрашырга кирәктер. Эш урынына килер. Тиз генә язылмыйдыр ул.

А з а т. Ул бит журналистка түгел икән. Экономистка укый.

Д а м и р э. Үзе әйттеме?

А з а т. Үзе түгел шул. Әнисе әйте. Алсу шул чакны каушап төште. Алдаган бит ул сине. Журналистка түгел ул.

Д а м и р э. Кем булса да ярый. Бик инсафлы, бик матур кыз.

А з а т. Нишләп син аның мәкалә язарга жыенуына ышандың?

Д а м и р э. Ышанасым килде. Ул миңа әйтте журналист түгел икән. Күңелемә хуш килде ул кыз. (*Паузадан соң.*) Беләсең килсә, аларның кызы түгел ул. Аны өч яшендә детдомнан асрамага алганнар.

А з а т (*көлемсерән*). «Әйтәм жирле, Хәсән чирле – хатыны кыйнаган икән.» Әйттем бит, аларның кызына охшамаган, дип. Минне озата чыккач: «Мәкаләне барыбер язам», – диде ул. Язачакмы, ничек уйлыйсың?

Д а м и р э. Белмим.

А з а т. Журналист булмача, ничек язар икән соң ул?

Д а м и р э. Син менә бу мәкаләне укый тор, улым. (*Алсу алып килгән хатны алып, Азатка бирә.*) Күп еллар элек язылган.

А з а т (*хатны кычкырып укый*): Исәнме, Дамирә!

Хушлашканыбызга төгәл биш ел узды. Хушлаштык, әмма күңелемдә син мәңгегә калдың, ахрысы. Сиңа булган мөхәббәтем, жыргагы кебек, сүнми дә, сүрелми дә. Соңгы вакытта сине ныграк сагына башладым. Безне аерган теге күңелсез вакыйга да карашым үзгәрдә кебек.

Мин өйләндем дә, күптән түгел аерылыштык, озак тормадык. Ярый әле балабыз булмады. Ятим үсәр иде. Сине яраткан кебек, башка беркемне дә ярата алмам шикелле тоела башлады.

Мин сине гафу иттем. Ул вакытта ук гафу итәргә тиеш идем мин.

Ләкин син дә мине аңла инде һәм аңлагансыңдыр дип уйлыйм – ул вакыйгада мине батырырга маташуың миңа бик каты удар булды бит. Араны өзәргә ашыкмаска иде миңа. Тынычланырга кирәк иде башта. Ул очракта, бәлки, хәзер бергә булыр идек.

Сине бик күрәсем килә. Очрашырга иде. Инде ирен, балаларың бардыр, бәлки.

Ә мин сине сагынам. Сине югалтуым – ниндидер ахмаклык аркасында килеп чыккан хата дип саныйм.

Очрашырга иде. Күптән бер-беребезне күргән юк бит.

Мин, сезнең район үзегенә шалтыратып, адресыңны белештем. Чалымның шәһәр поликлиникасында эшлисең икән.

Бик ямансу, соңгы вакытта яшәүнең ямен табалмыйм.

Синнән җавап хаты көтәм.

Исәнлек-саулык теләп, сине сагынучы һәм элеккечә яратучы Илфат.

А з а т (*аптыран*). Нәрсә бу? Кем бу? (*Диванга барып утыра.*)

Д а м и р ә. Кайчан да булса син барысын да белергә тиеш бит инде, улым.

А з а т (*хатның ахырына карап*). Датасына караганда, миңа бу хат язылган вакытта дүрт яшь тирәсе булган. Әле эти исән идемени?

Д а м и р ә. Ул хәзер дә исән.

Пауза.

Д а м и р ә. Күптән сөйләргә теләгем бар иде. Оялдым. Минне битәрләрсең, этисез үскәнең өчен мине гаепли башларсың дип курыктым.

А з а т. Сине нәрсәдә гаепләп булсын икән?

Д а м и р ә. Бар инде гаеп, бар. Хәзер, берәз хәл алгач, барысын да сөйләрмен.

Дамирә, күз яшьләрен яшерергә теләп, йокы бұлмәсенә китә. Азат, хатны өстәлгә куеп, әнисенә иярә. Сәхнә караңгылана.

Сәхнә яктырганда, Азат телевизордан спорт каналын карап утыра.

Ишек кыңгыравы зеңгелди. Азат ишекне барып ача. Бусагада А л с у пәйда була.

А з а т (*шатланып*). О-о-о, Алсушка-помпушка! Алсушка-пташка! Сәлам!

А л с у. Сәлам! Дамирә апа өйдәме?

А з а т. Әни бергә эшли торган бер апа белән аларның дачасына киттеләр. (*Кыланыбрак.*) Нишлиләрдер алар анда, белгән юк. Эчеп яталардыр инде. Шуңа кайгырып утыра идем әле. (*Рәхәтләнеп көләләр.*)

А л с у. Ну, шаярып сөйләшергә яратасың инде.

А з а т. Әни әйтте бит инде сиңа – мин чибәр кыз янында автоматически күп һәм шаярып сөйләшергә тотынам. (*Түргә узалар.*) Тагын берәр әйбереңне оныткансыңмы, әллә мине сагынып килдеңме?

А л с у (*туры карап*). Дөресен әйтимме?

А з а т. Дөп-дөрес сүз кызык булмый. Берәз су кушсаң да ярый.

А л с у. Сине күрәсем килде.

А з а т. Бик матур җавап! Мин үзем дә сине инде сагынырга өлгердем. Әйдә, хәзер утырып, мәкалә язабыз. (*Көлә.*)

А л с у (*көлеп*). Әйдә.

А з а т. Үзәбез турында язабыз.

А л с у. Кызык булыр микән соң үзәбез турында?

А з а т. Кызык килеп чыкмаса, ертып ташларбыз.

А л с у (*җәңгиләнәп*). Дамирә апа берәр сер ачмадымы сиңа?

А з а т. Ачты.

А л с у. Нинди серне?

А з а т. Ничә сер бар иде соң?

А л с у. Бер генә.

А з а т. Өйө, мин беләм хәзер – өч яшендә сине детдомнан алганнар.

А л с у. Тагын?

А з а т (*кинәт моңсуланып*). Мин барысын да беләм, Алсу.

Пауза.

А л с у. Әтиң исән... Якынлык тоймадыңмы?

А з а т. Юк.

А л с у. Тизрәк очрашып, иркенләп сөйләшсәң теләмисеңме?

А з а т. Өлөгә юк. Бераз вакыт үтсә инде. Очрашырбыз, күрешербез.

А л с у (*уйга калып*). Белмим нигә, синең аларныкы булуыңны теләмим.

А з а т. Ничек инде? Үзәң бит моннан унтугыз ел элек язылган хатны күтәрәп килгәнсең.

А л с у. Ә мин моны нинди омтылышым белән эшләгәнәм-не үзем дә аңламыйм. Тарсудагы вакыйга ничек тәэсир итте?

А з а т. Әнине кызгандым.

А л с у. Ничек уйлыйсың, кайсысында күбрәк гаеп?

А з а т (*үтә җитди кыяфәт белән*). Минем дөньяга килүемдәме?

А л с у (*читенсенеп*). Гафу ит, мәгънәсез сорау бирдем.

А з а т. Мондый гүзәл кыз мәгънәсез сораулар бирсә дә ярый. (*Елмая.*)

А л с у. Миңа ачуланмыйсыңмы?

А з а т. Ачуланам.

А л с у. Ни өчен?

А з а т. Чибәр булганың өчен. (*Көлә.*) Кая, фотога төшерим әле үзәңне. (*Алсуны телефонына төшерә.*) Әти белән әнинең бергә төшкән фотолары юк. Әнидән сораган идем, ачудан ертып ташладыңмы әллә дип. Юк, төшкәнебез булмады, диде.

А л с у. Алар егерме көн шулхәтле бәхетле булганнар, мәңгә бергә калырбыз, фотосурәтләрнең кирәге юк, кирәк булса, теләсә кайсы вакытта төшә алабыз дип уйлаганнар.

А з а т (*киерелеп*). Мин бүген ирекле. Өйдә, урысча әйтмешли, пошли гулять!

А л с у. Кая барабыз?

А з а т. Кая телисең.

А л с у. Син кая телисең, шунда барыйк.

А з а т. Бездә телефоныңны, сумкаңны, яулыгыңны, тагын кайбер әйберләреңне онытып калдыр әле, яме. Син кайтып киткәч, Актүбәгә барып, сине күрергә сәбәп булачак.

А л с у. Анда барырга сиңа хәзер җитдирәк сәбәп бар.

Бер-берсенә якын килеп, тып-тын карап торалар.

3

Актүбә. А л с у өйгә кайткан. Диванда йөзтүбән ята. Н а и л ә керә.

Н а и л ә. Кайткан... Күпме китә-кайта йөрергә була!

А л с у (*торып утыра*). Шуны уйлап куйдым – кайбер кешегә бәхет көтмәгәндә килә, ә ул аңа лаеклы булмаسا мөмкин.

Н а и л ә. Лаеклы булмаса, бәхет аңа килмәс иде.

А л с у. Бәхеткә лаек булмаган

киләш, бәхет килсә, барыбер озаң бәхетле була алмыйдыр ул.

Н а и л ә. Соңгы вакытта артык акыллылана башладың.

А л с у (*көлемсерәп*). Үзем дә сизәм мин аны.

Н а и л ә. Син аны ничек таптың?

А л с у. Кемне?

Н а и л ә. Азатны.

А л с у. Эти күптән хат язган булган. Әмма жибәрмәгән. Башта шул хатны таптым. Шул хат буенча Дамирә апа белән Азатны таптым.

Н а и л ә. Ә башта безнең белән киңәшләшсәң килмәдеме?

А л с у. Юк.

Н а и л ә. Син бит моны да бездән үч алыр өчен эшләдең.

А л с у. Аның карауы, хәзер Азат әтисе исән икәнне белә. Нинди үч алу?! Минне гаепләргә генә торасың син. Йә кирелектә, йә эгоизмда. Син дә гел үзең турында гына уйлыйсың. Кешеләр бер-берсен табуда да үзең карата хилафлык көтәсең.

Н а и л ә. Шушы хәтле жанбиз-дергеч булырсың икән.

А л с у (*коры гына*). Сезнең тәрбия.

Н а и л ә. Геннарга салынган сыйфатларны тәрбия дә, табигать тә бирми.

А л с у. Әтиңең сүзен кабатлайсың. Ә әтигә кадәр күп еллар элек бу фикерне бер бөөк кеше әйткән. (*Йомшара*.) Әни, талашмый торыйк. Хәзер Азат килергә тиеш.

Н а и л ә (*сискәнен*). Мондамы?

А л с у. Әйе.

Н а и л ә. Тагын безгә әйтмичә генә. Син чакырдыңмы?

А л с у. Үзе килергә тели.

Н а и л ә. Ник килә?

А л с у. Әтисе янына.

*Ишек кыңгырауы чылтырый.
Алсу йөгереп барып, ишекне ача.
А з а т керә. Зур чәчәк бәйләме
тоткан.*

А з а т. Исәннәрсезсез!

Н а и л ә. Исәнмесез.

А л с у. Исәнме, Азат. Уз әйдә. (*Чәчәкләрне алып, вазага куя.*)

Пауза. Шактый вакыт бер-берсенә карап дәшмичә утыралар.

А з а т. Юлларны ремонтлыйлар. Озак килдем.

Н а и л ә. Әйе, озак. Бик күп еллар узды син килеп житкәнче. Элегрәк кайда идең соң син?

А л с у. Һәрхәлдә Камчаткада ук түгел. Казанда гына.

И л ф а т кайтып керә.

А з а т. Исәнме.

И л ф а т (*каушан*). Исәнме.

*Наилә, Алсу әкрән генә йокы
бүлмәсенә кереп китәләр. Азат
белән Илфат шактый вакыт дәш-
ми утыралар.*

И л ф а т. Мин синнең барлыгыңны белмәдем.

А з а т. Мин дә син исәндер дип уйламадым.

И л ф а т. Әниң белән ничек аерылуыбыз турында ничегрәк сөйлим икән...

А з а т. Мин барысын да беләм.

И л ф а т. Белүен беләсендер... Мин ниләр кичергәнәмне, ул вакыттагы халәтемне аңлатырга теләм.

А з а т. Ә мин аңлыйм.

И л ф а т. Бәлки, син дәрәс аңламыйсыңдыр. Һәркемнең үз дәрәс-легә була.

А з а т. Дәрәслек бер генә була түгелме?

И л ф а т. Хакыйкать бер генә. Дәрәслек үзгә булырга мөмкин.

А з а т. Мин сине бөтенләй башкача күз алдыма китерә идем. Камчаткада, таулы-ташлы жирдә, бер олы гәүдәле ир-егет, жылкәсенә мылтык асып, әкрән генә атлый. Аюлардан сакланыр өчен. Яр буенда кораб тора. Шул корабта ул диңгезгә чыгарга тиеш...

И л ф а т. Өлбәттә, миндә гаеп бар... Әмма Дамирә...

А з а т (*кырт кисеп*). Син аптека тирәсендәге вакыйга турында әйтмәкче буласыңмы?

И л ф а т. Әйе.

А з а т. Әниң исемен телгә алу белән синең акланырга теләгәнәңне сиздем. Хаклы кеше кат-кат акланмый ул.

И л ф а т. Кат-кат дип... Мин бит әле бу турыда сиңа беренче тапкыр сөйләмәкче идем.

А з а т. Моннан унтугыз ел элек язган хатыңда укыдым инде мин аны. Әни дә сөйләде.

И л ф а т. Ул хатны мин җибәрмәгән идем бит.

А з а т. Алсу алып килде.

И л ф а т. Әһә, әһә, эһем-эһем... Ни... (*Елмаерга тырыша*). Менә сиңа мә. Шушындый улым бар икән бит минем. Ә мин белмичә ятам монда. (*Кычкыра*.) Наилә! Алсу! Чәй эзерләгез әле тизрәк!

Наилә, Алсу табынга ризык куялар, чәй кайнаталар.

А з а т. Син мине юк дип йөргәнсең инде алайса? (*Көлеп куя*.)

И л ф а т. Син шатмы соң мине табуыңа?

А з а т. Әле хәзер әйтә алмыйм. Аңлатып булмый торган хисләр кичерәм. Әнием моңа шатмы, юкмы – менә шунысы мөһим миңа.

И л ф а т. Ата белән улы очрашканга шат булыр дип ышанам.

Син аптекадагы вакыйга турында тыңларга теләмәдең... Дамирә миңа үзе алдан гаиләләре турында, үги әтисе турында әйткән булса... (*Дулкынлана*.) Йөкле икәннен ник алдан ук әйтмәгән миңа. Тотты да: «Ачкычны бир-

мәдем, үзе кәргән, аптеканы җимәргән...» – дип...

А з а т (*Илфатның сүзен бүлөп*). Ярый, миңа кузгалыр вакыт.

Н а и л ә. Ө чәй?

А з а т. Вакыт юк. Алсу, әйдә.

Илфат өнсез калып утыра.

Н а и л ә. Алсу, ә син кая?

А л с у. Казанга. Без Азат белән иртәгә концертка барабыз. Билетлар алынган инде. (*Чыгып китәләр*.)

А з а т. Сау булып торыгыз.

Н а и л ә. Сау булыгыз.

Илфат шактый вакыт башын салындырып утыра.

И л ф а т (*хәлсезләнеп*). Минем белән сөйләшәсе килмәвеме бу?..

Н а и л ә. Күңелем сизгәни аны. Бу кыз безгә бәхет алып килмәде.

И л ф а т (*уйга калып*). Бәхетне китереп бирмиләр. Аны барып алырга, яулап алырга, аның өчен көрәшәргә кирәк.

Н а и л ә. Син дә артык акыллы-лана башладың.

И л ф а т. Минем яшь тә бар бит инде.

Н а и л ә. Синең яшенән, акылыңнан ни файда?

И л ф а т. Гел файда эстәп яшәгән-гә файда килми сиңа. Үзең бирмичә генә, башкалардан нәрсәдер өмет итү – ахмаклык.

Н а и л ә. Сине күрергә дип түгел, Алсуны Казанга алып китәр өчен килгән. (*Еламсырак тавыш белән*.) Ник ертып атмадың син ул хатны?! Ник аны сакладың шул гомердән бирле?!

И л ф а т (*чыраен сытып*). Шаулама. Болай да баш чатнап тора.

Казан. Д а м и р э телефоннан шалтырата.

Д а м и р э. Юл уңаеннан, ипи, кетчуп, сөт алыгыз. Өйдә мин, өйдә. (Телефонын сүндерә.)

Дамирә күтәрәнке кәефтә. Жыр шыңшый-шыңшый, шкафтагы әйберләргә тигезләп йөри. Ишек кыңгыравы зеңгелди. Дамирә ишектен ача, бусагада И л ф а т пәйда була. Ябык гәүдәсендә иңбашлары салынып төшкән пинжәк, тезләргә алга чыккан чалбар. Йөзәндә курку катыш каушау күренә.

И л ф а т. Исәнме, Дамирә.

Д а м и р э. Исәнмесез. (Танымый тора.) Илфат түгелме соң син?

И л ф а т. Әйе, Илфат мин. Мөмкинме?

Д а м и р э. Кер.

Бер-берсенә карап торалар.

Илфат нык каушый.

И л ф а т. Менә... килергә булдым.

Д а м и р э. Утыр. Синме соң бу? Мин бит сине танымый тордым. Ник бу кадәр картайдың?

И л ф а т. Тормыш шундый, күрәсең. Син дә нык үзгәргәнсең, әмма барыбер чибәр. Яшь чакта бер төрле матур идең, хәзер башкача күзәл. Ничек болай саклана алдың?

Д а м и р э. Үземне сакларга тырыштым. Улымны үстерергә, аякка бастырырга кирәк булды бит.

И л ф а т. Күптәнге хатым барып житкән икән сиңа.

Д а м и р э. Әйе, укыдым мин аны.

И л ф а т. Моннан күп еллар элек язылган, әмма хәзер дә шул ук сүзләргә әйтә алам сиңа.

Д а м и р э (көлемсерәп). Хатыңда шул кадәр күп хата.

И л ф а т. Мин бит рус мәктәбендә укыдым. Татарча хаталы язам инде.

Әйе, хаталар күп. (Карлыккан тавыш белән.) Хәреф хаталары нәрсә ул... Тормыш хаталары белән чагыштырганда. (Текәлеп карый.) Эчтәлегә ничек тәэсир итте соң?

Д а м и р э. Дөрәсен әйткәндә, хатта хисләреңнән өскәрәк эгоизмның колакалары чыгып тырпаеп торган шикелле.

И л ф а т. Иң зур хатамны аңлата алганмынмы соң хатта?

Д а м и р э. Аңлаткансың шикелле. Әмма, әйтәм бит, эгоизмның алга сөргәнсең. Азатның фикере дә шулай.

И л ф а т. Аңа да укыттыңмыни?

Д а м и р э. Укыттым.

И л ф а т. Укымаган кеше калмады инде.

Д а м и р э. Их, Илфат, Илфат. (Илфатны җентекләп күзәтә.) Моннан егерме дүрт ел элекке Илфатмы соң син, ышанырлык түгел.

И л ф а т. Бик күп вакыт узды бит. Нишләп син миңа хәбәр бирмәдең? Улым барлыгын хәбәр итмәдең? Адресымны белә идең бит.

Д а м и р э (авыр сулап). Баштарак теләгем бар иде. Базмадым. Үземне сиңең алда гаепле итеп тойдым. Аннары классташымның апасы ярдәмә белән Казанга килеп урнашкан, тормыш бөтереп, суырып алды да... (Тавышы кыюлана, көрәя.) Тора-бара, яши-яши ул вакыйгага башка күзлектән карый башладым. Улым үсә торды. Үземдәге гаеп хисе кими барды. Ә син язган хатыңны да почта ящигына салырга көч тапмагансың. Шундый сүзләр язгансың, әмма хатыңны жибәрмәгәч, ул сүзләргә ышанырлыкмы соң?

И л ф а т. Мин сине табармын, очратырмын дип ниятләнеп йөрдем.

Д а м и р э. Тапмадың да, очратмадың да.

И л ф а т. Син кичер инде мине. Мин дә башка күзлектән карыйм хәзер ул вакыйгага.

Д а м и р э. Элегрәк, әле Азат бәләкәй чакта сине гел искә ала идем дә, шул каһәр суккан вакыйганың әллә нинди вариантларын уйлый идем. Сине үзем белән күрше авылга алып барасым калган дип тә... Йөкле икәнәмне алданрак әйткән булсам, бәлки, башкачарак килеп чыгар иде дип тә үземне битәрли идем...

И л ф а т. Мин дә тегеләй итәсе калган, болай эшлисе калган дип, әллә нинди уйлар белән йөрдем.

Д а м и р э. Рәхмәт сиңа егерме көнлек уртақ бәхетебез өчен. Рәхмәт газиз улым барлыгы өчен. Шулай язгандыр инде.

И л ф а т. Миннән берәр ярдәм кирәкме?

Д а м и р э. Юк, кирәкми. Син үзең ярдәмгә мохтаж кешегә охшагансың. Үзеңнең дә тормышың жиңел түгел, беләм.

И л ф а т. Ничек яшәгәнәмне дә беләсеңме?

Д а м и р э. Беләм, беләм. Хәтта хатыныңның сиңа хыянәт иткәнән дә беләм. Хыянәт итү бар инде ул, монда гажәпләнәсе юк. Әмма һаман шуның белән яшәвең гажәп. Ни өчен гажәп тоела – син мине, яраткан кешегә, синнән авырга узган кызы кичермәдең, ташладың. Ә үзең хыянәтче белән яшисең. *(Көлә.)*

И л ф а т. Без Азат белән... улым белән уртақ тел таба алырбызмы, ничек уйлайсың?

Д а м и р э. Табып карагыз. Мин каршы түгел.

И л ф а т. Бик акыллы, көчле егет-

кә охшаган. Сәламәтлек буенча сиңа охшаган. Анысы әйбәт.

Д а м и р э. Аллага шөкер. Берничә елдан Казан читендә йорт салырга хыялланып йөри.

И л ф а т. Вакыт үзенекен итә... Азат затлы егет булып үсеп житкән.

Д а м и р э. Аллага шөкер. Сөбхалла. Тырыштым. Тренерларына да чиксез рәхмәтлемен. Биш яшеннән көрәш секциясенә бирдем. Этисе бирәсе тәрбияне тренерлардан алды. Чын ир-егет булды.

И л ф а т. Әйбәт булган, әйбәт булган.

Д а м и р э *(моңсу елмаеп)*. Сиңең белән очрашуымны күз алдыма китерә идем. Очратсам, һушсыз калырман, эреп китәрмен, яшьлектәге хисләр уяныр дип уйлый идем. Менә очраштык. Бөтенләй башка тойгылар кичерәм.

И л ф а т. Мин дә башкачарак күзаллаган идем очрашуыбызны. Берәр кешең бармы... яраткан кешең димме?..

Д а м и р э. Сиңа нигә инде аны белү? Ир-ат игътибарына кытлык кичергәнәм юк.

И л ф а т. Шулайдыр шул... Әнә бит син нинди... яшь егетләр дә гашыйк булырлык.

Д а м и р э *(тирән сулыш алып)*. Егерме дүрт ел буге, һәрберебез үз тормышы белән яшәгәндә, сине сагынам, һаман яратам кебек иде... Сиңа да шулай тоелгандыр, бәлки. Менә очраштык. Ул мәхәббәт, ул сагыну юк икән бит инде – сизәсеңме? Күрәсең, асылда һәркем үзең яшьлеген, үзең хисләрен генә сагына һәм ярата.

И л ф а т. Син акыллы кеше булып чыктың, Дамирә.

Д а м и р э. Тормыш бирә ул белемне. Егерме көн бәхетле булдык. Ул егерме көн безнең өчен – мәңге-

лек. Азатның балалары туар, нәсел дэвам итәр... Безнең дэвамыбыз булчак. Ә синең белән минем арадагы жимерек аптека киләчәк буыннарга кызык та, кирәк тә булмаячак.

А з а т белән А л с у кайтып керәләр. Алсуның кулында чәчәк бәйләме.

Д а м и р э. Менә, балалар да кайтып житте.

Пауза. Шактый вакыт тып-тын утыралар.

И л ф а т (*ни әйтергә белмәгәч*). Мин бик шат... Мин белмәдем...

Д а м и р э. Ничек булган, шулай булган. Ничек булчак, шулай булсын. Кайвакыт бәланең азагы да яхшы була бит. Сабырлык, түземлек белән кичәргә кирәк ул авырлыкларны. Шул чагында бәхет насыйп була. Кайгылар да тикмәгә килми кешегә.

И л ф а т. Азат, син безгә гел килеп йөр. Шалтыратып тор.

А з а т. Ярар.

И л ф а т. Мине аңларсың, ачу тотмассың дип ышанам.

А з а т. Алсуны детдомнан алып үстергәнәгез өчен рәхмәт.

А л с у. Бәлки, сәер яңгырар... Тарсуда андый күңелсез вакыйга

булмаса, без Азат белән бер-бере-безне бу дөньяда тапмас идек, бәлки.

И л ф а т. Әйе, кызым, сәер яңгырады.

Д а м и р э (*елмаеп*). Алсу минем дә кызым инде ул хәзер. (*Тора*.) Мин хәзер чәй куям.

И л ф а т. Миңа кузгалырга вакыт. Алсу, минем белән кайтасыңдыр бит?

А л с у (*боегып*). Әйе, бергә кайтабыз.

А з а т. Мин сезне үзем илтеп куям.

И л ф а т (*Дамирәгә*). Мин бик шат... Мин бик шат. Сау бул!

Д а м и р э. Хуш!

Дамирә тәрәзәдән карап тора. Күз яшен яулык почмагы белән сөр-теп ала. Шкафтан хатны ала һәм вак кисәкләргә ертып ташлый.

Д а м и р э (*кабаланып телефонын ала, номер жсыя*). Улым! Сөз кая життегез? Казанны чыктыгызмыни инде? Син ничә сәгатьтән кире әйләнеп кайтасың? Алайса сәгать жиделәргә көтәм инде. Алсуны да үзең белән монда алып кайт! Ярый, хәерле юл! (*Телефонын өстәлгә куя. Елмая.*)

Музыка.

Тәмам.

*Дюссельдорф – Мюльхайм-ан-дер-Рур – Казан,
2021 ел.*

Ләйсән
Кәшфи

УТ ӨСТЕНДӘ БИЮЧЕЛӘРДЕР БЕЗ...

Рәхмәт сиңа, язмыш!

Рәхмәт сиңа, язмыш, шөкер, Аллаһ,
Ничек мине шулай саклый алдың?
Абынмыйча йөрер идем микән,
Алдан язылмаса һәрбер адым?

Шулай тыйнак яшәр идем микән,
Алдан сызылмаса минем сукмак?
Кем йөр(е)де ялгыз төн гизгәндә,
Ил гизгәндә шулай мине саклап.

Уйларымны саклап, гамәлемне,
Ялгышлардан гөнаһ-мәсхәрәдән.
Тайгак юлга басып, яшылек белән,
Кара чоңгылларга тәгәрәүдән.

Ө бит мин дә хыялый кыз идем,
Төрәнмәгән кара пәрәнжәгә.
Мин канатлы идем, язмышкаем
Күтәргәндә төрле дәрәжәгә.

Болытлардан болытларга ыргып,
Рәхәтләнәп гиздем хыялларны.
Максатларга уктай атылганда
Мине беркем тотып тыялмады.

Курчалаучы упкын-сазлыклардан,
Гел саклаучы
Бозык-азгыннардан,
Рәхмәт сиңа, язмышкаем, диям,
Башларымны жиргә кадәр иям.

Ләйсән КӘШФИ (1966) – шагыйрә, филология фәннәре кандидаты. «Авыл кызы», «Бәхеткә юл» һ.б. китаплар авторы. Уфада яши.

Ут өстөндө бию

Минем чуар, ихлас күңөлемдө
Берзаманны болыт куерса,
Аптырама –
Үткәннәрнең кара шәүләсе ул,
Шул чакларга кабат юл булса,
Кайтмас идем мин ул мизгелләргә,
Кайтсам,
Үлөп кенә калыр идем лә.
Бүгөнгә житә алмас идем,
Яшәү белән үлөм чигендә.
Язмыштырмы, үзем ябыштыммы,
Тырнаклардан кара кан акты,
Акылымны жуяр чиккә житеп,
Дошманымны үлөп яраттым.
Күзләремә көлөп карады да,
Үлөм карарына кул куйды,
Һәм этәрде төпсөз упкыннарга –
Ми кайнады, акыл суелды.

Бу мәхшәргә шаклар каткан күзләр,
Шартлар чиккә житте, йа Раббым.
Әллә мине шушы тетрәнүләр
Өчен генә, Раббым, яраттың?
Илаһ мине шунда ташламады,
Сабыр канатларын көйдерде.
Упкыннарга очып барган жирдән
Мине бүгөнгә китерде.
...Әгәр минем көлөч йөзләремдә
Кинәт күрөп калсаң болытлар,
Битәрләмә мине, кара йөз, дип,
Тәмсөз тел, дип,
Шуны онытма:
Кеше язмышлары – төпсөз дәрәя,
Өстө – көзгә, асты – гарасат.
Ут өстөндө биючеләрдер без,
Әгәр шулай әйтү яраса.

Туган йортка кайтам

Кеше гомере житез елга кебек,
Кеше гомере бары бер тотам.
Шул гомерне озынайтмак булып,
Кайтып барам туган йортыма.

Бер утырып кайнар чәй эчсәм дә,
Өнкәйләрне искә төшереп,
Яшәремермен төслә, шундый чаклар
Балачакка әйди кешене.

Мәшәкәтләр тормыш чоңгылыннан
Котылыплар торыйм бер ара.
Туган йортта жаннар тугарыла,
Туган йортта гомер озая.

Жаным-тәнем, рухым савыксынга
Дөньяларым онытып, ял алсам,
Картлык, бәлки, эзләп таба алмас,
Туган йортта торып калалсам.

Язмыш йөзеге

Кеше язмышлары кирәк түгел,
Бик кадерле миңа үз йөгем,
Яшьлегемдә таман сайлангандыр
Бармагыма кигән йөзегем.

Алтын түгел, гәүһәр кашлы түгел,
Көмеш түгел, түгел тимер дә,

Аллаһ язган язмыш йөзегенә
Тугры булып калдым гомергә.

Кулларымны өткән чагы булды,
Кулларымны үпкән чагы булды.
Ялгыш шуып төшкән чагы булды,
И, авызлар пешкән чагы булды.

Башка язмыш миңа кирәк түгел,
 Мең шөкерем – ачы, татлысына,
 Мең шөкерем – шикәр, камчысына,
 Нәфрәт булмас яшем тамчысында.

Маңгаема шулай язылгандыр,
 Нык сынады минем түземемне.
 Ничек булган, шулай кабул итәм,
 Бик кадерлим язмыш йөзегемне.

* * *

Бер генә шигыр сөйләргә –
 Артыгы мөмкин түгел!
 Бер шигырьдә үл дә терел,
 Тамчыңа кадәр түгел.
 Дөнья баскан иннәремә,
 Күрчә, канатлар үскән.
 Юшкын каткан йөрәгемә
 Сандугач жыры күчкән.
 Гүя Жирнең кендегендә
 Шагыйранә сүз алам.
 Сезнең якты карашлардан
 Күңелдә боз кузгала.
 Елар идем, күз яшемнән
 Су басар дөньягызны.

Жәясе тартылган укның
 Халәтен тоясызмы?
 Көләр идем, туктый алмам,
 Тау ишәр кайтавазлар.
 Сөюне сорамагыз да,
 Чатнап ярылыр язлар.
 Пәрәнжәләр каплап яшим,
 Жанымны саклап яшим.
 Сабырлык фәкать Аллаһтан
 Тик шуны аңлап яшим
 (Догалар ятлап яшим).
 Шагыйранә күңелемдә
 Кайнап тора вулканнар.
 Чыдамый чәчелер идем,
 Ярый әле иман бар.

* * *

Билгә кадәр сакал үстер,
 Түбәтәй ки, намаз уky.
 Ураза тот, гыйбадәт кыл,
 Калсын ашау, калсын йокы.
 Корбан чалдыр, әулиядан
 Дога кылдыр нигезең.
 Амин. Аллаһ кабул итсен,
 Тик син кара үз-үзең.
 Тик син кара көзгеләргә:
 Ак сакалың, кара йөзең.
 Ничек сине жир йотмаган?
 Күр син: Раббың ничек түзем!

Узган юлың кан-яшь тулы,
 Корган ояң туздыргансың.
 Явызлыкта, кансызлыкта
 Фиргавенне уздыргансың.
 Балаларның күз яшьләре
 Кипмәгән бит яңагыңда.
 Хәнжәрәңне кадагансың
 Жаннарына яңа гына.
 Хажга да бар, беләсең бит,
 Кичерүче Раббым Аллаһ.
 Тик шуны бел! Син рәнжеткән –
 Кичерергә тиеш алдан.

Мәсхәрә

Сынаулары азмы бу дөньяның –
 Әле бозы ява, әле таш.
 Таңнар атмый кайчак, көннәр тумый,
 Айсыз төннәр тора бертоташ.

Ак фәрештә диеп сокланганың,
 Кара уклар кадый йөрәккә.
 Мең өзелеп, мең ялгангач, әрнеп,
 Язмыш яшәү жаен өйрәтә.

Башны ташка бәрмибез лә, шөкер,
 Пәйгамбәрләр юлы – сабырлык.

Жан-иманга тамырланган ныклык –
Ходай үзе таңнар калырлык.

Төн карасын ярып яралганбыз,
Таңны көткөн нәфис гөл булып.
Кара давылларны ияrlәрлек
Илаһи хис тора ургылып.

Күңеллөрдә мөлдерәмә шөкер,
Ни күрсәк тә – Аллаһ хозуры
Безгә Жирдә яшәү хакы биргән,
Мактауларның Аңа иң зуры.

Калтырасын дин битлегә кигән
Шайтан тозагының корбаны.
Тәмулларга сөйри тәкәбберлек,
Тынын каплый хәрәм юрганы.

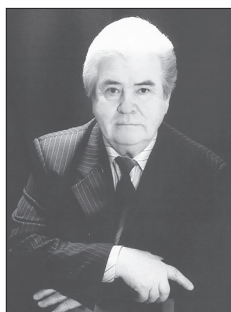
Иблис кайтып килә, көлә-көлә,
Кемгә – сынау, кемгә – мәсхәрә.
Сынуларга сынмабыз ла, Раббым,
Мәсхәрәдән сакла өстәрәк.

Безнең гомер

Көзләр килә инде, көзләр килә,
Елак яңгырларга ияреп.
Безнең гомер бары бер жәй генә,
Бары бер жыр гына диярлек.
Безнең гомер – бары бер жыр гына.
Каян табыйк матур сүзләрен?
Үткәннәрне якты моңга чорнап,
Каршы алыык гомер көзләрен.
Саф сөюләр, матур хатирәләр
Үрелсеннәр гомер жырына.
Зар-моң белән жырны ямьсезләмик,
Кайгы-хәсрәт кушмыйк моңына.
Безнең гомер бары бер жәй генә,
Һәр мизгеле – үзе бер гомер.
Матурлыкка гашыйк безнең күңел,
Яшәп туймас идек барыбер.

Редакциядән:

Бу айда каләмдәшебез үзенең гомер бәйрәмен билгеләп үтә. Аны юбилее белән котлыйбыз, саламәтлек, укучыларын яңа әсәрләре белән шатландырырлык иҗат уңышлары телибез.

Марсель
Бакиров

ИТЕК

ХИКӘЯ

Сәлимжанның унынчы көн инде баш күтәрми эчү белән жәфаланган вакыты. Малаеның «кубышка»сында жыелган тиеннәрен кушып, көчкә юнәтеп кайткан шешә дә бушады. Ә эченә кереп оялаган Иблис һаман эчәргә сорый. Инде абзардагы соңгы мал да, өйдә кеше күзе төшәрлек әйберләр дә юкка чыкты. Табагач болгасаң, эләгерлек затлы пәрдә-мазар да калмады. Хәтта ничәмә еллар кулыннан төшмәгән, күпме игелек иткән галижәнап балтасын да кабат түләп алырмын әле дигән өмет белән бер чирек самогонга илтеп бирде.

Ә бит Сәлимжан әле кайчан гына авылларында алтын куллы балта остасы, азамат ир-егет иде. Үз авылларында гына түгел, якын-тирәдәге башка якларда да, аның алтын кулы тигән берсеннән-берсе саллы йорт-каралтылар бихисап. Ә инде өйләнер алдыннан булачак гаиләсе өчен төзегән өй – үзе бер мөгжиза.

Татар баеса – хатын ала, урыс баеса – чиркәү сала, диләр. Сәлимжанга да, ата-бабадан калган шул йола-гадәткә тугрылык сакларга туры килде. Әнисе үзенә ошаган һәм абруйлы гаиләдә үскән берничә авыл кызын кодалап караса да, егетнең искергән, тәбәнәкләнеп, жиргә инә башлаган өйгә килен төшерәсе килмәде. Ул яңа өй салу өчен акча юнәтү ягын карарга булды. Моның өчен авыздан өзеп, мал симертеп сатудан, шулай ук бәрәңге һәм сөт жынычылардан килгән акча гына житәрлек түгел иде. Кулы балта эшенә ятып торганлыктан, егет авылларында бура бурау, йорт-каралты төзү белән шөгыльләнүче Галиәкбәр бабайга ярдәмче булып алынды. Һәм гажәппең дә гажәбе: тиз арада бабай белгәннәрне дә узып, аннан да остарак һәм шәбрәк эшли торган балта остасы булып житеште.

Марсель БАКИРОВ (1933) – *әдәбият галиме, фольклорчы, тюрколог, профессор, Татарстанның атказанган фән эшлеклесе, Татарстанның атказанган мәдәният хезмәткәре; дистәләгән фәнни китаплар авторы. Казанда яши.*

Авыл халкы исә күрмәде түгел, күрде. Аларны, Галиәкбәр бабай белән икесен, чакырып алып эшләтә башладылар. Авылда һәм якын тарафта болар бураган һәм төзегән яңа өйләр бер-бер артлы арта торды. Сәлимжанның кесәсе дә акрынлап калынайды һәм үзләренең яшәгән «алачыгын» алмаштырырга да чират җитте.

Әтисе белән икесе мари урманыннан делянка алып, юан-юан наратларны үзләре кистеләр, өй бурасын да Сәлимжан берүзе диярлек бурады, өй күтәрәп, түбә астына кертү генә өмә ярдәмендә башкарылды.

Ә менә үтеп-сүтеп йөрүчеләрне кат-кат борылып карарга мәжбүр иткән гажәеп матур бизәклә тәрәзә йөзлекләрен Сәлимжан үзе ясады. Шулай ук бормалы-сырмалы итеп нәкышлэнгән өй кыегы бизәкләрен һәм дә төрлө төсләргә буялган, миңа да карагыз, дип кычкырып торган челтәрләр капканы да, илһамланып, үз куллары белән эшләде. Менә шунда инде утызын тутырган буйдак Сәлимжаныбызга, ниһаять, өйләнергә дә вакыт җитте.

Әмма әнисенә баласының баласын күрү, оныгын тупылдатып сөю һәм тәрбия итү шатлыгы насыйп булмаган икән – улы йорт бетергәндә генә, дәү әни булырга өметлэнгән кеше үлеп китте.

Әниләрен җирләгәч, әтисе өлгереп җиткән четереклә мәсьәләне башлап, үзе күтәрде:

– Ишеткәнәң бардыр, улым, бабайлар заманында кулыннан килгән ата кеше, өй салып һәм өйләндереп, олы балаларын башка чыгара торган булган. Төпчек ул исә картайган ата-анасын тәрбия итәргә төп йортта торып калган. Хак булса, «өйләнү» сүзе менә шуннан калган, диләр.

– Ишеткәнәм бар, әти. Тел төбәкнең кая барганлыгын сизеп торам.

– Атаңның, улым, сине өй салып өйләндерергә көче, малы җитмәде. Әниң, мәрхүмә, оныгыбызны күрәлмыйча да китеп барды. Үзәң тырыш булдың, менә дигән өй салдың...

– Өйлән димәкчесең инде, әти, шулаймы?

Ата кеше улының үзен дәрәс аңлавын жөпләп, баш какты.

– Мин иртәгәдән өйләнергә риза, – диде Сәлимжан. –Тик хәзергә күз атып йөргән кызым юк.

Бирәм дигән колына чыгарып куяр юлына, дип юкка гына әйтмиләрдер. Нәкъ шул мәлне совхоз директоры буйдак егетебезне Казандагы бер түрәнең дачасын төзешергә җибәргәнменме, әй! һәм менә шунда очратты да ул үзенең өлешенә тигән көмешен. Ничек танышып, якынлашып китүләре бүгенгедәй күз алдында.

Резеда исемле бу кыз дача салдыручы түрәнең кызы белән чәчәк утыртырга дип килгәннәр иде. Сәлимжан аларга бакчаның аргы башында, көрәккә басмыйча гына, кул белән генә этәрәп, ике-өч түгәрәк клумба ясап бирде. Шунда ул әлеге кызының астыртын гына үзен күзәтүен, бик ансат кына итеп җир казуына, алга чыгып һәм уйнаклап торган күкрәк мускулларына (егет билгә кадәр ялангач иде) сокланып карап-карап алганлыгын сизде. Хәтта иркә һәм ягымлы караш ташлап, кыз аның адресына мактау сүзләре дә ычкындырды:

– Сөзгә җир казу уен гына икән.

– Жирдә аунап үскән малай бит.

– Сез авылданмыни?

– Әйе, жирнең кадерен белә торган, аңа туендыручы итеп карый торган авыл жиреннән мин.

Шуның белән тәүге очрашу өзелде. Сәлимжанны иптәшләре чакырып алдылар. Әмма кызлар тагын һәм тагын килде, йә яңа төр чәчәкләр утыртырга дип, йә су сибәргә дигән сылтау белән дә. Һәрхәлдә, Сәлимжанга Резеда аннан ирләрчә адым ясаганын көтә, җавап хисләре уянуына өмет итә кебек тоела башлады. Чөнки кыз әле аның күлмәк төймәсен нәзек бармаклары белән боргалый, әле аның маңгай чәчләрен төзәткән булып, күңелендә бөреләнгән хисләрен сиздерә, якынаерга омтыла иде. Егет тә кызга битараф түгел, йөрәге түрәндә аны күптән көткән сөйгәнә итәргә, кочаклап алырга өнди торган ялкынлы теләк кабынды.

Сәлимжанның иртәгә инде кайтып китәр вакыты житкәнән белептерме, Резеда дус кызына ияреп, янә дачага килде. Икәве генә калгач, мәхәббәт шаукымына эләккән егет, кызының өмет һәм талпыну-ашкыну белән тулы карашын тоеп, тәвәккәлләргә, турыдан ярып салырга булды.

– Минем белән авылга кайтасыңмы?

Кызының күзләре шардай булып ачылды һәм, ничек җавап бирергә белмичә, сылукай бер минутка югалып калды. Җавап озак көттермәде.

– Кунакка чакырасызмыни?

– Сине яраткан хатыным, авыл килене итәсем килә. Тормыш көтәргә авылда яңа гына үз кулларым белән салган бик матур йортым да бар...

Резеда Сәлимжанның, нәзакәтләнмичә, турыдан ярып, ни өчен авылга чакыруын башта ук аңлаган иде. Ул, әлбәттә, бик теләп риза булды. Алар авылга кайтып төштеләр һәм бергә яши башладылар. Сәлимжан хатынын яратмады түгел, яратты. Аңа – шәһәр кызы бит – күңеле булсын дип, балта белән эшләп тапкан акчасына ювелир әйберләр бүләк итте, затлы һәм матур киём-салым алып бирде. Атналар, хәтта ай буена диярек читтә эшләргә туры килгән очракларда да, хатыны янына аңа ошаган бүләкләр алып кайта торган булды.

Әмма Резедасы авыл жирен ошатмады. Унбер сыйныфтан соң бер жирдә дә укымаганга, махсус белеме булмаганга күрә, ул монда акыл хезмәте белән бәйлә эшкә урнаша алмады. Ә инде физик хезмәтне үз итмәгәндерме, килең булып төшкән йортта мал-туар карау, көянтә белән су ташу һәм ашарга әзерләү, чүп утау һәм бәрәңге күмү кебек эшләр аның өчен авыр җәза булып чыкты. Авыл тормышына күнәгәсә һәм ире корган хужалыкны үз итеп, теше-тырнагы белән ябышып ятасы урында, ул үзен вакытлыча эшкә ялланган кебек тотты. Ә бервакыт түземлеген жуеп, эченә жыелган ризасызлыгын тышка чыгарды:

– Мондагы кара эштән энә дә тотмаган кулларымны сөял басты. Алсу йөзем дә, кытыршыланып, каракучкыл төскә керде, – диде ул, кояшта янган яңакларына күрсәтеп. – Жүләр бит мин. Әгәр монда ни көткәнән белсәмме, аяк та басмаган булыр идем авылыгызга.

Резеданың авырлы икәнән белгәнгә күрә, Сәлимжан эндәшмичә тыелып

калды. Ул балалары тугач, хатыны үзгэрер, ияләшеп китэр дип көттө, өметен өзмөдө. Тик алай булып чыкмады. Ни хикмәттер, Илшатлары тугач та, Резеданың аналарга хас хисләре ныклап уянмады, туктаусыз авылда ясле булмауга, бала карауның авырлыгына зарланды. Халык айтмешли, бүреккә салгач та, урманга караган бүре баласы кебек, кыз һаман яшьлеге үткән шәһәр жирен мактады. Шәһәрдәге жиңел генә кереп ашап чыга торган кафе-рестораннарны искә алды, биек үкчәле туфлиләрдән шык-шык басып йөри торган асфальт тротуарларны, заманында үзе очынып биегән танцы залларын теленнән төшөрмөдө.

Баштагы чорда Сәлимжан боларга да түздө. Әмма уллары Илшат үсө төшкән саен, Резеданың үзен «ала карга» кебек тотуы, авылга гына түгел, ә иренә карата да ризасызлыгы, күнел бизүе көчәя генә барды. Юк-бар сәбәп табып, тавыш чыгарулар, урынлы-урынсызга бәйләнү һәм гаеплүүләре гадәткә кереп китте.

– Син авылга кендегең белән ябышкан деревенщина...

– Син балта эшенең һәм малаңның гына яратасың...

– Янымда ятканда, тир һәм тәмәке исе килә үзеңнән...

– Этиң төнлә кереп-чыгып йөрөп, йокыдан уята...

Үз исеме төрлөндерелгәнне кат-кат ишеткән карт әтисе ишегалдында сүтелмичә калган иске өйләрендә куна башларга мәжбүр булды. Һәм ике ел элек шунда кунганда, йөрәге тотып, якты дөньядан китеп барды, бахыр. Әгәр яннарында булса, бәлки, ул әтисен алып та кала алган булыр иде. Әмма үкенүдән ни файда...

Ике арада сиздерми генә башланган киеренкелек һаман кискенләште. Көннәрдән бер көн хатыны, иренә айтмичә, һәм улын калдырып, бер атна буена шәһәрдә торып килгәннән соң, гаиләнең иминлек тәсбихе өзелер дәрәжәгә житте. Әлегә тәсбихның баш төймәсе, Мәрьям анасы булырга тиешле хатыны, ни сәбәптер, башлап үзе шуңа юл куйды. Йөрәген телгәләгән халәтне һәм хатынының кырыслыгын, «мин-минлеген» жиңәргә юл таба алмаганга, Сәлимжан эшеннән салгалап кайта башлады. Үртәлүе, хәтерә калуы көчлө иде.

Ярый әле йөрәге янган вакытларда юанырга өендә магнит кебек тартып торган улы бар. Кайда гына эшләсә дә, шул сагындырып, кайтырга ашкындыра. Илшаты эт яратканга, ул аңа бәләкәйрәк чагында плюштан тегелгән эт алып кайтып биргән иде. Бу юлы иртәгә алты яше тула дигән көнне Сәлимжан аңа чын, тере эт бүлөк итәргә булды. Кызмача кайткан әтисе кулында туп кебек йомарланган эт баласы күргәч, Илшатның никадәр нык шатланганын гади сүзләр белән генә аңлатырлык түгел. Улының очынып сикергәләгәннен, муеныннан кысып кочаклап, әтисен кат-кат үпкәнән ана кеше читтән генә көнләшеп күзәтеп торды. Малаен котламады. Эткә Акбай дип Илшат теләгән исем куштылар.

Бер атна читтә эшләп, икенче кайтуында Сәлимжанның өйгә атлап керүе булды, малае елап, моның талчыккан гәүдәсенә килеп сыенды.

– Нигә елыйсың, улым, нәрсә булды?

Өлөкләшергә ярамаганлыгын Илшат инде аңлый иде. Ләкин нык рәнжүдән күнелә тулганга, тыелып кала алмады:

– Әнием Акбайны буага батырды, – диде ул, үкси-үкси. – Сиңа эт кирәк түгел, диде...

Сәлимжан сыкраган күңелен басар өчен тагын салып кайткан иде. Ташып чыккан ачуын көчкә тыеп, бер читтә боларны тыңлап торган хатыны янына килде.

– Этне нишләттең?

Резеда артык исе китмиңә генә, балачактан күңеленә сеңгән карашын белдерде:

– Кеше түгел, эт бит ул. Эт, песи йоны кешедә аллергия чире китереп чыгара. Әни безнең песи балаларын Казан суына илттеп ташлата иде.

– Шәп тәрбия алгансың икән. Этнең батканын Илшат күреп тордымы?

– Күрсә ни? Ир кеше булып үссен.

Сәлимжанның түземлеге бетте. Үзен белештермиңә, хатынының яңагына чалтыратып жибәрде.

Шушы аяныч мизгездән соң, болай да көйсез гаиләдә тормышның асты өскә килде. Моңарчы инде Резеда бер-ике тапкыр авыл тормышына һәм күңелә кайткан «авыл мужигына» кул селтәп, бөтенләй китәргә жыенган иде. Шәһәрдәге уңышлы гына гаилә корган дус кызы белән телефоннан сөйләшеп тора бит. Кияүгә чыкканчы артыннан йөргән егете яңа гына Себердә эшләп кайткан, һаман өйләнмәгән, ди. Резеда баласыз кайтса, бүгеннән өйләнергә эзер дип әйтә, ди. Хатыны боларны, чындырмы, юри алдапмы, аралары бозылгач әйтеп ташлады.

Көтмәгәндә килеп туган әлегә ызгыш күңелә кытыкланган, шәһәрдә яңа тормыш башларга ашкынган Резедасына бик кулай булган икән. Икенче көнне Сәлимжан айнып уянып китсә, хатыны ята торган як – буш. Ул йоклаганда, тегесе, үзенә кирәкле әйберләрен жыеп, алдан эзерләп куйган чемоданын алып, юкка чыккан. Өстәлдә «Мине эзләмә» дип, ике генә сүзлә язу калдырган.

Ир, башына ишелеп төшкән әлегә фажигадән соң, алыштырган кебек нык үзгәрдә. Хатыны ташлаудан бигрәк, аның китүенә күбрәк үзен гаепле санаганга, бик үрсәләнде ул, бала хакына түзәргә иде дип, кул күтәргәнәңә үкенде. Әгәр дә ул Резеданың үзе артында ир хатынына ярамаган уен алып барганын белсә, эче бу кадәр янмас, жиңеллек эзләп, кайгысын хәмер белән басу юлына басмас та иде, бәлки.

Бәлә парлап йөри, диләр. Эчүгә сабышу аркасында эшкә йөрмәгәч, Сәлимжан өендәге тормыш көтү өчен кирәкле бөтен нәрсәне аткарып бетерде. Әтисе айнымагач, Илшатка да ифрат кыен. Житмәсә, кышкы салкыннар башланды. Чыгырын ике кул белән көчкә әйләндереп, коедан су алу, сарайдан өйгә утын ташып кую, ашарга эзерләү кебек өй эшләре һәм тышта кар көрәү аның өстендә.

Әле Илшат төн чыкканчы салкынайган өйдә, плюш этен кочаклап, юрган астында ята. Бик еш, юксынып, әнисен искә төшерә. Чинап елау тавышы чыгарып, су астына кереп киткән бичара Акбае күз алдына килә.

Әтисенең ничә көн инде кырынганы юк, тимгелләнеп, этәч кикриге кебек кызарган йөзен сакал баскан. Эчендәге Иблис һаман тынгылык

бирми. Эчэргэ каян табарга? Нәрсә исәбенә? Самогон куучы хатынга буш кул белән барып булмый. Тезләнеп сораса да, бирмәячәк.

Шулай баш ватып азапланганда, улының мич алдына кибэргә дип куелган киез итекләренә күзе төште. Әле узган көздә генә базардан алып кайткан иде – йомшак итеп басылган өр-яңа итекләр. Миңгерәүләнгән башка аек фикир киләмени: очсызга булса да, сатып, аракы алырга, йә самогонга алмаштырырга, дигән уй жанландырып жибәрде аны.

Менә ул буйсынырга теләмәгән гәүдәсен көчкә кузгатып, урыныннан торды да бик озаклап киенде. Аннары мич янына барып, өмет баглаган итекләренә култык астына кыстырды да ава-түнә, ишеккә таба юнәлде. Бу хәлне күзәтеп яткан Илшат сикереп торып, этисенең жиңенә барып ябышты.

– Этием, минем итекләренә кая алып барасың?

Сәлимжан үзен белештермичә, малаен этеп жибәрде һәм «мәктәпкә барасың юк әле» дип, авыз эченнән мыгырдап чыгып та китте. Төн буена кар яуган иде, юлларны жиңелчә көрт баскан. Ата кеше, уңга-сулга чайкала-чайкала, гәүдәсен алга өстерәде. Шулай барганда, колагына арттан тонык кына еламсыраган тавыш ишетелгән кебек булды:

– Этием, минем итекләремне сатма...

Саташам, ахры, дигән уй моның миен мазалап үтте. Ләкин ул аякларын көчкә сөйрәп, юлын дәвам итте.

Үкси-үкси елап ялварган тавыш артта тагын-тагын кабатланды:

– Этием, сиңа әйтәм, минем итекләремне сатма...

«Белая горячка» бу. Уф Алла, саташам, дип сөйләнә-сөйләнә, эти кеше алпан-тилпән атлавын белде.

Кеше ышанмаслык хәл! Этисе артыннан, чыннан да, яланаяк килеш, егыла-түнә кар ярып, яраткан сабые килә иде. Тәнен кышкы салкын өтеп-өтеп алганга, аяк табаннары һәм балтырлары, кызышып, энәләр кадаган кебек авырта башлаганга, ул кызулап, этисе каршына чыга алмады. Ө бер чокырлы урында, абынып, көрт эченә егылып калды.

Сәлимжанның үзен белештермичә, баш күтәрмичә эчүе шулвакытта тагын өч көн дәвам итте. Күршесенең кереп, нәрсәдер әйтергә, айнытырга тырышуын ул төш кебек кенә хәтерли. Дүртенче көнне иртән, жәмгысы ике атна тула дигәндә, ниһаять, исенә-ушына килде һәм борчылып, улының хәлен белим дисә, Илшаты өйдә юк. Плюш эте генә идәндә аунап ята.

Мөгаен, якыннан аралаша торган Зөбәйдә беләдер дип, күршесенә жыенганда, тегесе үзе килеп керде. Керешли үк ата йөрәген ут кебек өтеп алган хәбәр житкерде.

– Ничек жир йотмый сине, Сәлимжан? Беркөн кибеттән кайтканда, күземә күренәме дип торам, Илшатның чокырда егылып ятканын шәйләп алдым. Килсәм янына, әйтсәм, ышанмассың, көрт эчендә бу, елый-елый торырга азаплана. Өстендә изүләре дә эләктерелмәгән курткасы, э үзе, Ходаем, шушы кышкы салкында яланаяк, мескен. – Зөбәйдә башын чайкап, уфтанып куйды да, сүзен дәвам итте. – Тиз генә өйгә күтәреп кайттым да, «Скорый»га шалтыраттым. Хәзер ул, дүртенче көн инде бүлнистә. Кичә операция ясарга туры киләчәк дип шалтыратканнар иде. Ризалыгыңны сорамакчылар иде. Сине уятып булмады.

Күршесе боларны Сәлимжанның зиһененә барып житәрлек итеп, бер-бер артлы тезеп, басым ясый-ясый әйтте һәм ахырда кистереп:

– Житте сиңа, исерекбаш. Эчүеңне бүгеннән оныт, балаңны сакла, хәзер үк барып хәлен белеш, – диде.

Сәлимжан чыннан да улының елый-елый ялварып үз артыннан килгәннен исенә төшерде. Күршесенә кат-кат рәхмәтләр укыды. Шул ук мәрхәмәтле күршесе биргән акчага барып, малаеның итекләрен кире кайтарып алды. Кибеттән мандарин, тәм-том алырга да онытмады. Аннары инде маршрут автобусы белән шул ук сәгатьтә район үзәгенә барып та төште. Хастаханәдә аны сагаеп, улы турында сүз кузгатмыйча каршыладылар. Табиб аны Илшат яткан палатага алып керде.

Әнә түрдәге караватта нәселен, бабасының һәм әтисенәң геннарын, канын дәвам итүче варисы – газиз баласы ята. Хәтәр гаебе өчен өзгәләнгән һәм ничек тә улының күңелен табарга ашкынган ата, кулындагы әйберләрен бирергә дип, Илшат яткан карават янына килде.

– Мин гафу ителмәслек юләрлек эшләгәнмен. Үкенеп бетә алмыйм. Менә, улым, итекләрең.

Илшатның ике күзеннән дә яшь тәгәрәп чыкты.

– Әтием, алар миңа кирәк түгел инде, – диде ул рәнжүле һәм ачынулы тавыш белән.

– Нигә алай дисең? – дип гажәпсенде әтисе, улының әйткән сүзләрен аңламыйча.

Шулчак Сәлимжанның күзе малаеның аяк турына төште. Балтыр турысында ак жәймәгә кан таплары саркып чыккан. Ә жәймәнең түбән өлешендә аякны тубыкка кадәр каплап, бүлтәеп торырга тиешле өлешендә бушлык сизелә.

Әти кешенең никадәр авыр хәлдә калганын күреп, моңарчы эндәшми торган табиб акланырга ашыкты:

– Аякларын саклыйк дип, вакыт эрәм итсәк, улыгызны берничә көн эчендә гангрена алып китәчәк, каны агуланып үләчәк иде. Чөнки чамадан тыш өшегән аяклары инде үле, бөтенләй сизмәс хәлгә килгән иде.

Сәлимжан табибның сүзләрен аңларлык хәлдә түгел иде. Улының киселгән аякларын күрүгә, аның эчендә бөтен вөжүден тетрәндереп, нәрсәдер өзелде. Шунда култык астына кыстырып алып килгән итекләр шап итеп, палата идәнненә килеп төште.

Дания
Нәгыйм

МЕҢ КАБАТ КАРАДЫК ҮЛЕМНЕҢ КҮЗЕНӘ...

Мең кабат үлеп мин, мең кабат терелдем!
Тик шулай да мин һич үлемсез түгелмен.

Тарихның битләрен ачканда кабаттан,
Хәнжәрдән бабамдай егылдым ак аттан.

Казанны шашкын ут дөрләткән чагында,
Күмергә әйләнде йөрәгем тагын да.

Дөньяны тетрәткән илкәем югалтып,
Тораташ булдым күк... Юк, булмас юатып...

Манара ауганда, бәгырем дә ауды...
Һәм кабат терелде... терелеп хәл алды.

Милләтем улларын тәреле иткәндә,
Өзелде бер кисәк минем жан-иттән дә.

Халкымның ирләрен зинданга япканда,
Өшеде күңелем, жылы шәл япсам да.

Телемне авыздан йолкыган чагында,
Телсезгә әйләнми калынды чак кына.

Мең кабат карадык үлемнең күзенә.
Яшеннәр аркылы үткәндәй үзем дә.

Үлемсез түгелмен бу фани дөньяда.
Шулай да төн узгач, таң туа өр-яңа.

Ком бураны

Гарипләнә теләм, аксый жаным...
Бер үксездәй милләт-кавемем.
Ничек кенә исән чыгарга соң
Безгә кыйбласызлык дәверен?

Ком бураны дулай... Тынмый һаман...
Эзләр калмый барган юлларда...
Кайнар күктән төшми бер тамчы да,
Гөнаһларны берәз юарга.

Кычкырсак та, ишетмәсләр кебек,
Авыз ачсак – тула кайнар ком.
Ата-баба биргән өмет бөр(е)сен
Үзләренә кире кайтардым...

Ела, жаным, ела әйдә, йөрәк!
Чишмә булып ургы, күңелем!
Елап аргач, бәлки, аңлармын – без
Алай өметсез үк түгелен.

Табыласы иде... исән чакта...
Тамырларда моннар барында...
Ком бураны тынар, бөрә шытар
Милләтемнең туар таңында!

Яфраклар яңгыры

Агачлардан яфрак коелгандай,
Жилгә оча гомер көннәре...
Өлегә без гомер агачында...
Жиргә төшкән яфрак көнләрем?

Өлегә без ботак белән бергә
Тирбәләбез жылнең тыныннан.
Чатырдатып ябышабыз кайчак,
Өгәр жыллар чыкса чыгырдан.

Яфракайлар жиргә түшәләр,
Көз сулышы күчкәч көннәргә.

Көзнә күрү – олы бәхет бит ул,
Пәрәвездән йомгак эрләргә...

Йомгак ясап өлгералмый кемдер,
Яшен үтсә кинәт телгәләп.
Яфрак яңгырыдай яву – бәхет,
Күккә хатирәләр элгәләп.

Яфрак ява гомер көннәредәй...
Әллә инде гомер сыманмы?
Берәм-берәм коела күк гомер...
Гомер – яфрак кына нибары.

Тарих янды, дөрләп, утын кебек,
Жиңүченең тимер мичендә...
Ләкин көлгә кала алмады ул,
Рухы сынмас йөрәк эчендә.

Тарих китабына жыллар кага,
Умырып-умырып ала битләрен.

Хәтер капкаларын каермасын,
Элик яхшыларын бикләренәң.

Хәтерсез дә яшәп буладыр ла,
Туң йөрәкне ерак яшереп.
Тик барыбер гамен бер уяныр,
Беркөн чыгар күздән яшь бәрәп.

Тарих көлен жыям учларыма,
Өрэк ялкын учны пешерә.
Тәрәздән бүгенгемә багам:
Гүя бар да бары төш кенә.

Уянасы иде... Уятасы...
Йокы сарган агач-үләнне.

Йокы сарган... Әллә бөтенләй үк
Сусызлыктан кара көйгәнме?

Китабымның мин битләрен барлыйм:
Жил тараткан төрле тарафка...
Күтәрелеп қояшыма багам –
Бәлки, өмет кабар карашка...

Имән

Жилләрең дә моңлы синең... суларың – тоташ сагыш...
Ә өметем – иске дивар, жимерелмәсен ялгыш.

Суларың да болганчык шул, актарылып торганга.
Суык тигән йөрәгемне жылыталмый юрган да.

Ауган имән тамырларын килә кочып үксисе.
Касәмдәге суның ничек тамчысын да түкмисе,

Тапшырасы балаларга имән догасы итеп?
Ә хәтерне әле һаман алалар китеп-китеп.

Жилләреңә сыеныйм да имән шавын ишетим.
Жиргә гөрселдәп ауса да, үлмәс жанын иш итим.

Иеләм дә, нәрсә күрәм: туфракта имән яше.
Кипмичә гасырлар буге қояш нурларын дөшә.

Өзелгән тамырларын мин ялгасам, жөе кала.
Мин үзем дә исән калган тамырдан шыткан бала!

Йөрәгемә зур имәннең авазы, қаны қага!

Остазыма

Кичер мине... Саксыз жыллар булып,
Жилфердәтсәм күнел челтәрең.
Кичер, салкын карлар булып өтсәм
Гөл таңыңның нәфис читләрен.

Кичер берүк! Йолдыз итеп мине
Зәңгәр күккә үрелеп элгәндә,
Кометадай аска томырылдым –
Кинәт сүнәчәгем белсәм дә.

Кичер, давыл уятырлык сүзләр
Боздай яуса әгәр жаныңа.
Боз иленә әйләндерми калдым
Қояш илен – Күңлең чак қына.

Йолдыз итеп әлдең... Мин – сүрелдем...
Ләкин қояш булып тереләм!
Күңелеңә яуган бар бозымны
Эретермен, ышан, сүз бирәм!

Юк сынарға ҳақыбыз

«Авыл» диеп сыкрап зар елыйбыз,
Авыллардан күчеп киткәннәр.
«Татар теле» диеп лаф орабыз,
Бала телен «урыс» иткәннәр.

Әй сүгәбез илне! Иренмибез!
Көзгегә юк вакыт бағарға.
Ияләндек бар дөньясын чәйнәп,
Үзебезне генә ақларға.

Карга күзен карга чукумый, ди,
Татар күзен татар чукур тик.
Милләтемә йоккан хасталарны
Дэваларга ярдәм чакыртык?

Күз буышлы уйный бүген бар да,
Яулык – һәр уенчы күзендә.
Кем кемнәрне тота? Кемнәр ота?
Аңлый алмый торам үзем дә.

Кычкырырга микән? Хат язарга?
Тик кемгә соң? Бәлки Ходайга?
Авыр сүзләр әйтеп рәнжетмәгез...
Авыр миңа... безгә... болай да...

Гаеплене эзләп мәгънә чыкмас.
Гаеплеләр – мин дә, син дә, ул...
Турайыйк та басык без аякка:
Көлмәсеннәр, диеп: «Сынды ул».

Сынарга һич безнең юк хакыбыз! –
Туар таңнар безгә бакканнар.
Юккамыни Идел ярларына
Бабамнар үз канын якканнар?

«Итил суы ака торур» һаман,
Йөрәкләргә кагар дулкыны.
Милләтемнең көне тәмамланмас
Хөр яшәсә жирдә ул-кызы.

Тормыш тавы

Тормыш тавы үтә биек,
Үтә текә кайвакыт.
Тэгәрәп төшүчеләр күп,
Менгән чакта, чайпалып.

Тормыш тавы карлы да ул.
Ишелергә мөмкин кар.
Барын тыныч кабул итә
Мөселманнар-мөминнәр.

Тау итәген хуп күрүче,
Менми ятучылар бар.
Өскә менеп баручыны
Астан тартучылар бар.

Өскә менеп житкәннәрнең
Башлары әйләнүчән,
Менмәк булып тырышканга
Һәръяклап бәйләнүчән.

Тормыш тавы катлы-катлы –
Менгән саен зурая.
Арка бөкрәйсә дә, рухың –
Йөрәк кылың турая.

Тормыш тавы – көрәш кыры,
Гадәттә, үзең белән...
Тауның үлчәмен, асылда,
Һәр кеше үзе белә.

Калдырып китсәк...

Хыялымда күп гизәмен дөньяның төрле жирен.
Ул илләрдә шундый рәхәт, сулавы хәтта иркен!

Аларда бар да башкача, исем-акылым китә!
Хыялым мине тауларга, диңгез төбенә илтә.

Танышам төрле диндәге, милләттәгеләр белән.
Алар аркылы бихисап кызык әйберләр беләм.

Бу хыяллар чынга ашсын! Зур теләкләрнең берсе:
Аякларым чит жирләрдә сәяхәт итеп йөрсен.

Чит илдәге купшылыкны ишетәм башкалардан.
Сәлам җилләре ирешә утраудан, таш каладан...

Чит илләрне гизү – хыял, кабатланыйм, булмаса.
Күнеләм очарга эзер, мөмкинлек кул болгаса.

Әмма мин яшәп калалмам туган җиремнән читтә.
Ничек инде сагынмаса, газиз туфрактан кит тә?

Анам телен урам буйлап каңгырап эзләрмен күк.
Минем бит туган ягымда, сукмакта эзләрем күп.

Эзләр генә түгел әле, туганнар, халкым кала.
Мин бит капка төбөндәге чирәмне кочкан бала.

Калдырып китсәк барыбыз ата-бабалар йортын,
Хәтер уचाгына кемнәр атып торырлар утын?

Кем зиярәт итәр безнең әби-бабайлар каб(е)рен?
Кемнәр дан җырлар Иделгә? Кем белер Чулман кад(е)рен?

Тамырларым бергеп үскән туфракны актарасым
Килми минем һич кенә дә!
Килә ак көннәрем белән илемне яктыртасым!

Бу – хыялның төп өлеше. Ашсын иде ул чынга!
Йөрәгемнең бар өметен салдым кайнар учыма.

Кочак-кочак нурлар түгелә

Кешеләргә канат бирелмәгән –
Хыяллары үскән иңнәргә.
Кешеләрнең төрле эшләре бар:
Чыпчык, бөркетләргә тиңләргә.

Кешеләргә йолдыз булып балку
Мөмкин түгел зәңгәр күкләрдә.
Ләкин мөмкин күңелләрдә яну,
Яшен атылгандай күкрәргә.

Кешеләр ул шарлавыклар түгел,
Җир йөзенең күрке булырга.
Ләкин мөмкин, шарлавыклар кебек,
Тормыш кыясыннан ургырга.

Кояш булып иркен офыкларны
Колачларга мөмкин түгел лә...
Кешеләргә...
Ә шулай да якты күңелләрдән
Кочак-кочак нурлар түгелә.

Кеше булып калган чакта Җирдә
Күп капкалар, күкләр ачыла.
Чыктай таму житә безгә кайчак
Моң уралган чәчәк тажына.

Ләлә
Сабирова

КОЛ

ХИКӘЯ

Хуш ис бөркеп торган зур казанның ике «колагы»ннан Кәрим белән әнисе икесе тотып чыкты. Табынны йөзем бакчасындагы иркен сәкегә әзерлэгәннәр иде, пылауны уртадагы табакка аудардылар. Кызган суган, сарымсақ, пешкән ит исе борыннарны кытыклады. Кайсы чүгәлэгән, кайсы кырын яткан бала-чага, бер-берсен эткәли-төрткәли, табакка ябырылды. Габбаска тәлинка бирделәр, ул үз өлешен шунда алып салды да, ашый башлаганчы, сәке тирәсендәгеләргә көлемсерәп карап торды.

– Әй, сеңел... Кем уйлаган сине бер көтү бала анасы булырсың дип...

Бәнат авыр сулап куйды.

– Әйтмә дә инде... Аталары барында ярый иде әле. Суга төшкәндәй юк булды бит... Исән булса, кайткан булыр иде, дим, айдан артыкка китте хәзер. Милициядә Сәмәркандның гына түгел, бөтен Үзбәкстанның астын-өскә китереп эзләдек, дигән булалар, дөрестерме. Белмим, тәмам башым чуалды. Ничек үстереп бетермәк кирәк боларны! Эшкә яраклысы икәү генә, калган дүртесе сорап утыручылар...

Кәримгә унике тулып китте – әнисе аны «эшкә яраклы»га кертми әле. Чөнки акча китерә торган хезмәттә түгел, өйдәгене генә карый. Бакчаны тәртиптә тоту, мал-туар тәрбияләү – нигездә, аның эше. Кичә менә Габбас абыйлары кайткан хөрмәткә соңгы сарыкларын суйдылар. Кәримгә эш жиңеләйде. Тик менә алга таба ничек булыр?

– Киттең дә баттың, сеңел. Үзәбездә дә тормыш начар түгел инде югыйсә...

– Бәхтияр сорарга кайткач, бер дә алай димәдең. Жыйнаулашып үгетләдегез... Әй, ярар, вакыты шундый булгандыр инде.

Габбас – әниләренәң бертуган абыйсы, әтиләренәң югалу хәбәрән ишетеп, ерак Татарстаннан хәл белә килгән. Килеп ни кылды инде ул – тегендә барып, монда килеп, эзләнеп йөргән булды. Нәтижәсез, билгеле.

Ләлә САБИРОВА (Гыймадиева) — язучы, журналист. «Кызарган алмалар», «Мин аңа бәхет теләм», «Ике әни һәм бер математика» һ.б. китаплар авторы. Татарстанның атказанган мэдәният хезмәткәре, С.Сөләйманова исемендәге әдәби премия лауреаты. Казанда яши.

– Мин нишли алам... Бераз акча калдыра алам инде, шул. Аннары ни... Бер уй килде эле башыма. Алып китим Кәримне үзем белән. Сина бер тамак ким булып.

Кәримнең эче «жу» итеп китте. Үзе ялт итеп, әнисенә күтәрелеп карады. Аның дәшми утыруын күреп, тынгысызлана ук башлады. Әйтәм аны, абзасы кич буге малайдан күзен алмады. Бәнатка: «Маладис, яшенә күрә түгел, таза беләкле булып үсеп килә бу улың», – дип мактап та куйды эле.

– Бездә тормыш яхшы. Йорт-жиребез иркен. Бер генә кыз булды бит безнең. Монда тыгылышып ятканчы, дим... Тамагы тук, өсте бөтен булып.

Ул хәзер моны Кәримнең үзенә карап сөйли иде. Малайның куркуы бугазына килде, йөрәген шом басты. Табынны жыеп алгач, әнисенә күзен генә туры китереп, әйтә куйды:

– Китмим мин...

Бәнат тагын дәшмәде, хәтта аңа күтәрелеп тә карамады.

Икенче көнне иртән күп сөйләшми генә улын юлга жыендыра башлады.

– Озакка түгел бит. Өс-башыңны юнәтерсен. Бераз тормыш күрерсен. Чит кешемени – үзеңнең абзаң белән китәсең... Эле чакырып торганда...

Кәрим елады да елады. Аңа карап, әнеләре дә шыңшыды.

Әнисе вокзалга төшмәскә булды, ишек төбеннән генә озатты. Кәрим капкага житкәнче, аңа каерылып-каерылып карап барды, кире чакырып алып дип өметләнде. Ул өмет вагонга кереп урнашкан та бетеп житмәгән иде эле, поезд «пуф-пуф» итеп кузгалып киткәч сүнде. Кәрим дә елавыннан туктады, эчен тоташ кату алды. Ничә тәүлек баруларын да санамады, өске сәкегә менеп, сузылып ятты. Уйлады да уйлады. Уйларының кайсы очына барып чыкса да, әнисен аңлый да, аклый да алмады...

* * *

«Йорт-жиребез иркен», – дигән иде абзасы. Булып, бар! Аларның Сәмәркандтагы йортларының чиреге дә юк бу. Кәримнең аптырап карап торуын сизде Габбас, моны үзенчә аңлатырга тотынды:

– Соң, сез ничә жан асрыйсыз ул хужалыгыгызда! Ә без өч кенә бөртеп. Синең белән дүрт була. Әнә берүзең бер бүлмә. Рәхәтен күр.

Ул «рәхәт»не беренче көннән үк күрә башлады Кәрим. Жңңгәсе ярый, ашатты да, эчертте дә, артык жылылык күрсәтмәсә дә, дорфа да кыланмады. Ә менә аларның Кәрим яшендәге кызлары Камилә малайның тормышын чын жәһәннәмгә әйләндерде. Чекерәеп торган кап-кара күзле, кылыч борынлы бу кызны Кәрим шунда ук каргага охшатты – очып килгән шикелле була да аны йә чеметеп, йә йодрыгы белән төртеп, йә булмаса тибеп китә. Кәрим нишләсен – үзе кунак исәбендә, үзе малай кеше, кызлар белән сугышырга өйрәнмәгән!

Бик озак йокыга китә алмый ятты Кәрим.

«И әни, нишләп болай эшләдең соң син, ә? Кайсы жирем ярамады, ничә балаң арасыннан ник мине генә чыгарып жибәрдең? Сез кайда да, мин кайда хәзер?» Уйлап кына калмады Кәрим, жанына чыдаша алмыйча, бу сүзләрне кычкырып ук әйтте. Аның күкрәк турысы кызыша, башы шаулый иде. Соңыннан үзе «ишетмәделәр микән» дип куркып та ятты. Иртән уянгач, урыныннан да кузгаласы килмәгән иде – абзасы кереп дәште:

– Бездә алай төшкә кадәр аунап яту юк, – диде.

Өстәл артында Камилә карганыкыдай күзләрен уйнаклатып, яңа мажаралар уйлап утырды булса кирәк. Тик планы тормышка ашмый калды – Кәримне Габбас абзасы ишегалдына ук алып чыгып китте. Анысына куанып та куйды малай.

– Эшлэгәнәң миңа булса, өйрәнгәнәң үзенә, – диде абзасы. – Пристрой салырга эзерләндем. Мин сиңа бүген нигез чокыры казырга өйрәтәм.

Һи, эшне өйрәтәсе бармыни Кәримгә! Ел әйләнәсе бакчадан керми бит ул, казый да, ташый да, күмә дә...

* * *

Башта янкорма булды. Икенче елны искесен сүтеп, яңа мунча салдылар. Аннары – яңа веранда... Өй бүрәнәсен такта белән тышлау... Тәрәзәләрне алыштыру...

Ел артынан ел узды, Кәрим гел туган ягын сагынып яшәде. Бервакыт абзасына кайтып килү теләген әйткән иде, тегесе кырт кисте:

– Кем көтә ди анда сине? Сагынсалар, үзләре килеп чыгарлар иде әле. Ничә хат яздың, җавап бирделәрме соң? Ярар, аларны да гаепләп булмый, әниңнең үзенеке үзенә җиткән, – диде.

Ничек инде – үзенеке? Кәрим аныкы түгелмени? Озакка китмисең дигән иде бит, нишләп бер дә килеп чыгарга уйламый икән соң ул? Ике дә уйламас иде Кәрим, чыгып качар иде моннан, табар иде әле кайту юлын. Акча бирәм дип торучы юк. Узган ел, энә, паспорт алып кайтты, куанычыннан башы күккә тигән иде. «Йә югалтырсың» дип, аны да абзасы каядыр алып тыкты.

Камилә дә үсте, эзрәк басынкыланды. Тозсыз шуклыклары онытыла төште. Шулай да күзләрендә Кәримгә булган нәфрәт уты шул килеш калды. Җае килгән саен кулы белән булмаса, теле белән зәһәрән чәчеп алырга онытмады.

Кәрим мәктәпне бетергән елны Габбас аңа өзеп әйтте:

– Киләсе елга сине барыбер армиягә алачаклар. Уку дип тә, эшкә керәм дип тә азапланасы юк, – диде.

Үзенә планнары зурдан булып чыкты.

– Яңа йорт салырга җыенам. Иркәнрәкне. Бусын сиңа яздырабыз. Армиядән соң син инде үз көнәңне үзең күрә башларсың, шәт. Кайтып төшүенә эзер урын булып, – диде.

Кәрим сөенеченнән югалып китте. Дөрөс әйтә микән? Габбас абыйсы, үрелеп, аның җилкәсеннән шапылдатып кагып алды.

– Соң, үз балабыз күк бит инде син, шулай тиеш... Бүген менә ике «КамАЗ» кирпеч китерәчәкләр. Аллага тапшырып, тотынырга исәп.

Эшлэгәнәң эш язган, диләр, монда яши башлаганнан бирле бер генә көн ял иткәне булды микән Кәримнең? Шул дәрестә утырып кайту вакытларын исәпләмәсәң... Шуңа беләк мускуллары уйнаклап тора да аның. Үткән-сүткәннәр сокланып карап китә. Бер көнне күршеләре кергән иде:

– Тәки кеше ясап бетердең син бу малайдан, – дип, авыз ерды.

Бер карасаң, рәхмәт әйтерлек инде үзе Габбас абыйсына. Шунуң белән таш эшенә дә, агач эшенә дә өйрәндә Кәрим. Үзенә үзе йорт салып та

керэ алыр иде ул хэзер. Тик болай хэлдэн тайганчы эшлэмэс иде, билгеле. Жайлап кына, тэмлэп кенэ маташыр иде...

Элегрэк Габбас абыйсын жиңгэсе берэз тарткалый:

– Бүе булса да, тэне сыек бит эле аның. Тэмам эштэн чыгып керэ малай, – дип жэллэгэн сыман итэ иде. Хэзер анысы да дэшми.

– Көзгэ стеналарың өеп бетерергэ кирэк, – дип сөйлөнө абзасы. Ике катлы зур йорт буласы икэн. Өченчесе – мансард, дүртенчесе (дөрөсрөгө, беренчесе) – гараж өчен подвал... Иртэн этэч кычкыра башлауга тотыналар, кичке караңгыда гына кереп авалар. Мэктэпкэ йөргөндө, ичмасам, шунда ял итеп кайта иде. Ник кирэк абзасына шулкадэр зур йорт? Кэримнең һич башына сыймый. Бу турыда эйткэч, Габбас шаркылдап көлдө:

– И-и энекэш, яши белеп яшэп калырга кирэк! – диде. – Кулыңда мал булганда, аны эрэм итеп яткырып булмый бит инде!

Мал дигәннэн... Үзе дә, хатыны да хөкүмэт эшендэ түгел, каян килэдэр аларга шулкадэр байлык? Моңысына да Кэримнең башы житми.

– Аннары, зур дип... Зур булмый эле ул. Камилэне кияүгэ бирсэк, ерак жибэрмэбэз дип уйлыйм. Бер генэ кыз бит ул безгэ. Яшэрбэз шулай өй тутырып.

«Кызыгызны өйлөндөрергэ жыенасыз, алайса», дип эйтмэкче иде Кэрим, телен теһлэп өлгерде. Соңгы вакытта эче итеп эйтэсе килгэн чаклары еш була аның, түзэ, дэшми. «Иске йорт» мәсьэлэсен харап итеп куярмын дип курка.

Язын абзасы икенче төрлө сөйлөнө башлады.

– Армиядэн калдырабыз эле сине быел. Лаеш шулпасы эчэргэ өлгерерсең. Танышлар бар, үзем жайлармын дип торам. Йортны өлгертеп бетерергэ кирэк. Күпме сузарга була...

Моңы ишеткэч, Кэримнең күңелэ сүрелеп китте. Бу каторга хезмэтеннэн армиягэ китеп кенэ котылырмын инде, дип уйлап йөри иде. Алай дисэң, шул бер өмет яшэтэ аны – кайтып кереренэ эзер урын булып, диде бит абзасы.

Бер көнне Габбас кирэк-ярак юнэтергэ дип чыгып китте, Кэрим үзе генэ селкенэ калды. Ул арада Камилэ кайтып керде, машинасын койма кырыена дуылдатып китереп туктатты да шуннан гына Кэримгэ дэште:

– Әй, холоп, ач капканы!

Кэрим тураеп басты, аңа акаеп карады:

– Кабатла эле тагын!

– Ач дим, нэрсэ терэлеп каттың?!

Кэрим зур-зур атлап, аның каршысына таба китте:

– Туктыйсыңмы, юкмы этлэшүеңнэн? Юкса!..

– Юкса, нишлэтэсең? Тотып тукмыйсыңмы?

Кэримнең аны машинасыннан сөйрәп чыгарып, чынлап та тукмап ташлау телэгэ туды.

– Соң, тавык мие эчкэн нэрсэ, эз генэ башың булса, аңлар идең! Сиңа дип тырышабыз бит атаң белән!

– Ә ник тырышасың? Самолюбиең юк чөнки. Ат шикелле көнө-төнө жигэлэр үзеңне. Бушка эшлэгэч, холоп буласың инде.

– Бушка... Ә бу йорт кемгэ була? Миңа түгел, диген! Ышанмасаң, энэ, атаңнан сора!

Камилә ямьсез итеп ыржаеп көлдә:

– И мескен! Бу кадәр дә ахмак булырсың икән! Ничә ел яшәп, әтинен кемлеген аңламадыңмыни әле?! Армиягә китүенңе генә көтә бит, аннары бу йортка аягыңны да бастырачак түгел ул синең. Паспортыңны ачып карагың бармы соң хет бер тапкыр? Пропискан кайда? Жир белән күк арасында эленеп торасың бит, имгәк!

Кәрим сулыш алудан да туктады бугай. Бакча ягына үтеп, кирпеч өеме өстенә килеп утырды. Алай түгелдер бит инде? Бу жилкуар теленә ни килсә, шуны лыкылдый бит ул...

Чиләк тотып, кыяр-помидор жыярга бакчага жиңгәсә чыгып килә иде. Кәрим аның каршысына кузгалды.

– Жиңги, ни... Наман сорыйм дип йөрим... Бусын өлгерткәч, теге йортыгызны нишләтергә уйлыйсың соң?

– Соң, гел бергә бит сез, әйтмәдемәни әле? – диде жиңгәсә, эшен бүлми генә. – Кешесен тапты инде, сата. Әйбәт баягә тапты, шуңа тизрәк монысын төзеп бетерергә ашыга.

Жиңгәсә өйгә кереп китте, Кәрим шул килеп баскан урынында катып калды. Уйлары белән әле тегендә, әле монда кереп чыкты, аларны бергә туплый алмый интекте. Менә, ниһаят, кузгалды, авыр-авыр атлап, болдырга таба юнәлде. Бүлмәсенә кереп, эш киёмнәрен юньләргәнә алыштырды. Аш бүлмәсенә үтте, жиңгәсенә сөзәргә килгән үгез шикелле карады:

– Паспортым кайда?! Бирмәсән... – дип, биш бармагын тырпайтып аның өстенә килә башлады. Жиңгәсенә аның мондый кыяфәтен гомерендә беренче күрүе иде, коты очты. Кычкырырга тавышы чыкмады, чигенә-чигенә генә, зал ягына үтеп, язу өстәленә тартмасын ачты. Кабалана-кабалана Кәримнең паспортын эзләп тапты да аңа таба томырды. Моның белән генә бетмәде, Кәрим тагын бармакларын тырпайтты:

– Акча!

Жиңгәсенә монысына да үгетләп торасы булмады. Кәрим аның кулындагы меңлекләргә йолкып кына алды да, эре-эре атлап, ишеккә юнәлде. Үзен читтән карап торса, танымас иде. Жиңгәсә аннан котылып, телефонга ташланганчы, автобус тукталышына килеп баскан иде инде Кәрим. Габбас кайтып кергәнчә аннан жилләп исте...

* * *

– Карета подана, батыр егет!

Кәрим янына, чыелдап, өлгергән чия төсендәге өр-яңа «Матиз» килеп туктады. Руль артында утырган чибәр кыз, тәрәзәсен шудырып төшерде дә, мут күзләрен уйнаткалады:

– Бүген кая алып барырга сине?

Каян килеп чыкты соң бу әрсез кызый? Әллә каравыллап йөри инде, көн дә шулай – егетнең ишектән чыгуы була, машинасы белән каршысына килә дә баса.

– Кая булсын, шунда инде... Төзелешкә...

– Ә син анда кем булып эшлисең?

– Кемгә охшаган соң? Нәрхәлдә, начальник түгел.

– Теләсән, берәр начальник итә алам мин сине. Минем абый шушы төзелеш идарәсенә башлыгы. Минем бер ым кагуым житә.

– Кирәкми, какма...

Бу кызны Кәрим кайсы ягы беләндер Камиләгә охшата. Ул да шулай «әйттем – бетте» кебегрәк сөйләшә иде. Артык кыю кызларны өнәми егет, андыйлар янында үзен капкынга эләккән бүре кебек хис итә. Монысының «начальник итә алам» дигәнәнә бигрәк тә ачуы килде. Кызлар кулына калган ди ул, бар!

– Ярый, ярый, алай кара коелырлык сүз әйтмәдем бит! Күңеләмә ошадың, просто танышасым килгән иде...

Кәрим дә йомшарды, күзенәң чите белән генә кызга карап алды. Сөйкемле генә ул үзе...

– Кәрим мин... Төзелеш институтында укыйм, буш вакытларымда шушы эштә селкенәм. Ә син?

– Ә мин Култура институтын бетереп киләм. Исемем Гөлназ.

Бу юлы ул аңа үз итеп, елмаеп карады. Чынлыкта нинди икән соң ул?

– Елмаю килешә сиңа, Гөлназ! Гел шундый бул, яме, командовать итә торган кызларны яратмыйбыз без! Армиядәге командирлар да желеккә үтте.

Гөлназ аңа сокланып карады.

– Армиядә дә булдыңмыни? Шулайдыр дигән идем аны!

...Теге чыгып китүеннән туры хәрби комиссариатка барып керде Кәрим. Өвүл башына килгән беренче уе туган ягына чыгып таю иде. Учындагы акчаны санап карагач, ул фикереннән кире кайтты. Ярты юлда тик каңгырап йөрерсең аннары... Ә армиядән барыбер котылып кала алмас, вакытында барып кайтуың хәерле, аннан күз күрер, дип уйлады. Хезмәт срогы ахырына якынлашканда, иптәшләре документларын төрле институтларга жиберә башлады. Кәримнең дә башына уй керде – ник аңа да бәхетен сынап карамаска? Соңыннан үзе дә моңа сөенеп бетә алмады – солдатлар аерымы исәптә тора, аларны укырга конкурссыз алалар икән. Бу юлы бәхет дигән нәрсә аңа ишелеп төште – институтның тулай торагыннан урын да бирделәр, пропискага да керттеләр. Тик стипендия акчасына гына ат чаклы гәүдәсен туендырып яшәп булмый иде – эзләнә торгач, төзелеш идарәсендә эш тә табылды. Еллар буге бер генә нәрсә күңелен кырып тора егетнең: туган ягыннан тәмам аерылып бетте инде ул, абый-энеләре төшләренә дә керми башлады хәзер. Үзләре ничек яши, аның хакында ни уйлыйлар икән? Эзләтсәләр дә, Габбас абзасы аның кайдалыгын әйтә алмас иде. Үзенәң дә сәләмәләрен жылфердәтеп кайтып керәсе килми – берәз тернәкләним, мая туплыйм, дип өметләнә. Әнисенә булган үпкәсә дә еллар белән бергә эремәде, киресенчә, күңел жәрәхәте тирәнәйгәннән-тирәнәя генә бара...

– Әй, кая киттең? – Гөлназ, бер кулын рульдән ычкындырып, терсәге белән Кәримгә төртеп алды. – Төш бирегә! Килеп життек.

Кәрим тураеп утырды. Гөлназ аны киеренке уйларының кыл уртасында бүлдерде.

– Рәхмәт, кызый. – Егет жиңел генә жиргә төшеп басты.

– Рәхмәт кенәмени? Кайчан чәйгә дашәрсең икән соң син мине?

Кәрим аның чынлап әйтәмә, әллә шаярта гынамы икәнән аңламады.

– Берәр вакыт жай чыгар әле, яме.

– Белмим, белмим, чыгар микән... Әллә инде үземә дашәргәмә? Карышмассың түлке! – Гөлназ кояш кебек яктырып елмаеп, газга басты.

...Кәрим телефон чырылдаган тавышка уянып китте. Тиз генә исенә килә алмый торды – кичә караңгылык иңгәч кенә кайтып керде, көнозынга сузылган кирпич эше хәйран арыткан иде. Трубкины алып та өлгөрмәде, хатынының ачы тавышы колагын ярып керде:

– Ал-ло! Артыңа кояш төшкәнче йоклап ятмасаң!..

Кәрим аны дәшми генә тыңлады – шулай жайлырак. Берәр сүз кыстырсаң, Гөлназ тагын да ныграк ярсып китә, бер сулыштан әллә ниләр әйтеп бетерә. Теле ничек өлгөрәдер? Сөйләшерлек сүзә дә булмый үзенәң, диңгез артыннан торып, «Тегене эшләдеңме?», «Моңы алып кайттыңмы?» ише гел кирәкмәгән күрсәтмәләрен биреп тик ята, туймый да!

Хатыны кычкырды-кычкырды да аның җавап бирүен көтеп тормады, тынды. Кәрим күңелсез генә уйланып алды. Нәрсә инде бу, йә? Башта әнисе кушканча эшләде – күз күрмәгән, колак ишетмәгән якларга китеп барды. Аннары аның белән Габбас абзасы идарә итте. Армиядән кайткач, тагын ул дигәнчә барып чыкмады... Яраттымы соң ул Гөлназны? Матур күзләренә алдандымы? Сөйләшүе баллы-шикәрле иде шул, андыйны күргәнә бар идемени Кәримнең?! Тик башта гына шулай булды. Тикмәгә генә культура институтында укумаган икән Гөлназ – акыллы, тыйнак кыз булып шундый да оста уйнады, Кәрим аның ятымәсенә ничек килеп эләккәнән дә сизми калды. Аннары... бөтен тормышы Гөлназ «язган сценарий» буенча давам итте. Ул әйтсә, утырды, ул кушса, басты – аның командалык итү сәләте барлыгын алдан ук чамалаган иде югыйсә! Өйләнешү белән фатирлы да, эшлә дә булды – бөтенесен хатыны хәл итте. Хәзер менә шуны иренәң исенә төшерми калган көнә бар микән? Кәрим гел бәргәләнде, үзен жебегәнлектә гаепләде. «Мин» дип кычкырып әйтә дә алмагач... Шул «мин»леген раслар өчен тотынды инде ул шәһәр читендә йорт торгызырга. Хатыны бу хакта белми дә... Ул барыбер артист була алмады – укып бетергәч, Илназ абыйсы аны туристлык агентлыгына эшкә урнаштырды. Эшкә дип... нинди эштер инде ул. Гөлназ хәзер күп гомерен чит илдә уздыра. Берсеннән кайтып, чемоданын бушатырга өлгөрәме-юкмы, икенчесенә эзерләнә башлый.

Кайчакларда Кәрим үзен бәйдәге эт итеп тоя. Эткә дә бит хет таш белән ор, хет таяк болгап үртә – берни дә эшли алмый; барып ябышыр иде, чылбыры жибәрми, ырылдап тик тора, бичара. Хәер, Кәрим хәтта «ырылды» да алмый... Гөлназның үзенәң йортта аркылыны буйга да алып салганы юк, ә үзе иреннән гел гаеп эзләп, бәйләненп яшәүдән тәм таба. Кәрим түзә – ул шулай яратылгандыр инде. Алай да бервакыт, чыдар эмәле калмагач, көрәктәй кулын баш очында уйнатып алган иде, Гөлназ шундук абыйсы янына чыгып чапты. Илназ аның катына килеп вакланып йөрмәде, телефоннан гына дәште: «Матри!...»

Бер мөлне Кәрим «бала» дип тә сөйләненп алды, тик соңыннан авызын ник ачканына үкенеп туймады.

– Яшәп каласым килә әле минем! – дип дулады Гөлназ. – Бала таптырып, дүрт стена эченә бикләп куярга уйлыйсың мәллә?! Сиңа әйтүе ансат ул, мин сине жырлап кына бара торган эшкә урнаштырдым, кайтуыңа жылы өң көтеп тора. Ә мин?! Һе, рэхәткә чыдый алмыйсың, мәшәкәтсез яшәргә өйрәнгәнмени син!

Рэхэткэ чыдый алмыйсың... Үткәннәренә борылып карый да Кәрим, шакката. Нинди рэхэт күрдә инде ул, йә? Ә шулай да элек аны ниндидер өмет яшәтә иде. Ә хәзер... Бар да бар. Шул ук вакытта берни юк та. Бушлык. Иртәгә дә, берсекөнгә дә шулай булачак...

– Чыр-р-р!

Абау! Бу ишек кыңгыравының тавышы бигрәк яман, күптән алыштырырга кирәк иде инде, гел кулы житми. Кәрим сискәнеп торып басты, ишек келәсен дә каушый-каушый ычкындырды. Кем булыр бу? Алдан шалтыратмый йөрми торганнар иде...

Чакырылмаган кунакларны кем дип тә уйларга белмәде Кәрим. Карап торышка алтмыштан узып баручы ир белән хатын. Өс-башлары – авылча, икесенең дә кулларында төенчек-биштәрләр. Куркынган күзләрен төбәп, аңа тик сынап карап торалар.

– Кәрим?..

Кәрим шундук айнады. Тураеп басты. Гәүдәсе оеды, башы шаулый башлады. Нәрсә инде бу? Ничә еллардан соң бит! Алданрак ярамадымы?

Уйлары да, сүзләре дә бәйләнешсез иде.

– Сез... кайда идегез? Каян килеп чыктыгыз?

Тегеләр, киресенчә, җанланып киткәндәй булды. Хатын төенчәкләрен ташлады, кулларын югары күтәреп, авыз эченнән нидер пышылдады, аннары Кәрим белән эллә күрешмәкче, эллә кочакламакчы булып, аңа таба хәрәкәт ясады. Кәрим чак кына читкә тайпылды, эчкә узарга кушып, ым какты. Аларны зал ягына алып кереп утырткач, «чэй куям» дип, кухняга чыгып китте. Керде дә, стенага сөялде, тик гәүдәсен тотып тора алмады, шуып төшеп, идәнгә чүгәлде. Исән... Икесе дә исән... Эти дә... Ул кайда булган? Ник әйтми китеп югалган?... Әни... Кәримнең эчендә, гүя, ике уй бәргәләшә иде: бер яктан, әнисенә иркәләнәсе, елый-елый кысып кочаклыйсы килә. Икенче яктан, ничә еллардан бирле күңелендә оешып каткан рәнжү баш күтәрә... Алай дисәң, үзе нишләп карады соң ул? Габбас абзыйларында торганда баштарак хат арты хат язды, тик берсенә дә җавап алмады. Соңрак, балалыктан чыккач, уйларга бирелеп утырганда, күңелендә шик туды: хатларны почта әржәсенә үзе илтәп салмады бит ул, өйдәгеләрнең кайсы туры килә, шуңа бирде. Эллә бөтенләй жибәрмәделәр микән? Ә ник әниләре үзләре язмады? Хәер, аларныкын да Кәримнән яшергән булулары бар, белмәссең... Армиядән кайткач, башта Сәмәркандка юл тотарга иде, институт белән дә ашыга төште бугай... Аннары Гөлназ белән башы бәйләнде, ул инде аңа бу хакта авыз да ачтырмады...

– Чылты-ыр!!!

Тагын... Нинди көн булды соң бу?

Кәрим ишеккә кадәр барып житә алмады, кыңгырау чылтыравы артыннан ук ачкыч борган тавыш ишетелде. Бусагада гомердә булмаганча авызын колагына кадәр ерып, Гөлназ басып тора иде:

– Сюр-при-и-из!

Кәримнең күзләре маңгаена менде. Ничек? Иртән генә сөйләштеләр бит, тагын бер атна вакытым бар дигән иде...

– Ник шаккаттың? Көтмәгән иденмени? Ә мин сагынып кайткан булам тагын! Бая вокзалдан сөйләштем бит мин сиңең белән! Юри, реакцияңне белер өчен!

Гөлназның тавышы, чыннан да, иркә-назлы ишетелде. Андый чагын оныта да төшкән инде Кәрим. Ниндидер мәкере булмагае...

– Көттем, ник көтмәскә. – Аннары зал ишеген ябып куеп, хатынының колагына пышылдады. – Уйламаганда, эти белән эни килеп керде әле. Менә, син кайтып алдыннан гына. Аптырап калуым шуңа...

Гөлназның әле генә елмаеп торган матур йөзен кара болыт каплап алгандай булды.

– Һе! Синең шул булыр инде... Минем чыгып китүемне генә көтеп торасың, жыен әтрәк-әләмне өйгә ташый башлайсың!

Кәрим куллары белән дә, күзләре белән дә ымлап, хатынын тынычландырмакчы булды. Юкка, билгеле, Гөлназны барыбер тыеп торып булмый инде аны.

– Ник туктатасың мине? Дөрөс әйтмиммени? Сине эт шикелле ташлап калдырган кешеләр бит алар!

Эт шикелле... Тагын шул эт...

Табын артында болай да юньләп ялганып китә алмаган сөйләшү, Гөлназ жылфердәп килеп утыргач, бөтенләй өзелде.

– Кунакларга дигән сыең шушы гынамыни? Кая, алып кил әле мин Испаниядән алып кайткан теге шәрабны.

Кәрим коелып төште. Эти-әнисенең йортына да кергән нәрсә түгел бит ул хәмер дигәннәрә! Тегеләй-болай итеп, сүзне читкә алып китәргә азапланды.

Гөлназ көлдә.

– Ярар, интекмә! Шулай, хөрмәтле эти-эни! Малаегызны яшәргә мин өйрәттем. Шампан да кабып караганы булмаган, Маугли кебек, урманда яшәгән диярсен!

Эти-эни бөтенләй телсез калды бугай, бер-берсенә карашып тик утыралар. Гөлназ исә туктарга уйламады да.

– Үзем тәкъдим итмәсәм, буйдак булып картаясы иде әле. Бигрәк мокрыт малай үстергәнсез! Хәер, үстергәнсез дип... Ник ташладыгыз соң сез аны? Хәерче вакытында кирәге булмаган иде, баегач, эзләп таптыгызмы?

Тегеләр түзмәде, урындыкларын дөбердәтеп, торып бастылар. Бер-берсен әйдәкли-әйдәкли, ашыга төшеп, ишеккә таба юнәлделәр. Кәрим ике арада торып калган иде – көчле беләкләре белән аларны кочаклап алды.

– Юк!

Гөлназның күзләре орбиталарыннан чыгардай булып киерелде:

– Нәрсә-ә-ә? Кем фатирында яшәгәнәңне беләсеңме син?!

Ни гажәп, бу юлы Кәримнең йөзәндә бер генә мускулы да селкенмәде. Рәхмәт, хатынкаем, тагын бер мәртәбә искә төшергәнәң өчен! Ул элгечтән этисе белән әнисенең курткаларын үрелеп алды. Шүрлектән үзенә юл сумкасын өстерәп төшерде. Тегеләр кабалана-кабалана киенгән арада, эчке бүлмәгә үтеп, тиз-тиз генә үзенә күлмәк-ыштаннарын жыйнаштырды. Картлар каушауларыннан ни булганын аңлап өлгермәделәр. Төенчәкләре зал ягында ук утырып калган иде – аларын типкәли-типкәли Гөлназ чыгарып бирде.

– Кая китмәкче буласың, адәм имгәге! Кире кайтып керәсеңне уйла ин әүвәл!

Кәрим, гадәтенчә, дәшмәде...

– Проектын да үзем эшлэдем дисеңме? Ничек? Ө монысын каян юнэттең? Ничек инде – үзең?! – Этисе сорау арты сорау яудыра, йорт стеналарына, тэрэзә-ишек янакларына шапылдатып сугып-сугып карый. Кәрим аңа читтән генә елмаеп карап, саран гына җавап кайтарып тора. Әнисе аларга катнашмый, ул инде килеп керешкә үк аш бүлмәсен үз итте. Алып килгән күчтәнәчләрәннән табын эзерләп сыйлады, ирләр гәпләшкәндә дә, алар янына чыкмый, һаман шунда кайнашты.

– Болдырны гына эшләп бетерәсе калган иде... – Кәрим төртелеп калды. Кайсын әйтергә икән – Гөлһаз фатирыннан чыгып китәргә җыенганынмы? Сәмәркандка шуннан соң кузгалырмын дип уйлаганынмы? Алай дисең... Ник акланып торырга тиеш әле ул эти-әнисе алдында? Алар аны ятимлектә яшәтте, авыр тормышка дучар итте. Хәзер менә берни булмагандай килеп керүләрен күр...

Эти кеше улының кисәктән үзгәрәп китүен сизде бугай, берәз урынында таптанып торды да, ава-түнә ишегалдына чыгып китте. Әнисенә аш бүлмәсеннән чыгып килеше иде, бусага янында тукталып калды.

– Улым...

Кәрим аңа да усал караш ташлады. Хәзер «улым»мыни?! Нигә шул комсыз энекәшенә ияртеп жибәрдең соң син мине? Хет бер тапкыр булса да хәлемне белә килмәдең? Әни кеше шундый буламы?

Ул боларны кычкырып әйтмәде. Хәер, әнисе болай да бөтенесен аңлап тора, ничек сүз башларга гына белми иде. Баскан жирәннән генә бусагага шуып төште.

– Этисең бик озак хастаханәдә ятты... Чыкты да керде, чыкты да керде... Аякка басуына ике-өч ай гына. Үзе алдында сөйләп булмый, өянәге кузгала. Бөтенләй нервылары беткән...

Кәрим сагайды, тын гына килеп, әнисе янына чүгәләде.

– Теге югалуыннан алты ел үткәч кенә кайтып керде бит ул. Кайтты дип... Күтәрәп алып керделәр. Урлап киткән булганнар. Бер адәм имгәге кол иткән...

Кәримнәң үтереп башы шаулый башлады. Ничек... кол иткән? Габбас абзасы кебекме? Этисе дә заманында таза гәүдәле, көчле беләкле иде... Дөрөс, Кәримне урламадылар, ул үз аягы белән иярәп китте. Иярәп китте дә кол булды... Ул да шул алты елдан соң гына котылды...

– И-и-и, аның күргәннәре... Сөйләде дә елады, сөйләде дә елады... Тире белән сөяккә генә калган, бичара, кеше булырына өметем юк иде. Врачларга рәхмәт...

Ә минем күргәннәрем?... Сөйләгәнәмне тыңлаучы гына юк иде шул... Хәер, абзый мине ач итмәде, мәктәптә укуымны да тыймады. Эшкә дә шунда өйрәндем...

– Йөзләп кеше идек, ди... Үлүчеләр дә күп булган. Хужаларын кулга алгач, суд өч ай барды. Мин йөрмәдем, атаңның хәле хәл иде. Дөрөс булса, кайсын утыртканнар, кайсын атканнар, ди...

Кәрим әнисенә сыеныбрак утырды. Башын аның иңбашына салды.

– Мин теге фатирга бүтән кайтмыйм, әни. Сөз дә теләгән кадәр шушында яшәгез. Бөтенләйгә калсагыз да сүзем юк – миңа да күңеллерәк булыр.

Әнисенә күзләре тулы яшь иде, улының муеныннан кочып алды.

– Мин сиңа күпме хат жибәрдем, берсенә дә үзеңнән җавап алмадым, улым... Гел Габбас язды, безнең якларны бик яратты, килеп, борчып йөри

күрмә, күңелен алгысытма, дия иде. Хәер, чыгып йөрерлек хәлем бар идеме соң? Ул балаларны ничек ачтан үтерми саклап кала алдың, диген...

Кәрим тураеп утырды.

– Алар... ничек?

– Һәммәсә дә урнашып бетте. Ходайга шөкер, инде менә синең исәнлегенә дә белдек.

Кәримнең башы шаулавы тынды, күңеле дә ачылып киткәндәй булды. Ник гомер буге үзе турында гына уйлап яшәде соң ул? Үзен жәлләде, туган йортларында яшәп калган туганнарыннан көнләште, әти-әнисен каһәрләде? Мускул көче нәрсә ул – ихтыяр көче булмагач? Хәер, Габбас коллыгыннан котыла алды бит – Илназныкыннан да, Гөлназныкыннан да котылып, максатны куя белергә генә кирәк...

Ул тагын әнисенә иңбашына авып төште:

– Мин сине шундый сагындым, әни...

* * *

Илназның телефоны Кәримне иртә таңнан тынгысызлыгый башлады. Башта игътибар итмәскә булган иде дә, әнисенә сагаюлы карашы трубканы алырга мәжбүр итте.

– Иртәгә сезнең янга үзем керермен дип тора идем. Бүген ял көне бит...

– Эштә мин! Минем өчен «ял көне» юк! – Илназның тавышы ярсулы иде – хәзер өтерсез-нисез сүгенү сүзләрен тезеп китәчәк. Суйган да каплаган – нәкъ сөңләсә инде!

Кәрим җавап бирмәде – телефонын сүндерми генә, өстәл өстенә атты. Тик сөйләп ятсын шунда! Ә аңа булганы җитте – икесенә берьюлы озак хезмәт итте, урыс әйтмешли, «пора и честь знать»!

Әнисенә киенә-киенә генә дәште:

– Мин озак тормам, барып киләсә җирем бар, яме!

Юлда ук Илназ янында үзен ничек тотачагы хакында бик әйбәтләп уйлап барды. Моңа кадәр дә «эштән китәм» дигән гариза күтәрәп кәргәләгәнә бар инде аның. Илназ аларны ерткалап ата да каршысына утыртып, тирги башлый. Аннары хәлдән тайган кыяфәт белән әйтеп куя:

– Аптыраган... Нәрсә дип ябышып ятадыр инде ул сиңа. Яратам дигән була. Ә бит менә дигән егетләр йөри иде артыннан! Әле дә покой бирмиләр...

Андый чакта Кәрим төшенкә генә көлемсери – яратуның шундый төре дә буладыр, күрәсен...

Бу юлы сөйләшү башка төрле булачак. Шәһәрдә төзелеш идарәсә берәү генә түгел, кулы эш белгән кешегә бүтән җирдә дә урын табылмасын?!

Илназ кабинетына да элеккечә гаепле кыяфәт белән түгел, аякларын нык итеп басып керде. Гаризасын өстәлгә китереп салу белән:

– Үгетләмәгез дә, тиргәнмәгез дә, Илназ Рәшитович! Болай эшләү бөтенебезгә дә әйбәт булачак! – диде.

Илназның болай да сүрән йөзә тагын да каралып китте.

– Бөтенебезгә дә?! – Аның карашы мыскыллы иде. Һәрхәлдә, Кәримгә шулай тоелды. – Туачак балаңа дамы?

Кәрим аңа күзләре белән үтәли тишәп чыккандай карады. Ни сөйли ул?! Чираттагы кыланмышларымы бу аларның?

– Ник, сиңа әйтмәдемәни? Сөенчә алырга дип кайткан булган бит ул кичә! Характерыңны күрсәткәнчә, башта тыңлап бетерергә кирәк иде!

Хатынының бөтен әйткәннәрен тыңлап бетерә барсаң... Менә бусын ишетмәде шул. Тукта, башта хаклыгына ышанырга кирәк әле...

...Гөлназ баласын бик авыр күтәрде. Гел көйсезләнде, «Ник болай эшләргә кирәк булды соң миңа?» – дип тиргәнде. «Срогын саташтырмаган булсам, сиңең сүзгә генә карап тормаган булыр идем әле», – дип сукранды. Иренең әйткән сүзен дә, пешергән ашын да килештермәде, гел кирегә сукалап, үзегенә үтте. Тамактан калды, аңа ярыйм дип йөрөп, Кәрим үзе дә тәмам хәлдән тайды. Баланың дөньяга аваз салуын көне-сәгәте белән түземсезләнәп көтте – аннары бар да жайланыр дип өметләнде.

Гөлназ нәкъ үзе шикелле зәп-зәңгәр күзле бик матур кыз бала тапты. Аны алып кайткан көн һәр икесе өчен дә бәйрәм булды. Кәрим хатынының төртмәле сүзләренә күптән күнеккән иде инде – бүген аларны шаярту итеп кенә кабул итте. Пешерде, юды, жыештырды; Гөлназ гел шулай елмаеп торсын да, сабий тавышы өйләрен гел жанландырып торсын – алар өчен гомер буге бөтенесен дә эшләрчәк ул!

Ләйсирәгә бер яшь тулганда, хатын үз асылына кайтты.

– Эт шикелле күпме өй саклап ятарга була! – Ул бу сөйләшүгә ярты ел хәзерләнгән, ахрысы, тавышы шактый килешле һәм катгый яңгырады. – Эшкә чыгарга булдым мин!

Кәрим югалып китте. Ничек? Нәрсәне дөрөс эшләмәде соң ул? Бар да әйбәт кебек иде бит!

– Эшсез өйдә ятарга өйрәнмәгән мин! Болай да дөньядан артта калып беттем инде. Белештем, үз урының – буш, теләсәң, иртәгә үк чыга аласың, диделәр.

– Ничек... үз урының? Туймадыңмы юл йөрүләрдән? Яшь баласы булган хатынга утырып эшли торган урын да табарлар иде әле.

– Табарлар иде анысы – андые минем үземне канәгатьләндерми! Әй-й, сиңамы соң аны аңларга...

– Мин аңлармын, менә Ләйсирәгә ничек аңлатырга? Нишләр соң ул синнән башка?

– Миннән башка дип... Бала сиңа кирәк булды, син уйла. Теләсәң, няня ялла, теләсәң, үзең декретный ал – хәзер шулай да эшлиләр ич. Но мин әйткән сүземнән кире кайтмыйм.

Шулай шул, барыбер үз дигәнән итәрчәк Гөлназ – монысына иманы камил Кәримнең. Күнми кая барасың – аның өстеннән әләкләргә Илназга чыгып чаба алмый бит инде ул...

* * *

Кәримгә бала караучы эзләп азапланырга туры килмәде – бу яңалыкны ишетүгә, әнисе белән этисе күтәрелеп, Сәмәркандтан кабат Кәримнең Казан читендәге йортына кайтып төштеләр.

– Шәһәр кызуында ятканчы, Ләйсирәгә дә саф һава булыр, монда китер, – диделәр. – Кыз бала үстереп караган юк иде, шөкер, Ходай монысын да насыяп итте, – дип сөенештеләр.

Бу хакта белгәч, Гөлназ:

– Жай чыкты боларга сиңа таба сырышырга, – дип, чираттагы зәһәрән

чыгарып алса да, әллә ни сүз куертмады. Теләсә ни эшләсеннәр, аңа гына комачауламасыннар!

Беренче командировкасыннан кайтып төшкәндә, бала әнисен оныткан иде инде, ятсынды. Гөлназ аны кулына алмакчы булгач, үпкәләгән кыяфәт белән кычкырып елап жибәрде, этенә-төртөнә әбисенә тартылды.

– Өй, мә сәнә! – диде Гөлназ, аны ачу белән Бәнатның кулына тоттырып. – Миннән башка барыбер ерак китә алмассың әле!

Ерак китмәде, шушында, әбисе кулында үсте Ләйсирә. Телә дә «әти», «әби», «бабай» дип ачылды. Күпме тырышсалар да, Гөлназга «әни» дип әйттерә алмадылар. Капкада аны күрүгә:

– Апа килә, теге апа килә! – дип йөгереп кереп житә иде.

...Бер кайтуында Гөлназның йөзенә ниндидер ят күлгә ятканын күрде Кәрим.

– Туйдым... Арыдым...

Ир үзен мәжбүриләп кенә, аны иңнәреннән алгандай итте:

– Ник, күптән әйтәм бит инде мин сиңа, ул эшенән кит, дип? Мин эшләгән дә житә, өйдә утырсаң да, сүзем юк. Ләйсирә белән якынаерсыз ичмасам. Дүртенче яше китте, юньләп күрешә дә алмыйсыз...

Гөлназ аның кулларын ачу белән иңнәреннән селтәп төшерде.

– Эштән түгел, сиңең салкынлыгыңнан туйдым мин! Күпме тырыштым, булмады. Китәм...

Кәрим аңа сәерсенеп карады:

– Кая китәсең?

– Дөрөсрәге, мин түгел, син китәсең. Фатир...

Анысын тыңлап бетермәде Кәрим – йөз тапкыр кабатланган сүз бит инде!

– Ярар, ярар! Ә менә Ләйсирә...

– Ярармыни? Бу сөйләшүне көтеп кенә йөргәнсең, ахры! Нормаль кеше хатыны өчен башын салырга да эзер! Син мине шулай ансат кына ятларга биреп жибәрәсеңме? Шулаймы? Ничек ярата алдым икән соң мин сине?! Ө Ләйсирә – минеке, бернинди закон да баланы анасыннан аера алмый!

– Үзеңнән башка берәүне дә ярата алганың юк сиңең, Гөлназ! Берәр нәрсә сиңеңчә булмаса, чыгырыңнан чыгасың, таптыйсың, сытасың. Яңа сайлаганың шуны беләме соң? Ярар, яратса, ул да түзәр. Ә баланы алдап булмый бит аны. Закон минем яклы дип, мәжбүриләп алып кайтып утыртырсыңмы? Шуннан соңгысын күз алдына китерәсеңме соң?

Гөлназ аны берничә тапкыр бүлдерде, кычкырынды, кулындагы әйберләрен әле өстәлгә шапылдатып куйды, әле идәнгә бәрәп төшерде.

– Кит... Кит... Күземә күренмә...

Бусы, ниһаять, аның үзенә өстенлеген түгел, көчсезлеген тану иде.

...Кәримнең өстеннән тау төшкәндәй булды. Ничә тапкыр бу йорттан бөтенләйгә чыгып китәргә талпынса да, йә Гөлназны жәлләп, йә үзенә тәвәккәлләгә житми кала иде. Бусын хатыны үзе хәл иткән – монысы яхшы. Менә Ләйсирә... Аның өчен көрәшәселәр алда әле.

Бар да алда...

МАТУРЛЫК ҺӘМ БӘХЕТ КОЧАГЫНДА

«Казан утлары» журналы 1971 елда Фатих Хөснинен «Мәйдан» дип исемлэнгән повестен бастырып чыгарды. Укып чыкканнан соң: «Фатих Хөсни – тел бистәсе инде ул...» – дип куя торган повесть иде ул. Күрәсең, миңа яшъ чагында, максималист вакытта, аның көпшәклеге, фикер, мәгънә ягыннан бушлыгы ныграк тәэсир иткәндер. Шулар ярысytкандыр... Мин язучыга «Ачык хат» яздым да «Социалистик Татарстан» газетасына илтеп бирдем. Әдәбият бүлеге мөдире Рәшит абый Гариповның үз кулына бирдем бугай мин аны. Озакламый ул «Ачык хат» газетада басылып та чыкты.

Аннары Рәшит абый тагын бер мәкалә язарга заказ бирде – яшъ язучыларның «Инешләр Иделгә кушыла» дип исемлэнгән жьентыгы турында иде ул. Мин ул мәкаләне бик яратып, мавыгып яздым. Ул күләм ягыннан да зуррак булган. Укып чыкканнан соң, Рәшит абый аны «Казан утлары» журналына биреп карарга кушты. Ул вакытта бөтен газета-журналлар Бауман урамындагы Матбугат йортында урнашкан иде. «Казан утлары» икенче катта. Шунда калдырып кайттым мәкаләне.

Шулай көн артыннан көн үтә, мин бит студент кеше, уку һәм дәрәс мәшәкатьләре күмгән безне... Шундый көннәрнең берсендә тулай торак коридорында Марат исемле егет очрый да, мине Матбугат йортына чакырганнарын әйтә. Икенче көнне баргач, шул ачыклана: журналның әдәби тәнкыйть бүлеге мөдире Фәрваз абый Миңнуллин минем язамны ошаткан икән. «Алдагы саннарның берсенә тәкъдим итәчәкмен», – дип тә ышандырды Фәрваз абый. Һәм, чыннан да, ул язма журналның 1972 елгы 4 нче санында басылып та чыкты. Тамчы да үзгәртелмәгән килеш.

Менә шуннан китте инде эшләр – ул заказ бирә, мин язып китерәм.

Шулай байтак кына дәвам итте дә, һәм 1972 елның көзендә, V курста укыган чагында, Фәрваз абый мине редакциягә эшкә дә чакырды. Ул чагында без икенче каттагы иң почмак бүлмәдә 4 кеше: әдәби тәнкыйть бүлеге мөдире Фәрваз абый Миңнуллин, проза бүлеге мөдире Яхья абый Халитов, публицистика бүлеге мөдире Малик абый Халитов һәм мин утырып эшләдек. Әмма 1973 елда университетны тәмамлагач, миңа офицер киеме киеп Ерак Көнчыгышка армия хезмәтенә китәргә туры килде. Бу инде гаилә белән барып аерым фатирда яшәп хезмәт итү дигән сүз.

Ике ел гомер шунда үтте. Казан белән элемтә өзелмәде, билгеле. Равил Фәйзуллин китабы турындагы саллы гына мәкалә шунда – Ерак Көнчыгышта язылган иде, ул журналда басылып чыкты. Ул якка барып, яшәп кайту үземә дә кызык иде.

Яңа төрле табигать, яңа тормыш, бүтәнчә яшәү рәвеше бит ул армия дигән нәрсә.

Менә хәзерге биеклектән торып караганда да, язмышның бу адымы дөрөс булган, дип саныйм.

Ике ел гомер үткәч, әлбәттә, яңадан Казан... Минә «Идел» альманахына редактор итеп куялар һәм шунда безнең зур көрәш башлана. Яшьләр журналы өчен көрәш! Бу турыда инде мин байтак яздым. «Идел» өчен көрәш» дигән ул язма байтак басмаларда дөнья күрдә. Биредә шуны гына өстәп әйтсә килә – ул чорда хәтта Табеев үзе алынып та эшли алмаган эш булды ул. Мәскәүнең милли сәясәте аркасында барып чыга алмаган көрәш булды ул безнең! Әмма ул елларда көрәшнән башлануы кирәк булган. Безнең, тере организмның бер селкенүе булган ул! Безнең терелекне, безнең исәнлекне күрсәткән ул! Һәм тагын шуны әйтеп үтим: яңарыш чоры килгәч, яңа чыга башлаган журналга Римзил Вәлиевнең куелуы бик тә дөрөс булды. Ө мин исә ул елларда әле КПССта да тормый идем. Бу көрәшнә оештырып йөргәндә, «журналга баш булам» дигән фикер төшемә дә керми иде. Моңы шуңа күрә әйтеп узам: кайсыбер дусларым журналга минә куймауларына бик аптыраган иде. Һич уйлаган нәрсәм түгел иде ул. Моңа кеше ышандымы юкмы – белмим. Хәзер инде миңа барыбер...

Шулай итеп, мин яңадан «Казан утлары» редакциясендә эшли башладым. Зәки абый Нури – баш редактор, Ринат Мөхәммәдиев урынбасар булган еллар... Аннаны Ренат ага Харис, аннаны Равил Фәйзуллин баш мөхәррир булдылар... Ө мин – әдәби тәнкыйть бүлегендә.

Хәзерге еллар биеклегеннән торып карыйм: ул еллардагы әдәби тәнкыйтькә минем үз холкым, натурам бик тәэсир иткән икән! Ни өчен шулай дим? Чөнки төрлө-төрлө дискуссияләр, бәхәсләр, конкурсларны бик тә күп оештырганбыз без. Гомумиләштерерәк әйтсәк, бу инде демократиянең бик тә шәп чагылышы булган.

1993 ел буена журнал битләрендә барган «Безнең тормыш, безнең әдәбият» дигән сөйләшү бигрәк тә истә калган. Ул Фоат Садриевның «Таң жиле» романы нигезендә оештырылды. Һәм без ел буена сан саен саллы гына мәкалә биреп бардык. Бер эсәр уңаеннан шулай озақ барган бүтән дискуссияне хәтерләмим мин.

Ө редакциядә бергә эшләгән олпат шәхесләр... Нури ага Арслан, Гариф ага Ахунов, Ләбибә апа Ихсанова, Илдар абый Юзеев, Рәдиф Гаташ...

Ө 1973 елда Гариф абый Ахунов минә Мәскәүгә яшә тәнкыйтьчеләр семинарына жиберде. Без анда «Перedelкино» дигән иҗат йортында асрым бүлмәдә бер ай буена күренекле әдипләр янәшәсендә яшәп һәм язып яттык. Ил күләмендә танылган әдипләр: Рәсүл Гамзатов, Мостай Кәрим, Валентин Катаев, Евгений Евтушенко, Фазу Алиева, Шамил Анак һәм башкалар белән бер һаваны сулап, бер сукмаклардан йөрдөк без.

Менә хәзер бик күп еллар үткәннән соң, редакциядә бергә эшләгән олпат әдипләргә искә төшерәм дә һәм артык романтик, артык идеалист булган үземне алар янәшәсенә куеп карыйм... «Алар бу хәлгә ничек итеп түзделәр икән?» – дим.

Менә тагын бер күренеш. 1980 елларда Әлмәттә яшәүче дуслым Азат Ганиев хатыныннан аерылып, үзе генә яшәү өчен әллә кайдагы Чирмешән районына китеп барган. Мин бу хәбәрне ишеткәч, бик борчылдым һәм Чирмешәнгә барып кайтырга командировка сорап, ул чактагы баш мөхәррир Ренат абый Харис янына кердем. Ө ул минә дөрөс аңлады, командировка бирде. Мин Чирмешәнгә Азат Ганиевның хәлен белергә барып кайттым. Берәздән сәер сүз ишетәм, имеш минә Азат Ганиевны тикшерергә КГБ жибергән! Менә сиңа мә!

Менә шушындый фактлар, эпизодлар барысы да журнал редакциясендә яшәгән рухи климатны ачып бирә түгелме соң? Әнә шул рухи климаттан авторларга, эсәрләргә булган мөнәсәбәт тә туа түгелме соң инде?! Совет чорында журналның 100 меңнән артык тираж белән басылуы да шушылар нәтижәсә бит инде ул!

Дусларым-танышларым нәрсә әйтсә дә әйтер, әмма бу язмамда мин шуны асрым атап китәсем килә: үземне бик тә бәхетле кешегә саныйм мин. Ни өчен дигәндә, беренчедән, гомеремнең иң нәтижәле эш белән үткән чоры әдәбият дөньясында

кайнап, «Казан утлары» журналында жигелеп эшлөп үткән еллар! Ә аңа кадәрге еллар турында уйлым да шушы эшчәнлеккә эзерлек чоры булган икән дигән нәтижәгә киләм.

Сугыштан соңгы тыныч чорда һәм тагын да бик мөһиме – табигатьнең бик тә ямьле урынында – Чулман елгасына коючы Иш һәм Баржы сулары буендагы Баржы авылында туганмын мин. Һәм инде, Аллага шөкер, менә хәзер 74 яшемне тутырып киләм.

Аннары, яшәү дәверендә миңа әллә ничә авариягә эләгергә туры килде һәм, Аллага шөкер, барысыннан да исән-сау калдым.

Тагын да мөһим бер нәрсә – яшәү дәверендә байтак кына бүтән төрлө четереклә хәлләргә дә дучар булдым. Аларында да Ходай биргән гомер өзелергә мөмкин иде! Ләкин, бәхет эшедер инде, Ходай саклады.

Хәзер инде шунысы кызык: ни өчен әдәбиятка һәм аннары әдәби тәнкыйтькә кереп кителде соң? Мөгаен, иң тәүге сәбәп шулдыр дип уйлым: бәләкәйдән үк хис белән, йөрәк белән яшәүче кеше булып формалашканмын. Бәләкәй вакыттан шундый бер күренеш истә калган: ничектер безнең авыл киbetенә скрипка кайткан да шунда кызыктырып эленеп тора бит, малай! Күзне кызыктырып һәм бөтен дөньяны онытырлык дәрәжәдә мине биләп, күнелемне иләсләндереп!

Каяндыр акча тапканмын да (анысы инде истә юк) – сатучы апага шул скрипканы сорاپ бардым бит! Күрәсен, минем бик бәләкәй вакыт булгандыр инде – сатучы апа мине үгетли-үгетли: «Үскәнем, сиңа ярамас ул... Син бик бәләкәй бит әле... Бу акчаны әниң алып кайтып бир син...» дия-дия, тәки мине күндерде бит. Ләкин скрипкага булган мэхәббәт энә шул еллардан бирле миндә сакланып килә. Инде Казанга килеп, студент булгач, мин симфоник оркестр концертларына йөри башладым. Һөнәре буенча укытучы булган дуслым Светлана Юрьевна белән без бик күп опера-балетлар да карадык...

Матбугат белән дуслыгым да бик иртә башланды. Мәктәпнең IV сыйныфында укыганда ук, мин район газетасының актив хәбәрчесе идем инде. Авыл тормышындагы төрлө-төрлө кимчелекләргә каршы көрәшүче идем. Шунысы гажәп: колхоз рәисе Фәррах ага Низамов минем шул тәнкыйть язмаларыма бик тә тыныч карый иде...

Тагын шунысы истә калган: мин – дүртенче сыйныф малае – тыкрыкта иптәшләрем белән уйнап йөрүм, шунда хат ташучы апа килеп чыга да, авыр сумкасын бүрәнә өстенә куйгач, үзе янына мине чакыра – гонорар бирергә! Бу бит әле 1960 еллар тирәсе, акча алышынуга хәтле. Байтак кына кәгазь акча керде бугай минем кулга. Баш күккә тиде инде ул чагында!

Безнең Баржы авылы зур иде. 400-900 хужалык булгандыр. Шуңа күрә урта мәктәп тә үзәбездә иде. Мин урта мәктәпнең комсомол оешмасы секретаре итеп тә сайладылар. Хәзерге яшьләр комсомол турында дөресен белмиләр бугай. Эмма без төрлө кызыклы чаралар оештыру өстенә бүтән төрлө адымнар да ясый идек. Менә ике күренеш. Безнең күршәдә Гөлширмә дигән урыс авылы бар иде. Жәйге бер кичтә шул авылдан ике кыз безнең авылга танцыга килгәннәр дә минем класшташ Рөстәмнәрнең мунчасында кунарга да калганнар! Икенче көнне безнең сыйныф житәкчесе Мәрьям апа, әй, туздыра Рөстәмне! Тетмәсен тетә бөтен кеше алдында! Шунда мин Мәрьям апага каршы күтәрелдем бит! Рөстәмне яклап сөйләдем. «Ул унберенче сыйныф укучысы бит инде, уңжиде яшьлек егет...» – дидем.

Тагын икенче бер очрак. Казаннан театр килгәч, безнең сыйныф укучысы Илсәярнең кулына билет эләккән дә, ул безнең укытучы апаның иренә клубта урын бирмәгән... Шул ук Мәрьям апа (урыны оҗмахта булсын инде), икенче көнне, әй, туздыра Илсәярне бөтен класс алдында! Мин ул чагында да Илсәярне яклап чыктым. «Үзе житкән кыз бит инде ул – ир-ат кеше аңа үзе урын бирергә тиеш», – диебрәк сөйләдем.

Мин – мәктәпнең комсомол оешмасы секретаре, менә шундый идем ул чагында. Мәктәпне тәмам иткән елны ук мине район газетасы редакциясенә эшкә алдылар.

Мәскәү журналында фотомны да бастырып чыгардылар. Шуңа күрә Казан университетының журналистика бүлегенә укырга керү бер дә кыен булмады.

Бу инде 1968 ел, миңа егерме яшь тулган чак. Энергия ташып тора, тулай торакта да без – яшь егетләр, бергә бит инде. Шуңа күрә идея, фикер кайнап тора! «Янаваз» дигән өр-яңа әдәби берләшмә дә оештырып жибердек. Стена газетасы да университет диварында эленеп тора, кеше укый...

Журналист булырга дип хыялланып йөргән мәктәп елларыннан тагын шул истә калган. Мин бу хыялым хакында һәм киңәш тә сорап, әлбәттә, «Татарстан яшьләре» газетасына язып жибергән идем. Күп тә үтмәде аннан миңа җавап та килеп төште бит. Әле кем язган дисез?! Бик популяр язучы һәм журналист Шамил абый Рәкыйпов язган! Шундый да тәфсилләп, чын күңеленнән миңа ярдәм итәргә теләп язган Шамил абый – үзе бер әдәби әсәр кебек! Тик, ни кызганыч, үземә бик тә ярдәм иткән ул хатны мин саклый алмадым, еллар дәвамында югалды ул кадерле хат.

Ләкин язмыш шаяруы дияргәме инде моны: бик күп еллар үткәч, Шамил абый гаиләсеннән аерылып китеп, «Шәһри Казан» газетасы редакциясендә яшәп ятканда, аңа фатир бириләр сорап, бик күп аксакал язучыларның өйләренә барып, имзаларын жыеп йөрергә туры килде миңа! Мин моны чын күңелдән ярдәм итәргә теләп эшләдем. Ул эшнең ничек төгәлләнгәннен ул чагында белә алмасам да, ышанам ки: барып чыккандыр ул!

Биредә моны искә алуым исә – язмышның ничек иттереп кешеләрне тагын-тагын очраштыруы... Шамил абый үзе дә бик ярдәмчел һәм бик тә кешелекле каләм иясе иде – урыны оҗмахта булсын...

Тагын бер мөһим нәрсәне искәртеп үтү кирәк. 1972 елдан башлап, минем журнал редакциясендә эшләгән вакытым Совет чорына туры килде. Ә Совет чорының иң беренче, иң төп билгесе ул – гуманизм. Чынлыкта ничек килеп чыкса да, бүтән төрле күренешләр булса да, барыбер төп сыйфаты буларак гуманизмны игълан итеп, Совет чоры еллар дәвамында тарихи үзенчәлеккә, тарихи өстенлеккә ия булып тора. Әнә шуңа күрә ул елларда Совет илендә әдәбият һәм сәнгать кызу темплар белән үстә дә! Тарихи перспектива белән караганда да, безгә Совет чорының төп сыйфатларын хәзер сагынып искә алырга гына түгел, ә аларны тормышка ашыру турында да уйларга кирәк. Ә мин исә яшь вакытым шул чорга туры килү белән бик бәхетле!

Кабатлап әйтәсем килә – Совет чорының төп сыйфатларын тормышыбызга кертү, житәкчеләрнең мөнәсәбәтен үзгәртү генә түгел, ә тулаем жәмгыятебезнең әдәбиятка һәм сәнгатькә булган мөнәсәбәтен үзгәртү, гуманизм принципларын алдыбызга максат итеп куюдан да тартынмаса, курыкмаса иде! Чөнки безнең жәмгыятьне яхшылыкка алып чыгардай бүтән юл юк! Хәзер инде без кыргый капитализмның нәрсә икәннен күрдәк, аның ачы жимешләрен байтак татыдык... Хәзер безгә яңадан гуманистик жәмгыять төзү турында уйлап, шул юнәлештә эш алып барырга кирәк. «Казан утлары»н, анда басылган әсәрләре белән, нәкъ менә шушы юнәлештә эш алып бара торган журнал дип әйтергә мөмкиндер дип уйлыйм.

Мансур ВӘЛИ-БАРҖЫЛЫ,
журналның 1972 – 2014 еллардагы хезмәткәре.

УЛ МИНЕ ШИГЫРЬ БЕЛӘН ДУСЛАШТЫРДЫ

Классикның сүзләрен берәз үзгәртеп әйтсәк, без, асылда, барыбыз да «Казан утлары»ннан борынлап чыктык. Шәхсән, мин үзем әлеге басма белән октябрят чагында ук таныш идем. Озак еллар дәвамында безнең өйгә биш-алты исемдә газета-журнал килеп торды. Юкса әти-әни дә уку йортлары тәмамлаган, укымышлы инсаннар түгел иде. Шулай да өйгә матбугат алдыруны саваплы гамәл дип санаганнар, күрәсен. Мин бәләкәй чагында «Казан утлары»н әле әни генә укый иде. Билгеле, ул проза әсәрләрен генә үз итә, кызыклы, гыйбрәтле урыннарын әтигә дә укып күрсәтә. Әти, хәрәф таныса да, укырга бик атлыгып тормый, чөнки бетмәс-төкәнмәс колхоз эшеннән арып кайта. Әнинен әдәбият дәресе ара-тирә мин дә тыңлаштыргалап утырам, колакка моңарчы дәреслекләрдә очрамаган, бөтенләй таныш түгел исемнәр дә чалынып китә: Аяз Гыйләжев, Хәсән Сарьян, Мөхәммәт Мәһдиев, Вакыйф Нуруллин...

Ә бер әсәргә әни аеруча дәртләнеп укырга кереште. Әти дә, жанланып китеп, «дәресе» бик бирелеп тыңлый башлады.

Соңыннан аңлашылды: аларның шулай мавыгып укыганы, әлбәттә, М.Мәһдиевнеч «Без – кырык беренче ел балалары» повесте булган. Үз балачаклары, үз яшьлекләре турында да укып кинәнгәннәр, мәрхүмкәйләрәм...

Чоланның аулак бер почмагына әрдәнәләп өелгән журналларны тора-бара мин үзем дә актарып, укыштырып утырырга ияләнеп киттем. Шунысы кызык: мине, нишләптер, шигырьләр ныграк кызыксындырды, чөнки үз күңлемдә дә шигырь калышлап карыйсы килү теләге уянып маташа иде. Сәер теләк, билгеле. Югыйсә моңарчы шигырь белән бернинди дә алыш-бирешем юк иде шикелле. Һәм мин журнал сәхифәләрендә исем шәрифләрен ишетеп тә белмәгән өр-яңа шагыйрьләр галәменә юлыктым: Роберт Әхмәтжанов, Равил Фәйзуллин, Рәдиф Гатауллин, Ренат Харис, Рәшит Әхмәтжанов, Рөстәм Мингалим, Гәрәй Рәхим, Зөлфәт, Мөдәррис Әгъләмов, Разил Вәлиев... Нәкъ менә алар мине шигырь белән дуслаштырды да бугай...

Без студент чакта «Казан утлары»нда әсәрең басылу бик олы дәрәжә санала, галиҗәнап Әдәбият хадимнәренең кул арасына керә башлавыңны аңлата иде.

Беренче курста укыганда, хәлфәбез Зәет Мәжитов безнең төркемдә махсус курс алып барды һәм барыбызга да үз күңеленә хуш килгән берәр яңа әдәби әсәргә яки китапка рецензия язарга кушты. Мин Рәдиф Гатауллинның әле генә дөнья күргән «Йолдыз жиле» (1976) дигән китабы турында белгәннәремне яздым да Зәет абыйның кулына тоттырдым. Озак та үтмәде, укытучыбыз: «Сине Рәдиф абыйң «Казан утлары»на чакыра», – дип, мине тәмам өнсез итте. Бактың исә, ул, үземә әйтмичә генә, теге язманы журнал редакциясенә илттеп биргән дә, аны бастырып чыгарырга ук уйлаганнар икән.

Ә менә «Казан утлары»нда шигырьләрем беренче тапкыр дүртенче курсны тәмамлагач кына дөнья күрдә. Аннан соң тәүге китапка да ерак калмый инде...

Һич онытасым юк: фәнни житекчәм, шигырь теориясе буенча татарның иң күренекле галимнәреннән берсе, профессор Хатыйп ага Госман диплом темасы буенча сөйләшүгә нәкъ менә минем шигырьләр шәлкеме басылган «Казан утлары»н кыстырып килде. Ул чакта хәлфәбез эленке-салынкы гына укып йөргән шәкертенә цезура белән цензураның аермасын бик яхшылап төшендереп биргән иде...

Газинур МОРАТ,
*Татарстанның Габдулла Тукай исемендәге
Дәүләт бүләге иясе.*

Әнвәр
Шәрипов

МӘРСИЯ

ХИКӘЯ

Габдерәхим Утыз Имәни тормышыннан

Арык¹ янына килеп туктадылар.

Кич житеп килә. Жәйге кояш, ком сахрасын соңгы тапкыр ялмап алып, офык артына кереп китәргә жыена. Ә чылтырап аккан арык тирәсе яшел үлән, вак куаклыклар белән капланган. Арык артында, ерак та түгел бер кышлак күренә.

Габдерәхим жылкәсендәге капчыгын жиргә төшерде. Хәмидә дә төенчеген жиргә куйды. Ул арада уллары Габденнасыр арыкка йөгәрде.

– Әй, сак бул! Суга егылып төшмә!

Габдерәхим белән Хәмидә дә уллары янына, арык кырыена килеп чүмәштеләр. Жиннәрен сызганып, салкын су белән кул-битләрен юдылар, рәхәтләнеп, туйганчы су эчтеләр.

Аннан әтисе белән әнисе тәһарәт алды. Әтисе Габденнасырның да аяк-кулларын юарга булышты:

– Кил әле, улым! Менә шула-ай! Хәзер инде чип-чиста булдың. Намаз укырга да ярый...

Тәһарәт эшләрен бетергәч, берәз читкәрәк китеп, Габдерәхим яшел чирәмгә өчесенә дә намазлык жәйде. Өчесе дә чиста намазлыкка аяк басты. Габдерәхим камәт төшерде: арык буйларына аның көчле моңлы тавышы жәелде. Өчесе дә ашыкмыйча гына, тәмен белеп, икенде намазын укыдылар.

Намаз тәмамлангач, Габдерәхим күренеп торган кышлакка ымлап:

– Минем, нишләптер, кунарга керттегез әле, дип соранып йөрисем килми. Шушында гына йокласак, ничек булыр? – диде.

– Ярар, – диде Хәмидә. – Саф һавада... Яхшырак та булыр...

Төгәл карарга килгәч, төнне шунда гына үткәргә эзерләнгән башладылар. Габдерәхим чирәмне чыбык-чабыктан чистартып, капчыгыннан зур-зур тукумалар алып, шалаш кора башлады. Габденнасыр да, әтисенә

¹ Арык – басуларны сугару каналы. Урта Азиядә кечерәк каналлар арык дип атала.

булышырга теләп, аның тирәсендә бөтерелде. Дүрт якка дүрт казык кагу, аларга әлегә зур тукумаларны тарттырып бәйләп кую белән шактый мәшәләнгәч, ике-өч кешелек шалаш эзер булды.

Тамак туйдырып алгач, Габдерәхим янына улын да утыртып, Коръян укый башлады. Ком сахрасына, арык буйларына хәзрәтнең моңлы макам тавышы таралды.

Караңгы төште. Йолдызлар җемелди башлады. Көндөзгә эсселек сүрелеп, жиргә талгынлык таралды. Өчәүләп, шалашка кереп яттылар. Арыктан чылтырап аккан су тавышы күнелне тынычландыра, гәүдәгә арыганлык халәтә өсти иде. Чынлап та, шактый арыткан икән бит. Бала аягы белән генә булса да, көн буена Бохарадан ун чакрымлап юл үтелгән. Габдерәхимнең аркасында кирәк-яраклар тутырылган зур гына биштәр капчык, кулында кулъязма китаплар салынган бөктәр. Әлбәттә, Могак мәчете имамы Хажи Багдадидан сораган булса, ул Габдерәхимне ат яки дөя белән озатып та жибергән булыр иде. Әмма Габдерәхим үзенең туган иленә кайтып китүен халыкка бик белдерәсе килмәде. Шуңа күрә моннан өч-дүрт көн элек мәҗлестә бу турыда сөйләшкәннән соң, мәсьәләне башкача куертып тормады. Хәмидә белән юлга кирәк-яракларны эзерләделәр дә чәршәмбе көнне иртән Аллага тапшырып кузгалдылар. Сагындырган иде шул туган ил! Ничә ел бит инде Габдерәхимнең сөекле туган авылы Утыз Имәнгә кайтканы юк!..

Габденнасырның бер дә йоклайсы килми. Ул әтисен тыкырдата башлады:

– Әкият сөйлә әле, әтием! Бүген сөйләмәдең бит әле...

– Әкият түгел ул, улым. Булган хәл. Бик күп еллар элек булган хәлләр... Пәйгамбәрләр яшәгән чордан калган риваятьләр...

– Ярар, булган хәл булсын. Анысы да кызык бит...

Габденнасыр торып утырып, әтисенә якынарак килде. Әтисенә текәлде.

– Менә, улым, Аллаһы сөбханә вә тәбарәкә хәзрәтләре Жир йөзенә кешеләргә ярдәмгә пәйгамбәрләр жибергән. Шуларның берсе, Дауд улы Сөләйман, бик зирәк булган. Аллаһы Тәгалә аңа бер пәйгамбәр дә моңа кадәр белмәгән кодрәт биргән, кошлар, хайваннар белән сөйләшәргә өйрәткән. Аның бер хикмәтле йөзеге булган. Ул йөзектә Аллаһның туксан тугыз күркәм исеме – «Исме әгъзам» язылган икән. Ошбу хикмәтле йөзек кем кулына керсә, шул хөкемдар, патша була, ди. Әлегә йөзек ярдәмендә Сөләйман жен-пәриләр, диюләр белән идарә иткән. Бервакыт бер дию, Сөләйман тәһарәт алган чакта, йөзекне саклаучы колны алдап, бу хәзинәне үзенә алган да тәхеткә менеп утырган. Аллаһ ярдәме белән соңыннан бу йөзекне Сөләйманга Әрхәм исемле бер балык китереп биргән. Сөләйман кошлар, сандугачлар белән сөйләшкән, аларның хәлләрен белешкән...

– Их, мин дә пәйгамбәр булса идем, әти! Мин дә рәхәтләнеп, кошлар белән сөйләшер идем...

– Юк, улым! Аллаһы Тәгалә безнең сөекле Мөхәммәд салләллаһу галәйһиссәламне Жир йөзенә соңгы пәйгамбәр итеп жибергән. Аңардан соң башка пәйгамбәр булмаячак, кыямәт көненә кадәр... Әмма Коръяндә әйтелә: «Галимнәр – пәйгамбәрләрнең җирдәгә вәкиле», диелә. Галим

булсан, динбезд кушканча гына яшэсэн, инша Аллах, Хак Тэгалэ сине дэ
мэрхэмэтеннэн ташламас...

Әтисе белән улы шулай сөйләшә-сөйләшә, йокыга талдылар...

Төн тыныч үтте.

Әмма иртәнгә кояш чыгып, инде берәз кыздыра да башлагач, Хәмидә ана тоемлавы белән сизенеп, кинәт сискәнеп китте. Күзен ачып караса, Габденнасырга елан якынлашып килә иде.

– Ай! – дий кычкырып жибәрде ана һәм гәүдәсе белән улын каплады. Еланның угы анага эләкте.

Габдерәхим сикереп торып, аягы белән еланга типте. Ләкин эш эшлängән иде инде. Хәмидәнең беләге кызарып чыкты.

Габдерәхим, яраның канын суырып алып, жиргә төкерде. Әмма аның ғына файдасы булмады, кул шешә башлады.

Эти кеше, бөктәреннән чиста чүпрәк табып, ананың кулын кысып бәйләде, тик берәздән Хәмидә кызарына, хәтта калтырана башлады.

Нишлэргэ? Яннарында дару да юк. Табиб кирэк!

– Шушында гына торыгыз! Мин – хэзер! – диде дә, Габдерәхим якындагы кышлакка юнәлде.

Күп тә үтмәде, чуар киемле бер үзбәкне ияртеп кайтып та житте.

– Ай-вай-вай! Калай² шешеп чыккан! Нэмэ кылмак кирэк! – диде табиб, яраны карагач. Бэйлэгэнне чишеп, үзе белән алып килгән дөя маен сөртте. – Сахрада терелтеп булмас. Әйдәгез безгә! Кышлакта ничек тә жаен табарбыз.

Башка чара юк иде. Барлык эйберләрне жыештырдылар да, Хәмидәне култыклап, авылга юнәлделәр.

Табибның йорты кышлакның уртасындарак икән. Үзбәк хатыны мөсафирларны ачык йөз белән каршы алды. Тиз генә урын-жир әзерләп, авыруны шунда яткырдылар. Яраны су белән юып, бәйләп куйдылар.

Табиб Фазлетдин үзенә ярдәмгә бер танышын алып килде. Үзара киңэшләшәп, дәвалый башладылар. Көне буе ниләр генә эшләмәделәр алар! Ярага салкын чүпрәк, шифалы үләннәр төнәтмәсә дә бәйләделәр, суган, сарымсак, ачы торма телемнәре дә куйдылар, кайнар артыш агачы белән имләп тә, дога укып өшкереп тә карадылар, эмма файдасы булмады; Хәмидә һаман калтырана иде, тәне ут кебек янудан туктамады...

Икенче көнгә инде авыруның терелергә өмете бөтенләй юклыгы сизелә башлады. Нишләргә дә белмәгән Габдерәхим гажиз булып, хатынының баш очына утырып, ясин чыга башлады. Ясинны укып бетергәч, Хәмидәнең йөзенә караса, хатынының бер ноктага төбәлеп катып калган күз карашын күреп хәйран итте. Саклык белән генә аның күзләрен йомдырды...

Табиб Фазлетдин кабер казу, жирләү эшләрен үз өстенә алды. Ислам дине вафат булган кешене озак тотарга кушмый. Төш вакыты узуга, кабер дә инде эзер иде. Кышлактан күп кеше жыелып, мөсафир Габдерәхимнен хәлэл җефетен жир куенына индерделәр. Алар Хәмидәне жирләп кайтып та баралар инде.

² Калай (үзбәкчә) – ничек.

Боларның барысын да башта Габдерәхим төштә булган кебек кенә кичерде. Ә менә хәзер кинәт аның исенә шул килеп төште: жирлэгәннән соң кабер яныннан соңгы кеше кырык адым киткәч, гүр эченә Мөнкир һәм Нәнкир исемле ике фәрештә килә һәм үлгән кешедән яхшы-яман гамәлләре хакында сорау ала башлый. Нәкъ шушы мизгелдә Габдерәхим башына бу вакыйганың бөтен кайгысы ишелеп төште, күңелен бар кырыслыгы, рәхимсезлегә, ачысы белән уратып алды; хәзрәт аның бөтен фажигасен тойды. Ул нишләргә дә белмәде. Житәкләп барган Габденнасырны кулына алды, аның битен күз яшьләре белән чылатып пышылдады:

– Улы-ым! Икәү генә калды-ык! Әниң китте-е!..

Аннан улын күкрәгенә кысып, бик тирәннән иңрәп, сыкранып чыккан сүзләрен тәкрарлый башлады:

Кичә-көндөз дога кылган,
Изгеләрдән ярдәм сорган,
Ходала күп хәмед³ әйткән
Хәмидәмнән жөда булдым⁴.
Кичә-көндөз ишем булган,
Хәтәрләрдә дога кылган,
Шәехләрдән ярдәм сорган
Догачымнан жөда булдым.
Башыма күп бәла килсә,
Дус-ишләрем күңел өзсә,
Шул чакта да күңел өзмәс
Тугры дустан жөда булдым...

Габдерәхим улының күзләренә карады, сыкрап тәкрарлавын дәвам итте:

Балалары ятим калган,
Ана өчен аһлар орган,
Бала өчен бәгъре көйгән
Миһербандин жөда булдым...

1798 елда булган бу вакыйга шагыйрь Габдерәхим Утыз Имәниненң үз тормышында кичергән иң зур фажигасе иде.

³ Хәмед – мактау, мактап сөйләү.

⁴ Жөда булу – аерылу.

Бәхтехуҗа Сәләхетдин улы Ишмөхәммәтов (1948) Казакъстан ССРның Гурьев өлкәсе, Диңгез (хәзерге Курмангазый) районында, Кошалак авылында туган. Туган авылында урта мәктәпне тәмамлаганнан соң, Башкортстанга килеп, Уфа нефть институтында югары белем алган. Туган ягына кайтып, белгечлеге буенча төрле эшләрдә эшләп, фәнни хезмәт белән шөгыльләнеп, соңыннан иҗтимагый эшчәнлек, депутат һәм хакимият башлыгы вазифаларын башкара. Казакъстанның энергетика һәм минераль ресурслар министры, Көнбатыш Казакъстан һәм Атырау өлкәләре хакиме, Казакъстан Республикасының Парламент Мәҗлесе рәисе булып тора.

Бәхтехуҗа Сәләхетдин улы – әдәбиятка гашиыйк кеше, үзе дә шигырьләр яза. Шигырьләрен ул «Казан утлары» журналын укучылар хөкеменә тәкъдим итәргә ниятләгән. Без аларны татарчага аударып, сезгә иреитәрәбез, кадерле укучылар.

Бәхтехуҗа Ишмөхәммәтов

ЯУ СЫНДЫРМАС ДУС-ИШЕ КҮП БУЛГАННЫ

Куана бел

Ни сөенеч – бар азат ватаныбыз!
Артта калды иңнәрне баскан коллык!
Күккә ашып жилферди байрагыбыз,
Башка илләр белән тигез ил булдык!

Сөен шуңа – бар шәрәфле телебез!
Бабаларның безгә изге мирасы!
Югалтмыйча безгә аны, кадерләп,
Гасырларга саклап алып барасы!

Ни сөенеч – бар киң иркен жиребез!
Дала, үзән, таулар, диңгез, күлебез!
Мактанабыз: бар дип бабаларыбыз,
Аларга тиң варисларын күрегез!

Сөен шуңа – хәзинәләр иле без!
Дөньяда иң бай илләрнең бере без.
Хужалары булыяк шушы байлыкның,
Чәчәк атсын күкрәп туган жиребез.

Ни сөөнөч – тынычлыкта яшибез,
Ишек ачык – кунак булып керегез!
Дуслыктан да кадерлерек берни юк,
Күршелэргэ һәрчак ачык түребез!

Тарихыбыз ята төптә, тирэндә,
Житге вакыт пәрдэләрен ачарга.
Озак йөрдөк сәясәттә адашып,
Саташып һәм алданып гел юк-барга.

Йөрмәсәк тә һичкемгә «күз алартып»,
Берәүлэргә куйдык без «тоз ялатып».
Онытмаслык иттек безнең холькны,
Артыбыздан сөйләп йөрмәсләр артык.

Сөөн шуңа – без өстәрәк барыннан,
Акылга без юл бирәбез иң алдан.
Күп кыенлык күрәп үстек, чыныгып,
Кирәк чакта шуңа да без түзем, нык!

Тор еракта холкы яман затлардан,
Корткыч йөрер һәрвакыт чыгып алдан,
Рәнжесә варисларга әгәр берәү,
Әйтер, бу дип, сөемнән сынык калган.

Чыкмасак та япа-ялгыз юлга без,
Юлдаш өчен тутры дус булганбыз.
Олы күчнәң эчендә бер күч булып,
Ил бәхетә өчен жиргә туганбыз.

Якты булыр киләчәгә халкымның,
Сүнмәгәндә ут-учакның ялкыны.
Аллаһының күзә дөрөс хәләлгә,
Юл ачар ул ак ниятлә адәмгә.

Адашмыйча гына бәндә яшәмәс,
Юлын табар рухы көчлә булганда.
Үсеп житкәч, ана булыр кыз бала,
Буйга житкән уллар булыр догада.

Куана бел, онытма син шуларны:
Яу сындырмас дус-ише күп булганны.
Хөрмәт күрер хөрмәт итә белгәннәр,
Яхшылыктан яхшы туар, дигәннәр.

Без казакъбыз

Без казакъбыз, үзгәбез башкалардан,
Тарихыбыз уелып ташта калган.
Сорасагыз, әйтер жиде бабасын,
Очратып урамда яшә баладан.

Без казакъбыз, урта яшәтән узмаган,
Кыз биреп, килен алып, туй туйлаган.
Саклаган горөф-гадәтен, ничә кат
Кичсә дә башыннан михнәтлә заман.

Без казакъбыз, чит-яттан ятсынмаган,
Иң беренче эш итеп хэл сораган,
Белмәсә дә керүченең ниятен,
Кунак итеп кымыз белән сыйлаган.

Без казакъбыз, куанган кунагына,
Булса да көн-күрмеше урта гына.
Жан биргәнгә Ходай жүнен бирер дип,
Шөкер иткән барына, булганына.

«Жаным өчен малым корбан булганда,
Корбан булсын вөжданым өчен жаным». –
Халкы өчен садака иткән жанын,
Гадәт иткән шуны горур казагым.

Дошман күрөп, ят жиренә басмаган,
Дошманга да дустай күрөп караган.
Баш очында эжәл басып торса да,
Дошманына юлдашын ташламаган.

Без казакъбыз, дошманыннан качмаган,
Курку белмәс бабалардан көч алган,
Дошманнарда жирен, ватанын саклап,
Башын салган, яшь килеш ятим калган.

Без казакъбыз, бәһасез мирасыбыз,
Мәңгегә калдырган безгә бабалар.
Урман, сулар, дала, чүл, биек таулар,
Халкымның рухы кебек бөек алар!

Төркиләр без

Кышлак саен ыру – тур, каз, кой, моң...
Төп атабыз булды бездә кабилә.
Төрки кардәш халыклар шул заманнан
Милләт булып төзедә бер гайлә.

Варислары – тибет, казакъ, түрктөр.
Меңләгән ел яу булып жан саклаган.
Яшәгәннәр кыз алып, кыз бирешеп,
Аралашып шулай ерак чаклардан.

Төркиләр без, төрки кардәш һәм телдәш,
Берәү белсә шуны, берәве белмәс.
Төрки телдә сөйләшсәк тә үзгә без,
Аерыла бер-береннән милләтебез.

Аргы казакъ төркиләре, сиунчулар,
Авар, телеут, эфталит, угор-болгар.
Шәрык – гарәб арасында аралашып,
Төрки телдә аңлашып дус яши болар.

Күктөрөктән таралып-тармакланып,
Безнең көнгә житте кыпчак, угуз, карлык.
Тарихчылар берәмтекләп безне жыйнап,
Яшибез без булып уртак төрки халык.

Өч гасырда берләштереп даланы,
Кытайга да сала алган, ясак-салым,
Хинган белән Кара диңгез арасында
Төзегән ул Олы Түрек каганатын.

Таный дөнья Котлук белән Төнүкүкне,
Билге кахан, Күлтәгин күк ирйөрөкне.
Мәртәбәле бу төрекләр үлгәннән соң,
Ун ел үтеп, билегеннән түрк китте.

Күктөрөкләр шул чагында өскә чыгып,
Тарих дала ташларында тамгаланып,
Ельязмаларда язылып Кытайдагы,
Музейларда калды торып тасмаланып.

Казакъның да тарихын без белми үстек,
Чыгалмадык чылбырыннан көнкүрешнең.
Бәйсез булып яшәгән бу утыз елда
Артта калды, үткәннәрдә бөтенесе.

Укып белдек тарихның бирге ягын,
Кем башлаган казакъның туфрагын.
Искесен дә белү кирәк тарихның,
Тот исендә һәрчак шуны, туганым!

Тарихыбыз

Кайберәүләр бүлгәлиләр казакъны,
Төркиләрнең тарихын язган чакта.
Кардәшләрне аерып бер-береннән,
Чыгаралар уйлап күпме сафсата.

Ни эшлисез, йөрибез белеп барын,
Кабалалы чорлар артта калганын.

Без тиешме ышанырга, күңелдә
Яшәсә дә бу тарихка шик-шөбхә.

Әнес ага, кылып олы изгелек,
Файдаланып кытай ельязмасыннан,
«Күк түркләр» турында зур хезмәтен
Мирас итеп безгә язып калдырган.

Барлык түрк кавемәнә багышлап,
Чал тарихның төшәп тәмам төбәнә,
Койшыгара ага «Олы каганат»
Дигән китап бүләк итте иленә.

Ундүрт яшендә сатылып коллыкка,
Солтан булып бөек Мисыр илендә,
Бибарстай бабабызның онытылмый,
Яши даны бүген халык телендә.

Дөнья белә Чыңгызханның кемлеген.
Мәгълүм булды инде бүген аның да, –
Исбатлады тарихчылар чыгышын, –
Безнең баба икәнлегә хакында.

Йөрөп чыккач далаларын казакъның,
Чагыштырып Идел белән Кигәшне,

Бөек Хәзәр каганатын Гумилёв
Язып чыкты Урысның дип көндәше.

Мурад Аджи язды төрки кавемнен
Көнчыгыштан дөнья буйлап күчешен.
«АзиЯ»сын язды Олжас агабыз,
Казагымның шул күчешкә өлешен.

Казакъның без чын тарихын белмәдек,
Һәр язганны кабул иттек дөрөс дип.
Борынгы чор, урта гасыр, СССРда
Ни булганын инде хәзәр дөрөслик.

Тарих өчен язылган күп хезмәтне
Атап үттем берәмтекләп, исемләп.
Күлтәгиннен, Төнөкүкнен кемлеген
Укысын да, белмәгәннәр белсеннәр.

Астанамның ак кары

Шыгырдый ак кары Астанамның,
Яшь каламның, гажәеп башкаламның.
Халкымның ап-пакъ, таза теләгедәй,
Күк сибә өскә үзенә ак карын.

Башлангычы белән Илбашы Нур аганың,
Алла бирде казакъка сораганын,
Котылдык гомер сөрүдән буйсынып,
Телик инде илнең имин булганын.

Жилферди биектә күк байрагыбыз,
Ялтырап түбәдә нуры чагыла.
Тапшырды ил тәкъдирен тарихына,
Киләчәкне төзүче кыз-улларына.

Таң калып күпме кунак килгән безгә,
Шатлык ташый, сыймый күкрәгебезгә.
Калкыды шаһ кала булып Нур-Солтан,
Күтәрелде биеккә иңсәбез дә.

Ак кар ява, коела йолдыз булып,
Ел үтеп, артта калыр тагын бу кыш.
Яңа ел килә куанычлар алып,
Яңгырый һәркайда котлау-алкыш!

Рафис КОРБАН *тәрҗемәсе*

БЕР МАТУРЛЫК ЧЫГАНАГЫ

Башкортстан Республикасының Илеш районы – татар әдәбиятына Әхсән Баян, Роберт Миңнуллин, Хәсән Сарьян, Суфиян Поварисов кебек ижат әһелләрен биргән төбәк. Бүген дә бу жирләрдә сүз сәнгатенә хезмәт итүчеләр табылып тора. Шулар арасында, ике дә уйламыйча, Венера Мәжитова исемен атарга мөмкин.

Ул 1978 елның 24 июнендә Илеш районының Иске Кыргыз авылында доньяга килә. Урта мәктәптән соң, Нефтекама педагогия училищесында, ары таба Башкорт дәүләт педагогия университетының филология факультетында белем ала. 2002-2018 елларда «Кызыл таң» гәзитендә хезмәт куя. 2009 елдан Россия һәм Башкортстан Журналистлар берлекләре әгъзасы. 2017 елда Татарстанның Журналистика һәм массмедиа өлкәсендәге XX «Бәллүр каләм» – «Хрустальное перо» бәйгесенә «Туган тел» номинациясендә җиңүче була.

Татар әдәбиятына ул «Туйга өч көн кала» исемле тәүге хикәяләр җыентыгы белән килеп керә һәм укучылар, тәнкыйтьчеләр, әдәбият сөючеләр тарафыннан жылы кабул ителә. Мәсәлән, Л.Сәгыйдуллина: «Яшь язучы күтәргән тема-проблемалар актуаль һәм заманга аваздаш: гаилә, гаилә эчендәге мөнәсәбәтләр, эчкечелек, рухи һәм матди донья бәрелеше, мәхәббәт һ.б. Аның герой һәм персонажлары актив, эшлекле, үз язмышларын үз кулларына алырга омтылучы кешеләр булуы белән кызыклы» дигән позитив фикерен белдерде. Л.Кәшфи: «Автор тормыш чынбарлыгын әдәби эсәр дәрәжәсенә күтәрә белә. Журналист булып эшләве, кешеләр белән актив аралашуы аңа яңа темалар һәм сюжетлар табарга ярдәм итә. Каләм иясе күзәтүчән, геройларын күңел күзә белән күрә, тәфсилле сурәтләр, тормышта туры килү очракларына зур әһәмият бирә, сюжетны кора, конфликтны таба белә», – дип язды чыкты.

Кызык резонанс. Нәрсәсә белән үзенә тартып тора соң В.Мәжитова эсәрләре? «Туйга өч көн кала» – кечкенә генә, әллә ни калын булмаган китап. Шулай да, иң беренче чиратта, үзенә тышлыгы белән укучының игътибарын җәлеп итә. Алсу фонда чибәр хатын-кыз йөзә, ай сурәте, күк йөзә чәчелгән йолдызлардан чагылган нур... Китапның рәссамы Л.Нигъмәтжановага рәхмәтләр әйтәргә кирәктер. Ижади якин килү, фантазия, еллар буена җыелган тәҗрибә яхшы җимеш биргән. Китапның тышкы матурлыгы белән эчке матурлыгы бер-беренә тәңгәл килгәнме? Әллә гармония бозылганмы? Китапта урын алган эсәрләрнең матурлыгы кайтышракмы? Яисә киресенчәме? Бу сорауларга җавап табар өчен, һичшиксез, андагы эсәрләргә мөрәҗғәгать итәргә кирәк.

Китап «Биана» исемле хикәя белән ачыла. Сер саклайсы юк, эсәр килең белән биана кешенең мөнәсәбәтләрен яктырта. Акыл-тәҗрибә алар арасында гасырлар буена күнәгелгән эт белән пәси мөгамәләсен көтә. Ә автор тормыштагы типиклыктан, стереотиплардан арынып, икенче төрле диалоглар тәзмәсен тәкъдим итә. Сәхибжамал улының хатынына «бәбкәм» дип кенә эндәшә. Килең исә, үз чиратында, ике сүзнен берендә «әнкәй» дип тора. Кая анда «килмешәк», «вакытлы кунак», «карачкы», «узурпатор» кебек сүзләр белән бер-беренә кимсетү, үгисетү. Бу – аларга ят күренеш. Сүз яссылыгында гына түгел, җылылык, үзара олы хөрмәт гамәлләр яссылыгында да чагылыш таба. Көнме-төнме, тәүлек әйләнәсенә бер-берсенә ярдәмләшеп яшиләр. Нинди генә авырлык килмәсен, бергә күтәрәләр. Килең аяксыз калып, урынга яткач,

аны кем карый? Элбәттә, биана кеше. Ул киленен ничәмә айлар буена дэвалый. Нинди генә дэвалау алымнарын кулланып карамый: килененең хәрәкәтсез, ни жылыны, ни суыкны тоймаган аякларына төрле үләннәр яба, ат тизәгеннән ванналар ясый, урман кырмыскаларыннан тешләтә... Нәрсә генә эшләмәсен, иртәме-соңмы үз максатына ирешә – килененең аякларына жан кертә. Биана чирләп, урынга ятса, шиксез, килен кеше, үзен аямыйча, шундый фидакарь адымнарға барыр иде.

Хикәя автор тарафыннан «Биана» дип аталган, шулай да әлеге эсәргә ничек кенә якын килмә, анда никадәр яхшы биана, шулкадәр яхшы килен турында сүз бара. Язучы рәхимлелек, үзара ярдәмләшеп яшәү, мәрхәмәтлелекне иң олы кыйммәт итеп күтәрә.

Биана белән килен арасындагы мөнәсәбәтләр В.Мәжитованың «Өлкәннәр көне» исемле хикәясендә дә үзәккә алына. Монда инде ике арадагы атмосфера ул кадәр жылы түгел, салкынча. Үтә киеренке. Шул киеренкелек эсәрнең ахырына кадәр сакланып килә. Мәрзия өлкәннәр көнендә котлауларны кабул итә. Кызы, оныклары, авылдашлар тәбрикләргә ашыга. Улының хатыны Гөлгенәдән генә кош теледәй сөөнечле хәбәр юк. Болай да киленен яратып бетермәгән бианага шул да житә: зарлана, сукрана, эченнән генә начар сыйфатларын барлап чыга. Меңнәр арасыннан шундый тормыш иптәше сайлавы өчен улына да өлеш чыгармый калмый. Мәрзия бураннары өлкәннәр көненең азагына гына тына. Тынмас иде дә, бәйрәм унаеннан затлы бүләкләрен, телне йотарлык күчтәнәчләрен төяп, килене кайтып төшә. Шул мизгелдә Мәрзияне алыштырып куялармыни? Аның Гөлгенәгә булган мөнәсәбәте йөз сиксән градуска үзгәрә. Аңардан да яхшырак, сөйкемлерәк, юмартрак кеше табылмый жир йөзәндә.

Эсәр антиitezалы композициягә корылган. Төп геройның бер чиктән икенче чиккә ташлануы, күчеленә тиз араларда бер халәттән икенче халәткә күчүе, капма-каршы уйлар йөгереклеге көчле магнит төсле укучының игътибарын тартып тора. Бу магнетизм эсәрнең азагына кадәр тамчы да кимеми. Күләме ягыннан кыска гына хикәяне тәмам укылышлы итә. Бер яктан, Гөлгенәнең эш-гамәлләре үрнәк кебек аңлашыла. Икенче яктан, Мәрзия холкы-характеры, үз-үзен тотышы олы кешеләрнең юктан да хәтерә калуны, юктан да күчелә булуны тагын бер кат искәртә, укучыны да янәшәдәге өлкәннәргә игътибарлы булырга чакыра.

«Коръән ашы» хикәясе үзенең масштаблыгы, нигезендә яткан проблемасы, үзәнчәлекле геройлары белән кызыксыну хисе уята. Монда автор бер гаилә, шул гаилә эчендә туарга мөмкин булган четерекле тормыш мәсьәләләрен гәүдәләндерү белән генә чикләнми. Язучының сурәтләү даирәсе киңәя. Бер гаиләдәге килеп туган проблема азмы-күпме башкаларның дөньясына караш ташлауга китерә.

Зәфирнең бар эштә дә өлгер хатыны Коръән ашы жыеп алмакчы була. Гаилә кануннары байтактан ташка уелып язылган: өстәлне мул итеп эзерләү Зөлхәбирә карамагында, э ашка мулласын, авылның озын гомер яшәгән әби-бабайларын чакыру Зәфирнең вазыйфасында. Барысы да киңәшәлгән, алдан төзелгән план буенча бара. Изге ниятләрне тормышка ашыру юлында көтелмәгән киртәләр калкып чыкмас кебек. Чынбарлыкта исә алар адым саен очрый. Зәфир Коръән ашына чакырып, кемнең генә йорт ишеген шакымасын, кемгә генә мөрәжәгать итмәсен: Маһирә карчыккамы, Әминә карчыккамы – берсе дә киләм дип өздәрәп ризалыгын бирми. Төгәлрәк әйткәндә, киләм дип ризалык бирерлек хәлдә булмыйлар. Шактый салмышлар. Житмеш-сиксән яшьлек әбиләргә, савапларын арттыра-арттыра, вакытында намазын укып, Рамазан аенда ураза тотып, бәйрәмнәрдә бер-беренә кунакка йөрешеп гомер кичерергә дә бит. Юк, яшәү ямен бозып, аракы суты уртлап, көн үткәергә күнегеп киткәннәр. Кая анда аек акылга килеп, кемгәдер Коръән ашына бару. Шулай да өметсез – шайтан гына, ди халык. Бар сабырлыгын жыеп, йорт хужасы авыл әбиләренең таяк атларына атланып килүләрен көтә. Әллә язмыш галәмәте, әллә Ходай кодрәте – тегеләр тиешле вакытка

килеп житәләр. Үзләренчә төзәнгәннәр-бизәнгәннәр, матурдан-матур күлмәкләрен кигәннәр, ак яулыкларын ябынганнар. Аларны шундый кыяфәттә күрәп, Зәфирне шатлык хисе биләп ала. Күңелендә «Их, шушы Коръән ашыннан соң авызларына тамчы да капмасыннар иде» дигән ихлас хыялы туа. Шул хыял тиз арада тормышка да аша. Ни өчен дисәк, Зәфир күңелендә яралган мәлдә үк ул күктәге Ходайдан хуплану ала, жирдә авыл мулласы авызыннан «Амин» сүзе яңгырый.

В.Мәжитованың бу әсәренә энә шулай нокта куела. Урыны-урыны белән анда арттырулар, типик булмаган вакыйгалар чагылыш тапса да, авторның һәр сүзенә, һәр жөмләсенә ышанасы килә. Бигрәк тә, Коръән ашы мәжлесеннән соң Маһирә, Әминә, Хәрниса кебек авыл әбиләренең шайтан суыннан тәмам баш тартачакларына.

«Араларда ай гына» хикәясә М.Гыйзетдинов һәм Х.Мөдәррисовалар ижат иткән жыр юллары белән башланып китә.

*Яр астында тал гына,
Яратмасаң, кал гына.
Ә яратсаң, йөгереп төш,
Араларда ай гына...*

Ул әсәр героен һәрвакыт озатып йөри. Әле өйдә, әле эш урынында яңгырый. Инде шул жырдан азга гына арынып торыйм дип, урамга чыкса урамда да ишетелә. Ишетеләп бернинди хис, тойгы уятмаса – бер хәл, ул Хәлимне төрлө уйларга этәрә. Бигрәк тә сабый чактан ук йөрәгенә төзәлмәс яра салган әнисе хакында уйлата. Уйлатып кына калмый, гамәлләр кылырга да этәрә. Аның тәэсирендә герой ерак юлга чыга. Гомер буе күрмәгән туганнары, әлегә дә баягы әнисе белән очраша. Очрашу вакытында шул жыр кабат, әмма әсәр тукумасында соңгы тапкыр Хәлим колакларына барып ирешә. Автор сүзләренә якынлаштырып әйткәндә, соңгы тапкыр аның бала чакта күргән бар кайгы-хәсрәтләре, борчу-сагышлары, әнисенә булган үпкә-рәнжешләре хәтерендә яңара.

Шулай итеп, В.Мәжитова сүз сәнгате мөмкинлекләре белән музыка сәнгате мөмкинлекләрен тиешле күләмдә отышлы кулланып, аларны үзара үрәп, күркәм хикәя ижат итүгә ирешә. Бу язучының үзенә күрә бер казанышы. «Араларда ай гына» жыры әлегә очракта хикәягә исем биреп кенә калмый, аны бар булмышында божрага ала. Укучыга төп геройның эчке кичерешләрен, психологик халәтен дөрес аңларга ярдәм итә. Бу әсәр турында сүз йөрткәндә, өстәп, шуны әйтергә кирәктер: жыр әсәргә үзенчәлекле кабатланмас бер моң, аһәң өсти.

В.Мәжитованың «Мафия» хикәясә үзенә гомум поэтикасы белән К.Караның «Лашбайга сәяхәт» повестен хәтерләтә. Исегездә булса, анда Фәрит исемле ир-егет зур акчалар өмет итеп, сәфәргә чыга һәм, ахыр чиктә, уй-хыялларын тормышка ашыра алмыйча, туган авылына кайтып егыла. Монда да шундый картина күзәтелә. Фәрит исемле егет аз гына вакыт аралыгында шашып баю нияте белән шәһәргә юл ала. Мафия белән турыдан-туры жылы мөнәсәбәтләр урнаштыра. Тора-бара үзе шул мафиясенә тулы вәкаләтле әгъзасына әверелә. Кешеләрне талый, кан коя, хәрәм юл белән акча эшли. Тик беркөнне Фәрит мондый яшәү рәвешеннән арый. Һәм төпле карарга килеп, кешеләргә зыян салудан баш тартырга, мафиядән чыгарга була. Мафия түреләре Фәритнең акыллы адымына риза булсалар да, жинел генә жибәрмиләр. Бөтен тәне канга батканчы, аяк куллары сынып-сыдырылып беткәнче кыйныйлар. Фәрит мөжиза белән исән кала. Көч хәл белән әти-әнисе яшәгән йортка кайтып ава.

XX гасыр ахыры – XXI гасыр башында мондый типтагы, заманны ничек бар, шулай реалистик калыпларда сүрәтләгән, заман кешеләренең рухи кыйблаларын югалтып, ялган кыйммәтләргә ышанып, жан асраулары турында әсәрләр байтак язылды. Бу ракурста ижат ителгән К.Караның «Лашбайга сәяхәт», Х.Мөдәррисованың «Яр», Ф.Латыйпованың «Югалган бриллиантлар», А.Зәкиевнең «Ак юл» кебек хикәя-

повестыларын искә төшерергә мөмкин. В.Мәжитованың «Мафия»сә дә шушы әсәрләр тезмәсен тулыландыра. Хәзерге милли әдәбиятыбызда мондый әсәрләрнең пәйда булуын кырыс чынбарлык, аның әдәбиятта чагылышы, шул чынбарлыкның кешеләрне куркыныч юлга этәрү мөмкинлеген әйтеп кисәтү, киләчәк буыннарға гыйбрәт өчен дип аңлату дөрестер.

Хатын-кыз язучы мэхәббәт турында каләм тибрәтмәсә, сәер тоелыр иде. В.Мәжитованың «Туйга өч көн кала» китабында мэхәббәт хисен яктырткан хикәяләргә шактый гына урын бирелгән. «Жирәнчәч», «Очрашу», «Кыз сорау» кебек әсәрләрендә автор шул хис турында фикер йөртә, аны ничек күрә, шулай кабул итә, тасвирларга омыла.

Язучылар, гадәттә, мэхәббәтне жиде күк катына мендереп мактыйлар, мәдхияләр укыйлар, геройларын акыл калыбына салып карап булмаган гамәлләр кылырга этәрәләр, әсәрләр эчендә чынбарлык һәм хыял дөньяларының чикләре жуела. В.Мәжитова исә сөю-сәгадәт мәсәләсендә андый ук адымнарға бармый. Аның тарафыннан мэхәббәт кеше тоя алган тойгыларның миллионнан берсе буларак сурәтләнә. Ул кайдадыр галәм киңлегендә урнашкан башка ят планетада түгел, ә Жирдә яралган. Геройларга аның табигатен аңлар өчен авыр логик, яисә рухи операцияләр башкарырга кирәкми. Күп очракта шул тойгыны ничек бар, шулай кабул итү дә житә. Артыгы соралмый.

«Жирәнчәч» хикәясенә тәүге мизгелләрендә Айсылу белән Алмаз бер-берсен әллә ни өнәмиләр. Егет кеше кызын төс-кыяфәтенә игътибар итеп, адым саен «Жирәнчәч» дип ирештерә. Кыз горур затлардан. Үзенә шәхесенә карата мондый «житди» мөнәсәбәтне кабул итә алмый, аны үзенә якын китерми. Еллар гына ике арадагы киртәләрне алып ташлый. Алмаз әлегә дә баягы шул Жирәнчәчне сөйгән аңлап ала. Саф хисләрен белдерергә ашкына. Иртәме-соңмы, бу ике йөрәк бер булып тибә башлый. Шулай да болар арасындагы мэхәббәтне Йосыф белән Зөләйха, Таһир белән Зөһрә мэхәббәтләре югарылыгына куеп булмый. Ул галәм киңлеген тетрәтми, укучыны еларга, хәсрәт дәръяларын кичәргә мәжбүр итми. Кыскасы, автор тарафыннан күпкә гадирәк, тынычрак – кешенең үз күңелендәге башкага тартылуны, үзгә мөнәсәбәтне аңлау-төшенүе кебек сурәтләнә. Шул очракта ике кеше бәхеткә ирешә ала, диелә.

«Очрашу» әсәрендә дә мэхәббәт көчле кичерешләр туфанына әверелеп, геройларны акылларыннан яздырмый. Моңа мэхәббәт хисенә көчә, икенче төрлө әйткәндә, потенциалы житенкерәми. Байтак вакыт үткәч, кайчандыр бер-берсен өзелеп сөйгән Рәфис белән Гөлнәз очраша. Менә алар бөтен әхлак кануннарына каршы чыгып, янә кавышырлар, бергә булырлар төсле. Әмма моңа гүзәл зат мөмкинлек бирми. Ул хәзерге Рәфистә үзенә тәүге сөйгән ярын танымый. Аның холкы инде икенче икән сизеп кала. Һәм алар ничек очрашсалар, шулай кабат аерылышалар. Мэхәббәтләре гомер китабында гына язылып кала.

«Кыз сорау» хикәясендә Илһам белән Гөлгенәнең мөнәсәбәтләре уртага салынып сөйләнә. Югарыдагы ике әсәрдәге хисләр чагылышына килгәндә, монда алар күпкә чагурак, матуррак. Урыны-урыны белән геройлар арасындагы эчкерсез, жылы мөгамәләгә таң каласың. Әмма ничек кенә булмасын, бу әсәрдә дә В.Мәжитова сөю-сәгадәт нечкәлекләрен сурәтләгәндә, үз ижат манерасына тугры кала. Әсәрдә Гөлгенәнең яшьлек хатасы – Вәсил исемле күрше егет белән бәйлә мажаралар да чагылыш таба. Бу тормыш факты, әлбәттә, укучыны кинәт кенә күктән жиргә төшерә. Шунда ук берничә сорау туа. Нигә югары ноталарда барган хикәяләү тонын бозып, әсәргә мондый детальләр кертергә? Көтелмәгән проблемалар тудырырга? Хәзер Гөлгенәнең шанлы үткәне мөнәсәбәтләргә зыян китермәсме? Илһар, Гөлгенә белән Вәсилнең улы, янә союзга каршы булмасы? Алар бергә кала алырлармы? Әсәр, әлбәттә, уңай чишелештә тәмамлана. Гөлгенәнең әнисе Мәүжидә яшәгән йортка бүләкләрен күтәреп, кодагый тиешле кеше килеп керә. Хужабикә, гомер буге шуны

гына көтеп яшәгән шикелле, жылы кочагын жәеп, кадерле кунакны каршы ала. Автор әсәр ахырында кабат югары хикәяләр тәһәсһәтә кайта. Тик индә Илһам белән Гөлгенә арасындагы мөнәсәбәтләргә укучы икенче төрләрәк караш ташларга мәжбүр була. Идеаль кебек тоелган мәхәббәттә дә кимчелекләр табыла башлый. Табылмас иде, әлегә дә баягы сүз галәм киңлегендә урнашкан башка ят планетада түгел, ә Жирдә, ниндидер илаһи затлар арасында түгел, ә гади кешеләр арасында яралган хисләр турында бара.

В.Мәжитова мәхәббәтне менә шундыйрак, бик нечкә эчкә кичерешләр итеп күрә, тоемлы, хикәяләрендә гәүдәләндерә. Ул аны башка каләмдәшләребез шикелле идеаллаштырырга тырышмый, моңа кадәр беркемдә дә очрамаган поэтик бизәкләргә төрөп бирми. Сөю-сәгадәт мәсьәләсенә күпләргә караганда гадирәк шәкелдә якин килә. Әмма бу кичерешләрнең яшерен нәфислегә еш кына геройларга аларны саклап калырга мөмкинлек бирми. Димәк, бу хис ихласлык, мәрхәмәтлелек таләп итә. Шулар рәвешле, яшь язучының мондый типтагы әсәрләре укучыны чиләк-чиләк күз яше түгәргә дә, бер тамчы сусыз рухи газалар чүлен үтәргә этәрми, әмма тәмам битараф та калдырмый.

Индә барлык фикерләребезне йомгаларга якынлашканда, китапка исем биргән «Туйга өч көн кала» хикәясенә тукталыйк. Ул кискен сюжет борылышларына, перипетияләргә бай әсәр. Андагы вакыйгаларның тиз алмашынуы, үзгәрүе артынан күнел күзә житепеш өлгерми. Әле генә Язилә белән Вәзир кавышырга торалар иде, капылт кына аерылышалар. Язилә ялгызы Дубайга оча. Самолётта очраклы рәвештә Вәзирнең игезәк сыңары Нәзир белән очраша. Алар бергә гаилә корып жиберәләр. Әсәр гомер буге Сак-Сок хөкемәндә йөргән бертуган Вәзир һәм Нәзирнең очрашуы белән тәмамлана. Әлегә хикәя хәзергә заман укучысын мажаралары, андагы сурәтләнгән вакыйгаларның алмашыну динамикасы белән үзенә жәлеп итә. Әмма ул вакыйгалар аны ышандырамы? Сүз дә юк, жир йөзәндә язмышлар төрле. Кыска гына гомер әчәндә кеше әллә нинди вакыйгалар өермәсенен уртасында калырга мөмкин. Язилә тәкъдирен бермә-бер кабатлаган бер генә булса да кеше бардыр. Шулай да, нигә шулар бер тәкъдирне әсәр тукумасына кертергә, аңардан әсәрнең үзәген, умыртка сөяген хасил итәргә? Безгә калса, Язилә тормышы язучыларыбызның күбәсе сурәтлән алырлык типик хәл түгел, ә киресенчә, типик булмаган хәл. Гадәти булмаган хәлне тасвир кылып, укучыны аптыратып, ниндидер бер транс халәтенә кертеп буладыр, әмма аңа ышандыру – ай-һай, икелә. Кемгә ничек, безгә калса, бу әсәрнең нигезәндә яткан хәл-вакыйгаларның ышандыру көчә житеңкерәми.

Укучы игътибарына тәкъдим ителә торган «Алмалар алланганда» хикәясе дә, асылда, мәхәббәт турында. Гомер кичергән, биш ел әлек бакыйлыкка озаткан картына мәхәббәтен саклап, Тәбилә карчык ул утырткан яшь алмагачны кадерләп үстерә, аның алмалары кайнатма ясарлык булып балланганын көтә. Күршесе Рузалим алманы жыярга сорагач, карчык бик авыр сайлау алдында кала: бер яктан, картының васыятен үтәп, алмалардан кайнатма ясау хыялы белән яши бит ул! Икенче яктан, Рузалимның бала көткән хатыны нәкъ менә шушы алмаларны тели икән: ничек итеп күршенең мондый үтенечен кире кагасың?!

Рузалимнең, хатынына авыз итәрлек алма белән канәгәтләнмичә, алмагачны бөтенләй шәрә калдырып чыгып китүе укучы күнеләндә дә нәфрәт хисе уята. Әмма шулар урында язучы Тәбилә карчыкның картына адресланган монологын китерә. «Алмагачыңны жил-яңгырдан саклай алмаганым өчен, зинһар, гафу ит! Минә генә түгел, күршәдәгә Рузалимне дә гафу ит. Нәфесен тыя алмаганы өчен гафу ит. Яшьлек дуамаллыгы белән кылган хатасы өчен гафу ит. Яшь шулар әле ул, дөнъяның бөтен нечкәлекләрен, бәлки, аңлап та бетермидер. Аңласа, бу кадәр рәхимсез адымга барып, яп-яшь агачның жанын шулай кыяр идемени?» – ди ул. «Икенче елга, Аллаһы бөерса, безгә дә, Рузалимнәргә дә житәрлек итеп бирер әле ул агач алмаларын», – дип юана.

Шулай итеп, бер яктан, Тәбилә карчыкның олы күнеллелегә, якыннарын да, бөтен

тереклекне дә яратуы, мәрхәмәтлелеге тормыштагы ямьсезлек юшкынын юып төшерер дәрәжәдә көчле. Әмма язучы әсәрдә кулланган детальләр: картның һәр көнне өенә, берсен – үзенә, икенчесен карчыгына дип, ике алма алып кайтуы; үзе эшлэгән алма бакчасын читләргә саткач кичергәннән сурәтләү, аның шул вакытта үз бакчасына яшь үсенте утыртуы, бу хәлләрне авыр кичереп, үлеп китүе; хикәянең яшь алмагачның ботарлануына борчылган карчыкның үлеме белән тәмамлануы – һәр кешенең бик нечкә күңелле, һәр гаделсезлеккә сизгер зат булуын раслап, укучыны да тирә-яктагыларга игътибарлы булырга чакыра.

Гомумән алганда, яшьлек шаукумы, ижат тәҗрибәсе аз булу беләнме, В.Мәжитова әсәрләрендә тема тарлыгы, кешелек проблемаларына караганда, аерым кешеләрнең шәхси проблемаларына өстенлек бирү, урыны-урыны белән кеше ышанмаслык вакыйгаларны үзеккә алу кебек каләм кимчелекләре күзгә чалынмый калмый. Шулай да алардан гына гомум картинаның төсә тоныкланмый, әсәрләрне укуып чыккач туган жылы мөнәсәбәт салкынаймый. Бигрәк тә мәрхәмәтлелек, рәхимлелек кебек хисләрне үзеккә алуы, укучыны да сак, кешелекле, ярдәмчел булырга чакыруы – бу ижатның көчле ягы, диясе килә.

Руслан СӨЛӘЙМАНОВ

Венера
Мәжитова

АЛМАЛАР АЛЛАНГАНДА

ХИКӘЯ

Ярата Тәбзилә алмалар алланган вакытны. Жаны-тәне белән ярата. Менә әле дә күңелендәге сагыш-борчуларын таратырга йортның урам якка караган тәрәзәләре каршындагы алма бакчасына таба атлады ул. Алма бакчасы дип, шул бер төп алмагач үсә инде ул бакчада. Быел, энә, алмалары сырып тора. Алмалы ботаклары менә-менә шартлап сынар кебек. Таң атса, Тәбзилә, шул агачка карап, биш ел элек якты дөньядан киткән картын исенә төшереп моңая...

Дөньяның бер әйбәте иде Габделе. Аның ышыгында жил-яңгырдан сакланып кына яшәде Тәбзилә. Аргамактай чабып кына үтте дә китте парлы гомерләре. Хәзер, энә, бакчадагы бердәнбер алмагачтай ялгызы гына гомер кичерә. Көннәре дә, бер-берләренә охшап, хатирәләргә биреләбрәк үтә.

Хәер, карт кешенен көне тагын ничек үтсен инде: эшкә-фәлән ашыгасы, дөнья малы артыннан куасы юк...

Тәбзилә өенә кереп китәргә ашыкмады: жай гына коймага терәтеп ясалган урындыкка барып утырды. Аннары күзләрен йомды да, ике кулын кушучлап күкрәк турысына күтәреп, күгелжем төстәге иреннәрен сизелер-сизелмәс кенә кыбырдатып, эченнән генә дога укырга тотынды. Укып бетереп, битен сыпырып куюга, карашын алмагачка төбәде һәм:

– И-и Габделкәем, бу алсу алмаларны үз күзләрең белән күрәлгән булсаң, ничекләр сөенер идең, ә?! – дип, берчә үкенүле, берчә сагынулы тавыш белән әйтеп куйды.

Гади генә һөнәр иясә түгел иде шул аның Габделе. Алма бакчасы хужасы иде. И, ишелеп уңа иде элгәре шул бакчада алмалар. Кулында фәлән төп алмагач булса да, һәр көн саен нибары ике генә алма алып кайта иде карты. Жигүле ат арбасына утырып, ихатага керә-көрешенә:

– Моңысы – сиңа, моңысы – миңа, карчык. Мә әле, теге яхшы протез тешләрең белән ашап жибәр әле шушыны. Көнәң бер алма ашасаң, чирнең ни икәнән дә белмәссең, йөзгә кадәр яшәрсен, – дип шаяртып әйтеп куя иде.

– Яшәбез, диген, – дип, аны төзәтә иде Тәбзиләсе.

И-и бар иде дә соң күңелле чаклары, картлы чаклары, парлы чаклары.

Бер көнне Габделе: «Карчык, колхозның алма бакчасын инвесторларга сатарга жыеналар. Килешү кәгазьләрен үз күзләрем белән күрдем. Үз балам кебек кадерләп үстергән алма бакчамны ничекләр генә итеп ят кулларга тапшырырмын икән?» – дип, кара коелып кайтып кергән иде. «Һи-и, картыкаем, тапкансың кайгырыр нәрсә! Быел, Аллаһы боерса, житмешенә тутырасың бит инде. Болай да хаклы ялга чыккач, ун елдан артык эшләп йөрдөң. Туктарга вакыттыр инде. Эшләсеннәр, әйдә, яшьләр. Үзең башлаган эшнә дэвам итүчеләр булуына сөен», – дип юаткан булган иде аны Тәбзиләсе. «И карчыккаем, читтән килгән кеше бар күңелен салып эшләр, дисеңме шунда? Ярар инде, хәерлегә генә була күрсен берүк», – дип көрсенеп куйган иде ул чакта Габделе.

Карты хаклы булып чыкты: инвесторлар эшнә, чыннан да, тиз тоттылар. Бер атна дигәндә, Габдел урынына үз кешеләрен китереп утырттылар. Бер төп яшь алмагач үсентесе тотып, балтасы суга төшкән кешедәй кайтып керде Габделе ул көнне. «Көздән утырткан агач әйбәт тамырланып китә ул», – дип, өй каршындагы урам як бакчага шул алмагачын утыртып, мәш килде. Эшен бетергәч, үзе ясаган ике кешелек артлы урындыкка Тәбзиләне чакырып утыртты да:

– Син хаклы бугай ла, карчык. Миңа да ял итәргә вакыт житкәндер инде ул... – диде. Шуннан яңа утыртылган алмагачка карап:

– Аллаһы боерса, тамыр алып китә алса, бер биш елдан алма бирәчәк бу агач. Мәмрәп торган, алсу йөзле алмалар бирәчәк. Шулардан теге мин яраткан кайнатманы кайнатырсың әле, яме, – дип, йомшак кына итеп карчыгына эндәште.

...Менә яшь кызларныкыдай алсу йөзле алмалардан кайнатма эшләр чак

та житеп килэ. Тик алма кайнатмасы белэн чөкөрдәшә-чөкөрдәшә чэй эчәргә Тәбзиләнең янында Габделе генә юк. Гомере буге яратып башкарган эшен тартып алуны күтәрә алмады шул йөрәге: шул көзнә үк тибүдән туктады. Ярый әле, картын исенә төшереп юанырга менә бу – Габделе үз куллары белән утырткан алмагач калды.

Тәбзилә алмаларга тагын бер кат сокланулы караш ташлады да: «Ярар, кайнатма ясау әллә кая качмас, алмалар тагын да ныграк баллана торсыннар әле» дип уйлап куйды һәм урыныннан торып, алмагачка якынрак килде. Уң кулы үзеннән-үзе алмалы ботакка таба үрелде. Ул үз-үзен белештермәстән, «Габделем», «Габделем төсө!» – дип, кытыршы кулы белән алмалы ботакны сак кына сыпырып алды. Күңеленнән генә тормыш юлдашын – Габделен исенә төшереп торучы бу агачка мул уңышлы озын гомер теләде.

Тәбзилә бакчадан чыгып, өенә таба атлады. Шулчак урам капкасы шыгырдап ачылды да, аннан былт итеп каршы як күршәдәге Рузалимнең биш яшьлек кара чутыр төсенә кергән малае йөгереп килеп керде һәм:

– Якын әби, якын әби! Туктап тор әле, – дип, чак-чак тын алып, өенә кереп барган күршә әбисен туктатты. Аның артыннан малае кебек үк кояшта янып карайган әтисе дә күренде.

«Кулына зур чиләк тоткан. Кая китеп барышы икән? Миндә чиләкләп тарата торган әйбер юк та...» Картаеп беткәч кенә тапкан бәгырь жимеше – Себердәге улы Ринатның сыйныфташы Рузалимне күрүгә, Тәбзилә карчыкның күңеленә килгән тәүге уй шул булды.

– Нихәл, якын апа? – дип, ап-ак тешләрен күрсәтеп елмайды Рузалим. Ул шулай дип әйтүгә: «Бу кадәр әнкәсе Хәсибәгә охшамаса. Ул да шулай гомере буге көләч кояш кебек авызын ерып кына йөрдә», дип уйлап куйды да Тәбзилә:

– Кыштыр-кыштыр гына йөрәп торам әле, балам. Чалт аяз көнне өйдә яту язык булып дип, ишегалдына һава суларга чыккан идем әле менә, – дип җавап бирде.

– Бик дәрәс эшләгәнсең, Тәбзилә апа, бик дәрәс... Ринатларның хат-хәбәрләре бармы соң?

– Кичә генә тилифуннан сөйләштең, балам. Ходайның рәхмәте белән Кырымнан исән-имин генә кайтып житкәннәр. Туган-тумачага, күршә-күләнгә бик күп итеп сәлам әйттеләр. Әллә ялдан кайтышлы, туган йортка да кагылып китәrlәрме дигән идем дә, самалют белән Соргытларына туры гына очканнар икән шул. Пуизд белән генә кайтып, монда кагылсалар, бер уңайдан, әткәләре утырткан агачның алмаларын авыз итеп, кайнатмасын, кагын эшләп алып китсәләр, әйбәт буласы иде дә. Ярый инде, үзләре беләләрдер. Жәй башында кайтып, ай буге торып киткәннәренә дә бик рәхмәт... Алмалар гына жәл менә. Шуларны оныклар авыз итә алган булса, минем дә күңел булып, картәтиләре дә, күкләрдән карап, сөенеп торыр иде. Габделем утырткан алмагач бит бу! Күрәсеңме, нинди мул уңыш бирде быел? Алмасын күтәрә алмыйча, ботаклары сынып төшмәсә ярар иде дип, котларым очып тора инде менә...

– Юкка котың очмасын, якын апа. Хәзер, улым белән икәүләп, «һә»

дигәнче ботакларын жиңеләтәйбез без аның, – дип, Рузалим, күзендә очкыннар уйнатып, түр як бакчага таба атлады.

Шулчак әллә нәрсә булды да куйды Тәбзиләгә. Күз алдына шыр ялангач алмагач килеп басты һәм ул түзмәде: тамак төбәннән чыккан калтыранулы тавыш белән:

– Тукта әле, Рузалим, – дип, күршесенен юлына аркылы төште.

– Нәрсә булды, якин апа? Жыярга барыбер кеше юк, оныклар да кайталмый, дисең ич. Бу кадәр алманы әллә үзең генә ашап бетермәкче буласыңмы?

– Эш анда түгел шул, Рузалимкәем, – диде дә Тәбзилә, «Әйдәгез, минем арттан», – дип, берни аңлатмый-нитми генә, ыңдыр ягындагы бакчага таба атлады. Аннары кисәк кенә артына борылды да:

– Ни... Рузалим... Ындыр ягындагы агачларның алмалары да бик тәмле ул. Монысына караганда, баллырактыр да әле, – дип, аклангандай итеп әйтеп куйды.

– Ым-м... шулайдыр ла ул, Тәбзилә апа, Гөлчәчәкнең нәкъ урам як бакчагыздагы агачның алмаларына күзе төшкән бит әле. Үзең беләсең бит инде авырлы кешенең көйле-көйсез булуын. Алма ул үзезездә дә житәрлек. Бер бакча, энә. Авырлы хатыннарга тазы булса, кырчыны кирәк бит инде ул. «Элек безнең туган йортта да нәкъ Тәбзилә апаларныкыдай алмагач үсә иде. И, тәмле була иде шул алмалардан ясалган кайнатма. Шуны ашыйсым килә, Рузалим. Кичкә кадәр түзә алмыйм», – дип шалтыратканга күрә генә янып-пешеп, ашлык суктырган жиремнән өйгә кайттым менә. Кыз көтәбез бит, якин апа, кыз! Хатынның теләген ничек үтәмисең инде!

– Алай икә-ә-н, юкәдә икән чикләвек, – дип сузып кына әйтеп куйды Тәбзилә эшненә нидәлеген аңлап алуга. Шулай да уңай җавап бирергә ашыкмады. Карунлык кебек сыйфат ана бөтенләй ят булса да, бу агачның алмалары бик тә кадерле иде шул аңа. Картының соңгы васыятен үтәргә була, фәкать шушы агачтан алма кайнатмасы кайнатасы, аңа кадәр аларның ныклап балланып беткәннән көтәсе бар иде.

Шулчак Тәбзиләнең күз алдына корсагы борынына житеп килгән Гөлчәчәк күршесе килеп басты. Авырлы кеше теләгәннән ашамаса, бала дүрт саны төгәл булмыйча туарга мөмкин дигәнне аның үзенең дә әллә ничә тапкырлар ишеткәне бар. «Әгәр шушы агачтан алма жыйдырмыйча чыгарып жибәрәп, бала дүрт саны төгәл булмыйча туса? Әгәр дә шуна күнелендә тамчы да кер һәм мәкер булмаган Тәбзилә гаепле булып куйса? Юк, юк, бара алмас Тәбзилә бу адымга, бара алмас. Үзе өчен бик кадерле булсалар да, алмаларны жыярга рөхсәт бирер. «Авыл кешесенә хасмы соң инде карунлык! Язмаганны. Житмәсә әле, күрше хакы дигәне дә бар» дип уйлады да:

– Барыгыз, бар, жыегыз, – дип, бу хәлне үз күзләре белән күрмәс өчен, өенә таба атлады. Нәкъ шулчак бар тирә-як айкала-чайкала башлагандай булды. Ул егылып китмәс өчен бер кулы белән коймага барып таянды. Ул арада Рузалимнең биш яшьлек малае бәләкәй капка аша түр бакчага кереп китте дә агачны дөбер-шатыр селкетеп, алмасын коя да башлады. Алсу йөзле алмалар тыпырдашып жиргә тәгәрәде. Тәбзилә моны күрмәс өчен чытырдатып күзләрен йомды. Йөрәге сулкылдап кагарга тотынды. Ул тирән

итеп сулыш алды да аягын сөйрәбрәк, өөнә таба атлады. Үзе бертуктаусыз: «Егылып кына китмәсәм ярар иде», дип теләде. Өөнә көч-хәл белән кереп житүгә, ишек төбөндәге диванга ауды.

Бу мизгелдә түр як бакчадагы алма яңгыры көчәйгәннән-көчәя барды. Ун литрлы чиләге тулуга, Рузалим тиз генә улын өөнә икенче чиләк артыннан кертеп жибәрде. Анысы да тулгач, өченчәсән дә китерттерде. Унбиш минут дигәндә, киеме өстеннән йолкып алынган яшь кыздай, алмагач яп-ялангач калды.

Рузалим Тәбилә апасына эндәшми чыгып китүне килештермәде:

– Якын апа, син кая ул? Алмаларны жыеп бетердек. Рәхмәт. Иртәгә кайнатмасын кертербез, – дип, күтәrmә ишеген ачып кына кычкырды да капкага таба юнәлде.

«Алмаларны жыеп бетердек, диме? Кит булмас ла. Иртә яздан күз карашы белән назлап-кадерләп кенә үстергән алмагачның алмаларын бөртегенә кадәр жыеп алып чыгып китәргә аларның ни хакы бар? Ни хакы? Тәбилә кайнар яшь бөртекләре тыгыла башлаган күзләрен йомды. Шулчак күз алдына Габделе килеп басты. Ул ачулы кыяфәттә бармак яный-яный: «Нишләттегез минем алмагачны?» дип әйтәдер кебек тоелды.

Тәбилә, юләрләнәм, ахры, дип, яткан жиреннән торып утырды. Бүлмә такталарына тотына-тотына, урам як тәрәзәсенә таба атлады. Алмагачлы тәрәзә янына барып житәргә бер-ике адым каларак: «И Ходаем, бер кайнатырлык кына булса да калса ярар иде», дип, яшьле күзләрен йомды. Шул күзен йомган килеш кенә алга табан тагын ике адым атлады. Куллары тәрәзә тупсасына барып төртелүгә, кисәк кенә күзләрен ачты да алмагачка төбәлде. Төбәлдә дә тораташтай катып калды. Тәне генә түгел, жаны да таштай катты Тәбиләнең бу мизгелдә. Катмаслык та түгел иде шул, алмагачта алманың эсәре дә калмаган, жир сындырылган яшь ботаклар белән тулган иде.

Йа, Хода! Әллә бер генә бөртек алмасын да калдырмаганнар инде дип, тәрәзәдән чыгардай булып, алмагачка төбәлдә Тәбилә. Шунда – иң биектә бәләкәйрәк кенә бер алманың яшеренеп калганлыгын күреп алды. Эченнән жылы дулкын йөгереп узгандай булды. «Калдырганнар, жыеп бетермәгәннәр...» дип, үзалдына сөйләнә-сөйләнә ихатага таба атлады.

Агачның иң очында эленеп торган алма Тәбиләнең көчсез куллары кәүсәне селкеткәнгә генә төшәргә теләмәде. Шулчак Тәбиләнең исенә «Алма коярга кирәк булыр», дип, карты эшләр калдырган колгага төште. «Картлык – шатлык түгел инде ул. Бу хакта бөтенләй онытканмын лабаса», дип, ул шуның артыннан гаражга юнәлде.

Ниһаять, биш ел буена тик яткан колганың да эш күрсәтер сәгәте сукты. Бер төртүдә ул алманы жиргә бәрәп төшерде. Тәбилә гәлсәргә кагылгандай, сак кына алманы кулына алды да Габделемнең төсә дип, күкрәгенә кысты. Бoryнына оҗмахтай татлы алма исе килеп бәрелде. Ризыкны иснәргә ярамаганлыгын белсә дә, ул аны бoryнына якынрак китереп, тагын бер кат иснәп карады. Тагын теге тәмле-татлы ис күкрәген ярып төшеп китте. Ирексездән, күзенә яшь бөртекләре тулды һәм алар әкрән генә алсу алма өстенә тәгәрәде. Гади генә күз яшьләре түгел, чарасызлыктан атылып чыккан күз яшьләре иде болар.

– Габделем! Алмагачыңны жил-яңгырдан саклый алмаганым өчен, зинһар, гафу ит! Мине генә түгел, күршәдәге Рузалимне дә гафу ит. Нәфесен тыя алмаганы өчен гафу ит. Яшьлек дуамаллыгы белән кылган хатасы өчен гафу ит. Яшь шул әле ул, дөнъяның бөтен нечкәлекләрен, бәлки, аңлап та бетермидер. Аңласа, бу кадәр рәхимсез адымга барып, япъ-яшь агачның жанын шулай кыяр идемени? Күршә хакы өчен булса да, гафу ит син аны, яме. Әлегә минутларда бәгыремнән кан тамып торса да, мин аны гафу иттем инде. Бу дөнъяда кемгәдер үпкә-ачу саклап яшәүдән дә авыррагы юк бит ул, Габделкәем, һәм синсез яшәүдән дә авыррагы юк... Ыһ, ыһ, ыһ...

Тәбзилә алманы күкрәгенә кысқан килеш сулкылдап елап алды да жимешсез калган алмагачка карап, дәвам итте:

– Күрәсеңме, рәнжетелгән алмагач та елый энә, Габделем. Елар инде. Күкрәгендә үсеп утырган алмаларыңнан аерып, тәненне каерып ташласалар, син дә елар иден. Күкләрдән карап, син дә елап торасыңдыр әле, картым... Шулаймы? Йә, ярый, тынычлан, елама, яме. Синәң белән мин елаганнан гына агачта кабаттан алмалар үсә алмас инде. Икенче елга, Аллаһы боерса, безгә дә, Рузалимнәргә дә житәрлек итеп бирер әле ул агач алмаларын. Сабырлар итик инде, Габделкәем... Сабырлар гына итик...

Тәбзилә күз яшьләренә төелә-төелә өенә таба атлады. Шуннан кисәк кенә туктады да бәдрәфкә барып, госел алып килде. Аннары өйгә кереп, бит-кулларын юды, ашыкмыйча гына юкарган ак чәчләрен тарады, шуннан түрдә торган сандыктан карты кайчандыр туган көненә бүлөк иткән – ак жирлеккә чыпчык күзләрен хәтерләткән вак кына зәңгәр чәчәкләр төшкән күлмәген алып киде, ак яулыгын бөркәнде һәм өстәл өстендәгә тәлинкәдә үзе сыман моңсуланып яткан алмага: «Синнән генә кайнатма кайнатып булмастыр шул инде, их», дип, әрнүле караш ташлап алды. Һәм берәз хәл алыым әле дип, ишек төбөндәгә караватына барып ятты.

Башка вакыт булса, әллә күпме борсаланып яткан булыр иде, бу юлы, күзен йомуга ук, йоклап та китте. Төшенә аның ап-актан киенгән Габделе керде. Жигүле атына утырып, ихатага кайтып керде дә:

– Моңысы – сиңа, моңысы – миңа, – дип, өй каршындагы алмагачныкыдай ал йөзле бер алма сузды.

Тәбзиләнең нәкъ шушы урында төше өзелде. Бу – аның фани дөнъяда күргән иң соңгы төше иде...

КАМИЛ ГЕРОЙЛАР ОСТАСЫ

РИЗВАН ХӘМИДНЕҢ ТУУЫНА 80 ЕЛ

Ризван Хәмид ижат мәйданына 1970 еллар ахыры – 1980 еллар башында – ижтимагый-сәси тормыш уңайга таба борылып алган елларда килә. Аның сәхнә эсәрләре, «бер яктан, үз ижат йөзе белән аерылып торган әдипнең татар сәхнә әдәбиятында ныклы урыны барлыгын расласа, икенче яктан, әлеге әдәби төрнең ижтимагый-социаль тормышка йогынтысы турында да сүз алып бару мөмкинлеге бирә»¹. Р.Хәмид пьесаларында XX йөзнең 1970-90 елларында һәм XXI йөз башында актуаль проблемалар чагылыш таба. Әдип сәхнә законнарын яхшы белеп эш итә. Бу аның сюжет төзү, композиция һәм конфликт проблемаларын хәл итү осталыгында да, стиль төрлеләгендә дә чагылыш таба; ижаты чынбарлыкка үзенчәлекле карашы, бөтен, кабатланмас характерлар тудыруы белән әһәмиятле. Р.Хәмид драмаларының барысында диалект авыл, рухи-әхлакый кыйммәтләр, кешеләр арасындагы мөнәсәбәтләр, милләт язмышы, аның киләчәге турында уйлану, борынгыдан килгән күркәм гадәтләрнең әкрәләп онытыла, югала баруына борчылу кебек хис-тойгы чагыла.

Р.Хәмид – төрле жанрга караган 30 дан артык драма эсәре авторы. Аның күпчелек пьесалары буенча спектакльләр Татарстандагы һәм чит төбәкләрдәге театр сәхнәләрендә куела һәм уңыш казана. Әдипнең драмалары, нигездә, «Кайтыр идем» (1982), «Каен жиле» (1987), «Олы юлның тузаны» (1989), «Китәм инде» (1991) жыентыкларына тупланган. Болардан тыш, драматург, тарихи тематикага да мөрәжәгать итеп, Казан ханбикәсе Сөембикә язмышын яктырткан «Хан кызы» (1993), Р.Мингалим белән берлектә нәфис фильм өчен өч зур фильмнан торган «Идегәй» (1993) драмаларын яза, шулай ук телевизион нәфис фильм өчен халкыбызның бөек шагыйре Г.Тукайга багышланган «Тукай» (1991-92) киносценариен ижат итә. Авторның матбугатта дөнья күрмәгән, кулъязма буларак сакланган пьесалары да бар. Р.Хәмид шулай ук балалар өчен зур булмаган сәхнә эсәрләре («Айдарның авыр көне», 1980; «Тәбе», 1982), тарихи («Адашкан морза», 1993; «Шекә пәриләре», 1996), юмористик, фантастик («Таныттылар», 1998; «НЛО», 1999) хикәяләр һәм повестьлар; татар мәдәниятен, әдәбиятын, татар халкының киләчәген кайгыртып язылган публицистик мәкаләләр авторы буларак та билгеле. Аның пьесалары рус, украин, грузин, кыргыз, латыш, чуваш һ.б. телләргә тәржемә ителә.

Р.Хәмиднең 1970-80 елларда ижат иткән сәхнә эсәрләрен, нигездә, «гаилә драмалары» дип атарга була. Драмалар конфликт кискенлеге, характерлар кырыслыгы белән аерылып тора; алар арасында артык каты бәгырьлеләр күп. Конфликт эсәрләрдә ижтимагый сәбәпләр, теге яки бу хәлләргә мөнәсәбәтле характерлар каршылыгы нигезендә туа. Чор, заман үзгәрешләре, тормыш авырлыклары, әйләнә-тирә мохит кешеләр холькына да нык тәэсир итә. Аларда күңел катылыгы, әхлакый кыйммәтләр югала бару, битарафлык, миһербансызлык – шуның нәтижәсе. Персонажларның үзсүзлелеге, кырыслыгы артында тирән күңел кичерешләре ята. Драмалардан аңлашылганча, язучы чынбарлыктан канәгать түгел. Әлеге канәгатьсезлек персонажларның эш-гамәлләрендә, сүзләрендә чагыла. Р.Хәмиднең беренче житди эсәре – 1977 елда ижат ителгән «Синең урыныңа кайттым...» драмасы. Драма Хәбириовлар характерының тулы ачылуы белән үзенчәлекле. Гаилә башлыгы Мәгънәви

¹ Закиржанов Ә. М. Драматургның сурәтле дөньясы (Ризван Хәмид) // Руhi таяныч: әдәби тәнкыйть мәкаләләре / Ә. М. Закиржанов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – 104, 105 б.

– тормышта күпне күргән, күпне кичергән тәжрибәле аксакал карт. Ул – ялкынлы, кайнар йөрәкле, шул ук вакытта берәз басынкы, ләкин әлеге басынкылык артында Хәбиrowларга ғына хас ихтыяр көче сизеләп торган кеше. Аның сөйләгән сүзләре акыллы, киңәшләре төплә, күңелә саф, намусы чиста. Шундый мәгънәле, гадел, түзем Мәгънәви Хәбиrowның кырыслыгы нидә чагыла соң? Заманында алар буыны колхозга нигез салган. Бөек Ватан сугышы елларында фронтта да, тылда да сынатмаган алар. Мәгънәви Хәбиrow үзе бу елларда колхоз белән житәкчелек иткән. Мондый жаваплы эштә гаделлек белән бергә усаллык та, кырыслык та таләп ителә. Кирәк вакытта кырыс та булган, сабырлык та саклап кала белгән. Һәрвакыт уйлап эш иткән. Авылдашлары әле дә, хаклык эзләп, гадел хөкөм сорап, аның янына киләләр.

Халыкның уңай традицияләрен бозып кабул итү, аны шәхси теләкләргә яраклаштыру күренешә пьесада үзенчәлекле чагылыш таба. Мондый хәлне фаш итүдә автор шул ук халык традицияләренә мөнәсәбәткә таяна. Һәр ата-ана баласының уңышларына сөенә, аның тәуфыйклы булуын тели. Пьесада Мәгънәви карт та институт бетереп кайткан, зур өметләр баглаган Наил улы белән горурулана, эмма егетнен, авылга кайтып, агроном булып эшләп ятучы Илдус абыйсына «синең урыныңа кайттым» дип ярып салуы бернинди чикләргә дә сыймый. Бу инде – кырыслык кына түгел, кешелексезлек, каты бәгырьлелек. Мәгънәви өчен иң мөһиме – намус пакьләге, кешеләр алдында йөз аклыгы. Кече улының башкалар белән киңәшмичә үзбелдекләнеп, башбаштакланып йөрүен аңлый да, аклый да алмый карт. Наил авылдашларына карата да, гаилә эгъзалары белән мөнәсәбәтләрдә дә бик кырыс. Аның өчен үз сүзе генә сүз, олылар фикеренә колак салмый, әти-әни сүзен санга сукмый. Дуслык, намус, мәхәббәт кебек изге хисләр дә бик үк изге түгел аның өчен. Власть ярата, аз ғына вакыт эчендә бик күпләрне рәнжәтергә өлгәрә. Хатыны Зөһрә ана «кешеләр өчен куркыныч кеше» булуын, «житәкче булып эшләргә хакы булмавын, робот кебек йөрәксез кешеләрнең халык язмышы белән эш итәргә хакы юклығын» кистереп әйтә. Моның белән ул Хәбиrowлар характерына тискәре мөнәсәбәт белдерә. Наилнең кырыс характеры якыннарының, авыл кешеләренә карашлары, мәнфәгатләре белән «бәрелешә». Әсәрнең конфликтын да характерлар каршылыгы билгели. Шунның белән автор халыкның чын хезмәт традицияләрен ялгыш карашларга каршы куя, матур гореф-гадәтләрен сафлыгы өчен көрәшә. Драмада «Без – Хәбиrowлар» дип күкрәк кагучы таш йөрәкле агроном Наил туганнары һәм авылдашлары тарафыннан кискен кире кагыла.

Әдәби ижатта узган гасырның 1970-80 елларында житештерү темасы аеруча популяр була. «Айсберг» («Әманәткә хыянәт», 1979) – әлеге теманы үзәккә алып яктырткан драма. Әсәр илдә бара торган демократик үзгәрешләрен асылы турында уйландыра. Пьесада хезмәткә мөнәсәбәт аша заманның мөһим ижтимагый-сәяси һәм әхлакый мәсьәләләре яктыртыла. Геройларның үз эшләренә мөнәсәбәтләре аркылы ижтимагый-әхлакый йөзләре, яшәү рәвешләре, характер үзенчәлекләре ачыла. Вакыйгалар эш урынында, берләшмә идарәсендә бара. Житәкчелек, ягъни берләшмә житәкчесе Троянker Вячеслав Семёнович, баш инженер Ничичейко Константин Сергеевич, местком председателе Архипов Игнатий Николаевичлар йөзендә жәмгыять өчен куркыныч кешеләрне күрәбез. Боларга үз карьераларыннан башка берни дә кирәкми. Әлеге кешеләрнең кылган гамәлләрендә дәүләт милкенә саксыз, эшкә салкын, жавапсыз карашлары гәүдәләнә. Бу әсәрдә дә өлкәннәр белән яшьләр мөнәсәбәте проблемасы күтәрелә, тик ул, гаилә кысаларында ғына калмыйча, киңрәк планда – эш сферасында күрсәтелә. Берәүләрнең кылган гамәлләре, икенче берәүләрнең кылынган гамәлләргә мөнәсәбәтләре аркылы социалистик жәмгыятьтә хөкөм сөргән гаделсезлекләр фаш ителә. Пьесада яшьләр намуслы, саф күңелле кешеләр буларак бирелә. Алар битарафлык, ваемсызлык кебек затсыз сыйфатларны, кешеләр арасындагы һәртөрле явызлыкны кире кагалар, бу хәлләргә тискәре мөнәсәбәтләрен белдерәләр. Әсәрнең төп конфликтын нигезендә социаль сәбәпләр яткан битарафлык, гаделсезлек, карьеризм белән көрәш тәшкил итә.

Пьесаның исеме ижтимагый-символик мәгънәгә ия. Әсәрдә кешеләр тарафыннан кылынган жинаятьләр айсберг белән чагыштырыла. Намуссыз житәкчеләрнең әмерләрен сүзсез үтәргә мәжбүр ителгән ревизия комиссиясе житәкчесе Илсәяр Зиннуровна сүзләре белән әйтсәк, «айсберг кебек ул: жинаятьләрнең ачылганы шул боз тавының су өстендәгә өлеше кадәр генә!»². Димәк иң күп өлеше «су астында» кала! Явызлыкларның, жинаятьләрнең нигезе – жәмгыятьнең гадел булмаган рәхимсез законнары көчәндә.

Р.Хәмиднең «Иске йорт кешеләре» (1979) сатирик комедиясе аны оста комедиограф итеп таныта. «Юктан күп тавыш» принцибына корылган бу комедиясендә әдип үзенчәлекле сәнгатьчә чаралар ярдәмендә «торгынлык чоры»ның икейөзле әхлагын, кеше характерындагы ятышсыз якларны яктырта; әсәрдә аерым кешеләргә хас кимчелекләр бөтен бер жәмгыять кимчелекләре буларак күзаллана. Комедия жанрына хас фаш итү пафосы һәм автор ирониясе әсәрнең буеннан-буена саклана. Пьесада вакыйгалар шәһәрнең иске районында иске коммуналь агач йортта бара. Анда төрле кешеләр яши. Болар – «иске йортның күрке булырлык» мөгтәбәр затлар – кулына зур сары портфель тотып йөрүче эшлекле кыяфәттәгә «утильсырьё конторасы» башлыгы Әхнәф Камалиевич; аның хатыны – үзен бик эре тотучы, горур кыяфәтле Шәхсәнәм ханым. Автор алар турында: «Гади тупса аша атлап чыгып, тузанлы асфальтка баса алар. Андыйлар каршыңа очраса, түбәнчелек белән юл биреп каласың!»³ – дип яза. Йортның коменданты Әнисә түти, берсеннән-берсе усал ике хатын – шулай ук шушы йорт кешеләре. Болар пьесада һәммәсе дә сатирик типлар галереясын тәшкил итә. Пьесада уңай персонажлар да бар. Алар да – шушы йортта яшәүчеләр. Аларның төп вазифасы – тискәреләрнең чын асылларын ачарга ярдәм итү. Йорттагы «бушаган» фатирны кулга төшерү өчен барган көрәштә сатирик персонажлар чын асыллары белән ачыла. Комедиядә хәрәкәт үсеше интригага корылган. Биредә интрига тудыручы – комендант хатын. Ул – үзе төсле үк сатирик типларны фаш итәргә алынган персонаж. Әнисә түти, шушы йорттагыларның мәнфәгатьләреннән чыгып эш йөрткән, һәрнәрсәдә теләктәшлек күрсәткән булып, аларны ялганлай, котырта, башларын бутый. Әлегә хатын корган ялганга кабып, сатирик типлар оятка кала, мәсхәрәләнә; үзенең дә чын йөзә ачыла. «Портфельгә кеше» образы белән 1920 еллар драматургиясендә К.Тинчуринның «Мортаза доклады» (1928), Н.Исәнбәтнең «Пикулэй Шәрәфи» (1929), «Портфель» (1929) комедияләрендә очрашабыз. Бу әсәрләрдә портфель «дәрәжә символы булып күзаллана. Портфель хужасы чиксез хокукка ия, халык алдында бернинди дә җаваплылык тотмый, гадәти тикшерүләрдән азат. Ул халык ялчысы түгел, ә халык үзе аңа хезмәт итә»⁴. Игътибар үзгәндәгә пьесада зур сары портфель хужасы хатыны сүзеннән узып, берни дә башкара алмый торган булдыксыз, җавапсыз ир буларак гәүдәләнә. Портфель Әхнәф Камалиевичның начальник булуын гына асызыклап калмый, ә базардан бәрәңгә ташу өчен дә хезмәт итә. Шул рәвешчә комедиядә ир кулыннан бер дә төшми торган зур сары портфель хужасының рухи ярлылыгын асызыклаучы деталь булып тора. Конфликт әсәрдә ике ясылыкта бирелә. Берсе сатирик персонажларның үз арасында фатир өчен барган көрәш формасында яктыртыла, ягъни бер-береңне «таптый-таптый» хырыс теләкләрне тормышка ашыру. Шуңа тиндәш рәвештә икенче конфликт та калка. Монысы исә тискәреләр белән уңайлар арасында югары әхлак сыйфатлары өчен көрәш төсен ала. Соңгысы комедиядә төп конфликт булып тора. Сюжетның көтелмәгән чишелеш алуы комик эффект тудыра. Сатирик типларның чын йөзләре ачылып бетте дигәндә генә, йортның сүтелүе турында хәбәр килеп ирешә. Аларның мәгънәсез активлыклары, энергияләре, сатира законнарына туры килгәнчә, бары тик үзләрен фаш итүгә генә сарыф ителгән булып чыга. Иске йортта күзәтелгән хәлләр «торгынлык чоры»нда

² Хәмид Р. Айсберг: ике бүлектә драма // Каен жиле / Р. Хәмид. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1987. – 133 б.

³ Хәмид Р. Иске йорт кешеләре: ике бүлектә сатирик комедия // Кайтыр идем... Пьесалар / Р.Хәмид. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1982. – 118 б.

⁴ Ханзафаров Н. Г. Татарская комедия: Истоки и развитие / Н. Г. Ханзафаров. – Казань: «Фэн», 1996. – С. 90.

илдә һөкөм сөргән тәртипләргә пародия буларак аңлашыла, һәм йортның сүтелергә тиешлеге дә мөһим социаль-иҗтимагый мәгънәгә ия. Билгеле булганча, 1980 еллар башына социалистик системаның эчке потенциалы тулаем юкка чыга. Жәмгыятьтәге үзгәрешләргә сизгер әдип моның шулай булуын әлегә эсәрендә анык төшендерә, ягъни бу системаның киләчәгә эсәрдәге иске йортныкы кебек булачагы турындагы фикерне укучыга эзоп теле аша житкәрә.

Р.Хәмид пьесаларында «телсез калган авыллар, татар халкына карап рәнҗегән таулар телгә килә. Авылларда бетү, кырылыш, инкыйраз. Түбәндә, үзәлектә яшәп яткан авыллар кими, елга ярлары жимерелә, киләчәктә татар язмышын кулга алырга тиешле егетләр телсез»⁵... Мондый чакта жансыз күренешләрнең жанлануы бер дә аптырашта калдырмас. Милләт сагында торган, табигатьнең ныклыгын билгеләгән тарих шаһитлары Кызылтау белән Дүртмангай да бу хәлгә ваемсыз кала алмыйлар. Драматург «Майның унбишләрендә» (1983-84) эсәрендә, кешелек дөньясының аянычлы хәлен, фажигасен күрсәтү өчен, татар тормышын күп еллар сабыр гына күзәтеп яткан тауларны бер-берсенә дәшәргә мәжбүр итә. Авылның өметсез киләчәгә турындагы фикер ике тау аллегорик образлары диалогында аеруча көчле яңгыраш ала: «Жир өстендә икебез генә калгач... Күз алдына китер: беркөнне уянып китәсәң – жир өсте шәп-шәрә. Хозурлык! Итәкләрбез чип-чиста. Бер жан иясе кыймылдамый! Сыртларыбызны беринди агач, үлән тамырлары тишкәләми! Рәхәт. Килер ул көн, күрше, килер... Әнә – түбәндәге авылга кара. Ике аякчыларның тормышы шуңа таба бара, минемчә!»⁶. Пьесада конфликт та шул нигездә – авылның киләчәген саклап калу мәсьәләсенә бәйләп рәвештә туа. Авылда гомер иткән Варис картның туган авылының бетүгә таба баруына йөрәге әрни. Ул шушы авылда өй торгызган. Нияте – шәһәрдә Мәгариф министрлыгында җаваплы хезмәткәр булып эшләүче өлкән улы Зәкуанны авылга кайтарту. Ул кайтса, юл да төзелер, күпер дә салыныр дип өметләнә карт, чөнки, аның фикеренчә, өлкән улының абруе зур, сүзе үтәчәк... Тик ата белән баланың дөньяга карашы күптән инде аерылган: олы улының шәһәрдәге рәхәт тормышны авыл тормышына алыштырырга исәбе юк. Күрәбез: эсәрдә конфликтны атаның якты, изге хыяллары белән рәхимсез, кырыс чынбарлык каршылыгы тудыра, һәм ул ата белән аның улы, гаилә әгъзалары арасындагы киеренке мөнәсәбәтләр рәвешендә гәүдәләнә. Шәһәр тормышы шактый үзгәрткән өлкән утылны. Зәкуан пьесада үзе турында гына уйлаучы, зур дәрәжәгә омтылуучы, олылар сүзен санга сукмаучы, якыннарын хөрмәт итмәүче, алар хәленә кермәүче, авыл тормышына битараф, каты бәгырьле кеше булып ачыла. Улы Айдар белән әңгәмәсендә ирнең туган нигезен генә түгел, туган телен дә оныта баруы күренә.

«Ике сәгать – бер гомер» (1984) драмасы – ике персонаждан гына торган жыйнак, кызыклы, яңача язылган эсәр. Р.Хәмид бу эсәрендә ата белән бала арасындагы мөнәсәбәтләргә бәйләп рәвештә сугышның гайре табигый бер күренешен тудыра. «Үзара дошман ике идеологиянең – фашизм һәм коммунизмның капма-каршылыгы монда туганлык (ата белән ул) мөнәсәбәтләре яссылыгында ачыла. Совет илен яклаган солдатның рухи ныклыгы аталык хисләре ярдәмендә сынала»⁷. Пьеса әдипнең «кеше күңеленәң нечкә жепләреннән драматизм үрү сәләтен»⁸ күрсәтә.

«Җиде бажа» (1988) пьесасында драматург председател образларын үзәккә куеп сурәтли. Пьесада колхоз рәисе Дулат, авыл советы рәисе Сатай, Гыймазетдиновлар гаиләсе белән очрашабыз. Вакийгалар колхоз үзгә саналган авылда бара. Эсәр ике тапкыр Социалистик Хезмәт Герое булган Күгәй Гыймазетдиновка үзе исән килеш куелган һәйкәлнең югалуы күренешеннән башланып китә. Характерлар, авылның хәле

⁵ «Суләр үргә аккан чак» / А.Гыйләжев // «Шәһри Казан», 1991, 15 ноябрь.

⁶ Хәмид Р. Майның унбишләрендә: ике бүлектә драма // Олы юлның тузаны: Пьесалар / Р. Хәмид. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1989. – 33 б.

⁷ Әхмәдуллин А. Г. Яңарыш чорында татар драматургиясе (тематик төрлелек һәм жанрлар үсеше) // Күңелләргә уятыр: Хәзерге татар драматургиясе. Монография / А. Г. Әхмәдуллин. – Казан: Мәгариф, 2007. – 123 б.

⁸ Әхмәдуллин А. Г. Дөрреслеккә ирешү юлында: Мәкаләләр / А. Г. Әхмәдуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 1993. – 30 б.

шул һәйкәлгә мөнәсәбәтле ачыла. Аны эзләү барышында төрле гаделсезлекләр, кешеләр арасындагы катлаулы мөнәсәбәтләр ачыклана, илдә колхозларга карата алып барылган сәясәтнең дөрес булмаган яклары күрсәтелә. Бу әсәрендә дә драматург илдә хөкем сөргән рәхимсез идеологиягә карата тәнкыйть сүзләрен яшьләр авызыннан әйттерә. Әсәрдә шундыйларның берсе – Дая. Кыз сүзләрендә авыл рәисләренең булдыксызлыгы, алар алып барган сәясәтнең гаделсезлеге, кыскасы, чын йөзләре бөтен асылы белән ачыла. Шул булдыксыз житәкчеләрнең сүзләрен жөпләп утырырга мәжбүр булган авыл халкының чарасызлыгы күренә. Авылларның матур киләчәге өчен авыл халкының ышанычын акларлык, халыкка кинәшче, ярдәмче була алырлык, тик аны үз фикерләренең колы итмәслек акыллы, жиң сызганып эшләрлек рәисләр кирәк. Пьесада яна рәис Дулат – шундыйларның берсе. Ул сабыр, миһербанлы, уйлап эш итүче шөхес буларак ачыла. «Синең урыныңа кайттым...» әсәрендәге Наилдән аермалы буларак, өлкәннәр тәҗрибәсенә таянуны хушлый, кешеләр белән мөнәсәбәтләрдә дә иплә, авыл халкының борчуларын үз итә, аларга ярдәм күрсәтергә тырыша; хатын-кызга мөнәсәбәтләрдә дә тәрбияле, саф сөю белән сөя белә. Шул яклары белән ул авылда үзенә кадәр эшләр киткән рәисләрдән, ягъни Күгәйнен кияүләреннән дә шактый аерыла. Язучы әсәрдә рәиснең намуслы хезмәте – авыл тормышының йөз аклыгы, аның язмышы өчен ул җаваплы дигән фикер уздыра.

Р.Хәмид – психологизм остасы. Ул әдип ижатының эстетик асылын билгеләүче хатын-кыз образларын, аларның тирән драматизм белән сугарылган эчке дөньясын яктыртканда, аеруча ачык күренә. Аның әсәрләрендә ялгызлык һәм бәхетсезлек персонажларның шөхси тормышларында да, мөһабәтләрендә дә үзәк өзгеч булып күзәтелә, һәм бу бигрәк тә хатын-кызлар язмышында ачык чагыла. Драматургның пьесаларында балалары «ятим иткән» ялгыз аналарны («Китәм инде» пьесасында Гөлбану, Хәдичә; «Каен жиле»ндә Гөлбану, «Олы юлның тузаны» пьесасында Нәүхәбәр), тол калган хатыннары («Китәм инде» пьесасында Зәримә, «Диде кардәштә Фәүзия, «Синең урыныңа кайттым» пьесасында Рәхилә), яисә ире була торып та ялгызлык хисе тоеп яшәүче («Каен жиле» пьесасында Зинаида), алданган («Синең урыныңа кайттым» пьесасында Зөһрә, «Кайтыр идем» пьесасында Зилә, «Майның унбишләрендә» Зәримә, «Пыяла кыз»да Зилә, «Җиде бажә» пьесасында Дая, аның апалары) хатын-кыз образларын очратырга мөмкин. «Олы юлның тузаны» пьесасында Нәүхәбәр әби үзенә гадилегә, самимилегә, өлкән яшәтә булуына карамастан, житезлегә, хәрәкәтчәнлегә, пөхтәлегә, һәр нәрсәгә, һәр күренешкә игътибарлы булуы, васыйят итеп калдырган әйберләргә сакчыл карашы белән аерылып тора. Әлегә образга карата «акыл һәм хискә ия булган адәм заты күңел байлыгы, эхлакый сафлыгы, вөжданы белән матур»⁹, дип әйттергә була. «Китәм инде» пьесасында Хәдичә, «Каен жиле» пьесасында Гөлбану образлары тирән рухи драматизм кичерүләре белән истә кала. Әлегә аналарны балаларыннан аерылу сагышы берләштерә. Балалары туган нигезләренә йә бик сирәк кайталар, яисә бөтенләй кайтмыйлар, шул рәвешчә газиз аналарын бәхетсез ялгыз тормышка дучар итәләр. Аналар хәсрәтләрен читкә чәчеп, зарланып йөрмиләр; сабыр гына эчтән кичерәләр. Шулай да һәркайсының йөрәк ярасының тирәнлегә үзенчә ачыла: Гөлбануның улы утыртып калдырган каен агачы янында көн дә сүзсез басып торыуы һәм, ниһаять, аны чабып аударуы аша, Хәдичәнең – кырыслығында, Нәүхәбәр әбинең – монологында. Пьесаларда аналарның балалары турында сүз алып барылмаса да, гаиләләренә китергән борчулар аша үзләренең дә характер сыйфатлары яхшы күзаллана. Әйтик, Нәүхәбәрнең «жанлы һәм жансыз әйберләр белән җавапсыз сөйләшүендә улы Тәфкил белән диалогы, дөресрәге, бәхәсе ачык тоемлана»¹⁰. Әлегә аналарның газизләрен «йолып алган», алар характерына тирән эз салган рәхимсез чынбарлык белән конфликтлары котылгысыз.

⁹ Закиржанов Ә. М. Хәзерге әдәби процесс үзенчәлекләре / Татар әдәбият белеме: традицияләр һәм үсеш тенденцияләре (XX гасыр ахыры – XXI гасыр башы) / Ә. М. Закиржанов. – Казан: ТӘНСИ, 2018. – 98 б.

¹⁰ Закиржанов Ә. Әдәбият теориясе: традицияләр һәм яңачалык: Әдәби барыш һәм яңа агымнар // Яңарыш юлынан (Хәзерге татар әдәбият белеме мәсьәләләре) / Ә. Закиржанов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2008. 260 б.

Бу каршылык аларның кылган гамәлләре, үз-үзләрен тотышлары аркылы эчке көрәш рәвешендә чагыла. Г.Исхакий әсәрләренә («Кәләпүшче кыз», 1897; «Ике йөз елдан соң инкыйраз», 1902-1904) нигезләнеп язылган «Курчак туе» (2001, М.Гыйләжев белән автордашлыкта) пьесасында татар хатын-кызы язмышы XX йөз башы драматик вакыйгалары шартларында яктыртыла. XX йөз башы әсәрләрендә күтәрелгән, безнең көннәрдә дә актуальлеген югалтмаган хатын-кыз язмышы проблемасын авторлар, бүгенге көн күзлегеннән чыгып, киңрәк планда яктырталар. Әсәрдә Камәр, аның гаиләсе, үги әтисенең кызы Хәдичәнең фажигалә язмышы аркылы шул чордагы хатын-кызларның тормышы, гомумән, гади халыкның аяныч хәле сурәтләнә¹¹. Күрәбез, хатын-кыз язмышы проблемасы һәр чорда да иң актуаль проблемаларның берсе булган һәм шулай булып кала бирә. Читтән караганда, әсәрләр үзгендә – аерым хатын-кызлар язмышы, ә киңрәк алганда – бөтен бер халык драмасы.

Мәгълүм булганча, 1980 еллар уртасыннан башланып киткән демократик үзгәрешләр әдәби-мәдәни тормышка да уңай йогынты ясый. Үткәнгә яңача караш, тарихи-иҗтимагый, иҗтимагый-сәяси тормышта хөкем сөргән сәяси, идеологик үзгәрешләргә бәя бирү, рухи кыйммәтләрне өр-яңадан барлау процесслары башлана. Татар әдәбиятында билгеле бер тарихи чорларны яктырту, тарихи шәхесләреннән әдәби образларын гәүдәләндерү омтылышы күзәтелә, «иң мөһиме, җәмгыятьтәге үзгәрешләрнең асылын аңлау, заман куйган әхлакий, фәлсәфи, социаль сорауларга мөнәсәбәтләр кеше рухын ачу теләге әдәбиятта, шул исәптән драматургиядә эзләнүләргә юл ача»¹². Эдипләр иҗатларында иҗтимагый тормышның көн кадагына суга торган мөһим мәсьәләләрен яктыртырга, фәлсәфи гомумиләштерүләргә, тема-жанрлар, алым-формалар, сурәтләр чаралары төрлеләнгән, яңа сәнгатьчә табышлар, образлар байлыгына омтылалар. Бу уңайдан Р.Хәмиднең җәмгыятьтә үзгәртеп корулар башланганнан соңгы чор иҗаты аеруча игътибарга лаек. Эдипнең бу чор иҗатында, алдагы еллар иҗатына хас сыйфатлар сакланган хәлдә, милли этхәлек алгы планга чыга, миллиәт язмышы, аның киләчәге, халкыбызның гасырлар дэвәмында сакланып килгән традицияләренә сакчыл караш, туган тел, катнаш никах, әдәп-әхлак мәсьәләләре үзәккә алып яктыртыла, милли инкыйразга китерүчә сәбәпләр ачык күрсәтелә; шушы мәсьәләләр белән бәйлә рәвештә әсәрләрендә кыю фикерләр яңгыраш таба; автор катлаулы, каршылыклы һәм үзенчәлекле герой образларын сәхнәгә чыгара. Тормышның катлаулы, чәтерекле якларын гәүдәләндерү максатыннан драматургның жанр һәм жанр формалары өлкәсендәге эзләнүләре житди кызыксыну уята. Ул, татар драматургиясендә беренчә булып, бер кешелек «Олы юлның тузаны» монодрамасын яза, автор аны «драматик хикәя» дип атый; ике генә персонаждан торган «Ике сәгать – бер гомер» драмасы укучы, тамашачы арасында зур уңыш казана. Эдипнең яңарыш чорына аяк басканда иҗат ителгән «Актамырлар иле» (1989-90) трагедиясә сәнгатьчә эшләнеше ягыннан аерым игътибар таләп итә. Автор аны «трагедия-реквием» дип атый. Реквием – үлгәннәр рухына багышланган музыкаль әсәр. «Хан кызы» (1994), «Идегәй» (1993-94) тарихи драмалары, «Жанкай улы Жанкыяр» (1998), «Тигезәкләр» (2000) трагифарслары, «Чабаталы чәүчәләк» (2001) музыкаль-театраль тамашасы һ.б. әсәрләре драматургның чын мәгънәсендә сәхнә әдәбияты остасы итеп таныталар.

Р.Хәмид иҗатында татар драматургиясенә хас традицион һәм традицион булмаган сәнгатьчә сурәтләр чаралары (гипербола, гротеск, жанландыру, абсурд күренешләр, фарс, фантастика элементлары), модернизм (мифологема образлары, символик-метафорик мәгънә, шартлылык, «явызлык театры» һ.б.) һәм постмодернизм (уен, ирония, пародия, фрагментар сурәт тудыру, гиперреализм һ.б.) күренешләре оста һәм отышлы файдаланыла. Заманның әһәмиятләр дөньяви-иҗтимагый, рухи-әхлакий мәсьәләләрен

¹¹ Каюмова Г.И. Курчаклар уенында – кешеләр язмышы... («Курчак туе» һәм «Кәләпүшче кыз» әсәрләренә чагыштырма анализ) / Г. И. Каюмова // Фәнни Татарстан. – 2016. – № 3. – 58-67 бб.

¹² Закиржанов Ә. М. Драматургның сурәтләр дөньясы (Ризван Хәмид) // Рухи таяныч: әдәби тәнкыйть мәкаләләре / Ә. М. Закиржанов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – 27 б.

яктыртканда, кеше шәхесен, аның рухи дөньясын ачканда кулланылган төрле образ-символлар: символик-аллегорик, символик-метафорик образлар, космогоник, дини-мифологик символлар, образ-детальләр һ.б. Р.Хәмид ижатының сәнгатьчә дөньясын тулыландыра. Драматург ижатында ир-ат образларын, гомумән, кешеләрнең холкын ачуда мөһим роль уйнаган *буре*, явызлык, дошманлык һәм көрәш символын гәүдәләндергән *мылтык*, тормышка ашмаган хыяллар, өметсезлек билгесе булган *буш бишек* образлары, кешенең күнел халәте белән табигать күренешләрендәге үзгәрешләрне янәшә бирү, персонажларның рухи дөньясын ачуда жырның эстетик вазифасын күрсәтү, миллиэт язмышы белән бәйлә актуаль проблемаларны хәл иткәндә эһәмиятле роль башкарган *Тәңре*, *Хода* кебек дини-мифологик символлар, кеше күңелендәге караңгы якны, явызлыкны гәүдәләндерүче *Шәүлә* архетибы – шундыйлардан. Эдип ижатында ижтимагый тормыш хәлләрен яктыртканда кулланылган заман, жәмгыять төшенчәләрен эчәнә алуы *Йорт-нигез* образы аеруча үзенчәлекле. Замана авырлыклары, шәхеснең рухи дөньясы, характеры, дөньяга карашы шәхес һәм аның йорты белән үзара бәйләнештә ачыла. Йортлар эчендәге төрле хәлләр ижтимагый тормыш күренешләре булып күзаллана. Драмаларда сурәтләнгән йортларга бәйлә рәвештә автор кешене борчыган, аның яшәү чыганагы булган күп кенә актуаль проблемаларны яктырта.

Жәмгыятьтәге үзгәрешләр нәтижәсендә милли үзән үсү, дәүләтчелекне торгызу идеясенә киң яклау табуы әдәбиятта милли тематиканың киң чагылуына китерә¹³. «Актамырлар иле» трагедиясе – эдипнең миллиэт язмышы проблемасын үзеккә алып яктырткан иң көчле әсәрләрнен берсе. Ул «милләт яшәешенең антиутопиясе»¹⁴ бирүе белән тетрәндерә. «Актамырлар иле» – метафорик мәгънәгә ия. Биредә татар иле, татар дәүләте күздә тотыла. Бетүгә таба йөз тоткан татар миллиәтенә реквием башкарып, драматург «татар миллиәтенә үткәнә, бүгенгесә, киләчәгә турында житди уйланырлык жирлек тудыра. Бу максаттан, чорны тасвирлаганда, үзенчәлекле синтез тәкъдим итә: реаль чынбарлык белән метафизик үлчәм аралаштырыла»¹⁵. Милли рух өчен көрәшүче Мөштәри карт образында драматург трагик шәхес концепциясен ача. Трагедиядә үзенә «маңкортыгы белән татар миллиәтенә киләчәгенә нокта куярдай Гәрәй-Гарри»¹⁶ «мажаралары» сурәтләнә. Яшәү һәм үлем төшенчәләре трагедиядә киң фәлсәфи мәгънәгә ия. Ул татар халкының яшәү рәвеше, яшәү мәгънәсе, милли рух югала бару сәбәплә, татарның юкка чыга баруы кебек аңлашыла. Әлегә фәлсәфә Мөштәри карт һәм аның гаиләсе, нәселне дәвам итәргә тиеш булган баланың үлүе, татар рухын сакларга тиеш бердәнбер оныкның да, тәрә тагып, диненнән, теленнән ваз кичүе кебек күренешләр аркылы бирелә. Пьесада чагылыш тапкан катнаш никах мәсьәләсен, миллилекне юкка чыгаруда мондый никахларның тискәре йогынтысын драматург Актамырлар белән Күктамырлар ыруы легендасы мисалында эзоп теле аркылы яктырта. Бу күренеш миллиэт язмышы мәсьәләсен хәл итүдә авторның сәнгатьчә табышы булып тора. Эдип чынбарлыкның вәхшилегенә төшендерүдә тетрәндергеч ситуациялар таба белә. Трагедиядә егетнең кызны ата-бабалар рухын саклап торучы иң изге урында – зиратта мәсхәрәләве – бернинди чикләргә дә сыймый торган ерткычлык күренеше. Татар зиратының ташландык хәлдә булуы, ата-бабаларыбыз кабере өстендә женси якынлык кылу – татарның милли-әхлакый йөзә юкка чыгуны асызыклаучы күренеш. Пьесада акылларны ярып керерлек янә бер ситуация бар. Вакийга ташландык татар авылында дунгызлар үрчәтә торган йортта бара. Гәрәй имчәк баласына бабаларыннан сөт таба алмый кайта һәм тамагы ачыгу сәбәплә елаган

¹³ Закиржанов Ә. Заман белән бергә... (Хәзерге татар драматургиясенә күзәтү) // Заман белән бергә: Әдәби тәнкыйть мәкаләләре / Ә. Закиржанов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2004. – 19, 20 бб.

¹⁴ Шәмсутова А. Тарих таный – ижатына жаннарын салганнарны... / А. Шәмсутова // Казан утлары. – 2005. – № 6. – 125 б.

¹⁵ Саттарова А. М. Р. Хәмиднең «Актамырлар иле» трагедиясендә чор һәм герой концепциясе / А. М. Саттарова // Милли мәдәният. – 2002. – № 2. – 84 б.

¹⁶ Шәмсутова А. Тарих таный – ижатына жаннарын салганнарны... / А. Шәмсутова // Казан утлары. – 2005. – № 6. – 125 б.

сабийга «эксперимент ясап карамакчы» була: нарасыйны ана дуңгызның аягы астына куеп, аңа аның имчәген каптыра! Яшь ата үз эшләре белән мәшгуль булган арада ана дуңгыз баланы таптап үтерә. Бу – акылга сыймаслык хәл, абсурд күренеш. Драматург эсәрләрендә нәкъ менә шул «абсурд театры», «явызлык театры» күренешләре аркылы татарның үзе һәм килчәк язмышы өчен әһәмиятле мәсьәләләргә игътибарны юнәлтәргә тели. Пьесада әлеге күренеш тирән ижтимагый-символик мәгънәгә ия. Бу татарның, башка кавем тарафыннан тәмам йотылып, милли йөзән, горейф-гадәтләрен, ягъни татарлыгын югалта баруы, эхлакый-мораль яктан таркалуы булып аңлашыла. Болай дәвам итсә, татар халкының килчәккә «ана дуңгыз астында тапталып үлгән сабий» язмышы кебегрәк хәл ителчәккә басым ясала сыман. «Көзңең соңгы яфраклары», «Ирем китте войнага» драмаларында автор яхшатланып яшәп ятучы намуссыз бәндәләр тарафыннан мәхсәрәләнгән хатын-кызлар язмышын бирә. Соңгысында ана карынында яралган сабийның дөнья явызлыкларынан куркып юкка чыгуын, әлеге вакыйгада сихер, гипноз ише көчләрен тәэсирен күрсәтеп, әдип рәхимсез заманның акылга сыймаслык коточкыч бер күренешен яктырта.

Татар халкының бүгенгесә һәм килчәккә турында уйланы, аның теленә, горейф-гадәтләренә, менталитетына гына түгел, гомумән, яшәешенә янаган куркыныч сәбәпләрен ачыклау омтылышы драматургны халкыбызның ерак тарихына мөрәҗғәгать итүгә китерә¹⁷. Әдипнең «Хан кызы» (1994) һәм Р.Мингалим белән автордашлыкта иҗат иткән «Идегәй» (1993-94) тарихи драмаларында тасвирланган чорлар – дөүләтләр язмышында кискен борылышлар ясалган, вакыйгалар кешеләр тормышында фәжигәле юнәлеш алган дәверләр. Дөүләт эчендә бердәмлек, оешканлыкның булмавы; хан, хакимнәр, морзалар арасында тәхет өчен көрәш, үзара бертуктаусыз ызгыш-талашлар драмаларда империяне һәлакәткә илтүче күренешләр буларак күзаллана.

«Идегәй» драмасында Идегәй үзәк урынны били. Ул көчле, курку белмәс, гадел һәм акыллы фикер йөртүче зирәк шәхес буларак ачыла. Аның төп максаты һәм теләге – түрә булу түгел, ә гади кешеләрнең дустан булу, бер гөнаһсыз кешеләр белән сату итүне тыю, колларны иреккә чыгару, үз сүзләре белән әйтсәк, «гаделлек урнаштыру». Совет чорында иҗат ителгән эсәрләрдән аермалы буларак, XX йөзңең 90 нчы елларында язылган тарихи эсәрләрдә «тарихи шәхес концепциясенә» үзгәреш кичерүе сизелә. Әдипләр тарихи үсештә мөһим урын тоткан шәхесләренә, аерым алганда, дөүләт житәкчеләренә бөеклеген тасвирлау белән бергә, аларның кеше язмышларын көлгә әйләндерә торган рәхимсезлеген, шәфкатьсезлеген дә гәүдәләндерәләр. Пьесада бу Аксак Тимер һәм Туктамыш хан образларында ачык күренә. Аларга үзләрен беркайчан да гаепле санамау, кылган гөнаһларны танырга теләмәү, шулай ук хакимлек итүне берничек тә кулдан ычкындырмакка тырышу, күп очракта үз мәнфәгатьләрен генә кайгырту да хас.

«Хан кызы» пьесасында Сөембикә – Казан ханлыгын коткару өчен кулыннан килгәннән барын да эшләүче бөек, нык ихтыяр көченә ия шәхес, трагик образ, зирәклек, акыллылык, матурлык, үз халкына тугрылык символы, «милли горурлык объекты, милли эстетик идеал гәүдәләнеш»¹⁸. Сөембикә – баласын өзелеп сөюче нечкә күңелле ана да, шул ук вакытта дөүләт эшенә аек акыл белән караучы, ил язмышы өчен хәлиткеч мизгелләрдә үзен тыныч тотарга тырышып, ыгы-зыгы куптармый гына дәрәс һәм гадел карарлар кабул итәргә омтылучы кырыс һәм житди сәяси эшлекле дә. Газиз халкын, илен өзелеп яратучы, милләтнең аянычлы язмышы, килчәккә өчен чын күңелдән борчылучы, аның иминлегә, бәхеткә өчен үзен аямайча көрәшүче, халкының ихтирамын казанган тугры милләт анасы да ул. Әсәрдә халык кызы Язгөл ханбикә язмышын «дәвам итүче», халык мәхәббәтен казанган, дошманнарына карата көчле нәфрәт хисе белән сугарылган ватанпәрвәр, иленә һәм халкына тугры неомифик образ

¹⁷ Закиржанов Ә. М. Драматургның сурәтле дөньясы (Ризван Хәмид) // Руhi таяныч: әдәби тәнкыйть мәкаләләре / Ә. М. Закиржанов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – 112 б.

¹⁸ Саттарова А. М. Современная татарская драматургия: 1985–2000 гг. (Концепция эпохи и героя): Дис. ... канд. филол. наук / А. М. Саттарова; Тат. гос. гуманитар.-пед. ун-т. – Казань, 2004. – 196 с.

буларак үзенчәлекле. «Сөембикә белән Язгөленең рухи бердәмлегендә, якынлыгында халыкның ханбикәгә булган мөнәсәбәте, уртақ максатка омтылышы чагыла»¹⁹. Шунысын да әйтеп китү кирәк: автор үзе әсәрне «тарихи драма» дип атаса да, жанр үзенчәлекләрен күздә тотып, әдәби тәнкийтәгә бу әсәрне «трагедия» буларак тикшерү хупланыла (Ә.Закиржанов).

Милләтебезнең ассимиляциясен тизләтүче катнаш никах мәсьәләсе – жәмәгәтчелекне нык борчыган житди мәсьәләләрнең берсе. Язучылар үз әсәрләрендә әлеге проблеманы кыю күтәрәп чыгалар һәм катнаш никахның милли рухка зур зыян китерүен ачыктан-ачык язалар. «Жанкай улы Жанкыяр» (1998) трагифарсы – «татар милләтенә башка милләт вәкилләре белән, бигрәк тә урыслар белән катнаш гаилә коруның никадәр хәвефле икәннән масштаблы итеп, сәнгатьчә көчле итеп сурәтләүнең иң уңышлы мисалларыннан берсе»²⁰. Пьесада татар байларыннан берсе Атилла жиде кешедән торган «Жидегән» оешмасы оештыра. Оешма әгъзалары да – катнаш гаилә корган татар милләте кешеләре. Берсенең дә баласы ана телен белми. Әлеге оешманың төп максаты – халыкка милли рухны кайтару, аның киләчәге өчен булдыра алганча ярдәм итү. Атилладан кала, оешма әгъзаларының барысы да – йөзләренә битлек кигән персонажлар. Болар – әдипнең төп фикерен житкерүдә зур әһәмияткә ия схематик-абстракт образлар. Әсәрдә «беренче», «икенче», «өченче» һәм «башкалар» дип бирелгән әлеге «битлекләр»нең сүзләрендә драматург күтәргән мөһим проблемаларга төрле мөнәсәбәт күзәтелә. Пьесада йөзләренә битлек кигән мул тормышлы кәсәбәчеләрнең милләт язмышын кайгыртырга алынулары автор ирониясе булып аңлашыла. Гомер буге үз тормышларын яхшырту турындагы эгоистик максатларны гына күздә тотып яшәргә күнәккән яңа татар байларында кинәт милли аң уяну ышандырып житкерми. Пьесада битлек образы әлеге кешеләрнең чын йөзен яшерү алымы ролен үти. Бу шулай ук аларның үз йөзләре юклығын да күрсәтә. Трагифарс тулаем уенга корылган. Татар язмышын уңай якка үзгәртәргә алынган «битлекләр» уены уңышсызлыкка очрый. Аның киләчәге юк. Оешма башлыгы Атилланың үлеми дә шуңа ишарәли. Әсәрдә туган телен, горейф-гадәтләрен, милли күренешләрен, гомумән, татар мохитен күнәленә якын итә алмаучы Виктор – үзенчәлекле образ. Геройның чын исеме – Вәкил. Милли рухы сакланмаган әлеге татар егетне образы әсәрдә манкорт буларак ачыла. Әсәр азагында «битлекләр» уены яңадан кабатлана. Бу юлы «битлекләр» башлыгы Виктор була. Виктор үз мәгарәсендә «рус битлекләре»ннән тупланган жәмгыять белән «фан-клуб Интим» оештыра һәм бөтен нәрсәгә дә уенга караган кебек карарга тәкъдим итә. Виктор жәмгыятьте һәм ул оештырган уен әтисе Атилланың вәжданлы уенына капма-каршы куеп бирелә. Ул «рус битлекләре» белән әхлакий түбәнлекке ассызыклаучы күнәл ачу уены, ягъни битлекләр маскарады оештыра. Егетнең язмышы фажигале тәмамлана: «рус битлекләре» аны чолгап алалар һәм гомерен өзәләр. Ул – трагик шәхес. Трагизмның төп сәбәбе кешенең дәрәс яшәү кыйбласын югалтып, телен, динен, милләтен «танымый»ча, башка бер милләт тарафыннан «йотылып» яшәргә мәжбүр булуында. Әсәр азагында кабатланган үлем күренеше ижтимагый мәгънә ала: татар егетенең «рус битлекләре» тарафыннан чолганып алынуы һәм юк ителүе татар милләтен битараф яшәү рәвешне алып барган очракта шуңа охшаш язмыш көтүенә ишарәли кебек.

«Тигезкләр» (2000) трагифарсында драматург, юк-бар сүзләргә ышанып, башкалар тормышына зур зыян китерүчеләрен тәнкийтә утына ала. Әдип әсәрдә авыл язмышы, кешеләр арасындагы мөнәсәбәт, аталар һәм балалар, ата-ана кадере, өлкәннәргә хөрмәт проблемаларын күтәрәп чыга. Колхозлашу елларының һәм аннан соңгы авыр чорның гадәлсезлекләрен картлар язмышына бәйләп ача.

«Чабаталы чәүчәлек» (2001) – карнаваль көлүгә нигезләнгән театральләштерелгән

¹⁹ Закиржанов Ә. М. Драматургның сурәтле дөньясы (Ризван Хәмид) // Рухи таяныч: әдәби тәнкийтә мәкаләләре / Ә. М. Закиржанов. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2011. – 114 б.

²⁰ Әхмәдуллин А. Эзләнүләр дөвәм итәмә, алар бәрәкәтләме? (Сонгы еллар татар драматургиясе) // Офыклар кинәйгәндә. Әдәби тәнкийтә мәкаләләре / А. Әхмәдуллин. – Казан: Татар. кит. нәшр., 2002. – 19 б.

музыкаль тамаша, фантастик эсәр, гротеск алымыннан уңышлы файдаланылган халыкчан комедия. Пьесада эдип туган тел мәсьәләсен үзгә бер сәнгатьчә югарылыкта яктырта. Эсәрнең сюжеты үзенчәлекле оештырылган: персонажлар үз язмышларын, аларны борчыган мәсьәлэләрне такмакка салып сөйлиләр. Әлеге такмакларның ижтимагый вазифасы шунда: аерым кешеләр язмышы аркылы бөтен бер халык язмышы яктыртыла. Бу – драматургның сюжет төзүдә сәнгатьчә табышы. Тамашадан аңлашылганча, зур булмаган татар авылында хәлле тормышта яшәүче Исәнали оныкларының татарча бер авыз сүз белмәүләренә бик борчыла: «Болай барса, балаларыбызның балаларының балалары – торыннарыбыз кемнәр булып бетәрләр?! Нәселләренәң Никулай-Микулайларга әверелеп бетүләрен аңламыйлар микәнни алар?! Киләчәктә үзләренәң каберләренә дә борылып карамаячаклар ич алар, кая инде ул кадерләрен белү...»²¹. Үз балалары да янында түгел. Төрле милләт кешеләре белән тормыш корып, читтә яшәп яталар. Алар да туган нигезләренә, туган телләренә битараф. Исәнали – сатирик персонаж. Комедия героена хас булганча, ул «таләпчән»: туган телне жәмгыятькә кайтаруны «таләп итә». «Баланы туган телдән биздерүдә мәктәп гаепле» дигән уйны күңеленә салып куйган чабаталы чәүчәлөк үзенәң хаклылыгына ахмакларча ышанып, ахмак гамәлләр кылып йөри. Вакийгалар шартлылыкка корылган. Күренешләр әкияттәгечә бик тиз арада булып уза. Исәналинең, балаларына, оныкларына туган телнең кадерен төшендерә, аңа хөрмәт уята белмәүдә үз гаебенәң дә зурлыгын аңламыйча, аларны туган телдән биздерүдә бары хатынын, оныкларының эти-әниләрен һәм мәгариф хезмәткәрләрен генә гаепләп чәүчәләве көлке. Драматург персонажларны гәүдәләндерүдә, шул рәвешчә пьесаның ижтимагый әһәмиятен житкерүдә тышкы охшашлык алымыннан да отышлы файдалана. Пьесада бирелгән мәктәп директоры да, район мәгариф идарәсе житәкчесе дә, мәгариф министрлыгының «бик тә җаваплы хезмәткәре» дә – бер үк исемдәге, бер-берсенә бик тә охшаш, бары париклары һәм фамилияләрендәге бер хәрәф белән генә берәз аерылып торучы персонажлар. Болар үзләре дә ике телне бергә кушып сөйләшә. Ни гажәп: аларның тышкы кыяфәтләре генә түгел, уйлары, фикер сөрешләре дә бер-берсенекеннән аерылмый. Гакыйль әйтмешли, «бөтен кыланышлары, мәнсезлекләре нәкъ бертөсле». Үзләре татар булсалар да, рус теленә, рус мәданиятенә өстенлек бирәләр. «Авыл гыйбадлары»ның татар телен яклап әйткән сүзләре аларга сәер һәм көлке тоела. Болар өстән кушылганны бер каршылыксыз үтәргә әзер торган роботлар кебек күзалланалар. Бу күренешләр мәгариф системасы торышына пародия кебек аңлашыла. Охшашлык китереп чыгарган шундый гайре табигый хәлләр күз яше аша көлдәрә. Әлеге алым ярдәмендә эдип татар теленә бөек тел булуын яклап чыга, үз милләтеннән, үз теленнән йөз чөөреп, башкаларга иярүнең хурлык һәм ахмаклык билгесе булуына төшендерә.

Нәтижә ясап, шуны әйтергә мөмкин: Р.Хәмид эсәрләре тормыш дәрәҗәсен чагылдыруы, ижтимагый әһәмияте, фәлсәфи тирәнлеге, эхлакый-эстетик кыйммәте, дидактик-психологик рухы, сәнгатьчә бирелеше белән аерылып тора. Ижатынын үзәгендә торган шәхес проблемасы белән Р.Хәмид шәхес иреге, шәхес бәхете, шәхеснең эхлакый кыйммәтләре өчен көрәшә. Тормыштагы, кешеләр характерындагы тискәре, ямьсез күренешләрне фаш итү, яхшы гадәтләр, рухи-эхлакый камил герой образларын бирү аша драматург югары эхлак сыйфатларын яклап чыга, эстетик идеал бөеклегенә омтыла.

Гөлия КАЮМОВА,
филология фәннәре кандидаты

²¹ Хәмид Р. Чабаталы Чәүчәлөк: ике бүлекле тамаша. – Казан, 2001. – 3 б. (Кулъязма).

ҮЛЕМСЕЗ ШИГЪРИЯТЕ КАЛДЫ

Харрас белән танышуым 1977 елның жәендә булды. Шул елны мин университетның өченче курсын тәмамлагач, «Татарстан яшьләре» газетасы редакциясенә эшкә урнаштым. Харрас белән без күрше бүлмәләрдә утырып эшләдек. Мәктәпләр һәм вузлар бүлегендә Роза Рәхмәтуллина (мөдир), Хөсәен Вәлиәхмәтов (спорт хәбәрчесе), Мөдәррис Вәлиев (мәктәп тормышы) һәм мин – студентлар тормышын яктырту буенча җаваплы корреспондент. Ә Харраслар утырган бүлмәдә – кайсы өлкән саналгандыр һәм ни өчен җавап биргәннәрдер – Госман Гомәров, Рәфик Юнысов һәм Харрас Әюпов очәүлөп, авыл яшьләре, комсомол һәм партия тормышыннан язмалар эзерлиләр иде. Мин әле ул чакта егерме яшьлек малай, алар миннән инде ун-унбиш һәм аннан да өлкәнрәк яшьтөгә абыйлар. Ул елларда «Татарстан яшьләре»ндә җаваплы сәркатип булып, Сәмигулла Хәйретдинов, аннан соң Рашат Низамиев, пропаганда бүлегендә Шамил Маннапов, Рафис Гыйззәтуллин, хатлар бүлегендә Рина Зарипова, тәржемәче булып, Исмәгыйль Шәрәфиев, техник персоналлар булып Исмәгыйльнең хатыны Роза Шәрәфиева, Мәгъфүзә апа Хужина, Илсәяр апа Гарипова, типография белән редакция арасында йөрүче Алик Гарәфетдинов эшли иде. Коллектив бик дус, бердәм, Жәүдәт абый Кәлимуллин кебек оста җитәкче, яхшы журналист кул астына берләшкән, әле ул чакта шактый ук яшь, тормышка яңарак аяк баскан энергияле егетләр һәм кызлар булган икән.

Ул вакытта яшьрәк булгангадырмы, ике көннең берендә дигәндәй, килеп-китеп кенә эшлөп йөргәнгәме, өлкәнрәк журналистлар белән мин бик аралашмый идем. Харрасны да бары тик гәзиткә язган мәкаләләре аша, журналист буларак кына белә идем. Ул чакта әле Харрас шагыйрь булып бик танылмаган иде. Мускуллары уйнап торган таза, нык бәдәнле, авылда эшлөп үскәнлегә әллә кайдан күренеп торган утыз бер яшьлек ир-егет. Истә әле, 1978 елны каршы алганда, редакция журналистлары озын гына стена газетасы чыгардылар. Ул чакта шундый нәрсә модада иде. Һәм шунда мин өстә сурәтлэгән Харрас кебек кара тәнле ялангач бер егетнең гәүдәсенә Харрасның баш сурәтен ябыштырып, астына аның турында эпиграмма язып куйганнар. Бу рәсем аның үзенә тач туры килеп тора иде.

Бер ел эшлөгәннән соң, мин яшьләр гәзитеннән киттем. Шуннан соң инде без Харрас белән очрашканда-күрешкәндә, күптәнге танышлар булып исәнләшә, сөйләшә, «Татарстан яшьләре»ндә бергә эшлөгән чакларны искә алгалый торган идек. Мин радиокомитетта эшлөгәндә, Харрас янына килеп, аннан интервью алганымны, бер тапшыруда чыгыш ясатканымны хәтерлим. Кайсы ел булгандыр инде, миңа Хәсән Туфан турында тапшыру эзерләргә туры килде. Харрас ул чакта нәшриятта редактор. Якташы Наис Гамбәр белән бер бүлмәдә утыралар иде бугай. Шул елны Харрас Хәсән Туфан турында истәлекләр китабы төзеп чыгарган иде. Мин «Ак чәчәк атар иде» дип исемлэгән ул китапны Харрасның үземә бүләк итүен сорадым. Чөнки ул бөек шагыйрь турында бик күп бай материал туплаган, шактый ук саллы, кызыклы һәм файдалы жыентык. Харрас Хәсән Туфан ижатына гашыйк шагыйрь иде. Нәшриятта эшлөгәндә, «Ак чәчәк атар иде»не эзерлөгәннән соң шактый еллар үткәч, Харрасның Хәсән Туфан томлыкларын чыгарган вакытта хаксыз рәвештә гаепсездән гаепле булып калган бер вакыйганы искә төшереп үтәсем килә. 2006 елда Хәсән ага Туфан ижатын һәм тормышын өйрәнгән галим Мәсгут Гайнетдинов аның эсәрләренәң тулы басмасын чыгару артыннан йөри башлаган. Нишләптер, ул бу эшне турыдан-туры начальство тирәсеннән башлаган, матур әдәбият редакциясе белән сөйләшүне кирәк дип таппаган. Ә начальство бит ничек тә кысу атын карый, табакларны кисү жаен эзли. Моңа да директор

Туфан томнарын сораган кадәр күләмдә чыгаруга рөхсәт бирергә ашыкмаган. Мәсгут агага җавап бирү бурычы Харрас Әюпов өстендә торып калган. Ә Харрасның директор белән мөнәсәбәтләре шактый киеренке чаклар иде, ул кабат-кабат аңа кереп, Хәсән Туфан томнары турында мәсәләне кузгатуны авырыксынып йөргән бер мәлдә, Мәсгут ага аны эттән алып эткә салып сүккән. «Синәң Хәсән Туфан бөеклеген дә аңламаган килеш баш редактор булып эшләргә бернинди хакың юк», – дип, моны пыр туздырып ташлаган. Мәсгут абыйны тынычландыруны үз өстемә алырга туры килде. Нәтижәдә, директорны да килештереп, 2007 елда Хәсән Туфан әсәрләренә биш томнан торган тулы басмасын дөньяга чыгару насыи булды. Харрас та, Мәсгут ага да канәгать калдылар, Хәсән Туфан мирасы да тулы басмада укучылар кулына барып иреште.

«Татарстан яшьләре»ннән соң унсигез ел үткәч, әнә шулай безгә Харрас белән яңадан очрашырга, бер коллективта эшләргә туры килде. Бу юлы инде Татарстан китап нәшриятында. Мин 1996 елда нәшриятның маркетинг бүлегендә китап тарату белән шөгыльләнә башладым. Харрас 1984 елдан бирле шунда эшли, ә бу вакытта инде нәшриятның баш мөхәррире. Нәшриятка урнашуым Харрас туган көнгә, хәтта 50 яшьлек юбилее көненә туры килде. Эш көне ахырында Бауман урамындагы Чәй йортына барып, Харрасның юбилее бәйрәм иттек. Илле яшендә Харрас инде танылган шагыйрь булып, Казан милли-мәдәни үзгендә үткәрелгән юбилей кичәсендә якташлары аңа җиңел машина бүләк иттеләр. Харрас белән без кабат уникаль бергә эшләдек. Шунның соңгы ел ярымында аның кәңәфиенә утырып эшләргә туры килде. Харрас белән эшләү җиңел иде. Ул бервакытта да урыныннан, дәрәжәсеннән файдаланмады. Хезмәткәрләр белән дә, авторлар белән дә өстән торып сөйләшмәде. Ул – яхшы шагыйрь, үзенчәлекле, үз язучы булган талантлы каләм иясе. Ул биләгән урында утыручы кеше ел саен, хәтта елына икешәр, өчәр китап чыгара алган булып иде. Ә Харрас егерме еллап баш мөхәррир вазифасын башкарып та, нибары биш-алты китап бастырып чыгарды. Урыс телендәге китабын да баш мөхәррирлектән киткәч, минем белән киңәшеп, «ничек булып икән, килешер микән?» дигән икеләнүләр аша гына чыгарырга жөрҗәт итте һәм белүемчә, үзә күрми дә калды шикелле.

Харрас бик гаилә жанлы кеше иде. Балаларын, Лүзиясен өзәлеп яратты. Һәр кичә саен Лүзиясенә багышланган «Дөньяга мин сине эзләп килдем» дигән шигырен укый иде. Һәр строфаның икенче һәм дүртенче юллары «китәм» дип тәмамлана. Күрәсен, шулай буласын күңелә белән алдан сизенгәндер. Ките Харрас. Барысын да калдырып ките. Сөекле халкына, сөекле Лүзиясенә зур мәхәббәт белән тулы олы шигъриятен калдырып ките. Үлемсез шигъриятен калдырды.

Кызганыч, Харрас Әюпов ижаты тиешенчә бәясен алмый калды. Ул үзен китапларын берничә тапкыр Тукай премиясенә тәкъдим итәргә талпынып карады. Миңа бу талпынуларның шаһиты булырга туры килде. Мин беркемне дә гаепләргә җыенмыйм, ләкин аның бу югары бүләккә алмый китүендә барыбызның да гаебе бар дип саныйм. Беренче чиратта, ул эшләгән коллектив житәкчелегенә. Ни эшлисәң, Тукай бүләген алу бәхетенә бик азлар, санаулы шагыйрьләр генә иреште, бик күпләр тәкъдим ителеп тә, бу бәхетне татымый калды. Бәя ул бүләк белән генә билгеләнми әле. Бүләк ул халык күңелендә урын алу, халык хәтерендә яшәү дә. Ә Харрас Әюпов – әдәбият сөючеләр күңеленә мәңгегә кереп калган бәхетле шагыйрәбез.

Рафис КОРБАН

*Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
Харрас Әюпов турында
тапшыру тыңлый аласыз.*

Ибраһим Салаховның тууына 110 ел

ЧЫН ДӨРЕСЛЕК АЛЫП КАЙТКАН ӘДИП

Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре, Татарстанның Габдулла Тукай исемендәге Дәүләт премиясе лауреаты, язучы Ибраһим Низам улы Салаховның тууына 110 ел тулды.

Татарстан радиосы фондында әдипкә кагылышлы берничә язма саклана. 1980 еллар ахырында, илдә сулыш ачылып килгән вакытларда, ул Казанда еш була башлады. Аның халык арасында абруйлы каләм иясе булып танылуы нәкъ шул чакларга туры килә. Дөрес, аның исеме әдәбият сөючеләргә моңа кадәр дә таныш иде. Ул Казакъстанның Күкчәтау төбәгендәге Кызылъяр авылында

яшәп, «Дала дулкыннары» дигән шигъри җыентыгы, «Күкчәтау далаларында» исемле романы, «Мәхәббәт картаюмы?» исемле повесте, республика газета-журналларында басылып килгән күп кенә хикәйләре аша таныш иде. Сиксәннечә еллар башында «Имәннәр тамыр җәйгәндә» исемле тарихи романын да халык йотлыгып укыды.

Ләкин бу юлы, сиксәннечә еллар ахырында, ул үзе белән бергә татар әдәбиятында әле бөтенләй күтәрелмәгән яңа бер тема алып кайтты. Кәгазьгә теркәү түгел, ин ышанычлы кешенә дә сөйләргә ярамаган заманнарда ул үзенә Сталин төрмәләрендә күргәннәре турындагы истәлектән бәхчасында алмагач төбенә күмеп саклаган икән. Һәм менә, вакыты җиткәч, шул язмалар «Тайгак кичү» исемле автобиографик повестенң нигезенә ятты. Әсәрдә җаһилият чорында татар зыялы катлавының фажигасе турында чын дөреслек кайтты. Ул «Казан утлары» журналында басылып чыгуга ук халык арасында көчле резонанс алды, чөнки бу гади әдәби әсәр генә түгел, Сталин режимының чын йөзән фаш итүче гаепләү акты да иде.

Ибраһим ага шул елларда Татарстан радиосын да үз итте. Әнә шул чакларда артистларыбыз укуында аның әсәрләреннән өзекләр яздырылды, аның үзе турында берничә тапшыру әзерләнде.

Укучылар игътибарына тәкъдим ителә торган язмада әдипнең үз тавышы урын алган. Биредә ул үзенә гомәр юлы турында сөйли һәм аннары Һади Такташка бәйле истәлектәре белән уртаклаша. Язманың икенче өлешендә 2016 елда Татарстан Язучылар берлегенә Габдулла Тукай клубында Ибраһим Салаховның истәлегенә багышлап үткәрелгән кичәдән фрагментлар бирелә. Биредә сез шагыйрь Илдус Гыйләжев һәм филология фәннәре докторы Фоат Галимуллинның шул вакытта ясаган чыгышларын ишетерсез.

*Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
тапшыруны тыңлый аласыз.*

УТЛАР КИЧКӘН САДӘ КҮҢЕЛ

Фронтовик шагыйрь, прозаик Әдип Малик улы Маликовның (1921-2009) тууына 100 ел тулуны билгеләп үткән бу көннәрдә Татарстан радиосы фондында сакланучы аңа кагылышлы язмалар хәрәкәткә китерелде. Язучының ижатын яратучы укучыларбызга мәгълүмдер, Ә.Маликов, 1939 елда педучилище тәмамлап, Пермь өлкәсенең Барда районы Солтанай авылы мәктәбенә укытучы итеп жиһәрәләр. Шул ук елның көзенең армиягә алына. Бөек Ватан сугышы башлану сәбәпле, аның гаскәри хезмәте жиде елга сузыла. 1945 елның августында разведка төркеме командиры сыйфатында Сахалин утравын японнардан азат итү сугышларында катнаша. Казанга ул күкрәгендә «Батырлык өчен» медален балкытып кайтып керә. 1946-1949 елларда Татарстан радиосында әдәби-драматик

тапшырулар редакторы булып эшли. Шуңа да карамастан, безнең фондта ул эзерләгән тапшырулар бөтенләй сакланмаган, чөнки тавыш яздыру эше ул радиодан киткәч, 1953 елда гына җайга салынган. Шунлыктан Әдип Маликовка кагылышлы язмалар соңгырак елларга карый. Бигрәк тә ижатының чәчәк аткан чорында – Әлмәттә яшәгән елларында ул Казанга килгән чакларында шигырьләрен студиядә яздыра торган булган. Хәзерге вакытта аның шигыренә Арслан Батыршин язган «Авылым Солтанай» жыры (Флөра Газизова башкаруында), композитор Әнвәр Бакиров белән берлектә ижат ителгән «Тальян моңы» музыкаль комедиясеннән Шакирә арияләре (Мөнирә Булатова язмасында) саклана. Шулай ук «Фронтовик язучылар ижаты» дип исемләнгән тапшырулар циклында Әдип Маликов шигырьләре актив файдаланылган, бу язмалар әле бүген дә, бигрәк тә Бөек Җиңүне билгеләп үткән көннәрдә, эфирга еш бирелә.

Игътибарыгызга радио журналисты һәм язучы Дания Гайнетдинова тарафыннан Әдип Маликовның тууына 100 ел тулуга багышлап эзерләнгән тапшыру тәкъдим ителә. Ул язучының Әлмәт шәһәренә нигез салынуга 25 ел тулу уңаеннан үткәрелгән тантанада ясаган чыгышы белән башланып китә. Биредә ул әле бүгенгә көнебездә дә сабак булырлык фикерләр әйтә, әйттик, каләм иясенең халыкның күңел ихтыяжын тоеп язарга тиешлеге, шулай булмаганда, аның хезмәтенең кирәксез бер эш булуы турында сөйли. Аннары тапшыру әдипнең үз укуындагы шигырьләре белән дәвам итә.

Бу QR-код аша сайтыбызга кереп,
тапшыруны тыңлый аласыз.

Сәхифәне «Татарстан» радиосының шеф-мөхәррире **Нәсим АҚМАЛ** алып бара.

Илдус Диндаров

Яшел борчак, Мотыйк һәм поши

Иң элек тәрәзә аша бәйдәге этебез Аксыртның күңелле генә, дустанә өргәне, аннары чем-кара этәчебезнең: «Бу ни бу! Кем ул анда тынычлыгымны бозып йөри?!» – дигәндәй, усал горгылдап, сузып-сузып, тамак кырганы, котлары алынган тавыкларның пырхылдый-пырхылдый, тирә-якка чәчелгән тавышлары ишетелде. Ул да булмады, акшарлы, кәгазьдәй якты мич йөзөндә сыек кына бер күлэгәнең яшен тизлегендә болдырга таба узуы шәйләнде, шуның артыннан ук чоланның идән сайгаклары зарлангандай ыңгырашып куйды. Һәм менә ызбага тыпырдап, ул үзе дә килеп керде. Кем булсын, шул «Ике түбәле» Хисам инде. Сипкелле почык борын тишекләре йодрык сыярлык булып киерелгән. Баш түбәсендәгә сирәк чәче урақ өстендә тапталган арыш камыллары кебек төрлесе төрле тарафка тырпаеп тора.

– Әйдә, Зариф малай, тизрәк! – дип, бер тында әйтеп салды ул, билендәге галәмәт киң солдат каешын рәтли-рәтли.

– Кая?

– Борчакка инде... Асабага... Әле генә күрәп калдым, Мотыйк тәресе атын чаптырып, районга ычкынды... Әйдә инде, тизрәк бул!

Жәйнең иң матур чагы. Әлләни кызу да түгел. Кырдагы борчакның нәкъ тулышып, мимылдап, ымсындырып торган мәле. Юк, хәзерге кебек, тукның күзе хикмәттә, дигәндәй, витамин чыганагы булганы өчен генә кызыктырмый иде безне борчак. Ризыкка такы-тоky булган сугыштан соңгы илленче еллар бу. Ачлыктан киселеп, суган суы суырып яшәгән, гел ашыйсы килеп торган балачак дәвере...

Абыйның зур кесәле, кырык ямаулы иске чалбарын кидем дә (аңа борчак кузаклары күбрәк керә), әллүр урамга, Асаба ягына! Үзебез юл буйлап теркелдибез, үзебез сулышыбыз капса да, ара-тирә сөйләшеп барган булабыз. Күбрәк Хисам такылдый.

– Мин, малай, этинең каешын да будым әле. Билне катырак кыстыргач, изүдән күлмәк арасына уймы борчак тутырырга була патамушты, – дип мактана. Юкка гынамыни кушаматы «Ике түбәле» аның. Баш түбәсендә үк, лепкәсендә кешенеке кебек бер генә түгел, уртасы чүт кенә пеләшләнеп торган, чәчәк жимшәнен хәтерләткән ике бөтерчеге бар. Без жәе чыккан саен шуңа ишарәләп үртәп күзен ачырмыйбыз Хисамның. Ә моның әбисе: «Син тыңлама ул ахмакларны, балам. Аның каравы син беренче булып, оҗмахка элэгәсең», – дип юата икән. Теге дөньяда фәрештәләр иң элек

башны капшап карыйлар икэн дә, адәм баласы ике түбәле булса, шундук чиратсыз үткәрәләр, имеш. Булыр да, Хисам ул үзе дә бит әрсез, батыр малай. Әнә, баягынак бүтән малайларны астына шыр жибәртә торган безнең звир этәчебезгә дә исе китмәгән, гадәтенчә, бәрәп кәргән ишегалдына. Улмы, ул әле Мотыйгулла абыйдан да бик өркөп тормый. Турыбыздан узганда, читән артыннан тел күрсәтеп үртәп кала.

Ә бит дуга хәтле генә бәләкәй гәүдәле, берәз бөкрерәк ул ир уртасы кеше зур түрәләрдән санала безнең авылда. Колхоз байлыгын көне-төне саклаучы дәһшәтле, кодрәтле көч ул Мотыйгулла. Кукуруз арасыннан кәжәсенә алабута, көтүче сумкасы ише чүп үләнә йолкып маташучы әби-сәбинен, борчакка, аның да ямь-яшеленә ымсынучы бала-чаганың кан дошманы. Атына менеп атлана да армый-талмый, басу-кырларны айкап чаба көне-төне. Куе яллы, озын колаклы зур башын текә күтәрәп йөрүчән гайрәтле жирән айгыры өстенә кунаклаган Мотыйкның бер мендәр шае гәүдәсен ерактан тиз генә абайлавы да кыен, ачуым килмәгәе. Күренми дә. Яшьли шымчылык итә-итә, тәки остарган, явыз. Теге бер китаптагы Башсыз жайдак сыман көтмәгәндә генә килә дә чыга өстең. Шулай күпме кешене зар елатты ул, правлениегә куып алып барып рисвай итте, штраф түләттерде. Шуңа күрә басуга, борчакка дип теләсә кем атлыгып тормый инде... Бүген, Аллага шөкер, 7-8 чакрымдагы район үзегенә олаккан, ди, әнә. Шул арада күлмәк арасына, кесәгә борчак тутырып кайтырга булдык та инде. Эти-әни эштән ачыгып кайткан жиргә, зур табада ул тансык азыкны куырып та куйсаң... Тәмле хыялга чумып, Асаба кырына барып житүебезне сизми дә калганмын.

Посадка буендагы иңкүлеккә төштек тә сак кына, пластуний шуышып дигәндәй, тотындык комбайн сыман «урырга»! Йолкырга инде... Ялтырап торган кабыклы ямь-яшел кузакны ипләп кенә ачып жибәрүгә, жиде-сигез вак шар авызга үзләре тәгәрәп төшәргә тора. Әмма хәрәмләшү юк: бер кузак бөртекләрен авызга койсак, икенчесен чалбарланган күлмәк белән корсак арасына шудыра барабыз. Әлбәттә, бер күзебез борчак уйдыгында булса, икенчесе – авыл ягында, юл тарафында... Уяу кыланабыз, теге иблис килеп чыкса, нишләребез? Шулай уңны-сулны күзәтеп, эшебезне давам иткән мәлебез. Авызлар биктә, икебезнең дә сыер кебек мышнавыбыз гына ишетелә...

Кинәт арык аркам белән ниндидер куркыныч тойган кебек булдым... Күп еллар үткәннән соң, институтта укыганда, дөрестән дә, адәм баласы күрмәсә дә, үзенә ниндидер куркыныч янавын жаны-тәне белән сизәргә сәләтле булуы (интуиция кебегрәк) турында укырга туры килде... Әйе, шул тойгы башымнан яшен тизлегә белән йөгәрәп үтте, үземә кинәт эсселе-суыклы булып китте. Артыма борылып карасам, ни күрим – бетте баш, калды муен тырпаеп! – борчак басуы уртасындагы посадка ягыннан безгә таба тау кадәрле поши үгезе чабып килә түгелме соң?! Беттек! Иләмсез киң тармаклы мөгезе, филнеке кебек үк булмаса да, аска табан салынып төшкән зур танавы, кан баскан кызыл күзләре, тамак астындагы сакал сымаграк учма-учма йон төкләре аермачык күренә. Кинодагыча димме, томанда шәйләнгәндәйме, озын торыклары белән борчак сапларын сытып, безгә таба суырылып килә... Нәкъ миңа табан. Өнсез калдым, куркудан жаным

аяк табанына улылып төште. Бөтен дөньясын оныткан рәвештә, ятып шуыша-шуыша, борчак чүпләүче иптәшемне кисәтергә дә телем әйләнми. Ниһаять, Хисам үзе дә нидер сизенде... Башын күтәргә, теге хайванга таба ишарәләп нидер әйтмәкче, авызын ача, сүзе чыкмый. Икебез дә тораташтай катып калдык. Өнебез дә качты, тыныбыз да бетте. Ай, Аллам, әнекәчем, нишлик соң?! Кая гына качыйк? Бәладән коткарырга тиешле олы юлга карыйбыз. Берәрсе килеп чыкмасы? Ни күрим, Асаба елгасы ягыннан ниндидер атлы пәйда булды. Әмма ләкин... эшләр тагын да мөшкәлләнде генә, гүпчим харап булдык лабаса! Бу бит... бу бит районга дип киткән кешебез – палявой Мотыйк! Безне сагалап йөрүе булган икән, каһәрнең. Ике ут арасында калдык.

...Туй чоры булмаса да, ата поши кеше-кара очратса, котыра башлый, дигәнне ишеткән бар иде. Буынтыклы галәмәт озын аякларын чаты-чоты алдырып килеп тә житте, ларыс-лорыс бастырып узып та китте безнең яннан. Безгә шул хәтле сыдырылып янәшә узды ки, арт тояклары астыннан изелеп очкан кузаклар битемә чәчрәп калды, малай! Аңардан эжәл жиле сирпелгәндәй булды хәтта... Хәзергечә әйтсәк, ужыс инде, ужыс!

Биология укытучысы Галия апаның, пошинь күзе әллә ни үткер түгел, хәрәкәтләнә торган нәрсәгә генә илтифат итә, дип аңлатканы искә төште. Димәк, ул коточкыч имәнүдән, куркудан багана булып каткан ике бичара баланы күрмичә, һәрхәлдә игътибар итмичә, абайламыйча үтеп киткән! Бәлки, күрәп тә жәлләгәндер ике мескен нарасыйны... Шулайдыр дип фараз кылырга кала... Ә ул исә кызулуй төшөп, Мотыйк атына турылап чапты. Күренә, белә торып эзәрлекли башлады тегеләрне. Ерактан бахбайны үз ишенә, яисә көндәшенә санавы, күрәсәң. Мотыйк та зиһенле, явыз, атын жәһәт кенә борып, үр астына Асаба ягына ычкынды. Тиздән аларның өчесе дә: жайдак белән аты да, поши да күзәбездән югалды. Без урыннан тормакчы булабыз, аяклар камыр кебек, тыңламый гына бит! Чиктән тыш куркудан инде. Берәздән тимер юл разъезды ягыннан озын арбага жигелгән карасу-кызыл ат күренгәч, аяклар үзләреннән-үзләре язылды тагын. Тыныбыз тәмам беткән хәлдә, хужасыннан да сорап та тормыйча, арбага барып егылдык. Дилбегә тоткан Шәрифжан бабайга ни булса да аңлатырга гаҗиз булып, еш-еш сулуйбыз, ә күзләребез һаман да Асаба ягында.

– Нәрсәдер котларын алган бу тишек борыннарның, – дип көлемсерәде юлдашы Мәрван абый. Шуннан соң гына аңга-искә килеп, барысын да сөйләп бирдек.

– Ну, очына бу Мотыйгулла, ну очына, муены астына килгере! Ике кузак өчен жаныңны алырга эзер, имгәк, – дип, тәмам ачуы чыккан Шәрифжан бабай жиргә төкерде. – Халык мөлкәтенә жил дә тидерми, имеш. Шунның кадәр үк ярамый инде. Гөнаһыннан да курыкмый, ичмасам.

– Үзенә дигәндә бер дә кимен куймый ул, – дип, аның сүзен куәтләде Мәрван абый. – Әнә, Салих кордаш чүнниктә сөйләп торды. Мотыйкның үз малае тамыры-ние белән йолкып, бер кочак борчак алып кайткан икән дә, бу моны дилбегәсә белән яра икән. «Ник кортлы борчак жыеп кайттың монда маңка малай?! Алган-алган, рәтлесен, әйбәтрәген жыялар аны. Мин юкка гына көне-төне охран тораммы?! Без, сәвит сакчылары, иң шәбенә

дастуин! Кортлысын, энэ, жыен этрэк-элэм ашасын!» – дип тукмый да тукмый икэн малаен.

Борчак белэн эш пешмәде безнең. Качып чапканда, күлмәк астындагы кузаклар коелып калган. Кесәдәгеләре бер учтан да артмады... Поши вакыйгасы исә авылда шу-шу куптарды. Гаепсез балаларны кыерсыткан, рәнжеткән өчен адәм акылларына ия ата поши Мотыйкны Куйбыш областе чигенә кадәр куып чапкан дигән сүз чыгардылар. Янәсе, нарасый балалар, мәгъсумнәр, кимсетелгәннәр хакын шулай яклавы. Урман патшасы куштан Мотыйктан шәфкәтләрәк, акыллырак булып чыккан, имеш. Кыскасы, иллә дә каты шүрлэгән Мотыйк авылга эллә кайлардан әйләнеп кайтырга мәжбүр булган ул көнне. Кайтуга, нәсел-нәсәбенә кан үче тотып йөргән ут күршеләренә киртә аркылы төкерекләр чәчеп акырган бу. «Сезнең ул карак малаегызны борчак жирендә приступление эшлэгәндә үзем тоттым. Районга юри киткән кебек булдым да, Чулпан ягыннан борылып кайтсам, колхоз малын тыгынып утыра иде укутучы Вәли малае белән. Икенче юлы барыбер каптырам мин аларны. Кавемегез белән Себер жибәрмәсәмме!» – дип янаган.

...Күпмедер гомер узгач, теге бөкре Мотыйк нарат бүрәнәләреннән шыңгырдап торган йорт салам дип, чумаралы урман каравылчысы хезмәтенә күчкән. Монда исә отыры котырып эш иткән, чыбык-чабык, утын эзерләүчеләрне эзәрлекләгән. Шуның өчен бер елны урман ешлыгында кемнәрдер үзен дә хәл кылганнар, дип сөйләделәр. Теге поши белән янә очрашканнар икән, дип әйтүчеләр дә булды.

Помпейның «һәлакәте»

Герман сугышы башлангач, колхозның гомерлек конюхы Фәйзулла абзый бөтен атларны үзе белән куып китте. Барысы да – фронтка, фронт өчен! Шулай итеп, авылда тансыкка хет күз сирпеп карарлык юньле ир-аты да, төпкә жигәрлек аты-бахбае да калмады. Ә бит Закир, ичмасам, көтү атаманы Чаткы дигән айгырны этисе үзенә биреп калдырып дип өметлэнгән иде. Жилләр уйнап торган, шыраеп бушаган аранда түрә-караныкы гына рәхәт чигә хәзер. 13-14 яшьлек, орчык бусе, ябык кына малайга тәртә арасына кертерлек үгез дә тәтемәде хәтта. Йөр инде менә хәзер жәяүләп, төрле вак-төяк эштә, жыен кыз-хатын арасында көрәк-сәнәк күтәрәп, хурланмыйча. Нишлисең, дошманны жинү хакына барысына да түзәргә туры килә...

Шулай да жаен тапты, ачуым килмәгәе, бишкәтән үк ат жене кагылган эрсез, гаярь малай. Фермада эшләүче әнисе янына баргалаганда, бер каралы-аклы үгез бозауга күзә төшкән моның. Ипи сыныклары каптыргалап, сыйпаштыргалап йөри торгач, тәки үзенә ияләштерде бит ул киребеткәнне. Вакыты чыккан саен шул сөйкемле сөяк янына ашыкты: карады, чистартты, ашатты. Тегесе дә дустан күрүгә, юеш танавын сузып, кулын яларга итенә. Кыш чыкканда, калын тавыш белән мөгрәп каршы ала торган эре гәүдәле малга әверелде Груша. Ферма мәдире, бригадир рөхсәте белән арбага жигеп, йөк тартырга өйрәтте аны Закир ...

Шул сәер кушаматы гына һич ошамый иде малайга. Бозаулагач та,

анасы Алмакай атлы сыер хөрмәтенә чем-кара төстәге улына да шуңа охшашрак атама кушарга булганнар, күрәсен. Груша! Груша, тик тор! Тфү! Бура кадәрле мәһабәт, кодрәтле, көчле үгез өчен шушы да булдымы инде исем?!

Закир аны үзенчә Помпей дип кенә йөртә башлады. Ни өченме шулай? Тарих дәресеннән шундый мәгърур яңгыраучы, ул романтик исемне ни өчендер ошатты да, бетте-китте, мәгънәсе-эчтәлегә чутыннан әлләни тирәнгә төшмәде. Баксаң, Помпей-Везувий дигән янартау атылып, кара көл иткән бик борыгы шәһәр исеме икән ул. Аннары Италия тарихыннан Помпей исемле консул, дәүләт эшлеклесе дә мәгълүм (ике исемдәге аерма фәкать «и» хәрефе өстендәге төртке-билгедә генә икән). Һәммәсе дә күнделәр яңа исемгә, каршы сүз әйтүче булмады тагын. Идарәдә нәрәт биргәндә «Закир Пампи белән фәлән жиргә төгән йөк илтә! Яисә фермага салам ташый!» дигән сүзләр еш яңгырый иде. Көчле, егәрле Помпей бәләкәй дустының боерыгын тыңлаучан, күндәм булды. Әмма ләкин бүтәннәрне үзенә якын да китермәде. Алгы тояклары белән жир тырнап, күзләрен алартып, бер генә акаеп карар иде. Шуңа күрә дә Закир берәр ашыгыч йомыш белән каядыр китә калса, ул көнне Помпей ял итә. Хәер, бик сирәк була иде аның аранда сагыз чәйнәп, тик яткан рәхәт көннәре. Кылны кырыкка ярырдай кызу эш өстендә бигрәк тә. Шунысын да өстәргә кирәк, шуклыгы да, наянлыгы да бер пот иде Помпейның. Юктан гына нидер майтарып ташлый торган начар гадәте бар. Ни дисәң дә, кыргый хайван затыннан лабаса.

Әнә, бүген егерме чакрымдагы Чулпан тирмәнә киттеләр. Мажарасыз гына барып жителде, шөкер. Он капчыкларын рәт-рәт уңайлап төягәч, кайтыр юлга чыктылар. Помпей жай гына атлавын белә, хан заманыннан калган иске арба көпчәкләре, йокыны китереп, эчпошыргыч шыгырдый, Закир авыз эченнән нидер көйләп бара. Гөнаһ шомлыгына каршы, Чирмешән елгасы буйлап кайта торгач, бер авылда күпер чыкканда, әдәплә үгезбез яр кырыена таба каера гына бит. Закир аны чыбыркыларга күнекмәгән. Жәлли. Иркә, назлы сүзләр әйтеп тә, ирләрчә сүгенеп тә, тегене туры юлга салмакчы. Кая ул, тәмам сусаган булганмы, кирелек украсы кузгалганмы, арбасы-ние белән керде дә китте бу елгага. Корсагы күмелерлек төшкә шапыр-шопыр житүгә, дулкыннар ялмап алгач, йөкнең иң өстендә торган бер-ике капчык суга мэтәлдә. Әле ярый, шул тирәдә кайнашкан ирләр ярдәмгә ташланды. Манчылган капчыкларны төяп, ярга күтәрелергә булыштылар. Инде сусавы төкәнгән үгез дә берни булмаган кебек, арбаны сөйрәп янә коры жиргә чыгып басты. Яр буенда малайны кызганып, ах-вах килгән хатыннарынның берсе килде дә кара чутыр йөзенә ифрат әрнүле кыяфәт чыгарып әйтте малайга:

– Ничекләр генә җавап бирерсең инде, энем, йөгәң өчен дим? Юешләнгән онны үзеңнән түләтерләр бит. Әйдә, булмаса, бер-ике капчыгыңны үзем сатып алам. Бераз акчасы булыр үзеңә, – дип «рәхим-шәфкать» күрсәтте һәм таушалып беткән берничә «берлек» сузды.

Арба дирбиясен рәтләп маташкан аксыл йөзле, чал мыеклы абзый аптырашта калган малайның иңенә кулын салды да читкәрәк тибәрде:

– Тыңлама син юк-бар сүзне, энекәш. Ул торгаш Сафиянең мал дигәндә,

гел бүресе улап тора инде аның. Маена чыдаша алмый, хэйләкәр төлке... Мине тыңла! Капчыкның тышкы ягы гына суда манчылып катып китүчән була. Эчендәге онына әллә ни зарар килми аның, бер дә кайгырма.

Дөрестән дә, «он мажарасы»ннан чагыштырмача җиңел котылды Закир. Колхозга килгән зыян-казаны бер сарык белән каплаттылар да... Сугыш чоры бит. Зақуннар иләмсез каты, баш китәрлек. Ярый, монысында Закир үзе судан коры чыкты, ди. Әмма алдагысында?..

Әнисе Зәлидә әйтмешли, ләүхелмәхфүз тактасына язган булгандыр инде, алда коточкыч бәла көтеп торган икән фәкыйрь гаиләне. Балачактан чыгып бетмәгән малай гына бит әле Закир: күрше авылда әбисенең бәрәңгесен алгач, тәмам арыганлыктан куна калды. Ә караучысыз Помпей, бәйдән ычкынды да кеше бакчасына кереп, төнозын туйганчы тыгынды. Шунда ук күбенеп жан тәслим кылды. Корсагы салам чүмәләсә хәтле күпергән малны хатын-кыз, арык малай-шалай мөгезенә аркан салып өстерәргә, тартырга тотындылар. Кан тамырлары күренеп торган, нәп-нәзек кулларын ялангач итеп, җиңнәрен сызгана-сызгана, хужабикә Кәшифә карчык белгән догаларын укыштыргалап, беренче булып үләксәнең койрыгына барып ябышты; аның ахирәте 80 яшьлек Минниса карчык – арткы уң аягына. Авыл советы рәисе Йомран Хәсәне читтән кычкырынып, көч биреп торды. Янәсе, бу ит тавын хет бакчадан ызанга чыгарабыз да аннан күз күрер тагын... Кая ул! Селкетә дә алмадылар. Булмагач үгез мәетен шунда ук тирән баз казып күмәргә мәжбүр булдылар.

Иртә таңнан кайтып житкән Закирның кайгысын сөйләп бетерерлек түгел. Әнисе Зәлидә туфрак тырнап елый, әледән-әле йодрыгы белән малайның башын төя. «Кая карадың, күзең чыкканмы әллә?» – дип такмаклап елавын белә. Еларсың да, үлгән үгез бәясә баш китмәле. Колхоз рәисе Мурзый Гафиятулласы, авыл советы башлыгы Йомран Хәсәне, биш-алты куштан Закирларның күз кашыдай, карап торган бердәнбер сыерын алырга киләләр. Аны да биреп жибәрсәң, беттең – ачлыктан кәкрәеп катарга гына кала. Берсеннән-берсе ваграк сигез баланың сигезе дә үкереп елап, сөтлебикәгә, үлем ачысы белән дигәндәй, чат ябышалар, күзләрен май баскан мәрхәмәтсез бәндәләргә малны алып китәргә юл куймыйлар.

– Ну, ладны, – дип яный Гафиятулла, кайсыдыр бала тешлэгән бармагын ышкый-ышкый. – Сыер белән генә котыла идегез әле, хәзер инде судта җавап тотарга туры киләчәк, корткычлар. Нибуч, өстәгеләр белер кемнең кем икәнен.

Зар иңрәп елап кына эш чыкмый шул. Эреле-ваклы бала-чаганы зинһарлап, күршеләре карамагына тапшырып, Закир белән икәүләп, районга бармый чарасы калмый Зәлидә түтинен. Суд таракан катарлык суык клубта бара. Сәхнәдәгә хөкемдарлар иңнәренә калын туннар салып чыккан. Уртадагысы – баш судья – уң кулы гарипләнгән, яшел гимнастёркалы, борын астында гына тар мыек калдырган какча йөзле ир-ат әледән-әле артка таба шуышкан шинелен сул кулы белән жайсыз гына рәтләргә мәжбүр. Йә тәмам идәнгә төшеп житкәндә генә, сул як күршесә күтәрәп уңайлап куярга ярдәм итә үзенә. Күнегеп өлгермәгән сыңар кул белән генә эш итүләре җиңел түгел, күрәсен. Шулар арада күкрәгендәгә берничә орден-

медале жемелдәп алгалый. Фронтовиктыр инде. Закирга ул аның этисе белән бер сугышта булгандыр, ә бәлки, үзен дә күргәндер сыман тоелды. Һәрхәлдә бу кешенең арган, талчыккан кыяфәте ни өчендер ышаныч-өмет уята торган иде.

– Гаепләнүче Зәбиров Закир Фәйзуллович! – дип әйтүгә, чын мәгънәсендә сугыш чоры баласы, арык кына малай актыгы торып баскач, суд рәисе бу ни бу дигәндәй аптырап, иптәшләренә күз ташлады. Аннары үз күзенә үзе ышанмагандай, алдындагы кәгазьләренә янә укыштырып алды булса кирәк. Үзе карашын әле кәгазьгә, әле куркуыннан йомгак булып бөрешкән малайга төшерә.

– Гаепләнүче шушы буламы инде? Ничә яшендә ул? Борынын кыссаң, жаны чыгарга торган бу малайга ул үгезне кем ышанып тапшырган соң? Колхоз житәкчеләреннән кемнәр катнаша монда? – дип, тыныч кына, эмма дөһшәтле итеп соравына арттарак утыручы Гафиятулла белән бригадир Төхфәт торып басты. Аларның тантаналы йөзләре ничектер сүрелеп киткәндәй булды. Чөнки шинельле хөкемдар аларның йомшак жирләренә китереп сукты: ни булса да, Закир Зәбиров балигъ яшендә түгел, шуның сәбәпле, аны жавапка тарту закон киртәләренә сыймый. Әлбәттә, хөкем каршында кем булса да гаепле булып танылырга, жәзага тартылырга тиеш. Хөкемдарлар тәнәфестән соң тиешле карарны игълан иттеләр. Анда балигъ яшкә житмәгән яшүсмергә колхоз милкен ышанып тапшырган һәм шуның нәтижәсендә колхоз малына сизелерлек зыян-зәвер, каза китергән өчен колхоз житәкчесе, бригадир, ферма мәдире фәләннәрне матди жавапчылыкка тартырга, ягъни мәсәлән, үлгән үгез бәясен югарыда күрсәтелгән кешеләрдән түләтергә, диелгән иде.

Тамаша залындагылар беравык катып калды. Ничә көтелмәгән хөкем иде бу! Югыйсә бер тамчы да гаепсез-нисез килеш бу залдан шәфкатсез, каты хөкем карарын ишетеп, кан-яшь түгеп чыгып киткән мәгъсүмнәр аз булган идемени моңарчы? Йә, Алла, ул шомлы, болгавыр заманда гадел кешеләр дә булыр икән! Бераздан шул илаһи тынлыкны бозып, Зәлидә апаның акырып елап жибәргәне ишетелде. Шинельле ир кеше, кай жиредер бик каты сызлап авырткандай чыраен сытты да гәүдәсенең гарип куллы ягын алга куебрак тиз генә сәхнә артына кереп китте... Ул чорның гел кара буяулар белән сурәтләнгән вакыйгаларыннан аермалы буларак, ул бер якты сәхифә шулай тәмамланды.

Жайдак мәче белән Тайфун

Жәйләрен жигүле атларда гына, гамьсез кыяфәт белән дилбегә каккалый-каккалай, колхоз эшен майтару хыялы һәммә авыл малаенда була иде бит. Арба тутырып, болыннан печән кайтарырга, ыңдыр табагыннан келәткә ашлык күчерергә, йә булмаса, сукачы тракторчыга мичкә белән су илтергә – хи, беткәнмени һәйбәт кенә атлы эш 11-12 яшьлек уңган егеткә. Бахбайлар гына санаулы булганга, ул бәхет бик тәтеми иде безнең ишегә. Алар белән күбрәк авыл түрәләренең балалары рәхәт чигә. Безгә – көрәк тә сәнәк, чиләк тә себерке...

Беркөнне бригадир Хисам абзый юньле нэрэт белән безнең өй тәрәзен дә кагасы итте, ниһаять.

– Сиңа ничә тулды әле? Унбердә?.. Значитсы, болай, Сафа карттан Тайфунны ал да фермага балчык басарга бар. Ишеттәнме, хәзер үк!

Ишетмимме соң андый шәп хәбәрне, кулыма чыбыркымны кыстырдым да торып чаптым. Саулыкка туймаган, ел буена аягынан озын кунычлы чуар киез итеге төшмәгән Сафа бабайның шик-шөбһәле караш, чытык чырай белән каршылавы гына шатлыгымны сүрелдерә язды.

– Ну, каныктылар да инде шул бичарага! Гүпчим да күрми башлады ласа ул хайван. Сукур ул, аңлыйсызмы, дәм-сукур! Курмыдан өзеп, күтәрәмгә калдыргач, араннан жәлләп алып кайткан идем үзен... Атнадан артык ашатам-ашатам, аруланмый – ашаганы кая ките торгандыр... Бер тотам печән чабып кайтырга да житәкләп кенә йөртәм, рәте юк, бакчи. Картаюы тәмам житкән инде аның, гүпчим беткән... Әнә, хәзер дә ята элсерәп шунда, – дип, озак кына чәпчедә, хәлсезләнеп, изрәп күлгәдә башын салган Тайфун атлы алашаның ялларын сыйпаштыргалады. Шундый дәншәтле исемне йөртүче хайван исә – сары жирлеккә ак таплар төшкән, кабыргалары бүлтәеп торган, ябык кына ат кәмәше. Дөньясында тамчы да эше юк сыман ята бирә йокымсырап. Ни күрим, арык сыртына ниндидер аклы-каралы мәче кунаклаган.

Ул да көйле генә мырлап, йокы симертә. Мин бүген үз өлешемә тигән шушы хәсрәт эш атына дилбегә очын тигезгән генә идем, тәмәке көйрәтеп утырган жиреннән Сафа бабай янә чәчрәп торды:

– Йә, йә, саграк кылан, алпавыт биясе түгел ул сиңа. Тире дә сөяк кенә, күрәп торасың... Давна списат итәсе мал. Наман да нэрәт-мэрәт белән бимазалыйлар, чурту!

Шуннан соң авыз эченнән генә нидер укыштыргалап, яңакларынан сөя-сөя, аякка бастырды аны Сафа карт. Чын егетләргә, һоп итеп, менеп атланасы гына калды. Әлегә арба-мазарның кирәге чыкмый. Теге әрсез песине генә төртеп төшерәсе. Үзе беләп төшми, ат көч-хәл белән дүрт аягына торып баскач та, һични булмагандай ята бирә пычак йөзедәй арык сыртына ябышып. Анысын да, песине диюем, яклай бабай.

– Син, олан, аңа тимә инде. Имгәнгән ул, биртелгән, аягына ялгыш сыер басты... Өстерәлергә генә калды әбиеннең яраткан песие. Ята бирсен бүгенгә шунда гына. Бер-берсен бик килештерделәр, ошаттылар, ике мәхлук, ике нарасый. Өйгә дә кереп тормый хәзер песиебез, гел Тайфун янында куна. Тайфун да үз итте, гел ялаштырып кына тора... Бу кадәр дә дулашыр икән жан ияләре... Әйдә, бергә булсыннар. Балчык басканда, сиңа мишәйтләми ул песи. Бүген эшләгәндә, барыбер ат сыртына сикерәсе түгел сиңа. Тимә инде син, жәме, жәлке бит ул да.

Мин – юаш малай, нишлим инде, аны-моны әйтмәдем, киттем колхоз нэрәтен үтәргә. Читтән карап торган кешегә кызыктыр, иллә дә мазәктер инде бер. Ат житәкләп, алдан мин барам урам буйлап, артымнан теләр-теләмәс кенә алмачуар ат теркелди, аның өстенә мескен, гарип аклы-каралы мәче сырышкан. Житмәсә, атны кызганып, хәер, өчөбезнең өчен дә борчылган бабай озата бара. Барабыз шулай. Бахбай ара-тирә мәче

ягына башын борып, «син мондамы» дигәндәй пошкыргалап ала. Тегесе «нормально» дигән күк мияулап, аваз биргәч, атлавын белә.

...Ферма бинасын кышка эзерләү өчен тишек-тошыкны изгән балчык белән сылау эшенә чакырылган хатыннар, безне күргәч, дәррәү көлөшөп алды. Көлү бер хәл, эшлисе дә бар бит әле. Мин олыларча тамак төбө белән кычкыргалап та, сызгыргалап, Тайфунны түгәрәккә кертеп жибәрдем. Ком, салам, кызыл балчык катыш измәгә тояклары тиюгә, сискәнөп киткән Тайфунның сырты күл өстендә дулкын йөгөргәндәй, калтыранып куйды. Аны-моны күрмәгәч, аның нишләргә белми аптырап калуы ачык иде. Бу эштә аның беренче чирканчык алуы да. Мин бар көчемә акырган булам, чыбыркы шартлатам, юк – атым балчыкка кереп батты да, авыр сулап тик тора, баганадай. Хатыннар шауларга тотынды бермәлне. Аран янындагы бу мәрәкәне бригадир каян шәйләп өлгөргәндер? Йөгөреп тә килде, кулымнан чыбыркыны тартып алып, Тайфунның сыртына бер генә тамызды: андагы мәче, яман ачыргаланып чинап, атның алдына ук барып төште. Тайфун, хәвефле пошкырынып, иеләп, тегене юаткандай, иснәштерә, ялаштырган итә, бичара. Ул да түгел, бригадир йөгәнә каты эләктереп, тагын бер генә суккан иде, көтөлмәгән хәл булды. Киереләп торып сугуы булды, Тайфун авыртудан, һични белештермичәмә, уң кулбашын ихахыйлап тешләп алды тегенең. Тешләре күптән коелып беткән карт алаша әллә ни зыян да салмагандыр инде. Ә менә авыл түрәсе кабер такталарын санап сүгенә-сүгенә, тарантасына сикерде дә каядыр чаптырды. Медпункт ягынадыр инде. Аның ярасы төзәлер. Ә менә бу күңелсез хәл Тайфунның гомерен чикләде бугай. Ике-өч көннән соң ул районга иткә озатылды, диделәр. Мин тагын атсыз калдым.

...Ярты гасыр чамасы вакыт узса да, ул вакыйга әле дә күз алдымда тора. Әгәр дә Тайфун ул чакта минем тәжрибәсез кулга килеп эләкмәгән булса, яшәр иде әле дип тә, үз-үземне битәрлим. Кем белә...

Сәлмән карт гыйшкы

(Табиб авызыннан)

Район хастаханәсенә инфекция бүлегендә эшләгәндә булды бу хәл. Халык телендә «заразный» диләр бу бүлеккә. Бу тирәнә читтәнрәк урап үтәргә тырыша хастаханәгә йомышы төшкәннәр... Янәсе, әллә ни йоктыруың бар. Югыйсә каты йөткереп азапланган, яисә эче китү белән интеккән авыруларны вакытлыча изоляцияләп дөвалау урыны гына инде үзе. Һичкемнең сәламәтлегенә зыян-зәвер сала торган жир түгел, кыскасы. Дөнья булгач, барыбер бирегә элөгүчеләрнең саны кимегәнә юк. Әмма иске гадәт буенча, яманаты чыккан шикле бүлеккә үзләре теләп кереп ятарга атлыгып тормыйлар.

Ә бу, районның уртакул түрәсен әйтүем, бер көнне миңа гозерләп шалтырата. Әнине берәр атнага үз бүлегенә урнаштыр, ди. Гаҗәпләнә калдым инде. «Ни булды, кайсы төше авырта?» – дим. Минем урынлы соравым ошамады булса кирәк телефонның теге очындагы Әхмәтов дигән кешегә. Ни әйтсәң дә, район җитәкчеләре даирәсендә катышып йөрүче нәчәлник сыңары

бит. Ә мин исә артык төпченеп, аның башын әйләндерәм булып чыга. Үзем әнгәмә корам, үзем юктан гына кәефе кырылган, ачуы кабарган теге адәмнен шул мәлдәге төс-кыяфәтен аермачык күз алдыма китерәм. Кабартмадай аскы ирене сүз башлаганчы ук сизелер-сизелмәс кенә дерелдәп, калтырап торыр аның. Куе кашлары өскә таба алмаш-тизмәш уйнап сикергәләр... Нишләтәсең, менә шундый чире тота иде аны нервланганда. Гәптәшемне артык борчымас өчен сүзне кыска тоттым. Ярый, жибәр, мәйтәм, әниенне, карарбыз, хәлдән килгәнчә ярдәм итәргә тырышырбыз.

Күп тә үтмәде, флигель сыман аерым урнашкан безнең бина ишегалдына машина килеп туктады. Аннан яулыгын күзенә үк төшереп бәйләгән 60-65 яшьләрдәге карчык төште.... Бүлмәмә керүгә, иплә генә исәнләште, «Гөлфирә атлы булам», – диде. Утырырга тәкъдим итеп:

– Исәнлеген-саулыгың ничек, әби? Нидән зарланасыз? – димен.

– Нәрсәдер, аш үтми башлады, энем. Эчемне нидер кырамы, чәнчиме шунда...

Температурасын, пульсын үлчәп карыйм. Бар да тәртиптә. Үзем тиешле кәгазьләргә тутырам, үзем әчтән генә гажизләнеп уйланам, баш ватам. Ник әнисен мондый жәйге кызу чөлләдә бөркү палатага китереп тыгарга булды икән хөрмәтле Вәзир Хажипович? Артык кашыкка санап, аннан котылып тору нияте беләнме бу? Барыбер атна-ун көннән күпкә яткыра алмыйм лабаса. Эх, бер картайгач, эт типкесендә кала шул кайбер эти-әниләр дип, заманаларның бозылуы, кешеләрнең шәфкатьсезлегә турында сызланып уйланам... Тикшерә-карый торгач, мужа туздырган карт организмда барыбер нинди булса да чир билгеләре табыла инде ул. Профилактик дэвалау чаралары күрдәк Гөлфирә әбигә. Дөрөс, бер атна тула дигәндә алып киттеләр үзен. Ходай рәхмәтләре укып, бик разый булып китте әбием. Чыкканда, нидер әйтергә дә талпынды, кеше күп булганга, авыз ачарга батырчылык итмәде булса кирәк, эченә йотты.

Бу сәер, әкәмәт хәл турында онытып бетергәндә, көннәрдән бер көнне янә шалтырата Әхмәтов. Билгеле, усал гасабилы, дорфа холкы тамчы да үзгәрмәгән, элеккечә бөөре белән, югарыдан торып сөйләшә. Райком эгъзасы бит, вак булса да, учреждение башлыгы. Дәрәжәсен төшерми, янәсе. Колагым ни ишетә, тагын анасын «лечить» итәргә куша бу. «Нинди чире кузгалды соң?» – дип, ихластан кызыксынуыма каршы, «Анысын үзе әйтер» дип, сүзен кырт өзеп, телефон төрөбкәсен куйды.

Килде әбием. Керә-керешкә бик тә унайсыз сизә иде үзен. Миңа туры карамаска тырышып исәнләште. Һәм шунда ук кулыма конверт тоттырды. Аптырап ачып карасам – эчендә Ленин сурәте төшерелгән берничә кызыл кәгазь... Акча инде! Ришвәт диләр инде моның ишене. Бу хәлне үзенчә аңлатырга тырыша әби-карчык:

– Энем, ал, зинһар, күчтәнәчем булсын дип, Вәзирем сиңа жибәрде, – ди.

Акчалы конвертны кире карчыкның кулына тоттырдым да, эчемдә кайнаган ачуымны тыеп, Гөлфирә әбидән сак кына янә монда мөрәжәгать итүенә хикмәтен сорап башладым. «Улың белән мөнәсәбәтегез ничегрәк соң? Килең кыерсытамы әллә үзенчә?» – дип сорыйм. Карчык уфылдый-уфылдый, беравык тын гына утырды да, кинәт ныклы карарга килгән кешедәй, сер капчыгын ачып жибәрде, ниһаять.

– Юк, юк, Аллага шөкер, улым да, килен дә яхшы минем. Менә карт кына... Ирем инде ...

– Нәрсә, кул күтәрәмә, кыйный да ук мәллә? – дип, гажәпләнәп сүзен бүлдердем.

– Юк, гөнаһысына керәлмим, анысы да юк... Ни бит... Ну, тынгылык бирми инде... Оят булса да әйтим, энем, төннәрен пакуй бирми. Шуңа бөтен тәнем сызлый ...

Менә нәрсәдә икән чикләвек!

Гөлфирә әби дә онытылып китеп, үзен-үзе белештермичәмә, кызулык белән:

– Шул, ирлеген иткән була инде, мескен, – диде дә, чөгәндәрдәй кызарып, авызын яулык очы белән каплай төшеп, кеткелдәп куйды. Бераз тынычлана төшкәч, әйтте:

– Белмим, ни-нәрсә каба торгандыр, бераз салып алдымы, капшана башлай. ...Балалар әйтеп, ачуланып та карыйлар үзен, файдасы юк. Менә шуның өчен качыралар да инде мине бирегә Сәлмән бабаңнан, – диде, көрсенеп.

Әмма сәламәтлелеге, хәл-әхвәле мәзәктән узган иде, күрәсен, жиденче дистәне тутырып килүче Сәлмән картның. Кәмит тә, кызганыч та. Психикасына бәйләнешле түгел микән аның бу сәер холкы-тотышы. Ә Гөлфирә карчык исә вакытлы-вакытсыз борчыган бабайдан качып, әле туганнарында ихтыярызсыз озаклап кунак булырга, әле тагын каядыр яшәп торырга мәжбүр... Бер дә авыз ерырлык сәбәп күрмим. Гаиләдә андый хәлләргә дучар булган хатын-кыз кызгануга һәм яклауга мохтаж ул.

Менә безнең бүлеккә дә Гөлфирә әбине шул бәла китергән. Бу юлы да ун көн чамасы дэваланып чыкты. Ичнинди дә авырлыксыз карадык, тәрбияләдек, дэваладык, тынычландырырга тырыштык самими күңелле авыл карчыгын.

Неврология бүлгегә мөдире белән киңәшкәннән соң, Әхмәтовка сырхау атасын хастаханәдә яткызып дэваларга киңәш бирдек. Кешедәге андый көтелмәгән психик чир, нормадан тайпылыш медицинада күптәннән мәгълүм һәм аның дэвалауга мохтажлыгын да аңлаттык....

Шул вакыйгадан соң чамасыз дөртле Сәлмән картның үзен неврология бүлегенә салдылар. Гөлфирә карчык кулына күчтәнәч тотып аның хәлен белешергә килгәләп йөрдө.

«Казан утлары» архивынан

Фронтвик язучылар. Сулдан уңга: Әдип Маликов (1921-2009. Бу айда аңа 100 яшь тулган булыр иде), Әмирхан Еники, Нәби Дәүли, Әхмәт Исхак, Гомәр Бәширов. 1985 ел.

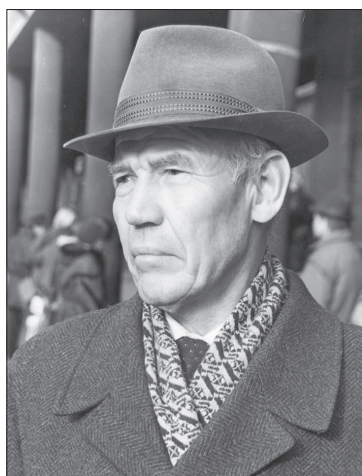
ГУЛАГ михнәтләрен кичкән язучы Ибраһим Салахов (1911-1998). Фото әдипнең тууына 110 ел тулу уңае белән бирелә. 1994 ел.

«Казан утлары» журналының редколлегия әгъзаларынан һәм хезмәткәрләреннән бер төркем (сулдан уңга): Наис Гамбәр, Марсель Зарипов, Мәгъсүм Хужин, Булат Солтанбәков, Хатип Миңнегулов, Марс Шабәев, Харрас Әюпов, Мансур Вәлиев. 1998 ел.

«Казан утлары» журналы редакциясе
белән актив хезмәттәшлек итүче
радиожурналист Нəсим Акмал. 1997 ел.

Арчада яшәп иҗат иткән язучы
Радик Фәизов (1931-2011).
Быел аның тууына
90 ел тулды. 1995 ел.

Язучы Зиннур Хөснияяр (уңнан беренче) Төркиянең Эл Азык шәһәрәндә Чыңгыз
Айтматов көннәрәндә төрөк язучылары белән. 2000 еллар башы.

Сəхифəне Равил ФӘЙЗУЛЛИН əзерлəде.

ӘМИРХАН ЕНИКИ – ТӨРЕК ТЕЛЕНДӘ

Август аенда Төркиядә күренекле әдибебез Әмирхан Еникинең «Бер генә сәгатькә» («Bir saatligine») дип аталган хикәяләр жыентыгы төрек телендә басылып чыкты. 10 хикәя тупланган жыентыкка язучының «Бала», «Бер генә сәгатькә», «Ялгыз каз», «Кем жырлады», «Тауларга карап» кебек классик жәүһәрләре кергән. 2 нче китап «Онытылмас минутлар» («Unutulmaz dakikalar») дип исемлэнгән, сентябрь аенда дөнья күрәчәк. Ноябрь аенда «Gadet kuli: Sistemin kölesi» дигән баш астында өченче китап нәшер ителеп, бөтенесе 31 хикәя төрек укучысына барып ирешер дип уйланыла.

Әлеге китапларның төрки дөньяга проза остасы Еникине танытуга зур өлеш кертәчәге бәхәссез. Дөрөс, бу эш күпмедер күләмдә тәржемәче Фатих Кутлу тарафыннан башланган иде: ул Ә.Еникинең «Әйтелмәгән васыять», «Матурлык» кебек әсәрләрен эченә алган «Васыять» («Vasiyet») повесть һәм хикәяләр жыентыгын төрек мәдәни майданында тәкъдим итте (*тәрж. Ф.Кутлу, Н.Әрсой-Надир, Т.Арслан. Истанбул: «Замбак» нәшр., 2012. 111 б.*).

Соңгы өч жыентыкның тәржемәчесе – Алп Эрен Демиркая, үз сүзләре белән әйтсәк, «татар әдәбиятына гашыйк, аны өйрәнүне һөнәр итеп сайлаган төрек галиме». Соңгы елларда татар әдәбияты белгечләренә мәгълүм булган әлеге шәхес – кем соң ул?

Алп Демиркая 1986 елны Төркиянең Кара дингез буендагы Ризе шәһәрәндә туган. Трабзон университетында укыганда төрки-татар мәданияте белән мавыгып китә. Гази университетының әдәбият факультетында доктор Фәйзи Әрсой житәкчелегендә «Татар телендә исем жөмлә» дигән темага магистрлык хезмәтен яклый (2014). Аннары татар мәданияте белән шөгыльләнүен Бартын университетында, доктор Алсу Камалиева житәкчелегендә (бу урында Татарстаннан барып, Төркия югары уку йортларында белем бирүче татар галимәләренә рәхмәт әйтү урынлы булыр!) дәвам итә, Ә.Еники прозасы буенча докторлык диссертациясен уңышлы яклап чыга. Шул университетта эшләп кала: татар әдәбияты, татар, казакъ, кыргыз телләре, төрки дөнья тарихы, мәданияте, төрки дөньядагы ижтимагый фикер тарихы, жәдитчелек һ.б. мәсьәләләр буенча дәресләр бирә.

Татар телен, татар әдәбиятын тирәнтен өйрәнү яшь галимдә безнең мәданиятебезгә карата зур кызыксыну уята. Татар һәм рус телләрен үзләштереп, ул татар мәданиятенә Төркия белән бәйләнешле якларына аерым игътибар итә. Әйтик, аның Мәхмүт Галәүнең «Мөһажирләр» романында Төркиягә күчкән татарлар темасына (2016), Г.Ибраһимовның «Казакъ кызы» романына (2016) яки Фатих Кәrimi мирасына (2019) караган эзләнүләре шул хакта сөйли (соңгы материал буенча әңгәмәне «TRT Avaz» каналыннан карага мөмкин). Ул татар фольклоры белән дә махсус шөгыльләнә (2015-2017 еллар), хәтта аерым шәхесләр, әйтик, Троицкидан Ә.Тәжәддинның мәдәни мирасы һәм эшчәнлегә турында язып чыга һ.б.

Ә.Еники темасы Демиркаяны XX гасыр уртасының бик үзенчәлекле әдәбиятына алып керә. Ул Бөек Ватан сугышы чоры татар балалар шигъриятенә багышланган күләмле хезмәт әзерли, татар шигырь төзелеше, аның поэтик үзенчәлекләре, поэма жанры турында тикшеренүләре бар. Бүген ул тагын ике яңа тема – татар һәм төрки әдәбиятларда колхозлашу темасы һәм XX гасырның беренче яртысында татар мәдәни берлекләре белән шөгыльләнә. Әлеге темаларга керешүен дә үзе XX гасыр уртасы татар әдәбиятының гаять кызыклы, бай булуы белән аңлата.

Әмма галимнең төп өйрәнү объекты, аны жәлеп иткән хәзинә – күрәсен, Ә.Еники ижатыдыр. Ул татар әдибен төрки дөньядагы зур фикер иясе, әдәбиятны үзгәрткән, андагы хикәяләр стилен камилләштергән шәхес итеп югары күтәрә. Аның язучы ижатына багышланган монографиясе (Demirkaaya A.E. Emirhan Yeniki'nin hikayeciliği. Türkiye: Hiperlink yayinlari, 2020. 276 S.) төрки мәдәнияттә татар язучысының урынын барлап язылган. Галим 1960-1980 еллар татар әдәбиятын төрек һәм рус авангарды контекстында күзәтә. Хезмәт иң алдынгы Европа, рус теоретик хезмәтләренә (бигрәк тә нарратологиягә кагылышлы), татар галимнәренә совет чоры әдәбияты буенча тикшеренүләренә таянып башкарылган.

Хезмәтнең беренче бүлгә «Әмирхан Еникинең мохите, әдип буларак шәхесе, әсәрләре» (Emirhan Yeniki'nin hayati, Edebi kisiligi, eserleri) дип атала. Анда Ә.Еникинең тормышы һәм әдәби, публицистик ижаты күзәтелә. Автор Еникинең повестьларына, хатирә-истәлекләренә, тәржемәләренә, сәяхәтнамәләренә, иҗтимагый-сәяси һәм милли язма-мәкаләләренә – барысына да гыйльми бәя бирә.

Төп материал язучының хикәяләрен анализлауга багышланган икенче бүлектә (Emirhan Yeniki'nin hikayelerinde yarıve tema) тупланган. Демиркая тарафыннан Еникинең утыз жиде хикәясе жентекләп анализлана. Аларның тематик, структур, поэтик үзенчәлекләре, әдипнең хикәяләр стиле күзәтеп барыла. Аерым алганда, язучының әсәрләрендә милли һәм сәяси темалар, мәгърифәтчелек, дин һәм руханиларга мөнәсәбәт мотивлары, Бөек Ватан сугышы темасы, татар-башкорт мөнәсәбәтләре, мәхәббәт, ялгызлык, курку һ.б. мотивлар шәрехләнә.

Аеруча фәлсәфи мотивларга диңгәз ителә, Демиркая әдип ижатындагы фәлсәфи фикер-тәғълиматларның тамырларын барлый, бик кызыклы күзәтү-нәтиҗәләргә килә. Бу вакытта татар халык авыз ижатына мөрәҗғәт итү матур тәэсир калдыра.

Галим Еники прозасындагы миллилеккә игътибар бирә. Бигрәк тә милли характерлар – төп геройлар һәм аларга фон булып килгән геройлар, карт кешеләр характерлары чагыштырып күзәтелә. Шулай ук вакыйгаларның вакыты (үткән, хәзерге, киләчәк заманнар), урыны, туган җир, милли атамалар, фразеологизмнар, символик сурәтләр, яшәү рәвеше турында сүз алып барыла.

А.Ә.Демиркая язучының ижатына поэтик кимәлдә якын килә. Бер яктан, әсәрләренә автобиографик нигезе, автор позициясе, икенче яктан, язучы кулланган алымнар һәм чаралар, аның осталыгын, яңалыгын тәэмин итә торган үзенчәлекләр билгеләнә. Әсәрләрдә психологизм алымнары, композицион күпкатламлылык, караш нокталарының төрлегә аерып чыгарыла. Язучы ижатында кулланылган хикәяләр төрләре: диалог, эчке монолог, эчке диалог, аң агышы, тасвир, лейтмотив, хат, монтаж, символлар куллану һ.б. жентекләп тикшерелә.

Тагын бер якка игътибар итү мәгъкуль булып – ул төрек галимнең татар мәдәниятен, татар әдәбиятын яхшы белүе. Ә.Еники ижаты турында фикер йөрткәндә, Демиркая әлегә үзенчәлекле ижатны XX гасыр, аеруча XX йөз башы татар әдәбиятының бай традицияләре һәм яңачалыгы контекстында, давамчанлык позициясеннән тикшерә.

Гомумән алганда, төрек галимнең бу хезмәте – күренекле язучыбыз Ә.Еникинең бай мирасын төрки дөньяга югары бәяләп, шәрехләп ирештерү булып чыккан. Мөмкинлек табып, әлегә хезмәтне татар теленә тәржемә итү дә нур өстенә нур булып иде.

Шулай итеп, Алп Эрен Демиркаяның 2020 елны «Әмирхан Еникинең хикәяләр рәвеше» дигән китабы язучыбызны чит телдә бер кат тәкъдим иткән булса, инде аның хикәяләрен 3 китап рәвешендә төрек теленә тәржемәдә әзерләп чыгаруы – бу юлдагы яңа бер адымы, мактауга һәм хуплауга лаек эш буларак бәяләнә ала. Яңа ачышлар, яңа табышлар насып булсын үзенә.

ТӨРЛЕ ЧОР ЖАНИСӘП МӘГЪЛУМАТЛАРЫНДА ТАТАРЛАРНЫҢ САНАРЫНДА АЕРМАЛАР ҺӘМ МОНЫҢ КАЙБЕР СӘБӘПЛӘРЕ ТУРЫНДА

Россия империясендә уздырылган жанисәпләр вакытында аерым бер төбәкләрдә татарларның саны кискен үзгәрәп торы, бигрәк тә Урта Иделдә яшәүчеләрнең Көнъяк Урал төбәгенә дулкын-дулкын булып күчүчеләре, гомумән, татарларның Россия буенча таралып яшәүләре төрлечә аңлатыла, бәхәсләргә дә урын калдыра. Без дә шушы сорауларга жанисәпләр материалларына нигезләнеп, җавап эзләп карарбыз.

Әлбәттә, борынгыдан кешелек тарихында күчүчеләр сугышлар белән бәйлә булып, дүләтләрнең чикләре гел үзгәрү, аларның кайберләре югалып, урынына яңалары барлыкка килү, зур-зур империяләрнең уалып, юкка чыгуы аларда яшәүчеләргә дә нык тәсир иткән. Бу хәл этник төркемнәрне, көндәлек тормыш алып барудан тыш, шундый дәверләрдә исән калу турында уйларга этәргән; буйсыныргамы яки мөстәкыйльлек өчен көрәшне дәвам итәргәме, әгәр көрәш юлы һәлакәткә илтә икән, ничек итеп яңа тормышка ияләнәргә дигән сораулар алдына бастырган. Дүләтчелеген югалткан халыкларның яңа хакимият кануннарына ияләшүе һәм җәмгыятьтәге социаль катламнарда «керең китүе» дә җиңел генә бармаган.

XVI гасыр уртасында Казан егылгач, Урта Идел төбәгендә яшәгән халыкларга да яңа тәртипләргә ияләнүе авыр булып, алар төрле каршылыкларга очраганнар. Бу каршылыкларның иң югары ноктасы дип, төбәктә 1552-1557, 1573, 1582-1583, 1592, 1615-1616, 1662-1664, 1681-1684 еллардагы баш күтәрүләргә атарга кирәк (Алишев С.Х. Тернистый путь борьбы за свободу. *(Социальная и национально-освободительная борьба татарского народа. II половина XVI – XIX вв.)*. Казань, 1999. С. 12-36). Гадәттә, мондый бәрелешләрдән соң күчү процессы активлашкан.

1552-1557 еллардагы тарихи әдәбиятка «Казан сугышы» дип кереп калган баш күтәрүләр барышында төбәк халкының бер өлеше һәлак булган, бер өлеше сугышларда эсирлеккә эләккән, бер өлеше исән калу өчен күрәш төрки дүләтләргә качып киткән. Югары катлам вәкилләренең һәм казакларның (сугышчыларның) аз калуы сәбәпле, 1570 елларның икенче яртысы – 1590 елларда хакимиятнең төбәктә социаль таяныч булган йомышлы татарлар катлавын – ясаклы татарлардан туплавы да шушы катлаулы вазгыятьнең бер нәтижәсе булып тора.

Шуннан соңгы дәверләрдә Урта Идел төбәгендә социаль киеренкелекне (кайчак баш күтәрү белән тәмамланган) еш кына жирле хакимиятнең, үзәктән күзәтүнең йомшак булуыннан файдаланып, халыкны җәберләве китереп чыгарган. Шуңа сәбәпле Мәскәү хөкүмәте воеводаларны 1-2 ел саен алыштырып, төбәк хакимиятенә үз тәртипләрен урнаштырырга мөмкинлек бирмәскә тырышкан. Үз чиратында, шушы социаль гадәлсезлек кешеләрне яшәү өчен яхшырак жирләр эзләргә ымсындырган. Мондый күчүчеләргә жирле хакимиятнең башбаштаклыгына, салымнарның артуына каршы пассив каршылык күрсәтү дип исемләргә мөмкин.

Мәскәү дүләте 1557 елны Әстерхан ханлыгын, ягъни Түбән Идел төбәген кушкан, Күчем ханны җиңеп, XVII гасыр башында Себерне дә үзенеке итүгә ирешкәч, Урта Идел халыклары күпме генә көньякка, көньяк-көнчыгышка яки көнчыгышка таба күчсә дә, Мәскәү дүләтенә чик буена барып урнашкан булып чыккан. Икенче төрле

әйткәндә, Урта Идел халыклары көн күргән жирләрнең, Мәскәү дәүләтенең чикләре нык киңәю сәбәплә, «эчке төбәк»кә әверелүе миграциянең геополитик эчтәлеген юкка чыгарган. Шуңа күрә тарихчылар татарларда берничә гасыр дәвам иткән күченүләрне «этностның яшәү ареалы киңәю» дип бәялиләр.

XVIII гасырның 30 елларында Көнъяк Урал төбәгендә Оренбург экспедициясе оешкач, «каршылыклы адаптация» 1735-1740, 1743, 1755, 1773-1775 еллардагы баш күтәрүләрдә чагылыш таба. Шушы ук елларда Көнъяк Урал төбәгенә Пётр I тарафыннан нык арттырылган салымнарны түләүдән һәм чукундырудан качып, Урта Идел халыклары күпләп күченә, көтүлек булган кара туфраклы жирләрне сөрә, эшкәртә башлый. Күрәсен, «Агыйделнең аръягында бер энәгә бер сыер» мәкале дә шул төркемдә ижат ителгәндер.

Хөкүмәт бу качу-миграциянең жирле хакимияткә каршы көрәш чарасы икәнен белсә дә, нигездә, фәкать качып киткән алпавыт крестьяннарның гына эзләп табып, кире хужаларына кайтарып биргән. Ясаклы игенчеләр дөүләт крестьяннары булганлыктан, алар күчкән жирләр хөкүмәтнеке икән (башкорт вотчина жирләренә дә патша хужа булган, ул аларны файдаланып торырга биргән), сөрүлек жирләр артуын, салымнарның элеккечә түләнүен, казнадан бер тиен дә акча сарыф итмичә, чик буе төбәгенә буш яткан мөйданнары күчкәнчеләр тырышлыгы хисабына һәм халәл тир түгеп үзләштерелүен күздә тотып, хакимият аларга карата мәрхәмәтле булган.

Шулай итеп, беренче ияләнү-адаптация төбәге Урта Идел булса, аның җиңеләйтелгән варианты Көнъяк Уралда оеша. Биредә көн итүче төрки халыкларның күпчелеге — чик буенда яшәүләрен исәпкә алып исемләнгән башкорт, меңгеләр, казак һәм типтәр сословиес төркемнәре. Хөкүмәт XVIII гасыр азагында бу төбәккә хәрби характердагы кантон идарә системасын кертә, ә империядәге губерна идарәсе тәртибе 1865 елда гына урнаша.

Гомумән алганда, татарларның яңа хакимияткә ияләнү-адаптация чоры берничә гасыр дәвам иткән, бу вакыт аралыгында күп буыннар алышынган, һәр яңа буын хакимият белән килешеп, көн итәргә, кануннарны үтәргә һәм бер үк вакытта иманын, традицион тормыш рәвешен саклап, диненә һәм горел-гадәтләренә хилафлык китермичә, башка диндәге халык вәкилләрен гаиләгә кертмичә яшәргә өйрәнгән.

Чагыштырып карасак, Кырым ханлыгын Россиягә кушкан, Екатерина II 1783 ел 8 апрель Указында мөселманнарга ислам динен якларга, мәчетләрен сакларга, югары катлам вәкилләренә хокукларын элеккечә калдырырга вәгъдә бирә. Элекке Кырым ханлыгы жирләрен империягә интеграцияләүдә Таврия өлкәсен (1784-1896) юкка чыгарып, ул жирләрне Новороссийск губернасына кушу, аннары, 1802 елны, аерым Таврия губернасы оештыру һәм гомумроссия идарәсе тәртибен кертү мөһим роль уйный. Күрәбез, Идел буе татарлары ике гасыр дәвамында кичергән ижтимагый-сәяси үзгәреш юлын кырым татарлары чирек гасырда, ике буын алмашынуы аралыгында үтә.

Хакимият кырым татарлары һәм нугайлар дини тормышына кысылмыйча, аларның хокукларын саклап яшәргә омтылса да, төбәктә килеп чыккан һәм жирле халыкның идарәгә ышанычын киметкән кайбер вакыйгалар сәбәплә, 1784-1786 һәм 1804-1806 елларда алар арасында Кара дингез аръягындагы Госманлы дәүләтенә күчкәнчеләр күзәтелә. Төбәктә руханиларның һәм кырым морзаларының өстенлекле социаль халәте саклануға карамастан, төп мәсьәләгә әле җавап табылмаган була: православие дәүләтендә мөселманнар дин ирегәнә тиенеп яши алырлармы?

Шундый борчулы уйларга иярәп, туган жирләрен, беренче чиратта, яңа тәртипләр белән килешмәгән адәмнәр калдыра. Әйтергә кирәк, мөһажирлек хәрәкәте Россия дәүләтенә дә, Госманлы мәмлүкәтенә дә файдалы була. Беренчесе бушап калган урыннарда христиан динендәге игенчеләрне китереп утырта, икенчесе мөһажирләрен үзләштерелмәгән төбәккә урнаштырып, дәүләтендә салым түләүчеләр санын арттыра.

Инде кырым татарларының һәм нугайларның берничә буыны алышынып, сәясәи һәм ижтимагый планда яңа тәртипләргә ияләнү яхшы гына барганда, Кырым сугышы чыга. Англия, Франция һәм Госманлы гаскәрләре Кырым ярымутравына десант төшерә, Севастопольне камый һәм яулап ала.

1853-1856 елгы Кырым сугышы Россия өчен ачы жиңелү белән тәмамлана. Хөкүмәт даирәләрендә гаеплеләрне эзләү башлангач, кырым татарлары һәм нугайлар дошман басып алган үз авылларында императорның ышанычын тулысынча акламадылар, дигән сүзләр тарала. Бу гаеплүүләр жирле халыкка да килеп ишетелә, төрле шөбһәләнүләр таралуга һәм, ахыр чиктә, массакүләм күченү хәрәкәтенә сәбәп була. 1860-1862 елларда Таврия губернасыннан Госманлы мәмләкәтенә 192,4 мең кеше күченә (*Кабузан В.М. Народы России в первой половине XIX в. Численность и этнический состав. М., 1992. С. 189*). Губернаның материк өлешендә яшәгән нугайларның барысы да туган авылларын бөтенләйгә калдырып китә. Нәтижәдә 1897 елгы жанысәп вакытында Таврия губернасында фәкәт 187,9 мең кырым татары гына теркәлә (*Первая всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. XLI. Таврическая губерния. СПб., 1904. С. V*).

1817 елда башланган Кавказ сугышында тау халыклары житәкчесе имам Шамил әсирлеккә төшкәннән соң, Россия хакимиятенә хәрби-колониаль сәясәтә 1859-1865 елларда Кавказ халыкларының да күпләп, чит мәмләкәтләргә күченү хәрәкәтенә китерә. Шушы елларда Төньяк Кавказда яшәгән 493 мең кеше туган авылларын ташлап китәргә мәжбүр була (*Авксентьев А. Ислам на Северном Кавказе. Ставрополь, 1984. С. 69*).

Төньяк Кавказда нугайлар Ставрополь губернасында көн күргәннәр. 1860 еллар башында аларның күбесе Госманлы мәмләкәтенә, Анадолу өлкәсенә күченә: 1858 елны 103,2 мең кеше булсалар, 1897 елны 79,6 мең кеше исәпләнә (*Кабузан В.М. Народы России в первой половине XIX в. Численность и этнический состав. М., 1992. С. 191-192*).

1783-1850 еллар аралыгында күчкән кырым татарларының һәм нугайларның бер өлешен Госманлы хөкүмәтә бүгенге Румыниянең Дубружа төбәгенә, Бабадаг һәм Констанца районнарына урнаштыра (*Кылынч Арзу. Идел-Урал татарларының Госманлы җирләренә XIX гасырның 70 нче елларына кадәр күчешләре // Чын мирас. 2012. № 5-6. 46 б.*)

Кырым татарлары өчен 1860 еллардагы мөһажирлек хәрәкәте зур фажиғәгә әверелә. Беренчедән, Госманлы дәүләтендә яшәү шартлары Россиянекенә караганда, күпкә начар булып, мөһажирләр тормышларын көйләп жибәрә алмыйча интегә, ә кирегә юл ябык булып чыга. Госманлы мәмләкәтә мөһажирләрне жибәрми, Россия хөкүмәтә дә качакларны кире кабул итәргә теләми.

Икенчедән, мөһажирләрнең туган авыллары, кишәрлекләре, жиләк-жимеш бакчалары башка халык вәкилләре кулына күчә, гыйлемле руханиларның XIX гасыр дәвамында ватаннарын ташлап китүләре дини мәгариф системасын таркалу хәленә житкерә, укый-яза белүче мөселманнар саны кими, мәдәни һәм дини тормыш артка таба тәгәри. Халык саны нык кимү кырым татарлары мәдәнияте үсешенә, этносның социаль һәм икътисади халәтенә тискәре йогынты ясый: жәмгыять яңарыш кичерми, Идел-Урал татарларыныкы кебек сәүдәгәрләр һәм промышленниклар катламы оешмый, халык үрчемә, мәктәп-мәдрәсәләр, мәчет-мәхәлләләр, руханилар саны артмый. Шул сәбәпле, кырым татары И.Гаспралының модернистик идеологиясә, беренчә нәүбәттә, Идел-Урал төбәгендә теләктәшлек таба һәм тормышка ашырыла башлый.

Бу чорда Идел-Урал төбәгендәгә мөһажирлек хәрәкәтә дә Госманлы империясенә таба юнәлеш ала. Кайбер галимнәр фикеренчә, 1783-1922 елларда Россия империясеннән Госманлы дәүләтенә 1 млн 800 мең мөһажир төрки-татар күчкән (*Кылынч Арзу. Идел-Урал татарларының Госманлы җирләренә XIX гасырның 70 нче елларына кадәр күчешләре... 45 б.*).

Мөһажирләр арасында Идел-Урал төбәгендә яшәгән татарларның саны күпме булган соң? Төркия архивларда сакланган тулы булмаган мәғлүматлар 1857-1917 елларда кимендә 9 меңгә яқын кеше күченгән дип уйларга мөмкинлек бирә. Аерым алганда, Казан губернасыннан 1863 елны – 400, 1895 елны – 422, 1896 елны – 400, 1898 елны – 624, 1899 елны 724 кеше күченә. Иң актив 1894 елны Казан губернасыннан – 439 гаилә, Самара губернасыннан – 510 гаилә, Оренбург губернасыннан – 1894 кеше, Уфа губернасыннан 306 кеше Төркиягә барып урнаша (*Төрөкузлы Исмағыйль. XIX гасыр ахыры – XX йөз башында төрек-татар багланышлары // Чын мирас. 2013. №1. 11 б.*). Бу китерелгән саннар Россия архивларында табылган мөһажирлек хәрәкәтенә кагылышлы мәғлүматлар белән туры килеп бетми.

Эш шунда, Кырым сугышынан соң Россиядән эмиграция ташкыны белән очрашкач, Госманлы мәмләкәте күченүчеләрне теркәү, аларга яшәү урыннары сайлау, ул жирләргә китереп урнаштыру, акчалата һәм башка төрлө ярдәм күрсәтүне оештыру өчен (юл чыгымнары, чачу орлыклары, азык-төлек) 1859 елны махсус Мөһажирләр комиссиясе төзи. Шушы вакыттан башлап, күченүчеләрне теркәү тәртибе урнаша. Мөһажирләр комиссиясе 12 яшьтән өлкән балаларга һәм өлкәннәргә – 100, 12 яшьтән кечкенә балаларга 50 куруш акча бүлеп бирү турында карар кабул итә.

Идел-Урал төбәгеннән мөһажирләр булып, ягъни ирексез күченүчеләр XIX гасырның икенче яртысында активлаша. 1860 еллар башында Казан губернасында Александр II мөселманнарغا Госманлы мәмләкәтенә ирекле күченергә рөхсәт иткән дигән хәбәрләр тарала. Бу хәбәрләр Урта Идел буена Әстерханнан килеп җитә. 1850 еллар ахырында Әстерхан губернасыннан берничә дистә татар гаиләсенең күченүе билгеле.

1865 елгы идарә реформасы дулкынында Көнъяк Уралда яшәүче татарлар арасында Төркиягә күченү омтылышы туа. Кайбер даирәләрдә губерна реформасы әле монның белән генә тамамланмаячак, әле башкортларның вотчина жирләрен тартып алып, төбәк халыкларын чуқындырачаклар дигән сүзләр тарала, алар башкортлар, меңгеряклар һәм типтәрләр арасында Госманлы дәүләтенә яки Себергә казак гаскәренә хезмәт итәргә күченү турында сөйләшүләргә сәбәп була.

1865 елны Истанбулда Идел-Урал төбәге татарларын очраткач, Россия илчесе Г.П.Игнатьев Госманлы хөкүмәтенә аңлатма бирүне сорап мөрәҗәгать итә. Дәүләт министры А.Али-паша 1865 елның 18 маенда биргән рәсми җавабында мәмләкәтнең мөселманнарны күченергә өндәп, Россиягә эмиссарлар җибәргәнә юк дип яза, Мәккә һәм Мәдинәдә яшәүче руханилар хажга чакыру өчен акча түләп, кешеләр җибәргән булырга мөмкин дип фаразлый. Россия хөкүмәтенә юллаган хатында граф Г.П.Игнатьев мөһажир татарларның күченеп килүләренә дәүләтнең идарә итү алымнары, хөкүмәтнең эчке сәясәте һәм төбәк чиновникларның эш-гамәлләре гаепле дип белдерә (*Материалы по истории Татарии второй половины XIX в. Ч. I. М. ; Л., 1936. С. 215-216*).

Госманлы мәмләкәтенә күченү ике төрлө юл белән тормышка ашырылган. Беренчесе яшерен төстә, ягъни читкә акча эшләргә яки хаж кылу нияте белән дип, паспорт алып күченү булса, икенче ысул татарлар арасында 1880 елларда гамәлгә керә. Зур төркемнәргә берләшеп, вәкил аша Госманлы хөкүмәтенә мөрәҗәгать итү, рөхсәт алу һәм Россия дәүләте ризалыгы белән күченү ул (*Арслан Али. Казаннан Төркиягә мөһажирлек һәм аның үзенчәлекләре // Гасырлар авазы-Эхо веков. 2002. №3-4. 76 б.*).

Башланып киткән мөһажирлек хәрәкәтенә нигезендә модернизация юлына баскан православ Россия дәүләтендә киләчәктә мөселманнарның дини ирекләре саклануы һәм аларга үз иманнарында яшәү мөмкин булырмы дигән методологик сорау ята. Бу нисбәттән, әйтик, Бохарада укып кайткан һәм 23 ел дәвамында Буби авылы мәдрәсәсендә 500дән артык шәкерткә белем биргән Мөхәммәт Габделкәрим хәзрәт 1863 елны 7 кешелек гаиләсә белән Госманлы мәмләкәтенә күченеп китә. Ш.Мәржани исә мондый төшөнкә фикерләренә якламый, тиешле реформалар үткәрелсә, Россиядә дә мөселманнарның алгарышы һәм үсеше өчен шартлар бар дип саный.

1864 елны Зоя өязе Чэчкаб авылының элекке мөзине мөрид Габделлатыйф Алкин һәм аның мөршиде Чистай өязе Әлмәт авылы мулласы Гатаулла Нигъмәтуллин Буа ярминкәсендә, шулай ук Зоя, Тәтеш, Чуел, Чабаксар өязләрендә авылдан-авылга йөрөп, мөселманлыкка кайткан керәшен татарларын һәм 1860 елны лашман хезмәте бетерелгәч, рекрут хәрби йөкләмәсен үтәргә тиеш булган лашманнарны Госманлы дәүләтенә күченеп китәргә өндиләр. Бер үк вакытта Төркиядәге авылдашларыннан килгән хатларда Госманлы дәүләтенң мөһажирләргә матди ярдәм күрсәтүе турында хәбәрләр дә була.

Казан губернасында 1860 еллар уртасында булган мөһажирлек хәрәкәте керәшеннәр арасында массакуләм мөселманлыкка чыгу башлангач, бабалары диненә кайтырга рөхсәт итүне сорап, император галиҗәнапларына күмәк гаризалар язып, инде эшнә беткәнгә санап, мөселманча киенеп, мәчетләргә йөри башлаган халыкның житәкчеләрен жирле хакимиятнең төрмәгә утыртуларына бәйлә рәвештә күтәрелә.

Күченү хәрәкәте яшерен башланып, хакимият эзәрлекләвенә кадәр берничә дистә гаилә авылларын калдырып китәргә өлгерә. Кайберәүләр исә рөхсәт сорап, Эчке эшләр министрына мөрәҗғәгать итә. Әйтик, Сембер губернасы Курмыш өязе Яңа Мәдәнә авылынан 14 гаилә башлыгы (X ревизия буенча 46 ир-ат һәм 58 хатын-кыз исемненн) гариза биреп, күченү сәбәбен Госманлы дәүләтендә дини кагыйдәләренә «төгәл һәм һәркөн» үтәргә мөмкин булачак дип аңлаталар (*Материалы по истории Татарии второй половины XIX в. Ч. 1. М. ; Л., 1936. С. 213*).

Крестьян җәмгыятендә яшәүчеләрнең салымнарын түләүдә дәүләт күмәк җаваплылык таләп итү сәбәпле, киткәнчә алар кишәрлекләрен кире тапшыру һәм салымнарын түләүне дә үзара хәл итәргә тиеш булалар. Гадәттә, жир кишәрлекләре туганнарына бирелә, салым түләү дә аларга йөкләнә. Күченүчеләргә рекрут хезмәтенә каралырлык уллары булган гаилә башлыклары каршы чыга. Улларының яшәтешләре эти-әниләре белән Төркиягә китеп барса, балаларын 20 елга армиягә алырлар дип кайгыралар. Татар Талкышы авылының уллары рекрутка каралырга тиешле дүрт крестьянны 1865 елның 26 апрелендә полициягә барып, 13 гаилә башлыгының паспорт алуларын һәм Госманлы мәмләкәтенә күченеп китәргә жыенып, йорт-жирләрен сатуларын хәбәр итә. Бу авылдан 1864 елны инде 9 гаилә, эшләргә китәбез дигән сүз таратып, Төркиягә күчкән була.

Мөһажирлек хәрәкәтен туктату өчен Казан губернаторы Чистай һәм Тәтеш өязләре исправникларына 1865 елның мартында паспортлар бирүне туктатырга һәм биргәннәннән жыеп алырга, ә 1866 елны дәүләт крестьяннарына, гомумән, паспортларны зур саклык белән генә бирергә боера.

Юлга, гадәттә, 4-6 гаилә берләшеп кузгала. 1866 елның язында паспортларны жыеп алганчы, мондый күчешләр Спас өязенң Новый Баран һәм Яңа Салман авылларында, Чистай өязендә берничә авылда (16 гаилә, унысы Татар Талкышыннан) күзәтелә, шулай ук Зоя, Тәтеш өязләреннән берничә гаилә китәргә өлгерә.

1866 елны Чистай өязенң Ерыклы авылы халкы Госманлы дәүләтендә тормыш шартларын ачыклау өчен һәм анда яшәргә урын эзәрләү өчен Истанбулга үзенң вәкилен жиберә.

Эчке эшләр министры, Урта Идел төбәгеннән мөһажирлек хәрәкәте турында хәбәр алгач, 1866 елның декабрдә мөселман руханиларына хаж сәфәрен тыя.

Хакимият Урта Идел төбәгендә башланган күченү хәрәкәтен оештыруда «Төркия эзен» эзләргә тотына. 1867 елны полиция, чыннан да, Сембер губернасының Зоябаш авылында өч ел элек Төркиягә күчкән һәм шушы мәмләкәтнең паспорты белән туган иленә татарларны хажга барырга өндәргә кайткан Саратов губернасы Вольск өязе мулласының улы Камалетдин Хафизовны бер төрек юлдашы белән тоткарлый (*Материалы по истории Татарии ... – С. 215-220*).

Шулай итеп, 1860 еллар урталарында эчке губерналарда башланып киткән

мөһажирлек хәрәкәте хакимият басымы астында сүнә. Полиция күченүгә актив каршы тору сәясәте алып бара: мондый омтылышларны тамырдан кисәргә тырыша, хәтта милеген сатып өлгергән крестьяннарның паспортларын тартып алуға кадәр барып җитә. Кайбер күченүләр полициягә билгесез булып кала.

Төркия архивында 1881 елны Госманлы хөкүмәтенә Казан губернасынан күченергә рөхсәт сорап язылган, гайлә әгъзалары белән һәммәсә 35224 кеше исеме теркәлгән гаризалар саклана (*Төрөкузлы Исмагыйль. XIX гасыр ахыры – XX йөз башында төрек-татар багланышлары // Чын мирас. 2013. №1. 11 б.*). Бу кадәр зур төркемнең күченеп китүе Казан архивлары документларында чагылыш тапмый. Күрәсен, бу гаризалар Казан губернасында чукундырудан куркып жәелгән һәм татар крестьяннарының 1878-1879 еллардагы гаскәр кулланып бастырылган каршылык хәрәкәте йогынтысында азылганнардыр һәм вакыт узу белән ислам диненә зыян салынамавын күргәч, халык тынычлангандыр.

1890 елларга таба Оренбург мөселманнары арасында ислам хөкүмәт тарафыннан кысырклана, дин әһелләре хакимияткә хезмәт итә, шуңа күрә динне якламый дигән караш урнаша. Мондый нәтиҗәне татарлар берничә вакыйганы күздә тотып асыялар: 1) 1891 елдан булачак муллалардан русча белем хакында ценз таләп итү; 2) дини басмалардагы Коръән сүзләрен цензорның төзәтүе; 3) чит илдә басылган дини китапларны һәм мәктәп-мәдрәсәләрдә кулланылган кулъязма әсбапларны, тикшерелмәгән булу сәбәпле, тыю турындагы Халык мәгарифе министрлыгының 1892 ел 10 июль карары.

1892 елны Оренбург казак гаскәренә башлыгы, татар балалары рус уку йортларына йөрәсен өчен, барлык мәктәп-мәдрәсәләргә ябу хакында приказ биргәч, татарлар арасындагы ризасызлык Госманлы империясенә күчү хәрәкәтенә әйләнә. Кайбер авыллар губернатор исеменә паспорт бирүне сорап мөрәҗәгать итә. Хәтта аерым үтенечләрдә, әгәр 1892 ел 10 июль карары юкка чыгарылмаса, Төркиягә күченеп китәбез дип языла.

Эчкә эшләр министры татарларның Төркиягә күчү хәрәкәте хакында Александр III кә җиткерә. Үз нәүбәтендә патша «халыкны туктатырга һәм тынычландырырга» әмер бирә. 1894 ел апрель аеның соңгы ункөнлегендә губернатор, жандармерия, Оренбург мөфтие бар көчләрен патшаның шушы боерыгын үтәүгә юнәлтәләр. Аерым алганда, өндәүче агитаторларны җавапка тарту башлана. Өз житекчелеге чукундыру белән куркытуның дәрәжәсәкә туры килмәвен аңлату белән шөгыйльәнә: хөкүмәтнең мөселманнарны чукундырырга теләмәве хакында басма белдерү тарата, вакытлы матбугатта мөселманнар арасындагы ризасызлыктар турында язып чыгуны тыя. Элекке хаталарны исәпкә алып, Өз исправникларына һәм приставларга татарлар белән аралашканда, «халыкта ризасызлык китереп чыгармас өчен, сак булырга, сүзгә уйлап сөйләргә һәм кискен адымнар ясамаска» киңәш ителә.

Халыкны тынычландыруда мөфти М.Солтанов зур роль уйный. Үл, губернатор белән киңәшәп, муллаларга һәм ахуннарга мөрәҗәгать тексты яза. Аны Уфа, Оренбург, Самара, Казан һәм башка күрәшә губернатор муллаларына тараттыра. Россия империясендә мөселманнарның хокукларын аңлату өчен, Үл Уфа губернасы авылларына йөри, Оренбург, Самара, Казан губернаторларыннан кайбер дин әһелләрен чакыра. 9 июльдән 3 августка кадәр Оренбург губернасындагы ярсулы авылларда була. Бу вакытта казак авылларыннан күпләп күченеп китүләр ачыклана. Кайбер авыллардан 15-20 шәр гайлә юлга кузгалган булып чыга. Хөкүмәтнең исламга каршы эш йөртүе турындагы сүзләргә дә нәкъ менә Оренбург губернасынан бөтен Россиягә таралуы мәгълүм була.

1943 елны Гаяз Исхакий Искешәһәр янындагы татар мөһажирләре яшәгән Корыкөөк авылында булып, алар күчәп киткән Оренбург губернасы авылларын язып ала: Иске Зөбәчә (Казаклар), Яңа Зөбәчә, Татишев, Чесноков, Тукмак. Биредә

шулай ук Уфа губернасының Утыз Имән һәм Агыйдел буендагы Дүртөйлә, Бәләбәй өязенә Ашыт, Бөгелмә өязенә Иштирәк, Пермь губернасы Шадрин өязенә Мөслим авылларыннан, Жидеулат һәм Оренбург шәһәрләреннән күчкән татарлар була (*Фәйзуллина Ф. Милләт язмышын кайгыртып... (Г. Исхакий көңдәлегә) // Чын мирас. 2014. № 4. 66 б.*).

1890 елларда күчкән хокукый нигезләнә. Арадашчылар ярдәмендә күчкән киткән теләүчеләр бергәләп, гаилә башлыгының фамилиясен һәм исемнән, кеше санын, яшәү урынын күрсәтеп, үтенечләр яздыралар һәм аларны Госманлы империясендәге тиешле органнарга юллыйлар. Төрөк консуллыклары аша бу мәгълүматлар Россиядәге Эчке эшләр министрлыгына һәм губерна житәкчеләренә житкерелә.

Казан губернасыннан, нигездә, Чистай (8 авыл) һәм өлешчә Спас өязләреннән берничә йөз татар гаиләсә рәсми рәвештә мөрәжәгать итә. Тикшерү вакытында шунысы ачыклана: 1893 елгы күчкәнчә сәбәп булып, көтелә торган чукундыру турында прокламация-язулар һәм 1896 елдан башлап, авылларда 8 яшьлек балалар өчен мәжбүри рәвештә русча укуга торган мәктәпләр ачылачак дигән сүзләр тора. Халык мондый эшләр нәтижәсендә балалар исламга суынырлар, дин тотудан читләшкән дип саный. Киткән өчен милек сату исә, күчкән киткәнчеләргә Төркиядә уңдырышлы жирләр һәм өстенлекләр биреләчәк, Госманлы хөкүмәте аларның рус хөкүмәтенә бурычларын түләчәк дигән сүзләр таралганнан соң көчәя. 1894 елның азында Чистай өязеннән 40 гаилә яшкән рәвештә Төркиягә китә. Халыкка Нарат-Елга авылы мулласы Мөхәммәтвәлиевнең күчкән киткәнчә нык тәсир ясы. Дөрес, мулла үзенең хатларында авылдашларына кыенлыклар хакында дөресен яза: «Күчкән киткәнчә теләүчеләренң сабыр итүен сорыйм, чөнки бу дәүләттә сату-алу эшчә начар куелган, монда килгән берничә мең кеше эшкә урнаша алмый. Кызганыч тормыш сөрәлә. Әгәр авыллардагы барлык мәдрәсәләрдә русча укуга мәжбүр итсәләр дә, зур кыенлык юк, монда да шундый ук хәлләр бар». «Әгәр хөкүмәт дингә кагылмаса, күчкән килкәнчә кирәкми». Үзләрен башкача тотучылар да була. 1896 елны Чистай өязенә өч крестьяны «ватанны ташлап киткәнчә котыртканнар өчен» берничә айга төрмәгә ябыла.

Авыл кешеләре күчкән киткән авылдашлары хатлары аша Госманлы империясенә үзләренң бурычларын түләмәчәкләрен белгәч, 1895 елны күчкән киткәнчә хәрәкәтә туктый. Шиксез, монда хөкүмәтнең аңлату эшләре алып баруы да, крестьяннарның паспортларын бирмәү дә хәлиткеч роль уйнагандыр. Нәтижәдә төрөк хөкүмәтенә мөрәжәгать иткән 363 гаиләнең тугызы гына күчкән.

1894 елда Самара губернасы Бөгелмә өязеннән 94 гаилә башлыгы Эчке эшләр министрлыгына Төркиягә күчкәнчә рөхсәт сорап яза. Апрель аенда губернатор А.Брянчанинов Бөгелмә һәм Богырыслан өязләре буйлап йөри, чукундыру хакындагы сүзләренң ялган булуын аңлата. Ул 25 татар авылында була, дин әһелләре белән очраша, күрше авыллардан кешеләрен үз янына чакырып сөйләшә. Шулай ук мөселманнарның дини хокукларын саклау турында басма белдерү тараттыра. Сембер губернасы Буа өязе татарларының ризасызлыгы 1894 елның августында, жирле губернатор авылларда булып киткәннән соң сүрелә (*Загидуллин И.К. Татарское национальное движение в 1860–1905 гг. Казан, 2014. С. 286-294*).

1897 елгы халык ханисәбен алуга хәзерлек барышында мөселманнарны чукундырачаклар дигән сүзләр таралу кабат мөһажирлек хәрәкәтен яңарта.

Самара һәм Уфа губернаторларыннан 1898 елны күчкәнчә теләккән 448 кешенә хакимият кирә туган авылларына кайтара. Самара губернасы авылларыннан тупланган һәм кулларында паспортлары булган 373 кешелек төркөм Самсун аша Госманлы дәүләтенә юнәлә (*Гусева Ю.Н. Переселенческое движение мусульман Самарской губернии в Турцию в конце XIX – начала XX вв.: к истории вопроса // Фаизхановские чтения: материалы четвертой научно-практической конференции «Фаизхановские чтения». Нижний Новгород, 2008. С. 172*).

Шушы елларда Төркиягә күченеп, Искешәһәр янындагы жирләргә барып урнашкан Казан өязе татарлары турында Мәхмүт Галәүнең «Мөһажирләр» романында баян ителә.

1903 елдан башлап, хөкүмәткә Госманлы дәүләтенә күченергә рөхсәт сорап, Тубыл губернасында көн күргән бохарлылар мөрәжәгать итә башлый. Алар туган якларын калдырып китәргә теләүләрен жир биләмәләре бу якларга күченгән рус крестьяннарына бирелү белән аңлаталар (*Дякин С.В. Национальный вопрос во внутренней политике царизма (XIX – начало XX вв.). СПб, 1998. С.153*).

1914-1918 еллардагы Беренче Бөтендөнья сугышында Госманлы дәүләтенә күпме татар солдатлары әсирлеккә эләккәнлеге турында чыганаclar юк дәрәжәсендә. Шулай да, тарихчы Надир Дәүләт Госманлы дәүләте жирләрендә Россия армиясенә, нигездә, Идел-Урал төбәге һәм Кырым ярымутравы татарлары, шулай ук башкортлардан торган һәм жирле халык арасында ассимиляцияләнеп яки төрек армиясә сафына баскан 662 мөселман әсире булуны күрсәтә (*Сибгатуллина А. Контакты тюрок-мусульман Российской и Османской империй на рубеже XIX – XX вв. М.: Институт востоковедения РАН, 2010. С. 218*).

Шулай итеп, Россиянең яулап алу сәясәте нәтижәсендә күп кенә мөселман халыклары үзләре өчен чит булган сәяси-хокукий тирәлеккә элгә. Яңа хакимият кертергә теләгән үзгәрешләр кырым татарлары, нугайлар, Кавказ халыкларының үзләре яшәгән жирләренә күпләп ташлап китүенә сәбәп була. Аерым төркемнәренә Россияне үз ватаннары итеп танырга теләмәве, сәяси яклау һәм сыену эзләве Госманлы империясен Бөтендөнья мөселманнарын яклаучы статусына якынайта.

Идел һәм Урал буйларында яшәгән татарларның чит жирләргә, хәтта илләргә күченүе, нигездә, милли мәсьәләгә барып тоташа. Халык арасында чукуындырудан курку көчле булып, хөкүмәт кертергә теләгән һәр яңалык каршылыкка очрый. Мондый вазгыятьтә мөселманлыкны саклап калу беренче планга чыга, моның өчен кешеләр хәтта ватаннарын алыштыруга кадәр баралар.

Бу хәрәкәтләрнең дулкын булып күтәрелүендә иген уңмау, 1892 елгы ачылык, авыл жирендә яшәүчеләрнең икътисади хәле начарлану да роль уйный. Төркиягә барып урнашкан ватандашларының күченеп килүчеләргә дәүләт ярдәме турында хәбәр иткән хатлары тук тормышка өмет уята. Аерым бер кешеләр күченүне – үз эшләрен ачу, баю мөмкинлеге дип саный

Яшәү урынын алыштыру, күченүләр халык санын алу вакытларында төрле елларда теркәлгән мәгълүматлар арасында үзгәрешләргә китерә. Үз чиратында, жанисәп материаллары бүгенге галимнәргә халыкның ничек көн итүен генә түгел, аның туган жирен ташлап китү мәжбүриятен, бу фажиғанә сәбәпләрен дә эзләргә, күзәтергә, аңлатырга мөмкинлек бирә.

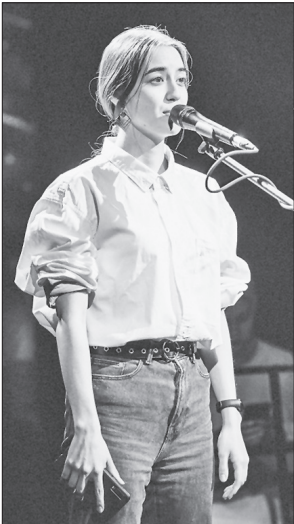
Илдус ЗАҢИДУЛЛИН,
тарих фәннәре докторы

Ак жшлкән

Балачак белән яшьлек арасындагы
гүзәл дөньяда яшәүчеләр, бу – безнең сәхифә!

КАЛӘМ ТИБРӘТҮ – БУШАНУ ЧАРАСЫ

Рәмис Нәҗмиев фотосы.

Хәзерге заман язучылары турында сүз чыкса, күпчелек инде әдәбият майданында үз урынын тапкан, исемле әдипләребезне искә ала. Кызганыч, яшьләр күлгәдә кала. Ә алар әдәбият дәрәҗәсында дулкын-дулкын булып күтәрелә дә үзләре турында аваз сала. Алар яшь, амбициоз, әйтер сүзләре бар. Шуларның берсе – күп бәйгеләрдә призлы урыннар яулаган, «Яңа дулкын» проекты катнашучысы Алинә Хәбибуллина.

– Алинә, еш бирелә торган сорау: кайчан иҗат итә башладың?

– Төгәл шул вакытта яза башладым дип әйтә алмыйм. Каләмгә үрелүем китап укырга яратудан. Башлангыч сыйныфларда хикәяләр язарга тырышуымны хәтерлим. Кайбер дәфтәрләр әле дә өйдә тартмада саклана. Соңрак әдәби бәйгеләрдә катнаша башлагач, мин бу дөньюга чынлап тартылдым. Язучы абый-апалар белән очрашу, алар белән сөйләшү иң зур этәргеч булды. «Глаголица» бәйгесендә исә

Рөстәм абый Галиуллин, Галимҗан абый Гыйльманов, Рифат абый Сәлах, Роберт абый Миңнуллинның киңәшләрен тыңлау һәм әсәрәң буенча фикерләрен ишетү әдәбият дөньюсына бөтереп алып кереп китте. Сихерле дөнью ул, аның белән бер танышкач, кат-кат тоясы килә.

– Сиңа нинди темалар якын? Укучыга әйтер сүзең нинди?

– Таныш темага яз, үзең кичергән хисләрне тасвирлау җиңелрәк. Шуңа күрә дә мин моңа кадәр яшьләргә якын темаларга мөрәҗәгать итә идем. Дуслык, хыянәт, тугрылык, мэхәббәт һәм бәхет фәлсәфәсен бик яратам. Каләм тибрәтү – минем өчен күп очракта бушану чарасы. Идеяләргә килгәндә, һәр фильм яки әсәрдәге кебек үк иң соңгы сүзнен гадел һәм позитив булырга тиешлегең үзем өчен бер канун итеп кабул иттем. Тормышта күңелсезлекләр болай да житәрлек, әсәрләр тормышка өмет уятырга тиеш.

– Татар әдәбияты майданына кереп китү сиңа ничек бирелде?

– Әдәбият майданына кереп киттем дип, авыз тутырып әйтмим әле мин. Әдәбиятка бәйгеләр аша килдем дип, еш әйтәм. Әгәр яшьләр язарга тели икән, аларга ярдәм кулы сузарга әзер кешеләр бик күп. Мәктәптәге, югары уку йортындагы укытучыларым һәрвакыт канатландырып торгангадыр, мин һәрвакыт әлегә өлкәнәң үземә якын булуын тойдым. Тик мин язучы яки шагыйрь булам дигән максатны алга куярга жөрбәт итмим, әйтер сүземне башкаларга житкерәм һәм әлегә шуннан тәм табам.

– Белгәнәмчә, син КФУның татар теле һәм әдәбияты, журналистикасы бүлегендә белем аласың. Киләчәктә кайсы юл буенча китәргә уйлыйсың?

– Әйе, хәзер өченче курска барырга эзерләнәм. Кайсыдыр бер юнәлешне сайлаячакмын, дип әйтү дәрәс тә түгелдер инде, чөнки алар үзара тыгыз бәйләнгән һәм бер-берсеннән башка яши алмый торган юнәлешләр. Шулай да күнелгә иң якыны – әдәбият.

– Алиһә, хикәяләрендә поэзия чалымнары сизелә. Гомумән әйткәндә, син чәчмә эсәрләрен якин итәсезме, әллә тезмәме?

– Проза һәм шигъриятнең икесен дә бертигез яратам. Шигърьләрен 6-7 сыйныфлардан бирле язсам да, аларны башкаларга беренче курста гына күрсәтә, укыта башладым. Гомумән, шигърият минем өчен бик шәхси өлкә, шуңа күрә ижат иткәндә көчәненп язарга яратмыйм. Кирәк булса, рифмалы юллар тудырырга була, әлбәттә, ләкин хисләр һәм сүзләр үзләре тулып ташыганда, бар да табигый килеп чыга. Проза белән берәз башкачарак. Миңа анда үземне кирәкле бер халәتكә кертү мөһим: үземне герой урынына куеп карыйм, ул кичергәннәрен йөрәгем аша үткәрәм. Андый вакытларда музыка ярдәмгә килә һәм, нинди булуына карап, теге яки бу хисне тоярга этәрә.

«Яңа дулкын»да

– «Яңа дулкын» проекты турында да сөйләшеп китәсем килә. Ничек әлегә дулкынга кереп киттең син?

– «Каләб» турында белсәм дә, «Яңа дулкын» турында ишеткәнем юк иде. Узган елның сентябрь аенда яшь шагыйрьләр кастингы булчак, дигән хәбәр таралды. Мин дә шигърьләремне жибереп карарга булдым һәм Кариев театрында жюри катнашында узган беренче этапка килеп эләктем. Минем өчен шактый яңа һәм кызыклы формат иде ул. Авторларын атамый гына, шигърьләрен сәхнәдән укыдылар һәм тавыш бирү белән алгы этапка үткәрделәр. Бәхәсле момент, әлбәттә. Ике шигърь буенча гына кешенең ижатына бәя бирү бик үк дәрәс түгелдер. Ләкин мөмкин кадәр объектив булырга тырышуларын күрдәм, барысы да оешкан төстә узды.

– «Яңа дулкын» – шәхсэн, минем өчен дә бәхәсле проект. Сораштыру буенча да бик күп татар яшьләренең бу агымны аңламавы, кабул итмәве яисә бөтенләй битараф икәнлегә ачыкланды. Син бу хакта нәрсә әйтә аласың?

– «Яңа дулкын»ның беренче этабыннан соң без – катнашучылар – Луиза апа Янсуар, Йолдыз апа Миңнуллина белән очрашып, шигърьләрен карап чыктык, бер-беребез белән таныштык. Анда чынлап та үзгә мохит. Бик тыныч. Гади тынычлык түгел ул, юк. Анда шом да, каядыр ашкыну да, бәргәләнү дә бар. Яшьләренең күбесе үз стилин инде булдырган иде. Кичәгә эзерләнгән вакытта безгә атна саен күрешергә, очрашырга туры килде. Шуның йогынтысы булгандыр, без бер-беребезгә охшый башладык. Чөнки иптәшен сызгалаган юллар күнеленә үтәп керә һәм синең дә шулай итәп (яхшы итәп) язасы килә башлый. Бу минем өчен иң авыры иде. Үземнең ижат стилин югалтмау, үземне югалтмау мөһим иде минем өчен. «Яңа дулкын»ны аңлап булмый, диделәр. Тик мин бу жөмләне башкача төрле итәп әйтер идем: бүгенге көн шигъриятен аңлау авыр. Бу проблема әлегә проектка гына түгел, тулаем замана лирикасына кагыладыр, дип уйлыйм. Яшьләр күбрәк галәмгә, космик жисемнәргә мөрәжәгать итә һәм үз дөньяларын булдырып, шунда кайнарға ярата. Андый шигърьләр бик матур яңгырый, ләкин аларны аңлау авыррак. Белмим, бәлки, бу зур өстенлек, ә бәлки, зур кимчелектер, тик ничек кенә булмасын, мин, укучыны хөрмәт итәргә һәм шигърьне аңлаешлы телдә жиккерергә кирәк, дигән фикер яклы.

– «Яңа дулкын»ны аңлар өчен нәрсә эшләргә кирәк? Аның «вайбы»¹ нәрсәдә?

– Аны аңлар өчен берәз гына фәлсәфәче булырга, шигъриятнең яңа тенденцияләрен

¹ Вайб – инглиз теленнән: вибрация. Яшьләр сленгында ниндидер бер мохитнең атмосферасы, кәефе дигәнне аңлата.

кабул итэргэ кирэктөр. «Вайбы» бик көчлө аның. Яшь шагыйрьлэрнең ижаты белән танышып бару, кызыксыну шул энергетиканы тоярга ярдәм итәр иде кебек. Килешәм, проектның үзегенә үтөп керү күпләр өчен авырлык тудыра, шуңа күрә кичәләрдә залга тамашачы жыю да беркадәр проблемалы иде. Ләкин шул дөньяда кайнаган кеше буларак әйтәсем килә: әлегә проектның эчтәлегә шактый тирән һәм анда үзгәч өчөн, һичшиксез, яңалыкны табарга була. Кичәләр исә бик үзгәчлеккә һәм жанлы узды. Тамашачылар тәкъдим иткән темага без сәхнәдә шигырь яздык һәм зур экранда чыгарып бардык. Мондый заманча формат яшьләрне генә түгел, өлкән яшьтәгеләрне жәлеп итү өчөн дә менә дигән чара булды.

Инстаграм заманасы шагыйрьләре

– Хәзер инстаграм заманы. Син дә калышмыйсың, үзегнең әсәрләреңне анда элп барасың. Бу үзгәч танытуга ярдәм итәме?

– Шигырьләрне үземне таныту өчөн куймыйм. Язылучыларым да алай ук күп димәс идем. Байтак өлешен үземнең танышларым, дусларым алып тора. Гомумән, шигырьләрне социаль челтәрләрдә тарату минем өчөн максат түгел. Мәсәлән, инстаграмда «якин дуслар» исемлеген тәшкил иткән билгеле бер сандагы кешеләр бар. Шигырьләрне күп очракта шул аудитория белән генә бүлешәм. Хикәяләр ниндидер матбугат чарасында басылса, сылтамасын куя алам. Ижат һәм социаль челтәрләрнең бәйләнеше шуның белән чикләнә, ахрысы.

– Ничек уйлайсың, ижат кешесенә инстаграмда ижатын урнаштыру отышлымы? Яисә аңа журнал, газета кебек классик мәйданнарға мөрәжәгать итэргә кирәкме?

– Инстаграм – бик шәп мәйдан. Монда танылу күпкә җиңел һәм тиз. Шуңа күрә бу бик отышлы ысул икәнлекне инкарь итөп булмый. Әсәрне язып бетерү белән интернетка элп кую мөмкинлеккә бар бит. Ә газета яки журналга җибәрсәң, ул бер-ике ай, ел буена үз чиратын көтөп ятарга мөмкин. Ләкин традицион рәвештә басма чарада басылу кирәк, әлбәттә. Чөнки әсәрең газета-журнал битләрендә урын алсын өчөн ул билгеле бер таләпләргә туры килергә тиеш. Димәк, үзгәч хаталарыңны табу, аларны бетерү, бу өлкәдә камилләшү өчөн менә дигән мөмкинлек бу.

– Алинә, синең авторлык хокукларыңны бозганнары булдымы?

– Юк кебек, андый очракны хәтерләмим.

Жәһәт әңгәмә:

Топ-3кә кергән иң яраткан язучы-шагыйрьләрең?

– Илсәяр Иксанова, Равил Фәйзуллин, Ринат Вәлиуллин.

Синең ижаатыңны аңларга, аның белән танышырга ярдәм итәрлек 3 иң яхшы әсәрең?

– «Ристретто», «Чәчләреңдә шомырт исе» хикәяләре, «Арадагы чакрымнар» шигыре.

Әдәбият мәйданындагы 3 көндәшең?

– «Яңа дулкын» проекты катнашучылары.

Кайсы жанрда үзгәч сынап карыйсың килә?

– Фәнтези.

Әңгәмәдәш – Айзилә САБИРОВА

БӘЛӘКӘЙ ФИРЗӘР

«Бабачы» килгәч

Иң беренче исемдә калган вакыйга – мине сөннәткә утыртулары. Дүрт яшьтә булганмындыр ул вакытта. Нәрсә икәннен белмим – гомергә ишеткән юк... Бабачы килә, диләр. Нигә килә ул, нишли? Ни гаебем бар? Киләсен белүем була, гел качам. Йә укол кадар дип куркам. Бөтен авыл баласы шундый: духтыр дигән сүз чыктымы, югалып бетәләр иде. Өйдә дә, урамда да эзе-безе юк. Бакчада бәрәңге сабагы үскән вакыт, бабачының чакыртылуын сизүем булды, чыгып яттым шунда. Мышнамыйм да. Ара-тирә күтәрелеп караштыргалыйм: әй, йөри теге, сумкасын да аскан. Минем кайда икәнне берәү дә белми, әмма шушы ишегалды яки бакча тирәсендә дип чамалыйлар.

Берзаман:

– Киттеләр, киттеләр, чык давай! – дип, абый аваз салды. Шуңа ышанып торып басуым булды, эләктереп тә алдылар. Кулларны каерып, ыштанны салдырып, хәл итеп тә куйдылар. Абый миннән алты яшькә олы. Үзе күптән котылган бу хәлдән. Чаршау артында ятам.

– Хәзер кызларга күрсәтәм, – ди.

Куам тегеләрне – оят, чүтеки. Менә шулай булды минем бу мәсьәлә...

Хирыслык...

Мин музыкага бала вакытта ук хирыс идем.

Дүрт яшемдә урындыкны гармун итеп «Имәннәр шаулуй»ны жырлап жибәрәм!.. Биш яшь тулганда, Буаның Пионерлар сараена комиссия килгән – яшь талантлар эзиләр икән. Боларга да шуны жырлап күрсәттем. Бервакытны чакыру килеп төште – Казанга, интернатка.

Әни:

– Әти-әнисе исән килеш баланы интернатка бирергә жүләрмени без? – диде.

Үземнең дә бик барасы килеп тормый иде әле.

Аннан соң алты яшемдә авылдагы мәктәпкә укырга кердем. Унөчтә – педучилищегә киттем. Унбиш сәгать буге Казан – Уфа поезды белән Бөгелмәгә, аннан төшеп, автобуска утырасы. Ул инде киткән була, бер белмәгән шәһәрдә берүзең каласың. Анда инде «тегенди» малайлар булган акчаңны сыпыртып алалар, каршы килеп торсаң кыйныйлар. Икенче көнне автобуска утырып, Лениногорскига барырлык акчаң да калмый. Фирзәр Мортазин булганчы, шактый кыен ашарга туры килде шулай.

Эшләп үстек

Безнең авылда бөтен жирдә иген үсә иде. Болыннар юк. Япылашкә белән печән жыярга китәбез. Ат арбасыннан кечкенә ул, ике тәгәрмәчле... Кукуруз арасыннан кул белән тугызбуын дигән үләнне жыябыз... Колхоз председателе күренсә – качасың, эләктерсәләр – беттең, чөнки колхоз милкенә кагылырга ярамый. Югыйсә чүп үләнненән чистарту файдага гына бит инде. Көнгә берничә рейс ясыыйбыз. Озын Куак дигән урман ягына дүрт чакрым барасы. Бабай мәрхүм, сөенеп тора, әйтерсең, үзенә ашыйсы. «Ай, рәхмәт, балаларым, ай, рәхмәт!» – ди торган иде, кипкән печәнне түбәгә тутырганда.

Өйдәгеләр:

– Әгәр сарай башын тутырсагыз, сиңа тальянка алып бирербез, – диләр миңа.

Ун яшемнән ат жигә башладым. Кычыткан чабам. Сәгыйдә апа бар иде, усал хатын иде.

– Бу синең жыйган кычытканың бозауга пес итәргә дә житми, – дип, ачуны да китергәләде.

Үжәтләнеп, печән жыям. Шуның акчасын жыеп, әтиләр дә кушып, тальянкалы булдым. Анысын өйрәнгәч, хромка аласы килә. Абый-апага әйтәм: «Давай, булышыгыз!» Үзем генә акча жыеп булмый. Ат белән йөрүм, һаман үлән жыям, чабам, алай итәм, болай итәм, шулай итеп сарай башын шыллап тутырдык. Аның бит әле, алам дисәң дә, ул вакытта гармуннары да юк. Таптык – анысында да уйнарга өйрәндем. Хәзер баянда уйныйсы килә башлады. Моңысын кайдан табасы?..

Грузчик булып эшлим, жәй көне иген бушатам. Нәтижәсе: баянлык жыелды. Әтиләр күбрәк кушты, мин – аз гына. Сельпо күрше авылда иде, аның председателе аша заказ бирдек. Баян кайткан көнне бәйрәм булды. Минем өчен андый бәйрәмнең беркайчан да булганы юк иде әле.

«Жиз кыңгырау моңнары»н шунда ук уйнап жибердем. Элек кичен капка төпләрендә гармун уйнап утыру бар иде. Шуның тарту көче бик зур. Менә бүген чыгып уйнап кара әле шулай! «Солтан малае ычкынганмы әллә?» – диячәкләр. «Салган, ахрысы...» – дип әйтергә дә күп сорамайачкалар. Заманы шундый...

Без өйдә өчәү үстек. Энем Илсур әле соңрак туды.

Чөгендер утарга барганда, стаканга салып, пешкән чөгендер белән май алабыз, шуның белән тамак ялгый идек. Ак күмәчне мин ун яшкә хәтле күрмәдем. Ул вакытта теге үсеп житмәгән әтәчне суйгач, бүлеп ашыйлар, шикәрне кләшчә белән ваталар иде әле. Әткәйнең сеңлесенең малайлары Рафил белән Наилләрдә ипи дә бар, конфет та... Мин килсәм, өкәмәт (хөкүмәт) ипие дип, миңа да кисеп биргәлиләр...

Ә мин усал идем. Бервакыт болар безгә машина руле тотып килделәр. Каян алганнардыр – анысын белмим, әмма кызыктым. Озак уйлап тормадым, Наилдән тартып алдым да үзен куып-куып кыйнадым. Шуннан соң бер атна килмәделәр.

Рәхмәтле хисләр...

Һәр йортта дүртәр-бишәр бала иде. Безгә концертларга барырга ярамый – кеше күп булгач, урын житмәгәндер инде. Шулай да әнкәй мине кайтып ала иде. Аның белән булгач, кертәләр. Кайбер малайлар клубтагы түгәрәк мич артыннан качып карый иде.

Шундый мәрхәмәтле Жиһанша бабам бар иде, ә әби кырысрак. Кайчакта посылкалар килә. Анда лимон, жимеш, конфет була иде, кайчакта бер-ике ысланган балык. Әби аларны шунда ук жыеп куя.

– Улым, кәнфит анда түгел, тегендә, тегендә!.. – дип, бабай конфетларның кайдалыгын күрсәтә иде. Оныкларын бик яратты ул. Икәүләп, без аның әтисенең каберенә каен утырттык, соңыннан үзенә дә чардуган куйдым. Менә шундый тәрбия булган безгә яшә вакытта.

Әнкәйгә зур рәхмәт! Ул йөртмәсә Илһам абый, Әлфия апа, Сөләйман Йосыпов концертларына кем алып барыр иде?

Илһам абый берзаман микрофон тотып чыкты. Залдан берәү: «Илһам, микрофонсыз жырла!» – дип кычкырды. Ул аңа җавап итеп: «Хәзер муллалар да азанны микрофон белән әйтә», – диде. Бик кызык кеше иде ул, мәрхүм. Киеренкелек туган очракта сүзне шулай йомшак кына юморга борып жиберә торган осталыгы бар иде.

Шуклыклар...

Дөресен генә әйткәндә, минем белән кызык хәлләр шактый күп булды. Кайберләре соңыннан үкенечкә дә булгалады...

Элек кар суы күп була иде бит. Гөрләвекләр акканда, «алдавыч» ясап, кеше батыру белән мәш килә идек. Безнең якта «баткоф» дип атала иде ул. Кеше күп йөри торган жиргәрәк карны тирән чокыр итеп казыйсың. Асты су була бит инде аның, ә өстен оста гына кар белән каплап куясың. Шуннан соң качып, кем үтәр дә, кем батар икән дип күзәтеп торасың. Кем дә булса батса, әй, кызык та була торган иде инде. Хәзер менә шуны уйлап, «этлек» булган икән бу кыланышларыбыз дип, үземне битәрлим. Аяк киёмнәре дә алмашка булмый торган иде ул вакытта, ашыккан да булганнардыр инде. Әле бит шуннан соң салкын тигезеп, авырып ятулары да ихтимал. Берсендә география укытучысы Расих абый элэктә шул баткофка. Иң яраткан укытучыларымның берсе. Дәресләрен бакчаларда үткәрә иде.

Яз көне күрше Камил белән «шырпы мылтыгы»нда уйнап шаяра идек. Пистолетка охшаган тактага кадак белән жиз көпшәне бөгәбездә көпшә эченә шырпы кырабыз. Шырпы кырабыз-кырабыз да, будыргычка (резинка) тарттырылган кадакны көпшә эченә кисәктән суыртабыз – шартламый. Тагын шырпының күкертен көпшәгә жыябыз. Берзаман мәктәптән кайтучы укучыларга төбәп – «Шарт!». Көпшәсеннән утлар чыга пистолетның. Кемнәңдер күзен, битен көйдереп алган чаклар да булды. Икенче көнне «линейка»да бик каты ачуланалар иде. Хәзер вакытында чарасын күрә белгәннәре өчен рәхмәт кенә әйтәм.

Тәрбия

Безне күбрәк әни тәрбияләде. Каеш белән дә, төрле жәза биргәләп тә. Әткәй кул тигермәде. Ул радиода да эшләде, партказначей да булды, аннан соң газовик та, электромонтёр да. Ул радиода эшлөгәндә, без шунда барып жырлый идек. Әти күбрәк мине жырлата иде. Ул вакытта һәр йортта радио бар. Әткәй музыкасын бирә. Казанны түгел, Уфаны тотта. Илфак Смаковны шуннан беләм.

Авыл радиосында концерт болай башлана. Әти башта болай ди: «Кабычрадсөли. Хәзконцкубыз» – шул хәтле тиз сөйли, аның нәрсә әйткәннән авыл кешеләре генә белә. Жайлап әйткәндә, ул жөмлә болай аңгырага тиеш: «Кайбыч радиосы сөйли. Хәзер концерт куябыз».

Газга гына баскаладым

Үсмер чакларда колхозда байтак эшләдек. Ләкин акчасын күрмәдек. Бирсәләр дә, аны ата-ана кулына тоттыралар. Яшьтән эшләп үсү – кеше арасына керү, үзеңне таныту, аның кыйммәте дә шунда...

Мисал өчен, мин колхозда машина йөртөргә өйрәндем. Унике яшьтә комбайн штурвалына тотындым. Фәрит абыйның машина йөртөргә өйрәткәне истә калган. Бервакыт: «Бар, машинаны алып куй!» – ди бу миңа. Кабызам да, машина дрык-дрык итә дә сүнә, дрык-дрык итә дә сүнә. «Скоростытан ал, анаңны сатыйм...», – дип, колакка тартты берне. Тиз өйрәндем.

Басудан кайттык та, тегенең машинасы кабынмый. Стартеры эшләми. «Утыр рульгә, чыгып, ручка белән борам, – ди. Теге бора-бора, әйләндерә-әйләндерә, борынынан тир тама, кызарды-бүртенде... Шуннан өметен өзеп:

– Бор ачкычны, – ди.

Мин әйтәм:

– Мин бит аны кабызмадым. Газга гына баскаладым...

Алмаз ХӘМЗИН *язып алды.*

БОТЕНРОССИЯ ФЕДЕРАЛЬ АВЫЛ САБАН ТУЕ

Татарстанның Мөслим районында XI Бөтенроссия федераль авыл Сабан туге булып узды. Мондый Сабантуй республикабызда беренче тапкыр үткәрелде. Аңа Россиянең 45 төбәгеннән 550 кунак килде. Ык буенда беренче тапкыр «Татар базары» дип аталган махсус сәүдә нокталары, Бөтенроссия авыл Сабан туге тарихына багышланган күргәзмә эшләде. Төп татар утарын Кукмара районы тәкъдим итте.

Сабантуйның рәсми ачылышы тантанасында халыкны Татарстан Республикасы Президенты Рөстәм Миңнеханов сәламләде. Ул Мөслим районының бәйрәмгә лаеклы әзерләнгән әйтеп узды, оештыручыларга һәм кунакларга рәхмәтен ирештерде. Аннары Президент бер төркем фидакарьләргә дәүләт бүләкләрен тапшырды. Бүләкләнүчеләр арасында Бөтендөнья татар конгрессы Башкарма комитетының баш референты, язучы, шагыйрә Шәмсия Жиһангирова да бар иде. Ул күпеллек нәтижәле ижади хезмәте, актив жәмәгать эшчәнлеген өчен Татарстан Республикасының «Фидакарь хезмәт өчен» медаленә лаек булды. Каләмдәшебезне котлыйбыз! Мөслим районы башлыгы Рамил Муллин Президент кулынан «ТАССР төзелүгә 100 ел» медален алды.

Сабантуйны ачу тантанасында Башкортстан Республикасы Дәүләт Җыелышы-Корылтае Рәисе урынбасары Эльвира Айытколова да катнашты. Ул халыкка БР башлыгы Радий Хәбировның сәламләү хатын укыды. Киләсе елда федераль авыл Сабан туге Мордовиядә уздырылачак. Бәйрәм сәхнәсендә эстафетаны Мордовия Республикасы хөкүмәте рәисе вазибаларын башкаручы Владимир Сидоров кабул итеп алды. Аңа милли бәйрәмебезнең символына әверелгән ат сыны тапшырылды. Сабантуй көн буена барды. Халык милли көрәшнә, ат чабышын, төрле уеннарны тамаша кылды, республикабыз сәнгать осталары концертын карады, уйнап-көлеп, жырлап-биеп күнел ачты. Ат чабышында Марий Эл Республикасынан Александр Александров беренче килеп, ТР Президенты кубогын, машина алды. Татар токымлы атлар чабышында Айхан кушаматлы чабышчысы белән 14 яшьлек Рөстәм Каюмов жигү яулады. Көрәштә Бөтенроссия авыл Сабан туеның абсолют батыры булып

Муса Галләмов калды. Тик баш батырга куелган машина уйнатылды һәм башка көрәшчегә – Чаллыдан Рәнис Гыйләжәтдиновка эләкте.

ФӘРИТ МӨХӘММӘТШИН «ТАТМЕДИА»ДА

Татарстан Республикасы Дәүләт Советы Рәисе Фәрит Мөхәммәтшин «ТАТМЕДИА»да булды. Республика матбугат һәм массакүләм коммуникацияләр агентлыгы житәкчесе Айдар Сәлимгәрәев һәм «ТАТМЕДИА» акционерлык жәмгыяте генераль директоры Шамиль Садыйков аны компаниянең берничә медиапроектны белән таныштырдылар. Аерым алганда, Татарстан парламенты башлыгы татар посткроссинг платформасында «Миллиард татар» сайтында, бөтендөнья буенча креатив открыткалар алмашу өчен булдырылган «Хатлар йорты» сервисы уртак проектында теркәлдә. Полиграфия-нашрият комплексы холлында «Ватаным Татарстан», «Республика Татарстан» газеталары редакцияләре әзерләнгән, төбәктә яшәүче халыклар телләрендәге басмалар һәм язмалар тәкъдим ителгән күргәзмәне карады. ТР Дәүләт Советы Рәисе «Китап» һәм «Тәртип» радиолары редакцияләрендә булды. Аннары ул «Татар-информ» мәгълүмат агентлыгы редакциясенә керде. Анда «Уникеңче кат» проекты кунагы буларак, агентлыкның баш мөхәррире Ринат Билаловка интервью бирде, парламентның язгы сессиясә эшенә нәтижә ясады, депутатлар кабул иткән мөһим законнар һәм карарлар турында сөйләде.

ТРОИЦКИДА ТУКАЙГА БЮСТ АЧТЫЛАР

Троицк шәһәрндә Г.Тукайга бюст ачылды. Аны ачу тантанасында Чиләбе өлкәсе губернаторы Алексей Текслер, Россиянең баш мөфтие Тәлгат Тажетдин, Татарстан мөфтие Камил Сәмигуллин, Бөтендөнья татар конгрессы Башкарма комитеты рәисе урынбасары Илгиз Халиков, Чиләбе өлкәсе татар милли-мәдәни мохтарияты рәисе Ләна Колесникова, «Мәдәни жомга» газетасының баш мөхәррире, язучы Вахит Имамов һ.б. әлегә чараның мәртәбәле кунаклары булдылар.

Моннан тыш Троицкида «Рәсулев укулары: Россия тарихында һәм хәзерге торышта Ислам» дигән темага фәнни-гамәли конференция үткәрелде.

БӨТЕНРОССИЯ ШИГЪРИЯТ ФЕСТИВАЛЕ

Шагыйрь, дәүләт эшлеклесе Гавриил Державинның тууына – 278 ел. Шул уңайдан Бөтенроссия шигърият фестивале булып узды. Ул көнне ТР мәдәният министры Ирада Әюпова, Татарстан Язучылар берлеге рәисе, ТР Дәүләт Советы депутаты Ркаил Зәйдулла, Лаеш муниципаль районы башлыгы Илдус Зарипов, бер төркем каләм ияләре, жәмәгатьчелек вәкилләре Казанның Лядской бакчасындагы Державин һәйкәленә, шагыйрьнең туган ягы – Лаешның үзек мәйданындагы бюстына чәчәкләр салдылар. Лаешта уздырылган бәйрәмдә Гавриил Державин исемендәге премиянең былгы лауреаты игълан ителде. Бу олы бүләккә «Нурсолтан», «Сөембикә», «Гәүһәршат» китапларыннан торган «Казан ханбикәләре» трилогиясе өчен Ольга Иванова лаек булды.

ДРАМАТУРГЛАР СЕМИНАРЫ

Биксәу районы Кече Битаман авылында Туфан Миңнуллин исемендәге III Бөтенроссия драматурглар семинары булып узды. Анда язучы-драматурглар, режиссёрлар, театр артистлары, тәнкыйтьчеләр катнашты. Чараны ачу тантанасында семинар элөмен ТР Дәүләт Советының Бюджет, салымнар һәм финанс комитеты рәисе урынбасары Камил Ногаев, ТР Дәүләт Советы депутаты, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла, Туфан Миңнуллинның кызы Әлфия Миңнуллина күтәрде. «Түгәрәк өстәл» утырышында Туфан Миңнуллин әсәрләренен бүген театрларда тоткан урыны турында сөйләшү булды, татар драматургиясен киләчәктә үстерү мәсьәләләре күтәрелде, аларны чишү юллары тәгаенләнде. Анда язучылар Ркаил Зәйдулла, Мансур Гыйләжев, Салават Юзеев, Хәбир Ибраһимов, Рәдиф Сәгъди, Ләбиб Лерон, Данил Салихов, Фәрит Нәгыйм, Илсәяр Иксанова, театр тәнкыйтьчесе Айгөл Габәши, актёр, режиссёр Илдар Хәйруллин, Түбән Кама Татар дәүләт драма театрының сәнгать житекчесе Рөстәм Галиев һ.б. катнашты. «Түгәрәк өстәл» утырышын театр белгече Нияз Игъламов алып барды. Семинарда драматурглар Мансур Гыйләжев, Салават Юзеев, Артур Шәйдуллин, Фәрит Нәгыйм яңа әсәрләрен укыдылар.

КИТАП ТӘКЪДИМ ИТҮ

Казанда, «ТАТМЕДИА» бинасындагы «Әдәби кафе»да Кәрим Караның яңа гына дөнья күргән «Жиләкле алан» китабын тәкъдим итү булды. Бу – «ТАТМЕДИА» акционер-

лык жәмгыяте ярдәме белән «Казан утлары» журналы китапханәсе» сериясеннән басылып чыккан дүртенче китап. Яңа китап бәйрәмдә «ТАТМЕДИА» акционерлык жәмгыяте генераль директоры Шамиль Садыков, ТР Дәүләт Советы депутаты, Татарстан Язучылар берлеге рәисе Ркаил Зәйдулла, «Казан утлары» журналының баш мөхәррире Рөстәм Галиуллин, Татарстан китап нәшриятының матур әдәбият редакциясе мөдире, шагыйрь Газинур Морат, Чаллыдагы М.Жәлил исемендәге шәһәр үзек китапханәсенең баш китапханәчесе Роза Хәмидуллина, К.Караның Башкортстандагы Учалы районы Ахун авылында туып үскән якташлары – язучы Зифа Кадырова, табиб Сәлим Даушев һәм автор үзе чыгыш ясадылар. Яңа китап тәкъдим итү бәйрэмен «Казан утлары» журналының бүлек мөхәррире Рафис Корбан алып барды. Соңыннан автограф-сессия булды.

УНЫНЧЫ ТАПКЫР

Истанбулда «Төрки дөньяны өйрәнү фонды» нәшриятында Ринат Мөхәмәдиевнеч «Сират күпере» романының чираттагы яңа басмасы дөнья күрде. Бу әсәреннән төрек укучысына унынчы тапкыр тәкъдим ителде.

2021 елның 5 июлендә 82 нче яшендә Татарстанның халык артисты, Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, балалар язучысы, тәржемәче, Абдулла Алиш исемендәге әдәби премия лауреаты **Хәлим Бәдри улы Жәләлов (Хәлим Жәләй)** вафат булды.

Мәрхүмнеч жәсәде Казандагы Самосырово мөселман зиратында җирләнде.

2021 елның 15 июлендә 80 нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, шагыйрь **Салават Ибраһим улы Рәхмәтуллин (Салават Рәхмәтулла)** вафат булды.

Мәрхүмнеч жәсәде Башкортстанның Стәрлетамак каласындагы яңа зиратта җирләнде.

2021 елның 19 июлендә 94 нче яшендә Татарстан Язучылар берлеге әгъзасы, тәржемәче, публицист, мөхәррир, Россия Федерациясе һәм Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре **Саимә Ибраһим кызы Ибраһимова** вафат булды.

Мәрхүмәнеч жәсәде Казанның Тынычлык бистәсе зиратында җирләнде.

В ЭТОМ НОМЕРЕ:

«Проза и поэзия»: повесть Х.ИСМАГИЛОВА «Файзулла», рассказы М.БАКИРОВА «Сапог», Л.САБИРОВОЙ «Раб»; стихотворения Г.МУРАТА, С.ЯКУПОВОЙ, Л.КАШФИ, Д.НАГИМ.
«Драматургия»: пьеса З.ХАКИМА «Письмо с ошибками».
«К 100-летию журнала «Казан утлары»: статьи М.ВАЛЕЕВА, Г.МУРАТА.
«Литературный конкурс «Ах, милей родной народ!»: рассказ А.ШАРИПОВА «Реквием».
«Литература родственных народов»: стихи Б.ИШМУХАММЕТОВА в переводе Р.КУРБАНА.
«Свет далёких огней»: статья Р.СУЛЕЙМАНОВА; рассказ В.МАЗИТОВОЙ «Яблоня».
«Литературная критика»: статья Г.КАЮМОВОЙ.
«Память»: статья Р.КУРБАНА.
«Бесценные голоса»: статьи к 110-летию И.Салахова и 100-летию А.Маликова.
Рубрику ведёт Н.АКМАЛ.
«Рассказы из жизни»: рассказы И.ДИНДАРОВА.
«Книжное обозрение»: статья Д.ЗАГИДУЛЛИНОЙ.
«Перепись населения - 2021»: статья И.ЗАГИДУЛЛИНА.
«Белый парус»: интервью А.САБИРОВОЙ с А.ХАБИБУЛЛИНОЙ; А.ХАМЗИН. «Маленький Фирзар».
Из фотоархива журнала.
Дневник общественно-культурной жизни.
На наших обложках: башня Сююмбикэ. Фото И.Абрамовой;
поэтесса Дания Нагим.

IN THIS ISSUE:

«Prose and poetry»: story by H.ISMAGILOV «Fayzulla», stories by M.BAKIROV «Boot», L.SABIROVA «Slave»; poems by G.MURAT, S.YAKUPOVA, L.KASHFI, D.NAGIM.
«Dramaturgy»: play by Z.KHAKIM «A letter with mistakes».
«To the 100th anniversary of the magazine «Kazan Utlary»: articles by M.VALEEV, G.MURAT.
«Literary contest «Ah, my dear people!»: story by A.SHARIPOV «Requiem».
«Literature of kindred peoples»: poems by B.ISHMUKHAMMETOV translated by R.KURBAN.
«Light of distant fires»: article by R.SULEYMANOV; story by V.MAZITOVA «Apple tree».
«Literary criticism»: article by G.KAYUMOVA.
«Memory»: article by R.KURBAN.
«Priceless voices»: article dedicated to the 110th anniversary of I.Salakhov and the 100th anniversary of A.Malikov.
The heading is led by N.AKMAL.
«Stories from life»: stories by I.DINDAROV.
«Book review»: article by D.ZAGIDULLINA.
«Population census - 2021»: article by I.ZAGIDULLIN.
«White Sail»: interview by A.Sabirova with A.Khabibullina; A.KHAMZIN. «Little Firzar».
From the photo archive of the magazine.
Diary of social and cultural life.
On our covers: Suyumbike Tower. Photo by I.Abramova;
poetess Dania Nagim.

Тышылыктагы сурәтләр

Тышылыкның беренче битендә: Сөембикә манарасы.
И.Абрамова фотосы.

Тышылыкның дүртенче битендә: шагыйрә Дания Нәгыйм.